

GRIPLA

Ráðgjafar

FRANÇOIS-XAVIER DILLMANN,
JÜRIG GLAUSER, STEFANIE GROPPER, HAKI ANTONSSON,
PERNILLE HERMANN, TATJANA N. JACKSON, KARL G. JOHANSSON,
MARIANNE E. KALINKE, MATS MALM, STEPHEN A. MITCHELL,
JUDY QUINN, LENA ROHRBACH, ANDREW WAWN

Gripla er ritrýnt tímarit sem kemur út einu sinni á ári. Það er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norrænna fræða, einkum handrita- og textafræða, bókmennta og þjóðfræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita er að finna á heimasíðu Árnastofnunar: <https://www.arnastofnun.is/is/leidbeiningar-um-skil-og-fragang-greina>. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.þ.h.) skal fylgja útdráttur. Hverju bindi *Griplu* fylgir handritaskrá.

GRIPLA

RITSTJÓRAR

GÍSLI SIGURÐSSON
OG
ANNETTE LASSEN

XXXII

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM

2021

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM
RIT 108

Prófarkalestur

HÖFUNDAR, RITSTJÓRAR, SVANHILDUR MARÍA GUNNARSDÓTTIR,
KILMENY MACBRIDE

Umbrot

SVERRIR SVEINSSON

Prentun og bókkband

LITLAPRENT EHF.

Prentþjónusta og dreifing

HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Handritaskrá

GÍSLI SIGURÐSSON OG ANNETTE LASSEN

Meginmál þessarar bókar er sett með 10,5 punkta Andron Mega Corpus lettri
á 13,4 punkta fæti og bókin er prentuð á 115 gr. Munken Pure 13 pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 978-9979-654-62-9

EFNI

Bjarni Gunnar Ásgeirsson: Anecdotes of Several Archbishops of Canterbury: A Lost Bifolium from Reynistaðarbók Discovered in the British Library	7
Ben Allport: Unearthing St Edmund: A Source for Edmund's Martyrdom in <i>Íslendingabók</i>	57
Daniel Sloughter: <i>Algorismus</i> in GKS 1812 4to: Transcription and Translation	73
Pernille Ellyton: En fædrene forbindelse? Om sammenhængen mellem de fire <i>Hrafnistumannasögur</i>	101
Gottskálf Jenson: Tvær dæmisögur Esóps og latnesk skrifaravars í formála <i>Adonias sögu</i> og tengsl þeirra við latínubrotin í Þjms frag 103, 104 og AM 732 b 4to	135
Anders Winroth: Hólar and Belgsdalsbók	151
Stefan Drechsler: Law Manuscripts from Fifteenth-Century Iceland	165
Þórunn Sigurðardóttir: Frumtignarvísur: Óþekkt ljóðabréf eftir séra Einar Sigurðsson í Eydölum	199
Katelin Marit Parsons: Til þess eru ill dæmi að varast þau: Um Bjarna í Efranesi í <i>Skarðsárannál</i>	227
Katarzyna Anna Kapitan: Hrómundur in Prose and Verse: On the Relationships between Four Versions of the Story of Hrómundur Greipsson	257
Árni Heimir Ingólfsson: Enn einn „útlenskur tónn“ í Rask 98	289
Handrit	301

BJARNI GUNNAR ÁSGEIRSSON

ANECDOTES OF SEVERAL ARCHBISHOPS OF CANTERBURY

*A Lost Bifolium From Reynistaðarbók
Discovered in the British Library*

1. Introduction

THE BRITISH LIBRARY houses a number of manuscripts of Icelandic origin. Most were acquired by the British Museum in the late eighteenth or early nineteenth century and were either a gift from Sir Joseph Banks (1743–1820) or bought from Finnur Magnússon (1781–1847), the keeper of the Royal Privy Archives in Copenhagen.¹ Other Icelandic manuscripts have trickled in at various times and from various places. When the British Museum purchased the manuscripts and charters in the Stowe collection in 1883 from the Earl of Ashburnham, whose father had bought the manuscripts from the library of Stowe House in 1849,² it gained three more manuscripts written in Icelandic or Old Norse: Stowe MS 6, Stowe MS 979, and Stowe MS 980. These manuscripts are not to be found in any of the catalogues of Icelandic manuscripts in Britain that have been compiled and have hitherto escaped the notice of scholars working with Old Norse-Icelandic literature.

The texts of the manuscripts are the medieval Bible translation *Stjórn* in Stowe MS 6 and two romances: *Elis saga ok Rósamundu*, a medieval translation of (a presumably lost version of) the Old French *chanson de geste* *Élie de Saint-Gilles*,³ in Stowe MS 979 and *Partalopa saga*, a medieval translation that ultimately derives from the Old French romance *Partonopeus*

- 1 Jón Helgason, “Íslensk handrit í British Museum,” *Ritgerðakorn og ræðustúfar* (Reykjavík: Félag íslenzkra stúdenta í Kaupmannahöfn, 1959), 110–13.
- 2 Edward J. L. Scott, ed., *Catalogue of the Stowe Manuscripts in the British Museum* (London: British Museum, 1895), 1:iv–v.
- 3 Geraldine Barnes, “Elis saga ok Rosamundu,” *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, eds. Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf (New York: Routledge, 2016), 162.

de Blois,⁴ in Stowe MS 980. All three are eighteenth-century paper copies of extant parchment manuscripts in the Arnamagnæan collection in Copenhagen. As such, their value as witnesses to the texts they hold is not great, even though, as transcriptions go, these are quite good. But tucked in at the back of Stowe MS 980 is a parchment bifolium of considerable interest. It contains text written by an Icelandic scribe in the second half of the fourteenth century and features short tales about archbishops of Canterbury, such as the saints Augustine, Dunstan, and Anselm, as well as a short life of St Cuthbert of Lindisfarne. Some of these texts are previously unknown translations of Latin texts, while others supplement texts that have hitherto only been known to exist in a fragmentary state.

In 1787, Grímur Thorkelin (1752–1829), the secretary of the Arnamagnæan Commission, gave Thomas Astle (1735–1803), the keeper of records in the Tower of London – whose manuscripts make up the bulk of the Stowe collection – the two romance manuscripts along with the parchment bifolium. The romances appear to be in Thorkelin’s own hand and were possibly copied for the purpose of presenting them as gifts during his journey through Britain, upon which he embarked in 1786. But how the fourteenth-century bifolium came to be in Thorkelin’s possession needs further examination. Several pieces of evidence show that the bifolium had earlier been a part of a manuscript in the Arnamagnæan collection in Copenhagen, which now bears the shelfmark AM 764 4to: the bifolium is codicologically, palaeographically, and orthographically consistent with parts of AM 764 4to; its text fits seamlessly into AM 764 4to; and last but not least, its contents match an item listed as being in AM 764 4to in handwritten catalogues of the Arnamagnæan collection, written in the first half of the eighteenth century, but that item is presently not to be found in the manuscript.

Thematically, the texts on the bifolium are also consistent with other texts in AM 764 4to. According to Svanhildur Óskarsdóttir, the first half of the manuscript (ff. 1–23) in the Arnamagnæan collection follows a “universal history” or *aetatis mundi* model, where material from disparate sources that were already available to the scribes in Old Norse-Icelandic

4 Lise Præstgaard Andersen, “Partalopa saga,” *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, 497–98.

translations is brought together to relate the history of the world.⁵ The second half of AM 764 4to (ff. 24–43), from which I argue that the bifolium in Stowe MS 980 originates, is concerned primarily with legends and exempla. There we find, for example, a number of exempla copied from *Vitae patrum*, Marian miracles, encyclopaedic material, an annal, and tales involving saints such as Malchus, Walburga, Ursula, Remigius, and Bede.

The texts on the bifolium in Stowe MS 980 all relate similar material. They feature mostly saints who were also archbishops of Canterbury, such as Dunstan, Anselm, and Edmund of Abingdon, but the last narrative tells the life of St Cuthbert of Lindisfarne. As it turns out, this is the beginning of a text that ends on f. 36r in AM 764 4to, clearly showing that the Stowe-bifolium was originally positioned before that folio.

Together, the texts written by the main scribe of the bifolium and folios 36 and 37 in AM 764 4to form a cohesive segment, which is introduced by a short prologue. Here, I will refer to this segment as *Anecdotes of Several Archbishops of Canterbury (including other Bishops and Kings of England)*, or *Anecdotes* for short. Similar to other narratives in AM 764 4to, *Anecdotes* has been compiled from various sources and is mainly concerned with English clergymen and kings, but the redactor has not managed to complete his or her vision, perhaps due to not having access to the right sources, and other scribes have utilised parts of the leaves for unrelated texts.

In this article, I will begin by discussing the Icelandic manuscripts in the Stowe collection and how they came to be there. Next, I will provide evidence that the parchment bifolium in Stowe MS 980 was a part of AM 764 4to, both originally and after it had been incorporated into the Arnamagnæan collection, and argue that Grímur Thorkelin was responsible for its removal. In the second part of the article, I discuss the compilation of texts in *Anecdotes*, the purpose behind its creation, and the sources used. Finally, an edition of the compilation is presented.

5 See e.g. Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History in Fourteenth-Century Iceland: Studies in AM 764 4to” (PhD. diss., University of London, 2000), and Svanhildur Óskarsdóttir, “What Icelandic Nuns Read: The Convent of Reynistaður and the Literary Milieu in Fourteenth-Century Iceland,” *Nuns’ Literacies in Medieval Europe: The Kansas City Dialogue*, eds. Virginia Blanton, Veronica O’Mara, and Patricia Stoop (Turnhout: Brepols, 2015), 229–48.

2. The Icelandic Manuscripts in the Stowe Collection

In 1895, twelve years after the British Museum had acquired the manuscripts in the Stowe collection, the *Catalogue of the Stowe Manuscripts in the British Museum* was published. Included in it are short but accurate descriptions of the Icelandic items, including the parchment bifolium.⁶ The manuscripts have also been noted in three earlier catalogues: Charles O’Conor’s catalogue of the manuscripts in the Stowe library, published in 1818;⁷ a Sotheby’s auction catalogue, prepared for an auction in 1849, which was never held;⁸ and in a report by the Royal Commission on Historical Manuscripts, published in 1881.⁹ All accurately describe the contents of the manuscripts, including the parchment bifolium in Stowe MS 980.

Despite being well-documented and included in the British Museum’s official catalogue of the Stowe manuscripts, the Icelandic manuscripts in the collection have remained unknown to scholars working on Old Norse-Icelandic literature.¹⁰ In 1890, Jón Þorkelsson visited the British

- 6 Edward J.L. Scott, *Catalogue of the Stowe Manuscripts*, 1:4–5, 650–51. The items are now also listed in the British Library’s digital catalogue, see e.g. Stowe MS 980 at http://searcharchives.bl.uk/IAMS_VU2:IAMS040-001953830, accessed August 7, 2021.
- 7 Charles O’Conor, *Bibliotheca MS. Stowensis: A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Stowe Library*, (Buckingham: J. Seeley, 1818), 1:387–88. Stowe MS 6 (*Stjórn*) is not included in O’Conor’s catalogue as it appears to have been a later addition to the collection; a note on the contents of the manuscript written on a flyleaf bears the date 1821 and the initials “G.B.”. The manuscript appears to be a copy of AM 226 fol.
- 8 *Catalogue of the Important Collection of Manuscripts, from Stowe: Which will be sold by auction, by messrs. S. Leigh Sotheby & Co.* ([London]: J. Davy & Sons, [1849]), 57, 119.
- 9 [R. R. Knowles], *Eighth Report of the Royal Commission on Historical Manuscripts: Appendix.—(Part III)* (London: Her Majesty’s Stationary Office, 1881), 19, 26. Reprinted in *Copy of Papers relating to the Purchase of the Stowe Collection by Her Majesty’s Government* (London: Henry Hansard and Son, 1883), 41, 51.
- 10 An important source for the study of romance manuscripts in the British Library is the *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*. Its first volume, which was edited by H. L. D. Ward and published in 1883, features, inter alia, *Partalopa saga* in BL Add 4860 (p. 707) and *Elís saga* in BL Add 24,969 (pp. 869–70), but as the Stowe collection was not a part of the museum’s holdings when the catalogue was in preparation, the romances therein are naturally not included. Manuscripts from the Stowe collection would be included in the two subsequent volumes (published in 1893 and 1910, respectively), but because the catalogue is structured thematically, and Old French romances and their translations/adaptations were treated in the first volume, the Icelandic Stowe manuscripts do not appear there either. A fourth volume, which would contain “an Appendix containing MSS. acquired since the publication of the previous volumes or inadvertently omitted from them” was proposed but never published. See G. F. Warner,

Museum to survey the Icelandic manuscripts kept there, and two years later he published an article reporting on his most important findings.¹¹ Although the Stowe manuscripts had been a part of the British Museum's manuscript collection for seven years by that time, Jón seems not to have known about them. Jón's article is not exhaustive – he only discusses the manuscripts that he finds most interesting – but had he been aware of a fourteenth-century Icelandic parchment fragment in the Stowe collection he would undoubtedly have included a discussion of it.

In 1933, Jón Helgason, director of the Arnamagnæan Institute in Copenhagen, began work on a descriptive catalogue of the Icelandic manuscripts in the British Museum.¹² He lists manuscripts from the Additional, Egerton, and Sloane collections, but, unfortunately, makes no mention of the Icelandic manuscripts in the Stowe collection. The catalogue, which has been an invaluable resource for scholars working on Old Norse-Icelandic texts, has not been published, but a typescript of it is accessible at the Arnamagnæan institutes in Copenhagen and Reykjavík.¹³

In later writings where the Icelandic texts found in the Stowe collection are discussed (i.e. *Stjórn*, *Partalopa saga*, *Elís saga ok Rósamundu*, and the legends in the parchment bifolium), no mention has been made of the Stowe manuscripts. For example, the otherwise comprehensive *Bibliography of Old Norse-Icelandic Romances*, compiled by Marianne E. Kalinke and P. M. Mitchell in 1985, mentions neither Stowe MS 979 nor Stowe MS 980 in the entries on *Elís saga ok Rósamundu* and *Partalopa saga*, and in their respective editions of *Partalopa saga* (1983) and *Stjórn* (2009), neither Lise Præstgaard Andersen nor Reidar Astås include the Stowe manuscripts in their discussions on secondary manuscripts.¹⁴

"Notice," *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*, ed. J. A. Herbert (London: British Museum, 1910), 3:[iii].

- 11 Jón Þorkelsson, "Islandske håndskrifter i England og Skotland," *Arkiv för nordisk filologi* 8 (1892): 199–237.
- 12 Matthew J. Driscoll, "Plans for a New Edition of the *fornaldarsögur*, anno 1937," *Fornaldarsagaerne: Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, eds. Agneta Ney, Ármann Jakobsson, and Annette Lassen (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2009), 17–18.
- 13 Jón Helgason's catalogue is currently being prepared for publication in Copenhagen as *Catalogue of the Icelandic manuscripts in the British Library*. This updated version will include the three Icelandic Stowe manuscripts.
- 14 Marianne E. Kalinke and P. M. Mitchell, *Bibliography of Old Norse-Icelandic Romances*,

3. Grímur Thorkelin

Born in Iceland in 1752, Grímur Jónsson Thorkelin left the country in 1770 to study in Copenhagen where he quickly gained prominence, eventually becoming the keeper of the Royal Privy Archives in 1791. In 1777, Thorkelin was made secretary of the Arnamagnæan Commission, which had been established five years earlier to oversee Árne Magnússon's donation, both the manuscript collection and the funds associated with it. Thorkelin was also involved in publishing Old Norse-Icelandic texts, and he prepared editions based on manuscripts in the Arnamagnæan collection, such as *Kristinréttr Grágásar* in 1776, *Vafþrúðnismál* in 1779, a collection of medieval charters in 1786, and *Eyrbyggja saga* in 1787.¹⁵

In 1785, Thorkelin received a royal grant to undertake a research trip in Great Britain and Ireland. His intention was to visit every archive, library, and museum where there was a possibility of finding historical documents pertaining to Denmark. Although initially only receiving a grant for a two-year stay, Thorkelin would get three extensions and spend almost five years abroad.¹⁶ When he arrived in England in 1786, he brought with him some "Haandskrevne Bøger" (handwritten books), which presumably included the manuscripts that would later end up in the Stowe collection.¹⁷ Some of these manuscripts were probably intended as gifts for prominent men whose favour Thorkelin hoped to gain, an endeavour he was apparently quite successful at.¹⁸

Islandica 44 (Ithaca: Cornell University Press, 1985), 36–37, 90; Lise Præstgaard Andersen, "Introduction," *Partalopa saga*, Editiones Arnamagnæanæ, series B, vol. 28 (Copenhagen: C. A. Reitzel, 1983), xc–xcv; Reidar Astås, "Innledning," *Stjórn: tekst etter håndskriftene* (Oslo: Riksarkivet, 2009), lvii–lxi. *Elis saga ok Rósamundu* was last critically edited by Eugen Kölbing in 1881, in *Elis saga ok Rosamundu: mit Einleitung, deutscher Übersetzung und Anmerkungen; zum ersten Mal herausgegeben* (Heilbronn: Gebr. Henninger, 1881). He discussed all manuscripts known to him at the time; understandably, Stowe MS 979 is not among them.

15 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949), 2:107.

16 Kevin S. Kiernan, *The Thorkelin Transcripts of Beowulf*, Anglistica XXV (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1986), 2.

17 Alfred Glahn, "Mæcen og Klient: Af en Brevveksling mellem to Bogvenner 1785–1790," *Aarbog for Bogvenner* 9 (1925): 53.

18 See e.g. E. H. Harvey Wood, "Letters to an Antiquary: The Literary Correspondence of G.J. Thorkelin, 1752–1829" (PhD diss., University of Edinburgh, 1972), 40–42.

The two romances appear to be written in Thorkelin's own hand and may have been copied especially for the trip, with Thorkelin perhaps thinking that there might be interest in Old Norse translations of Old French romances in England. It is also possible that he copied them especially for Thomas Astle, to whom Thorkelin presented the manuscripts in 1787, according to notes that accompany them. The *Elis saga* manuscript now has the shelfmark Stowe MS 979, but the *Partalopa saga* manuscript and the parchment bifolium have at some point been combined and bound together and now bear the shelfmark Stowe MS 980. The two parts have a (later) running foliation in pencil: *Partalopa saga* occupies folios 2–38, and the parchment bifolium occupies folios 40–41. Folio 1 is a small note in Thorkelin's hand with information on *Partalopa saga*, and folio 39 is another small note, also in Thorkelin's hand, with information on the parchment fragment. This note reads: "Anecdotes of Several Archbishops of Canterbury written in the Icelandic language about the beginning of the xiv Century," and below that: "This fragment presented to Thomas Astle Esqre Keeper of the Records in the Tower and at the Paper office F. R. S. & S. A. etc by his most humble servant GThorkelin," accompanied by the year 1787 in Roman numerals.¹⁹

Thorkelin had been in contact with Astle prior to his departure from Denmark and may have learned of Astle's interest in old texts and manuscripts in their correspondence.²⁰ As well as being the keeper of records in the Tower of London, Astle was an antiquarian and an avid collector of manuscripts, and although he did not own any other manuscripts written in Icelandic or Old Norse, he had encountered them before. In 1784, Astle published a treatise on palaeography, which included many engraved specimens of writing from various manuscripts, among which were two of Icelandic origin that had been given to the British Museum by Sir Joseph Banks.²¹ These specimens were also transcribed diplomatically (albeit with

19 In notes that accompany *Elis saga* and *Partalopa saga*, Thorkelin writes that both texts are transcribed from a parchment manuscript in the Arnarnagnæan Library, number 533, i.e. AM 533 4to, written in the second half of the fifteenth century.

20 A few of their letters survive, the earliest dated to 10 September 1784. See Harvey Wood, "Letters," 506, 545.

21 Thomas Astle, *The Origin and Progress of Writing, as well Hieroglyphic and Elementary, Illustrated by Engravings Taken from Marbles, Manuscripts and Charters, Ancient and Modern: Also, some account of the Origin and Progress of Printing* (London: s.n., 1784), 156. The manuscripts can be identified as BL Add MS 4892 (no. 26 in Astle's treatise) and Add MS 4883

some errors) and translated into English by the Rev. James Johnstone, another acquaintance of Thorkelin.²² Thorkelin would later cite Astle, whom he calls “a very good friend to me while he lived,” as an authority as to the age of the *Beowulf* manuscript.²³

As the paper copies of the romances were probably made by Thorkelin himself, it was perfectly acceptable for him to give them to his English friend. The parchment bifolium, on the other hand, seems to have come into Thorkelin’s hands by rather more dubious means and should never have been taken to England.

4. Reynistaðarbók

AM 764 4to, which has been dated to circa 1360–1380, is a miscellany, containing mostly texts of a hagiographical and pseudo-historical nature, but also annalistic and genealogical material. It is thought to have been produced in Skagafjörður in the North of Iceland, possibly in the convent of Reynistaður.²⁴ Hence, Svanhildur Óskarsdóttir, the foremost expert on the manuscript, has nicknamed it Reynistaðarbók. In the following I will use that name when referring to the codex as a whole. Although Reynistaðarbók is a miscellany, there is rhyme and reason behind its composition. In her study on the first half of AM 764 4to, Svanhildur has concluded that the manuscript is not a “haphazard collection of text frag-

(no. 27). Astle dates them both to the fourteenth century, but they were certainly not written earlier than the seventeenth century. What probably misled him was the fact that they are written with gothic letters on vellum, which is unusual for that period. Jón Helgason has suggested that the scribe of BL Add MS 4892, which he says uses “mjög fáránlega stafsetningu” (very ridiculous orthography), intentionally made the codex look older than it really was. See Jón Helgason, “Íslenzk handrit í British Museum,” 110–11.

- 22 Astle, *The Origin and Progress of Writing*, xxv. On Johnstone and his relationship with Thorkelin, see M. J. Driscoll, “The Rev. James Johnstone, Septentrionalist and Man of Mystery,” *From Text to Artefact: Studies in Honour of Anne Mette Hansen*, eds. Katarzyna Anna Kapitan, Beeke Stegmann, and Seán D. Vrieland (Leeds: Kismet Press, 2019), 5–17.
- 23 Robert E. Bjork [and Taylor Corse], “Grimur Jónsson Thorkelin’s Preface to the First Edition of *Beowulf*, 1815,” *Scandinavian Studies* 68, no. 3 (August 1996): 311. Thorkelin’s *editio princeps* of *Beowulf* is what has predominantly kept his name afloat, especially in the English-speaking world, even though his edition is generally considered very poor.
- 24 See e.g. Ólafur Halldórsson, “Indledning,” *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*, Editiones Arnarnagænanæ, Series A, vol. 3 (Copenhagen: C. A. Reitzel, 2000), 3:cxxxix–cxxxv.

ments,” as previous scholars have suggested,²⁵ but rather a carefully compiled collection, which follows the so-called *aetatis mundi* model, where the history of the world is divided up into six (or eight) ages, from its creation until the age of resurrection after the Last Judgement.²⁶ The first half of Reynistaðarbók can therefore be described as

an attempt to put together an account of universal history in Icelandic [...] by forging together passages from many disparate sources, all of which were foreign in origin but had been translated into Icelandic before our scribes set to their task.²⁷

In its present state, AM 764 4to consists of forty-three full leaves and five smaller leaves inserted at various points. The leaves of the manuscript did not come into Árni Magnússon’s manuscript collection all at once; rather, he acquired the leaves from various people over a period of some years and combined them to form a single codex.²⁸ Árni acquired two further leaves from the same codex but did not recognise their connection, and so they are now kept under a separate shelfmark in Reykjavík: AM 162 m fol.²⁹ This brings the total number of leaves of varying sizes to fifty, but still there are lacunae. The parchment bifolium in Stowe MS 980 fills one of them.

In a rudimentary catalogue of his collection, commenced in 1707, Árni Magnússon wrote an incomplete list of the contents of AM 764 4to. The twelfth item on that list is “De Archiepiscopis Cantuariensibus nonnulla med nockrum heilðgum æfintirum” (About several archbishops of

25 See e.g. Christine E. Fell, “Anglo-Saxon Saints in Old Norse Sources and Vice Versa,” *Proceedings of the Eighth Viking Congress, Århus 24-31 August 1977*, eds. Hans Bekker-Nielsen, Peter Foote, and Olaf Olsen ([Odense]: Odense University Press, 1981), 99.

26 Svanhildur Óskarsdóttir, “The World and its Ages: The Organisation of an ‘Encyclopaedic’ Narrative in MS AM 764 4to,” *Sagas, Saints and Settlements*, eds. Gareth Williams and Paul Bibire (Leiden: Brill, 2004), 3–4.

27 Svanhildur Óskarsdóttir, “The Resourceful Scribe: Some Aspects of the Development of Reynistaðarbók (AM 764 4to),” *Modes of Authorship in the Middle Ages*, eds. Slavica Ranković et al. (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012), 328. On the concept of *aetatis mundi* and its application in Reynistaðarbók, see Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 63–238.

28 Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 13–14.

29 Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 11.

Canterbury, with some holy exempla).³⁰ This entry is preceded by “Um ad ráða drauma, er nýtt” (About interpreting dreams, is new), which must refer to an Icelandic translation of *Somniale Danielis* on f. 33v, written much later than the rest of the manuscript (c. 1550). Following the entry on the archbishops is “De Regibus Angliæ non nulla” (About several kings of England), which probably refers to the text on f. 37v, which is mostly based on *Saga Játvarðar konungs hins helga*.³¹ Nothing matching the description of the twelfth item in Árni’s list is presently in AM 764 4to, neither between leaves 33 and 37, where one would expect it to be, nor anywhere else.

The twelfth item does, however, match the contents of the parchment bifolium in Stowe MS 980 perfectly. And, as it turns out, the bifolium provides us with a text that seamlessly fits in front of f. 36 in AM 764 4to. At the top of Stowe MS 980, f. 40r, the text begins with a short prologue. The compiler then proceeds to tell anecdotes featuring archbishops of Canterbury, beginning with St Augustine, the first archbishop, and concluding with Stephen Langton in line 13 on f. 41v.³² Then the compiler goes on to tell the life of St Cuthbert of Lindisfarne. At the bottom of f. 41v, we are told about some of the miracles Cuthbert performed in his lifetime; in the last one on the leaf, Cuthbert heals a sick boy with a kiss.

In AM 764 4to, folio 36r begins with another of Cuthbert’s miracles, one where he cures a monk of dysentery by praying for him. Even though the text in Stowe MS 980 ends with a full sentence and the text in AM 764 4to begins with another full sentence that is technically independent of the previous one, it is clear that these folios were originally consecutive: in both cases the text follows the same translation of Bede’s *Vita sancti Cuthberti*, which is considerably abridged and is similar to a version found

30 *Arne Magnussons i AM. 435 A-B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser med to tillæg udgivne for det Arnemagnæanske legat*, [ed. Kr. Kålund] (Copenhagen: Gyldendal, 1909), 41. An almost identical list of contents, written by an amanuensis of Árni Magnússon, is kept with AM 764 4to itself.

31 F. 38 also has text on English kings (an abridged version of *Breta sögur*, see Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 241), but Árni cannot be referring to that as he has already listed *Sögubáttur af Jóni biskupi Halldórsyni* (“Æfintir, ubi de Jona Halthorio Episcopo Scaltholteni”), which is also on f. 38, as item no. 3.

32 The compiler does not, however, follow the correct chronological order as he or she considers St Edmund of Abingdon to be Stephen’s predecessor (see below, section 6.2). Other archbishops of Canterbury featured in the compilation are St Dunstan, Lanfranc, and St Anselm; a few more archbishops are briefly mentioned.

in a thirteenth-century Icelandic fragment, AM 655 XXI 4to, the order of events is logical, the wording is similar, and in both Cuthbert's name is written "chutbertvs".

This textual evidence is supported by palaeographical and orthographical evidence. Svanhildur Óskarsdóttir has identified more than ten scribal hands in AM 764 4to. Her conclusion is that not all of the hands worked on the codex simultaneously, but that the manuscript's current composition is the result of at least two different phases of production, made by different groups of scribes.³³ Almost all the characteristics Svanhildur associates with the scribe she designates as hand E, who worked on the second phase of AM 764 4to, can also be found in 980.³⁴ For example:

In 764, /æ/ following /v/ is frequently written ⟨iæ⟩. In 980, *va* is exclusively written ⟨uiæ⟩: "alluiænliga" 40r18; "uiænn" 41r40, 41v14.

In 764, /ð/ is normally written ⟨d⟩ but ⟨þ⟩ is common after ⟨r⟩. ⟨þ⟩ for /ð/ also crops up elsewhere, particularly between vowels. The same situation can be found in 980, e.g. "orþ" 40r4, 40r14; "dyrþ" 40r12; "vorþinn" 40r27; "giorþ" 40v10 (twice), 41v37; "uirþiz" 41r38. ⟨þ⟩ between vowels occurs in "dauþa" 41v13 and "laþaþi" 41v24. Svanhildur also points out that hand E regularly writes ⟨þ⟩ in the last syllable of polysyllabic words where ⟨d⟩ or ⟨ð⟩ has already occurred. One of her examples is "unndrupuz" (764, 8r11). This also occurs in 980, see "unndrupuz" 40v35–36 and "andaþr" 41v33, but, as the above-mentioned example of "laþaþi" shows, this rule is not strictly adhered to in 980.

In 764, the palatisation of /g/ and /k/ before /æ/ is represented in the orthography, but not before /e/. In 980, /kæ/ and /gæ/ are never found without an inserted ⟨i⟩, e.g. "skiaerazti" 40r32; "kiaeruztu" 40v16; "giaeddiz" 40v40; "agiaetr" 41v14. /ke/ and /ge/ are never written with an inserted ⟨i⟩.

In 764, /n/ is as a rule doubled before /d/. This is also very common in 980, e.g. "annda" 40r19; "henndi" 40v3; "mynnd" 41r8; but cf. e.g. "enda"

33 Svanhildur Óskarsdóttir, "The Resourceful Scribe," 330–39.

34 The following description of the scribe's norms in AM 764 4to are mainly based on Svanhildur Óskarsdóttir's observations in "Universal History," 34–39. According to Svanhildur, Hand E is responsible for these parts of AM 764 4to: 4bis, 6v–9v, 10v38–11r2, 36r1–13, 37v, 42v33–43r23, and a few words in l. 18r14. Apart from three words in Stowe MS 980, 40v22–23, which appear to be in a separate hand, a sole scribe is responsible for the text on the bifolium.

40r15; “andapr” 41v44. Svanhildur also mentions an example of *ng* written with a double /n/. One example of this can be found in 980: “vnnga” 41r40.

In 764, ⟨qu⟩ is normally written for *kv* initially.³⁵ In 980 we have “qvad” 40r20; “aquedinnar” 40v34; “kuiquendi” 41r9; and “quediur” 41v1. Apart from “kuiquendi” there are no examples of ⟨ku⟩ for *kv*. This is consistent with the use of ⟨q⟩ in 764.

As in 764, ⟨r⟩ tends to be long-shafted in 980.

In 764, ⟨z⟩ (*r rotunda*) is used after the letters ⟨b⟩, ⟨d⟩, ⟨g⟩, ⟨p⟩, ⟨þ⟩, ⟨a⟩, ⟨y⟩, and occasionally after ⟨h⟩. In 980, ⟨z⟩ is the preferred form of *r* after ⟨b⟩, ⟨d⟩, ⟨g⟩, ⟨þ⟩, ⟨y⟩, and also ⟨h⟩ (four times ⟨hz⟩ is written and twice ⟨hr⟩). However, following ⟨p⟩ there is only the straight, regular ⟨r⟩, and ⟨a⟩ is rarely followed by ⟨z⟩. A closer inspection of hand E’s habits in AM 764 4to reveals that in the latter half of the manuscript the scribe often writes ⟨r⟩ after ⟨a⟩, e.g. “martirilogium” 37r12 and “þar” 43r3. At the same time ⟨r⟩ begins to replace ⟨z⟩ as the most common form of *r* following ⟨y⟩ (e.g. “utzskyrari” 37r6; “styr|kingar” 43r5–6). This might indicate that the scribe’s preferences have evolved over time and that some time passed between hand E writing in the first half of the manuscript and in the second half.³⁶

Finally, codicological features also indicate that the Stowe-bifolium could have been a part of Reynistaðarbók. The general appearance and size of the bifolium and the layout of its text is very similar to AM 764 4to and AM 162 m fol.³⁷ The bifolium has a total of ten initials illuminated in a single colour, alternating between red and green, similar to what we find on fols 4bis–11 and 32–34 in AM 764 4to. There are forty lines of text per side in 980. The most common number of lines per full-size page in AM 764 4to and AM 162 m fol. is forty-one,³⁸ but on folios 32–37 in AM 764

35 According to Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 23, only hand E makes use of ⟨q⟩ in native words. This is not quite accurate as hand I also uses ⟨q⟩ in native words, e.g. “quediunni” 36r21 and “quedia” 36r27.

36 Other features that the scribe of 980 shares with hand E in 764 include the diphthongisation of /e/ before /ng/ and the spelling ⟨ath⟩ for *að*.

37 Unfortunately, due to travel restrictions because of the coronavirus pandemic of 2020–2021, I have been unable to measure the exact size of the leaves of Stowe MS 980 and compare them with AM 764 4to. For this same reason I have had to rely on pictures provided by the British Library for the edition of the text.

38 Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 13.

4to, where the bifolium would have been, there are usually forty lines per side.³⁹ As is the case with most Icelandic manuscripts, including AM 764 4to, the parchment of 980 is dark and somewhat dirty, but the text is for the most part legible. The leaves are otherwise undamaged and seem to have retained their original size. The text flows uninterrupted between the two leaves, and so, assuming it comes from a quire of an unknown size, it must have been the innermost bifolium. But seeing as the quire structure of *Reynistaðarbók* is quite irregular,⁴⁰ it is possible that it was never meant to form a part of a quire.

The above discussion shows that the Stowe-bifolium was originally a part of the *Reynistaðarbók* codex and, furthermore, that it was kept as a part of AM 764 4to after it had come into Árne Magnússon's possession. Sometime after Árne compiled his list in the first third of the eighteenth century and before Grímur Thorkelin gave Thomas Astle the bifolium in 1787, someone removed it from AM 764 4to. The most obvious suspect would be Thorkelin himself. As was mentioned above, on a small paper leaf preceding the parchment bifolium in Stowe MS 980 (f. 39), Thorkelin has written: "Anecdotes of Several Archbishops of Canterbury written in the Icelandic language about the beginning of the xiv Century." The first part of that description is nearly identical with Árne Magnússon's entry on his list of the contents of AM 764 4to: "De Archiepiscopis Cantuariensibus nonnulla med nockrum heilógum æfintirum." It is of course conceivable that two people would independently describe the texts on the bifolium in such similar terms, but it seems likely that Thorkelin merely translated Árne's description.

Taken together, the simplest and most logical interpretation of the evidence is that Thorkelin himself removed the bifolium from AM 764 4to. Someone in Thorkelin's position – being the secretary of the Arnamagnæan Commission and a prolific editor of Old Norse-Icelandic texts – would have had easy access to Árne's manuscripts. Although we cannot fully know Thorkelin's thought process, one can imagine that while perusing Árne Magnússon's catalogue, the item listed as "De Archiepiscopis

39 The exceptions are f. 33v, which contains 48 lines written with a younger hand, f. 35v with 41 lines, and f. 36v with 39 lines. Although f. 36r now only has 39 lines of text, there were originally 40. F. 37 has been either left partly unwritten or partly erased, but the prickings in the margin clearly indicate that 40 lines were intended.

40 Svanhildur Óskarsdóttir, "Universal History," 11–12.

Cantuariensibus nonnulla med nockrum heilógum æfintirum” in AM 764 4to caught his eye, seeing as he was about to journey to England.⁴¹ In his catalogue, Árni describes the manuscript as being unbound, “mutilus, et (ut apparet) confusus” (fragmentary, and (apparently) in disorder).⁴² Snatching a small bifolium from an unbound and disordered manuscript would not take much effort and – as it turns out – its loss would remain unnoticed for over two centuries.

5. Anecdotes of Several Archbishops of Canterbury

As mentioned above, Svanhildur Óskarsdóttir has shown that the first half of AM 764 4to is a compilation with a precise purpose: to relate universal history. The same method has been employed in the compiling of the *Anecdotes* segment of Reynistaðarbók that is now split between Stowe MS 980, ff. 40–41, and AM 764 4to, ff. 36r and 37v, albeit on a smaller scale:⁴³ the compiler of *Anecdotes* has collected, copied, abridged, and reordered texts already available in vernacular translations to form a distinct compilation, one concerned with Anglo-Saxon and Anglo-Norman archbishops,

41 Although Thomas Astle would be the recipient of the bifolium, it is interesting to note that in 1789, Thorkelin made an edition of a treatise by Edward Rowe Mores (1731–1778), based on a manuscript in Astle’s possession, where Mores claimed that Ælfric the grammarian and abbot of Eynsham was identical with Archbishop Ælfric of Canterbury. Thorkelin dedicated the edition to John Moore, the then-current archbishop of Canterbury, who also served as the chair of the board of trustees of the British Museum. Elizabeth Harriet Harvey Wood has theorised that the only reason for Thorkelin publishing this “dull, long-winded and clearly unreliable commentary” without any criticism was to “have something which he could dedicate appropriately to the present Archbishop of Canterbury, [...] an acquaintance from whom he possibly hoped for further and substantial benefits” (E. H. Harvey Wood, “Letters to an Antiquary,” 66–67). We can further hypothesise that the Icelandic bifolium may have originally been intended for the archbishop, but for one reason or another, Thorkelin gave it to Astle instead – who in turn lent him the Mores manuscript. It is unclear if Thorkelin’s obsequiousness played any part in it, but in any case, the archbishop offered him a position in the British Museum the following year – a post which “would give him direct access to the best resources in Great Britain, easy access to the Tower of London, and an open door to cathedral and university archives throughout Great Britain and Ireland” (Kevin S. Kiernan, *The Thorkelin Transcripts of Beowulf*, 32–33).

42 *Arne Magnussons ... håndskriftfortegnelser*, 41. Rather than using Árni Magnússon’s own handwritten catalogue, Thorkelin would probably have used a better organised transcript, for example AM 456 fol., written by Jón Ólafsson in 1730, where AM 764 4to is listed on f. 29r.

43 This only applies to the parts written by hand E.

bishops, and kings who have reigned in England since the birth of Christ. At the beginning of this compilation, the compiler states his or her plan in a short prologue:

HER næst fysisir oss at skrifa nockud litid af þeim byskup(u)m er uerit hafa jeinglandi in cancia enn því næst af odrum byskupum ok kongum er þar hafa rikt sidan guds son liet fædazt iþessa uerolld.⁴⁴

(Now we wish to write a little something of those bishops who have been in England in Cancia [i.e. Cantia = Kent], and then of other bishops and kings that have reigned there since the son of God made himself be born into this world.)

By stating that the compilation is concerned with the time *after* the birth of Christ, the compiler may be referring back to a passage earlier in AM 764 4to, where a scribe (hand G) has copied text from *Breta sögur*, the Old Norse translation of Geoffrey of Monmouth's *Historia regum Britanniae*. This text is introduced with the words: "Her hefr ad segia af breta kongum huerir rikt hafa firir higad burdinn" (Here begins the tale of the kings of Britain who reigned before the birth [of Christ]),⁴⁵ and concludes with: "þa uurdu þau tidendi ad gud liet beraz hingad iheim" (Then those tidings occurred that God made himself be born into this world),⁴⁶ before the scribe introduces text from *Rómverja saga* (which is written in another hand on the following leaf). It made sense for the compilers of *Reynistaðarbók* to stop copying *Breta sögur* at this point as the texts in this part of the codex are concerned with the fifth age of the world, which ends at Christ's birth. Apparently, the compiler of *Anecdotes* has intended to continue with the tales of the kings of Britain where they had been left off, and this time to include bishops and other holy men.

Following the prologue, the compiler proceeds to tell anecdotes featuring some of the archbishops of Canterbury, beginning with St Augustine, the first archbishop (d. 604 or 609), and concluding with St Edmund of Abingdon (d. 1240) and Stephen Langton (d. 1228).

44 Stowe MS 980, 40r1–3. Ólafur Halldórsson has remarked that the "hér næst" formula is common in AM 764 4to and AM 162 m fol. when a new topic is introduced, e.g. at 9v40–41 and 40v22 in 764 and 2v24 in 162, see Ólafur Halldórsson, "Indledning," cxxxix–cxxx.

45 AM 764 4to, 11v5.

46 AM 764 4to, 12v40.

Augustine	597–604/609
Oda	941–958
Dunstan	960–988
Lanfranc	1070–1089
Anselm	1093–1109
William [de Corbeil]	1123–1136
Theobald [of Bec]	1139–1161
Thomas [Becket]	1162–1170
John [of Salisbury?]	<i>never in office</i>
Stephen Langton	1207–1228
Edmund [of Abingdon]	1234–1240

Table 1: Archbishops of Canterbury named in *Anecdotes*, and their years in office.⁴⁷

The compiler then moves back in time to tell the life of St Cuthbert (d. 687), bishop of Lindisfarne – one of the *aðrir byskupar* promised in the prologue. But then he or she seems to run into a lack of sources and tells a short anecdote about St Bede’s (d. 735) grave marker. Timeline-wise there is nothing suspect about Bede being mentioned here, but he never was a bishop, a fact of which the compiler is fully aware, as Bede is called *prestr* (priest). However, as one of England’s most famous saints and scholars, the compiler may have found it fitting to include him, even if he was not a bishop.

At this point, another scribe (hand I) picks up the quill and writes another short anecdote about Bede, followed by a Marian miracle and a text on the seventy-two names of the Virgin Mary, neither of which have anything to do with English clergymen.⁴⁸ This, however, is not the original state of the manuscript; where there is now the second scribe’s text on Bede, there were originally seven lines that have been erased and replaced with another text in six lines. The script of the replacement text is unusually large, as if the scribe wanted to fill all the erased space but the

47 Dates are taken from the *Handbook of British Chronology*, 3rd edition, eds. E. B. Fryde, D. E. Greenway, S. Porter, and I. Roy (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 213–14, 232.

48 According to Svanhildur Óskarsdóttir, “Universal History,” 48, hand I is responsible for texts on 3bisv, 9bisr, 36r14–36v15, and 36v20–37r in AM 764 4to.

new text was too short. The original text is illegible but the forms of a few letters and abbreviation symbols that are partly visible indicate that it was written by the scribe of *Anecdotes* (hand E). From this we can gather that the first text written by hand I on this folio was the Marian miracle. Later, the seven lines were erased and replaced with the second Bede anecdote in larger script to fill the now-erased space.

The texts that follow on ff. 36v–37r are mostly written by hand I and have little or no connection with England. Then, on the lower half of f. 37v (the top half is blank), hand E reappears, now writing a very short history of the kings of England in the eleventh and twelfth century, beginning with St Edward the Confessor (d. 1066), featuring an anecdote from his life, and concluding with Henry II (d. 1189). That this text begins below the middle of a verso page, on a folio whose recto seems to have been initially left unwritten – possibly because the scribe did not have access to the intended texts – indicates that it was designed to be the last chapter in the compilation on English bishops and kings, which began with the prologue three leaves earlier. The texts written by the other scribes on ff. 36–37 cannot have been part of the initial plan for these folios.

6. Individual Texts and Their Sources

If we go by the number of initials (and rubrics), *Anecdotes* is comprised of eleven chapters – twelve if we include the chapter on King Edward the Confessor and his successors on f. 37v. Most of the texts are known from other Old Norse-Icelandic sources that are translations of Latin texts. Some have, however, only been known to exist in a fragmentary state that *Anecdotes* can partly remedy. Other texts are not known to exist in parallel Old Norse-Icelandic texts. In the last-mentioned category is the first anecdote following the prologue in Stowe MS 980. This anecdote features Augustine, the first Archbishop of Canterbury, and the conversion of King Ædelberht. Its ultimate source must be Bede's *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. The verbal similarities between the two are clear in the words uttered by the king in book I, chapter 25: “Pulchra sunt quidem uerba et promissa quae adfertis; sed quia noua sunt et incerta ...” (The words and the promises you bring are fair enough, but because they are new to us

Stowe MS 980 / AM 764 4to	Text	Parallel Old Norse-Icelandic text(s)
980, 40r1–3	Prologue	–
980, 40r3–9	St Augustine	–
980, 40r9–40v23	St Dunstan	cf. <i>Dunstanus saga</i> , ed. Fell, 14.8–15.1, 15.4–17, 15.24–26, 17.26–18.10, 19.18–20.5, 20.10–17, 22.24–23.4, 23.10–13
980, 40v24–37	Lanfranc	cf. <i>Mariu saga</i> , ed. Unger, 179.7–16/472.15–24, and <i>Dunstanus saga</i> , ed. Fell, 29.12–30.6
980, 40v38–41r34	St Anselm	cf. <i>Mariu saga</i> , ed. Unger, 469.13–472.26/175.11–179.18
980, 41r35–41v9	St Edmund of Abingdon	cf. <i>Mariu saga</i> , ed. Unger, 727.22–728.20
980, 41v10–13	Stephen Langton	–
980, 41v14–40 764, 36r1–5	St Cuthbert	cf. <i>Leifar fornra kristinna fræða íslenzkra</i> , ed. Þorvaldur Bjarnarson, 168.5–21
764, 36r6–7	St Bede	cf. <i>Mariu saga</i> , ed. Unger, 650.32–652.4
764, 36r14–37r	–	(originally left blank, probably intended for more tales involving English clergymen and/or kings)
764, 37v1–14	St Edward the Confessor	cf. <i>Játvarðar saga ins helga</i> , eds. Rafn & Jón Sigurðsson, 14.12–16.10

Table 2: Overview of the texts in Anecdotes.

and doubtful ...),⁴⁹ which are in the Icelandic rendered as: “Fogr ero ydr firirheit en oss þo ny ok uheyrð fyrr” (Fair are your promises but to us they are new and previously unheard of).⁵⁰ Augustine’s death is related in book II, chapter 3 of Bede’s *Historia* and again the verbal agreements are considerable:

49 Bede, *Bede’s Ecclesiastical History of the English People*, eds. Bertram Colgrave and R. A. B. Mynors (Oxford: Clarendon Press, 1969), 74–75. The English translations are by Colgrave.

50 Stowe MS 980, 40r5.

Defunctus est autem Deo dilectus pater Augustinus, et positum corpus eius foras iuxta ecclesiam beatorum apostolorum Petri et Pauli, cuius supra meminimus, quia necdum fuerat perfecta nec dedicata. Mox uero ut dedicata est, intro inlatum et in porticu illius aquilonali decenter sepultum est[.]

(On the death of our father Augustine, a man beloved of God, his body was buried outside but close to the church of the apostles St. Peter and St. Paul mentioned already, for it was not yet either finished or consecrated. But as soon as it was consecrated, the body was carried inside and honourably buried in the chapel on the north side.)⁵¹

*ok er sæll augustinus geck fram um daupans dyrr var hann grafinn utan kirkiu þeirar er helgud uar petro ok paulo guds postolum þviat þann tima uar hon uuígd En er mustarid uar uígt uar hans signadr likami sæmilíga greftradr[.]*⁵²

(And when the blessed Augustine walked through death's door, he was buried outside the church that was devoted to Peter and Paul, God's apostles, because at that time it had not been consecrated. But when the minster was consecrated, his blessed body was honourably interred.)

6.1 *Af Dunstano and Af Lanfranco*

The next four chapters tell of St Dunstan and Lanfranc and are chiefly copied or adapted from Árni Lárentíusson's (b. 1304) *Dunstanus saga*. The compiler of *Anecdotes* does not adhere to the ordering of the text in *Dunstanus saga* but rather mixes and matches the various parts of interest to him or her (or that fit a particular purpose). Christine E. Fell has edited *Dunstanus saga* and compared the extant text with Latin versions of St Dunstan's life.⁵³ She finds that Árni Lárentíusson's main sources were Adelard's *Vita Sancti Dunstani* and Vincent of Beauvais's *Speculum historiale*, but that Árni's text also shows influence from Eadmer's *Vita Sancti Dunstani*, the *Passio Sancti Eadwardi*, and other texts.

51 Bede, *Bede's Ecclesiastical History*, 142–45.

52 Stowe MS 980, 40r6–9.

53 *Dunstanus saga*, ed. Christine Elizabeth Fell, *Editiones Arnarnagæanæ*, Series B, vol. 5 (Copenhagen: Munksgaard, 1963).

Until now, text from *Dunstanus saga* has only been known to exist in a single independent manuscript: AM 180 b fol., written c. 1500. This manuscript is incomplete due to a large portion from the middle of one leaf (f. 2) having been cut away and lost at some point; other leaves have also suffered some damage, causing loss of text. However, the text of Stowe MS 980 helps to partly fill one of its lacunae.

The first chapter of three dealing with Dunstan (chapter two of *Anecdotes*) does not have a corresponding text in *Dunstanus saga* in its present state (this chapter is discussed further below), but the remaining two chapters involving Dunstan and the following chapter that focuses on Lanfranc are mostly taken from chapters 9, 10, 12, 13, 14, and 17 of *Dunstanus saga*. In the second chapter, it is remarked that Dunstan joined the monastery in “Glasconia” (Glastonbury) of which he was abbot for a time. This may have been adapted from chapter seven of *Dunstanus saga*, but the wording is general and does not match the saga text precisely.⁵⁴ Then the compiler copies portions of chapters 9 and 10, which contain historical facts from Dunstan’s life, and most of chapter 13, which contains two anecdotes of how Dunstan made water spring out of a church floor and how he shifted a whole church so that it pointed true east.⁵⁵ The compiler, however, opts to omit an interpretation of the first miracle.⁵⁶

Now, the compiler jumps back to chapter 9, prefacing it with: “Nu skal segia sem fyrr uard ok uer uilium eigi ad um lidi at segia ath þa er D(unstanus) uar bedinn ad uera byskup uintonie en hann neittadi”⁵⁷ (Now, we shall tell of what happened earlier and do not want to pass over, that Dunstan was offered the bishopric of Winchester, but he refused). What follows is Dunstan’s vision of the apostles Peter, Paul, and Andrew, where they reprimand him for his refusal.⁵⁸

The third and final chapter dealing with Dunstan (the fourth chapter of *Anecdotes*), begins with an anecdote about three false coiners who are sen-

54 Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 12.

55 Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 15.4–17, 15.24–26, 19.18–20.5 and 20.10–17.

56 Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 20.5–10. That this passage, which comes from Eadmer’s *Vita*, is also rejected by Vincent of Beauvais (see Christine Elizabeth Fell, “Introduction,” *Dunstanus saga*, ed. Christine Elizabeth Fell, Editiones Arnarnagnæanæ, Series B, vol. 5 (Copenhagen: Munksgaard, 1963), xxxv–xxxvi) is in all probability a coincidence.

57 Stowe MS 980, 40r39–40.

58 Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 14.8–15.1.

tenced to lose their hands,⁵⁹ but it ends rather abruptly, and the compiler moves on to Dunstan's death, perhaps thinking that enough space has been devoted to Dunstan and that it is time to wrap up his story to leave enough room for the other archbishops of Canterbury. In this concluding chapter, which is a copy of two segments from chapter 14 of *Dunstanus saga* (in a reversed order), the compiler first quotes part of Dunstan's address to his "kiæruztu brædr" (dearest brethren) before relating how Dunstan's bed was moved up to the ceiling and back down again three times by some unseen divine force.⁶⁰ The beginning of the fifth chapter of *Anecdotes*, which is devoted to Lanfranc, is adapted from the Marian miracle *Af Anselmo erkibyskupi*; this is followed by the final chapter of *Dunstanus saga*, chapter 17, *in extenso*, barring the last three words.⁶¹

As was mentioned above, the first chapter on St Dunstan in *Anecdotes* does not have a corresponding text in *Dunstanus saga*. This chapter contains two legends relating events that supposedly happened during Dunstan's lifetime. In the first legend, Dunstan is among friends when his harp, which is hanging on the wall, starts playing and singing all by itself; only Dunstan sees that the harp is being played by King David. This legend is found in all of Dunstan's *vitae* as well as Vincent's *Speculum historiale*. The textual differences between the versions are slight, so it is not obvious which one is the source for the Icelandic text. In the second legend, Dunstan is working in his smithy when the devil in the shape of a beautiful woman enters and tries to seduce him. Dunstan understands the devil's deceit and grabs the woman by the nose with his burning-hot pincers. This legend is not found in Adelard's *Vita*, but it is found in, for example, Eadmer's *Vita* and Vincent's *Speculum historiale*. Either text could be the source for the Old Norse translation.⁶²

Although these two legends are missing from *Dunstanus saga* in AM 180 b fol., I would argue that they were probably once included where there now is the second large lacuna. Fell has estimated that twenty-two

59 Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 17.26–18.10.

60 Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 23.10–13, 22.24–23.4.

61 Cf. *Mariu saga: Legender om Jomfru Maria og hendes Jertegn*, ed. C. R. Unger (Christiania: s.n., 1871), 179.7–16/472.15–24; *Dunstanus saga*, ed. Fell, 29.12–30.6.

62 A different version of this legend has been printed in *Islendzk aeventyri: Isländische Legenden, Novellen und Märchen*, ed. Hugo Gering (Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1882), 1:46–47. Cf. Fell, "Introduction," lxxxiii–lxxxv.

lines of text are missing on each side of fol. 2, with each lacuna being equivalent to fifty-four lines in her edited text. The text of these two legends in Stowe MS 980 would only fill about twenty-two lines in the edition, and so they would easily fit in either lacuna. The contents of the lacuna on the recto are, according to Fell, “fairly easy to conjecture” as both before and after it Árni is following Adelard, but she found it more difficult to speculate on the contents of the second lacuna.⁶³

Shortly before the second lacuna, Árni is following Adelard.⁶⁴ He then breaks off from Adelard’s text but indicates that a continuation “mun fra uerda sagt. sidar j sǫgunne” (will be told later in the saga).⁶⁵ This is followed by a digression that is largely lost in the lacuna. Fell was not able to identify Árni’s sources here but it is evident that he has started following Eadmer. Árni begins by paraphrasing text from chapter six in Eadmer’s *Vita* where Eadmer writes that Æthelhelm, archbishop of Canterbury, saw that God would work wonders through Dunstan, although Æthelhelm is in the Icelandic version referred to as “aller uitrer menn” (all wise men).⁶⁶

After a chapter division in AM 180 b fol., Árni continues to follow Eadmer’s *Vita*. Here we are told that Dunstan strove to “j dna stundv m nytsamligt ok ueralligt uerk ueralldar. at fiandinn fynndi hann eigi *idiu-laussann” (occupy himself now and then with useful and mundane, wordly work, so that the devil would not find him idle),⁶⁷ which finds a parallel in Eadmer’s *Vita*: “Sciens quoque otiositatem inimicam animae esse, nunc istis, nunc illis operibus intendebat” (And knowing idleness to be the enemy of his soul he busied himself now with this, now with that occupation).⁶⁸ Árni then adds a quote from Paul the apostle, which is cut short due to the lacuna.

Eadmer does not include this quotation; instead, he proceeds to de-

63 Although Adelard’s text corresponding to the first lacuna only consists of ten lines of printed text, Fell finds that “it is not impossible that Árni’s capacity for elaboration would enable him to expand Adelard’s account to this extent, without adding greatly to its substance.” See Fell, “Introduction,” liv.

64 Fell, “Introduction,” xxiii.

65 *Dunstanus saga*, ed. Fell, 7.

66 Cf. Eadmer of Canterbury, *Lives and Miracles of Saints Oda, Dunstan, and Oswald*, eds. and trans. Andrew J. Turner and Bernard J. Muir (Oxford: Oxford University Press, 2006), 58; *Dunstanus saga*, ed. Fell, 7.

67 *Dunstanus saga*, ed. Fell, 7.

68 Eadmer of Canterbury, *Lives and Miracles*, 58, 59.

scribe Dunstan's skills in working with his hands, including making things from gold and silver, as well as playing musical instruments.⁶⁹ This corresponds well with the beginning of chapter two in *Anecdotes*. Following this in Eadmer is the legend where Dunstan's harp plays untouched by human hands,⁷⁰ and a few pages later there follows the legend about the devil and Dunstan's red-hot pincers.⁷¹ These legends correspond with the first two Dunstan legends in *Anecdotes*.

Fell suggested that the reference to idleness shortly before the second lacuna in *Dunstanus saga* was a prelude to the legend about the devil and the pincers, as it was after all "one of the most widely known stories about Dunstan."⁷² Fell did not, however, realise that Eadmer does in fact talk about idleness shortly before relating this legend. Instead, she points to a corresponding text in a Middle English rhymed version of St Dunstan's life in the *South English Legendary* and suggests that Árne may have incorporated the tale from oral sources.⁷³

As the other chapters that feature Dunstan and Lanfranc are chiefly drawn from *Dunstanus saga*, it is reasonable to assume that the same is true for the first chapter. As I have shown, just before the second lacuna of *Dunstanus saga* in AM 180 b fol., Árne begins to follow Eadmer. If we place the first chapter on Dunstan in *Anecdotes* into this lacuna, we get an almost continuous text that corresponds well with chapters six to eleven in Eadmer's *Vita*. This supports the supposition that the second lacuna of *Dunstanus saga* included this passage and that the compiler of *Anecdotes* draws from it.⁷⁴ Although there is no need to look to the *South English Legendary* for a text that corresponds to Árne Lárentíusson's *iðjuleysi*, as it can be found in Eadmer, Fell's hypothesis that the legend about Dunstan's red-hot pincers was originally included in *Dunstanus saga* is all but confirmed by its inclusion in *Anecdotes*.

69 Eadmer of Canterbury, *Lives and Miracles*, 58.

70 Eadmer of Canterbury, *Lives and Miracles*, 58–60.

71 Eadmer of Canterbury, *Lives and Miracles*, 66.

72 Fell, "Introduction," lv–lvi.

73 Fell, "Introduction," lv–lvi.

74 This claim can be supplemented by the fact that the language of the legends (especially the first one) is very similar to that employed by Árne Lárentíusson elsewhere in *Dunstanus saga*, for example with the use of the words *einkanligr*, *kumpánn*, and *hljóðagein*. Cf. Peter Hallberg, "Some Observations on the Language of *Dunstanus saga*, with an Appendix on the Bible Compilation *Stjórn*," *Saga-Book* 18 (1970–73): 324–53.

Stowe MS 980 does not only help to fill the second lacuna of *Dunstanus saga*. Even though most of the texts incorporated into *Anecdotes* are shortened in some way, there are instances where they offer a more original state of the text. For example, in AM 180 b fol., the false coiners are said to lose both their hands and their feet, and a few lines later, they are said to have been executed. The source for this anecdote is, according to Fell, either Eadmer's *Vita sancti Dunstani* or Vincent of Beauvais's *Speculum historiale*, some details being closer to the latter.⁷⁵ In both, the proper punishment does not call for execution but dismemberment of the criminals' hands, and so it is in *Anecdotes*.⁷⁶ Many other readings from *Anecdotes* can be used to correct or clarify parts of the saga as it is preserved in AM 180 b fol.

6.2 *Af Anselmo and Af Edmundo*

Anselm's and Edmund's tales are both found in collections of miracles and legends that accompany *Mariu saga* in Icelandic manuscripts. For Anselm's life, the compiler's sole source is a version of the Marian miracle *Little Devil in Church*.⁷⁷ Three versions of this legend are preserved in six Icelandic manuscripts. All have been edited by C. R. Unger and are printed in *Mariu saga* (1871): from Holm perg 4to 11 (St), with readings from Holm perg 4to 1 (E) on pp. 174–80; from AM 240 IX fol. (Ka), and AM 240 V fol. (Kf), on pp. 468–73 (although printed separately this is the same version as the one found in MSS St and E); from AM 634–635 4to (D), on pp. 1142–45; and from Holm perg 8vo 1 (F), on pp. 1145–47 (incomplete). The Old Norse-Icelandic miracles probably represent three independent translations of a Latin text more or less identical with the one included in Vincent of Beauvais's *Speculum historiale*.⁷⁸

75 Fell, "Introduction," xxxiii–xxxiv.

76 Arngrímr Brandsson (d. 1361) includes a version of this anecdote in his *Guðmundar saga byskups* and is in agreement with *Anecdotes* regarding the punishment. See Fell's discussion in "Introduction," lxxxi–lxxxii.

77 Cf. Ole Widding, "Norrøne Marialegender på europæisk baggrund," *Opuscula* 10 (1996): 34 (no. 13, "Little Devil in Church"); Irene R. Kupferschmied, *Die isländischen und altnorwegischen Marienmirakel, Die altisländischen und altnorwegischen Marienmirakel*, 2 vols. (Munich: Herbert Utz, 2017), 2:28–29 (no. 59, "Teufel als Affe").

78 For Vincent's text, see book 8, chapter 118 in the Douai manuscript (Ms Douai BM 797), at *SourcEncyMe* (*Sources des Encyclopédies Médiévales, corpus annoté*) <http://sourcencyme.irht.cnrs.fr>. Irene R. Kupferschmied has recently discussed this legend and the differences

In two of the Icelandic versions (D and F) and in Vincent's version, the protagonist is an anonymous subdeacon who has a vision of the devil in church, but in the third Icelandic version (in St, E, Ka, and Kf), Anselm is given this role. *Anecdotes* closely follows this version, except that it is shortened considerably.⁷⁹ In all versions, the subdeacon sees that the devil is writing down all the sordid talk two women are sharing. When he runs out of space on his parchment, he attempts to stretch it, but while doing so loses his balance and crashes to the ground. Seeing this, the subdeacon bursts out laughing and claps his hands. However, as he was the only one who saw or heard the demon, his behaviour is considered inappropriate, and he is shunned by everybody. Demoralised, he goes to the church of the Virgin Mary to pray. There, Mary appears to him and gives him the devil's scribbles, which the subdeacon then brings to the archbishop, explains his actions, and is vindicated.

A prologue mentioning both Anselm and Abbot Hugo of Cluny (whose life's story is told following that of Anselm in St, E, Ka, and Kf) is omitted from *Anecdotes*, and so is a large part of the end of the narrative, apart from a few lines featuring Lanfranc that the compiler used to pad out his story (see above). The compiler also seems to have cut down on some of the verbose ecclesiastical language, presumably because the intention was not to relate a miracle of the Virgin Mary, who comes to Anselm's aid, but to tell an entertaining anecdote about an archbishop of Canterbury.⁸⁰ The compiler ends the narrative on Anselm by saying that "hann hefer dictad mariu sætt lof til heidrs" (he has composed a pleasant praise in Mary's honour) and quoting its beginning.⁸¹ Then Anselm's successors William,

between the versions, see *Die altisländischen und altnorwegischen Marienmirakel*, 1:115–25. She mentions the possibility that the version in St, E, Ka, and Kf could be based on the F-version and thus not an independent translation.

79 The text in E has also been shortened, but differently from *Anecdotes*.

80 See, for example, these segments from the legend in *Mariu saga* that are either completely omitted or heavily cut down: 175.15–17 ("elskandi–orða frambvrði"), 175.19–22 ("þviat–kristninnar"), 177.7–14 ("fram–degi"), 177.16–20 ("hvgsandi–hiartans"), 177.21–29 ("gengr–varrar frv").

81 Apart from the legend being shorter in *Anecdotes*, the differences between it and the St/E/Ka/Kf-version are minimal. However, one reading suggests that *Anecdotes* derives its text from a branch different from the one the other manuscripts go back to. In the St/E/Ka/Kf-version, when Anselm sees the devil in church, the devil has *blekhorn uppi hjá eyranu* (an inkhorn up by his ear). In the *Anecdotes*-version, however, the inkhorn is up by the devil's neck. This is in accordance with the D-version ("hafandi sier aa halsi eitt blekhorn," *Mariu*

Theobald, Thomas “er kallaz sæmd ok prydi allz einglanz” (who is called the honour and splendour of all England), and John are mentioned,⁸² before Edmund is introduced.

Af Edmundo is identical with a legend that is only preserved in a collection of Marian miracles in AM 634–635 4to (D), an early eighteenth-century copy of a lost medieval manuscript, and tells of Edmund’s meeting with Jesus Christ during his school days in Paris.⁸³ These two texts are closely related and must go back to a common ancestor. The compiler of *Anecdotes* omits a reference to St Thomas Becket (as he has already been mentioned) as well as the last two lines compared with the text of D and instead inserts a short text about Stephen Langton, whom the compiler incorrectly calls Edmund’s successor, when he was in fact his predecessor. Here we are told that when a psalter Stephen had composed was placed over a dead man, he was resurrected. I have not been able to find the source for this anecdote.

6.3 *Af Cuthberto*

Af Cuthberto is split between Stowe MS 980, f. 41v, and AM 764 4to, f. 36r, twenty-seven lines are in the former and five in the latter. It has previously been noted that the five lines in 764 can be traced to Bede’s *Vita Sancti Cuthberti*, chapters 38 and 39.⁸⁴ The same is true for the twenty-

saga, ed. Unger, 1143.2), the F-version (“ok a hans halse hanga eitt blekhorn,” *Mariu saga*, ed. Unger, 1145.19–20), and *Speculum historiale* (“in collo eius cornu scriptoris,” see book 8, chapter 118 at *SourcEncyMe*).

- 82 John (“jon”) was, according to the compiler of *Anecdotes*, Thomas’s successor and Edmund’s predecessor. In the sixty-four-year period that separates Thomas and Edmund, three men by the name of John were elected for the archbishopric, but each time their elections were quashed. It is unlikely that an Icelandic compiler would mention any of them. However, in *Thomas saga erkibyskups II*, we are told that “Jon af Sarisber” was elected archbishop, see *Thomas saga erkibyskups: Fortælling om Thomas Becket erkebiskop af Canterbury. To Bearbejdelser samt Fragmenter af en tredie*, ed. C. R. Unger (Christiania [Oslo]: B. M. Bentzen, 1869), 454. This must refer to John of Salisbury (d. 1180) but is based on a misconception as John was never made archbishop. In 1176 he became, however, bishop of Chartres. The compiler of *Anecdotes* is probably repeating that same mistake.
- 83 Edited by C. R. Unger in *Mariu saga*, 727–28. Cf. Kupferschmied, *Die altisländischen und altnorwegischen Marienmirakel*, 2:64 (no. 126c, “Erzbischof Edmund”); Widding, “Norrøne Marialegender,” 76 (no. 227, “Pulchra ut luna, electa ut sol”).
- 84 Ole Widding, Hans Bekker-Nielsen, and L. K. Shook, “The Lives of the Saints in Old Norse: A Handlist,” *Mediaeval Studies* 25 (1963): 307. See Bede, “Vita sancti Cuthberti Auctore Beda” in *Two Lives of Saint Cuthbert: A Life by an Anonymous Monk of Lindisfarne*

seven lines in 980, which relate material from chapters 1–4, 6, 10–11, 13, 25–26, 30, and 33 in the *Vita*. The text is heavily condensed, but that is not the compiler’s doing. In a manuscript from the first half of the thirteenth century, AM 655 XXI 4to, we find two fragments of the same text.⁸⁵ The texts of the two manuscripts are very similar except for the end of the narrative where they diverge considerably, and on two earlier occasions where 980 has a slightly fuller text (980] 655):

er adianus het] *omitted*.

j þeim stad er lindefarnensis he(i)ter ok fylldi hann sæmiliga byskups tign j kenningum sínum ok jartegna giorþ] oc syndi hann byscups tign ikeningom ociarteinom.

It is notable that in both cases, 655 omits a name, either a personal name (*Adianus*, an error for *Aidanus*) or a place name (*Lindisfarne*). In both cases, 980 is closer to the Latin source. This is also the case for the end of the narrative (now in 764), where Cuthbert cures the monk Valstot of dysentery (*blóðsótt*). 655 refers to the monk but does not name him.

6.4 *Af Beda prest* and *Af Játvarði konungi*

Af Beda prest and *Af Játvarði konungi* are wholly in AM 764 4to (ff. 36r and 37v) and have thus been more accessible to scholars, who have given these texts some attention. *Af Beda prest* tells an anecdote about why Bede is called *venerabilis* and not *beatus*. It features a man who has trouble finding the correct words to finish inscribing Bede’s burial marker and has only managed to come up with “Hac sunt in fossa.” When he returns to it later, he finds that it has miraculously been finished with the words “Bede venerabilis ossa.” The anecdote is largely identical with a part of a legend in Holm perg 4to 1 (E), which in turn appears to have been incorporated

and *Bede’s Prose Life*, ed. and trans. Bertram Colgrave (Cambridge: Cambridge University Press, 1985 [1940]), 280–84.

85 Edited by Þorleifur Bjarnarson in *Leifar fornra kristinna fræða islenskra: Codex Arna-Magnaeanus 677 4to auk annara enna elztu brota af izlenskum (sic) gudfræðisritum* (Copenhagen: H. Hagerup, 1878), 168. Hans Bekker-Nielsen has suggested that AM 655 XXI 4to might have been a Benedictine service book, see Hans Bekker-Nielsen, “Homiletisk haandbog? To fragmenter med tilknytning til fastetiden,” *Opuscula* 1 (1960): 343–44.

into an unrelated legend.⁸⁶ Undoubtedly, both texts go back to a common source. In the same place, MS E has another anecdote about Bede's title, one in which the blind Bede preaches before rocks who respond "Amen, venerabilis pater." This is the anecdote hand I has later added in the erased space, which was mentioned in section 5 above. In this case, however, there is no verbal agreement with MS E, indicating that hand I used a different source.⁸⁷ The compiler of *Anecdotes* clearly did not intend to include this legend: the text written by our scribe is a complete narrative, it features Bede's year of birth, tells an anecdote about why he is called *venerabilis* and not *beatus*, and tells us on what day he died. The second anecdote is superfluous and ill-fitting.

Finally, the compiler has selected a single entertaining anecdote from St Edward the Confessor's life in *Játvarðar saga hins helga*.⁸⁸ Similar to the anecdote about St Anselm, this anecdote features the protagonist bursting out laughing in church after having a vision, in this case a vision of a Danish king drowning. Some of the text preceding and following the anecdote (about Edward's parentage and his successors up to Henry II) does not exactly match the saga and is probably the compiler's own composition, devised from information gleaned from *Játvarðar saga* and other material, such as an annal.⁸⁹

86 See *Mariu saga*, ed. Unger, 650–52. Cf. Gabriel Turville-Petre, "Legends of England in Icelandic Manuscripts," *Nine Norse Studies* (London: Viking Society for Northern Research – University College London, 1972), 77; Kupferschmied, "Die altisländischen und altnorwegischen Marienmirakel," 2:56–57 (no. 1141, "Exkurs über Beda"); Widding, "Norrøne Marialegender," 71 (no. 179, "I Exeter").

87 See also Turville-Petre, "Legends of England," 77.

88 See *Saga Játvarðar konungs hins helga, udgiven efter islandske oldböger af Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab*, eds. C. C. Rafn and Jón Sigurðsson (Copenhagen: J. D. Qvist, 1852), 14–16.

89 The year given for the ascension of Edward to the throne, 1035, is incorrect and does not match the Icelandic annals that mention it; they either have 1042 (*Resensannáll, Konungsannáll, Gottskálksannáll*) or 1041 (*Høyersannáll, Flateyjarannáll*). See *Islandske Annaler indtil 1578: Udgivne for det norske historiske Kildeskriiftfond*, ed. Gustav Storm (Christiania: Grøndahl & Søn, 1888), 17, 58, 108, 317; *Flateyjarbok: En Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler*, 3 vols. [eds. Guðbrandur Vigfússon and C. R. Unger] (Christiania: P. T. Malling, 1868), 3:507. A plausible explanation for the error is that the compiler has confounded Knútr *riki*, who died in 1035, with his son Hǫrða-Knútr, whom Edward succeeded.

7. Summary

Even though the text of *Anecdotes* spans more than six hundred years, from Augustine in the late sixth century to Edmund in the thirteenth century, only a few of the archbishops of Canterbury in that period are mentioned. Most of those included have been canonised. This is to be expected as they are the ones who have had their legends and miracles recorded and disseminated throughout Europe, for example in compendiums such as Vincent of Beauvais's *Speculum historiale* and expanded versions of Jacobus de Voragine's *Legenda aurea*. Hence, they would be easily accessible to Icelandic scribes and authors working in the fourteenth century. That St Dunstan gets the longest narrative is most likely because he is the only one of the archbishops of Canterbury who had his own Old Norse-Icelandic saga, except for St Thomas Becket, who is only mentioned in passing in *Anecdotes*. Thomas Becket was greatly popular in medieval Iceland, and his life and miracles are told in at least three Old Norse-Icelandic sagas and several anecdotes.⁹⁰ The fact that Thomas is only briefly mentioned in *Anecdotes* might indicate that at least one of his sagas in Icelandic was already in the possession of whichever library AM 764 4to was destined for, whether it was the convent at Reynistaður or some other place. Otherwise, it is difficult to see why the compiler would not say more about this popular saint.

Analogous with what Svanhildur Óskarsdóttir has discovered about the texts in the first half of AM 764 4to (fols 1–23), most of the texts in *Anecdotes* are also found in other sources. Rather than making his or her own translations, the compiler has collected texts from various works already available in Old Norse-Icelandic that fit a particular theme, in this case English bishops and kings. Clearly, the compiler has had at his or her disposal manuscripts containing *Dunstanus saga*, *Játvarðar saga hins helga*, a short life of St Cuthbert, and a collection of Marian miracles and legends. The compiler may also have made use of some sort of encyclopaedic work or an annal, from where he or she has obtained the additional material on

90 Kirsten Wolf, *The Legends of the Saints in Old Norse-Icelandic Prose*, Toronto Old Norse and Icelandic Series 6 (Toronto: University of Toronto Press, 2013), 354–67. On the popularity of Thomas Becket in Medieval Iceland, see Margaret Cormack, *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400* (Brussels: Société des Bollandistes, 1994), 156–57, and Fell, “Anglo-Saxon Saints in Old Norse Sources and Vice Versa,” 97–98.

the archbishops of Canterbury that is not included in the aforementioned sources, such as on St Augustine and Stephen Langton. It is possible that the compiler had a hand in translating the legends whose immediate source is not known, but it is more likely that he or she used already existing translations that have simply not been preserved elsewhere. This is indeed what has almost happened to Cuthbert's story, as its only other witness is the two short fragments in AM 655 XXI 4to.

8. Final Remarks

The compilers and scribes responsible for *Reynistaðarbók* seem to have been very interested in the lives of English saints. Even without knowledge of the contents of the stolen bifolium that wound up in Stowe MS 980, the interest in English saints shown in this codex has been noted.⁹¹ The addition of the tales of the archbishops of Canterbury only cements the uncommonly great interest in England shown by the scribes of *Reynistaðarbók*.

Eighteenth-century Icelanders working in Copenhagen were, however, much less interested – even to the point that one of them seemingly saw no harm in removing a unique part of Icelandic literary history and giving it away to an Englishman, causing it to fall into oblivion for over two centuries. The rediscovery of the bifolium not only gives us a fuller picture of the culture of scribes who produced the codex, but it also provides us with a very important witness to the texts it holds.

Even though the text the compiler has sourced from *Dunstanus saga* equals less than one sixth of its estimated original length in AM 180 b fol., it is still a valuable witness to its text: the text in 980 is the only witness that dates to the fourteenth century; it partly fills one of the two large lacunae in 180; and its text can be used to correct errors or clarify uncertain readings in 180. Cuthbert's saga is only preserved in full in 980/764, and the short texts on St Augustine of Canterbury and Stephen Langton are not to be found in any other Old Norse-Icelandic sources. And even though the texts on Anselm and Edmund are preserved in full in other manuscripts (albeit in the case of Edmund only in an early eighteenth-

⁹¹ See e.g. Fell, "Anglo-Saxon Saints in Old Norse Sources and Vice Versa," 98–99, and Svanhildur Óskarsdóttir, "What Icelandic Nuns Read," 243–44.

century copy of a lost medieval manuscript), every witness is unique, and their inclusion in 980 is still valuable for the future studies of English saints in medieval Iceland.

The rediscovery of the bifolium from *Reynistaðarbók* gives us hope that important witnesses to medieval texts that are currently unknown to scholars working on Old Norse-Icelandic literature may yet be found. We do know of more manuscripts and manuscript fragments that still existed in the late eighteenth century but are now nowhere to be found. Some have undoubtedly been lost to fires and other calamities, but others may have found their way to private individuals or foreign institutions and are awaiting discovery. Some may even, like the parchment bifolium in Stowe MS 980, be hiding in plain sight.

9. This Edition

A diplomatic transcription of the texts written by hand E in Stowe MS 980, ff. 40–41, and AM 764 4to, f. 36r1–13 and 37v, is presented below.⁹² Abbreviations are expanded according to the scribe’s conventions and are marked in italics. Suspensions marked with a period or another symbol with no special connotation are expanded within brackets. Obvious scribal errors are corrected and marked with an asterisk. Missing letters or words are added in angle brackets. Unclear letters are underlined. Illegible letters or words are within square brackets. Words or letters within the symbols |and| have been deleted by the scribe, by way of subpunction or struck out. The symbols ` and ´ indicate words/letters written above the line while ´ and ` indicate words written in the margin.

Text

||40r||¹ HEr næst fysis oss at skrifa nockud litid af þeim byskup(u)m⁹³ er uerit hafa jeinglandi in cancia |² enn þvi næst af odrum byskupum ok kongum er þar hafa rikt sidan guds son liet fædazt |³ ipessa uerolld. Hinn

92 Forms of the letter *s* sometimes have different phonological values in Icelandic manuscripts, where ⟨l⟩ represents /s/ while ⟨s⟩ can stand for either /s/ or /ss/. The scribe of *Anecdotes* makes no such distinction, therefore, “s” is used in the edition for both forms.

93 byskup(u)m] “bþm”.

fysti erkibyskup in kancia uar augustinus senndr ok ualidr af gregorio paua |⁴ en er hann kom til eínglandz predikadi hann guds orþ firir kongínum er nefndr er edelbertus. Ok er kongrinn |⁵ heyrði hans predikan taladi hann sua Fogr ero ydr firirheit en oss þo ny ok uheyrd fyrr. huat |⁶ leingra kongrinn tok tru ok allt honum unnder gefid folk hefer þar .æ. siþan riett trva halldín uerid. ok |⁷ er sæll augustinus geck framm um daupans dyrr var hann grafinn utan kirkíu þeirar er helgud uar petro |⁸ ok paulo guds postolum þviat þann tíma uar hon uuígd En er mustarid uar uígt uar hans signadr likami sæm|⁹ilíga greftradr Efter augustinum uar sa erkibyskup er odo het Efter hann næst uar Dunstanus

capi(tulum)

|¹⁰ Sva er skrifad af nefndum dunstano at hann hafi numid algerliga at smida or gulli ok silfri honum |¹¹ þotti ok gaman ath skemmta sier uid hliodfare einkanlíga uid horpu A nockurum degi sem |¹² hann sat ismidíu sínne med nockurum sínum heimlígum kumpanum birtiz guds dyrþ þviat harpa hans er a |¹³ ueggínum hieck þaut upp med sætum saung ok harre hlioda grein sua ad onguan uardí ok |¹⁴ saung med skiærre roddu miok lystiligan ton ok orþ þessarrar antiphone er her er skrifud ok su|¹⁵ngín. Gaudent incelis aníme sanctorum et c(etera) allt ut til enda Dunstanus éinn sa |hía| af þeim er hía uoro |¹⁶ at himneskr harpslagi dauid kongr. stillti upp setti ok slo med settum hætti Enn bar sua til éinn |¹⁷ tíma ath sæll dunstanus uar kominn til smidíu uerks sins ath kynndugr fianndi bra a sik mynd mi|¹⁸ok fridrarr konu geck inn ismidíu Dunstani ok liet alluíænliga. Ok er guds madr leit hana skildi hann |¹⁹ firir hinn helga annda huilik kona hon mundi uera tok tongína gloandi badum hondum ok kly|²⁰pti med hennar bandsett nef. ok er hon kenndi þvilíkan brvna quad hon uid eigi litt skræckti ok ylde |²¹ ok huarf uid þat jbrott fra guds manne Dunstano

af Dun(stano)

|²² Efter litinn tíma firirliet sæll D(unstano) heimín ok geck iklaustr glasconie ok uar þar aboti yfer vm |²¹ tíma ok litlum tíma sidarr uar hann uígd til by|²³skups uíntonie En efter nockur arr resigneradi hann þeim byskupstoli ok uar þa skipadr af kongi |²⁴ ethgaro fader ok fo(r)stíori yfir tua byskupstola. yfer byskupstol uígornensem ok lundunensem skínandi fagr|²⁵líga um nockur ár ituífalldri byskupstígn. J þann tíma gerduz þau tídenndi ath odo erkibyskup ícancia fiel|²⁶ fra sínum erkístol uar þa heilagr D(unstanus) af ollum leikum ok lærdum til erkibyskups kíorinn Nu sem

heilagr ²⁷ D(unstanus) uar uorþinn kant(arabyrgis)⁹⁴ erkibyskup ok pri-
mass allz einglanz bar sua til éinn tima er hann for isyslu sina kom ²⁸ ieitt
þorp at uigia kirkju gudi til þíonostu efter bæn nockurs uolldugs barons
er hann hafdi gera latid ²⁹ ok er allir naudsynliger hluter þeir sem kirkju
uigslunne til heyrdu uoro til borner uar uattn eigi sua gnog³⁰ligt sem þurfti
huar firir D(unstanus) sa ad baroninum mundi ruglaz ok styggiaz `asiana'
þíonostu monnum. þvi renndi hann ³¹ sinum hug med fam orþum til guds
ok stack sidan bagals broddinu(m) nidr akirkju golfid spratt þar ski³²ott
upp hinn skiærastri brunnr sa er þar rennr med fogrum uaz ædum allt til
þessa dags Adra kirkju uigde ³³ heilagr D(unstanus) þa er honum syndiz
eigi sua rietliga horfa til austrs sem hann uilldi edr til heyrdi. þa ge³⁴ck
hann at kirkju uegginum þrystanndi unnder smam ok smam sinum halei-
tum herdum ok snere henne me³⁵ir med krapta styrk en likamligu afli sua
fylliliga til austr ættar sem honum þotti til heyra Su³⁶a er ok sagt at saker
uandlætiss gudligs logmáls hafi heilagr D(unstanus) *þolad⁹⁵ firir guds
kristní ³⁷ af uandum monnum nockura sua ofsokn rekinn med rangindum
af byskupsstolinum igrimma utlegd key³⁸rdr en gud huggadi þenna sinn uín
D(unstanum) meðan hann uar íþessi utlegd med naueru heilagra manna
meþan hann var ³⁹ jutlegdinne Nu skal segia sem fyrr uard ok uer uilium
eigi ad um lidi at segia ath þa er D(unstanus) uar bedinn ⁴⁰ ad uera byskup
uintonie en hann neittadí. þa birtuz honum isyn a einne nott þrir guds
postolar Petrus ok **||40v**¹ paulus ok andreas offranndi honum sierrhuerr
suerd ok heilags anda uapn ok sem þeir allir hofdv ² heilsad hann. heyrdi
hann heilagan andream postola med blidu andlíti þessi ord til sín talannda
Tollite ³ iugum meum super uoz et c(etera) En blezadr petr postoli hafanndi
ihenndi palmatorium þat kollum vier ⁴ palma stiku baud Dunstano at rietta
honndína. ok sem hann fram rietti sinn lofa sem hlydinn lærisue⁵inn gefr
postolinn honum littla plagu sua at þo skall vid sva segiannndi. þessi skal uera
þín pína firir þat er þu he⁶fer neittad ad uera byskup uintonie ok þetta skal
þier til marks uera ad þu dirfiz eigi annan tima sva gera ⁷ þa er þu ert til þvi-

94 The expansion of this suspended word could be either “kant(uariensis)” (cf. e.g. 40v26) or “kant(arabyrgis)” (cf. 40v27). The latter form is chosen here because the corresponding text in AM 180 b fol., 3v30, has “chantara byrgis” (cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 15.25). This form of the place name is also the most common in the saga (in Fell’s edition there are seven examples of Kantarabyrgi in one form or another against a single example of Cantuaria).

95 Appears to be written “h¹.løpad”, with “b” altered from “f”. Cf. *Dunstanus saga*, ed. Fell, 20.12.

likrar *sæmdar* kosinn *við þetta* plagunnar hogg uaknar *Dunstanus* gerandi gudi *margfalldar* þackir |⁸ *firir þann* haleita heidr er hann ueitte honum sendandi *til hans* ueralldarinnar domara firr greinda sína postola

æ(uentyr)⁹⁶

|⁹ *Sua bar til ath þrir* silfrslattar menn hofdu falsad mynnt apenginum *in* kancia ok er þeir urdu sannpro|¹⁰uader ap þvilikri giorþ var þeim dæmd su pína ath af þeim skyldi hoggua badar henndrnar *firir* sína uandu giorþ |¹¹ *en er* heilagr D(unstanus) uard þessa uiss spurdi hann efter adr hann saung messo a huitsunnu dagh huart logmalid uere |¹² fyllt uid sagda glæpa menn. honum uar suarad ad saker hatidar uere pínan duold ok unndan dregín til |¹³ annars dags. heilagr D(unstanus) suaradi þat skal uera med éingu moti Ek skal idag eigi fyrr *til* alltaris ganga `at⁹⁷ |¹⁴ offra gudi lifs forn en þeir hafa tekid makliga pínu efter logum⁹⁸ þviat þetta firirdæmingar uerk heyrer oss |¹⁵ *til* ad hirta taladi hann af þvi sua ad þeir heyrdur honum til Ok er hín sæli D(unstanus) mundi liggia j hinum sidaz|¹⁶ta siukdomi hof hann upp sinn signada munn sua segiannði Nu siai þier hiner kíæruztu brædr huert |¹⁷ ek er kalladr ok ef þier uilid efter mer *til* éinnar gistingar koma þa gangid þan(n) ueg sem ek hefer ydr sy|¹⁸nt geri þier ok guds uilia um alla hluti framn Nu sem laugardagr kom efter uppstigu dagh ahuerium gudz |¹⁹ éinglar hofdu *firir* sagt sælum D(unstano) ad hann skyldi koma j þeira foroneyti. tok hann þa korpuz domíni ok sem hann beid gladr |²⁰ ok ottalaus sinna siduztu lifstunnda uar sængin med honum gripin upp j hinu efri hluti hussíns þar til |²¹ er bitar uid namu en sidan linliga nídrsett med ollum sængrínnar vmbunadi for *sva* id sama j |²² annan tima ok þridia ad erkibyskupinum medr sinne sæng uar liettliga *til* þuertriana upp lyptr ok j |²³ huert sinn hogliga agolf nídr set(t)r

af La(nfranko)

|²⁴ *Efter* sælan *Dunstanum* uar erkibyskup lanfrankus hann *firir* leit heimínn ok geck íþat klaustr er heiter beckum ok stendr |²³ j lumbardi hann tok þar prioratum j fystu hann uar þa kalladr |²⁵ fremstr meistare iallri jtalía. Prior lanfrankus var ut gripinn af becko med atgongu uilhi-

96 The spaces the scribe leaves open for rubricated headings are usually very small. This rubric, which is at the end of the line, consists only of the letter “æ”. Here, and also at 40v37 and 41r27, it is assumed that “æ” is short for *ævintýr(r)*, a word that occurs in rubricated headings in AM 764 4to, ff. 21v3, 24v29, 24v31, 32v24, 36r5, and 36r19.

97 Written above “en” which it replaces.

98 “lo” has been altered from “þt”.

alm̄s bas²⁶tards. en uigr̄d kandonensis aboti. en sidan giord kanntuariensis erkibyskup j eínglandi. Sua bar ²⁷til ath einn byskup af þeim stad er baiocensis heiter er fyrr hafdi uerid jarl j kantara byrgi hrærdi nockurar ²⁸kiærur ok hiegomligar asakaner upp a oft nefndan erkibyskup lanfrankum ifir nockurum jordum ok uenium ²⁹kirkiunnar j kancia Nu sem sa dagr er erkibyskupinn ok fyrr nefndr byskup skyldu saman koma apla³⁰z ok palliment ok tala *vm* sin mala efne. kalladi erkibyskupinn a hinn helga *Dunstanum* sier til arn³¹anar orþz aþeiri somu nott sa erkibyskupinn sælan *D(unstanum)* jsyn stannda *firir* sier sua segiannða *Heyr* ³²þu lanfra(n)ce ruglaz *eigi* j þínu hiarta *Ek mun vera med þier* ok styrkia þik en ef þu sigrar *eigi* j mor³³gin þina þi³⁴m'otstodu men(n) þa uitit *firir* uist at *eigi* talar *uid* þik *Dunstanus* En um morguninn efter sem *La*³⁴nfrankus erkibyskup kom til aqedinnar malstefnv. eyddi hann med sua uitrligum greinum ok huossum sky³⁵nsemdum ollum hiegomligum motikostum sinna uuina ad allir hia uerandi menn vnn³⁶drupuz mikilliga hans snilld ok uitrligan framburd ok þui fieck hann j þessum mælaferlum ³⁷sæmd ok heidr en hans uuiner suivirdliga *firir*litning ok makliga suivirþing

æ(uentyr) Ans(elmus)

³⁸ *Anselmus* var upp fæddr ok fostradr *firir* sunnan fiall j lumbardi þegar settr til bækr *æ* un ³⁷gum alldri heil³⁹agar ritningar j skola ath nema var hann fliotttækr j godum hlutum ad fyrr en hann væri xv *ara* ⁴⁰gamall giæddiz hann gnoeligum bokligum listum Nu sem hann er uel til mannz kominn *fysiz* ||**41r**||¹ *hann norðr um* fiall til fraklanz ok þat sama *gerer* hann Lidu sua þadan iij ár at *Anselmus* uar ymist j *franz* edr ²borgundia Nær þessum tima var hann sæmiliga tekinn af herra tholethano erkibyskupi. hann uar þa uigr̄d ³til *subdiakns* þionandi byskupi oft *uid* heilagt alltari Nu berr sua til einn hatidar dagh sem siallfr herra ⁴erkibyskup syngr messv af fyrrsagdr *Anselmus* þionar honum med odrvm klerkum ok er sua lidr *embæt*⁵tínu sem ewangelium skal lesaz *geingr* nefndr *subdiakn* *firir* messu diaknanum upp akor sem sidr er ⁶til reykelsi halldanndi ok textum *firir* beranndi. ok er þeir ero upp komner sua at ew(angelium) er *hatidliga⁹⁹ lesit gripz ⁷subd(iakn) upp j anndar syn siannði framm yfir korinn yfir dyrum kirkiunnar framme abiorinn huar fiannði sitr aþrepi ei⁸nu. hann er þa boluadr j apa mynnð hafanndi blechorn uppi hia halsinum penna digran hefer hann iklo hi⁹nne hægri ok skrifar ifasta fari. þetta *kuiquendi* er miok

hræðiligt asynndar. en huat hann skrifar birtiz Anselmo þ¹⁰egar istad þviat íj ueslugar konur riett þar vnder nidri talanndi midilsin æ sem tíðaz af sinne usnille Nv¹¹ firir heilags annda birti skilr Ans(elmus) sagða syn ok unnderstenndr iuirþuliga ad j apa myndinne leyníz¹² uuínrín mannkynsins Her næst sier subdiakn. ad bokfellið fianndans er alskrifad utan ok innan¹³ ok ihuert horn. sua ad eigi matti meira aliggia en konurnar hallda framh hinu sama um margmælgína ver¹⁴dr skelmerínn illskiptur vid er hann ma eigi skrasetia þeira rædur ut til ennda. ok tekr þat ráð ad hann bitr jan¹⁵nan bocfelliðss enndan en togar annan med klonum sperriz uid fast isætinu ok reyner afl aboc¹⁶fellinu en er hann stenndr íþess hattar starfi hafanndi sik miok vuaran sua kleykiliga sem hann var adr¹⁷ kominn sleppa tennrnar af bokfelliinu sua hart at hann hrytr framh af þrepínu hrapanndi nidr alla¹⁸ leid med sua mycklum brest ok ogurligum gny at Anselmo þotti þvilikt sem kirkian mundi níðr hrapa¹⁹ Vid þessa syn gledst hann miok an tempran þviat hann slærr saman sinum lofum hat ok huellt med storum hlatri²⁰ þionustuna firirlátanndi. þetta klerksins meðferdi unndra allir geysi miok Efter þetta lidit er synin bro²¹tt tekín huerfr nu Ansel(mus) aftr til sialfs sins ok þickiz usuínnr uorþinn En er þionostu giorþ var utí²² var Ansel(mus) rangliga settr unnder rangan hugar dom ok firirlitinn af ollum sinum kumpanum Nu er klerkrinn var²³ firirlitinn af ollum flyrr hann til guds modur fulltíngs fallandi til bænar ímariu kirkíu þa leid ifer hann liettr²⁴ hofgi ihuerium heilug maria birtiz honum hardla blið gerandi hann oruggan af synínne leggiandi þat sama²⁵ letr hia honum til annarar hanndar sem fianndi hafði skrifad til asakanar efniss vid konurnarr Efter²⁶ þat huarf hon honum ad synn. her næst birter hann *erkibyskupi¹⁰⁰ huaratueggju synina med skyrum frammburdi en er erkib(ysku)þinn h²⁷eyrer þetta lofar hann mikilliga gud

æ(uentyr) Ans(elmus)

²⁸ Nvckurum tíma sidarr sæker Anselmus heim þat klaustr er beckum heiter j nordmanndi ganganndi ad nyiu²⁷ þar iskola vnder læring brodur lanfranci meistara. þvi næst geingr anselmus²⁹ sama ueg firirlitanndi verolldina gerandiz munkr unnder herra domi hersuini abota er funnderat hafði nya³⁰ klaustr beckettí en litlu sidarr uard hann at þvi klaustri þriorr En uigðiz næst efter dag virþuligs herra lanfranci³¹ næstr erkibyskup kantuariensis ad guds lofi hann hefer dictad mariu sætt lof `til heidrs`

100 erkibyskupi] "erkib̄i".

ok er þetta upphafid olumen verum ³² Næst epter Anselmum var vilhi-
almr erkibyskup En epter hann theoballdus er gerdi sælan thomam sinn
erkidiakn ³³ er kallaz sæmd ok prydi allz einglanz Efter hann næst var
jon erkib(yskup) En efter hann varþ erkibyskup hinn helgi eth³⁴mundr af
honum finnz sua skrifad sem her fylger

Af e[atmundi]¹⁰¹

³⁵ Agiætr guds vín eathmundr kantuariensis erkibyskup var anams
alldri ad studio iparis granduarr ok hrein³⁴lifr vmframm sína skola brædr
þviat adrer klerkar kiorv ³⁶ sier ymisligar vnnostur En eatmundr vill þa
eína kiosa sier til vnnostu er sua er af skrifad. Pulcra ut luna ³⁷ electa ut
sol. huar firir hann geingr einn dag framm firir likneskiu hæstu iungfrv er
stenddr iþeiri hofud kirkíu er kalla³⁸zt notra damma framm fallinn med
hreínlifiss firirheití bidiannði guds modur mariam ad hon uirþiz ad uera
hans unn³⁹osta Efter fagra bæn fagrliga fyllda Geingr eat(mundr) an-
nan dag ut af skolis spacerandi fram igard nokurn v⁴⁰axinn fogrv blomí
Ok miok brat kemr moti honum einn vnngr sueinn sua uiænn at aliti at
etm(undr) sa ||41v||¹ eyngan þvilikan. hann sier upp a suei(ni)nn þegianndi
þviat quediu fallaz firir vsena fegrd. ok vm sider ta²lar hann sua. Huerr
ertu minn kiære sua blidr ok blezadr sem ek sa eynguan þier likan Pilltrinn
svar³ar sia ienne mer ok les huerr ek em Eatmundr litr istad ok sierr ad
heilagr kross er ristinn jenne svei⁴nsins ristinn innan med þessum orþum
Jesus nazarenus rex iudeorum. firir þessa heyrn ok syn ottaz Eatm(undr) ⁵
Pilltrinn seger til hans eigi skaltu ottaz þot þu siaer þann er þik elskar þviat
ek er kominn ad segia þier god tidenndi ⁶ þat af mínne halfu ad sa madr
sem med þessum orþum *Jesus nazarenus etcetera* gerir k`r`oss ienne sier adr
en ⁷ hann sofnar ok skiott sem hann uaknar mvn hann eigi gripaz bradum
dauþa aþvi dægri. af alfu modur minnar ber ek þier ⁸ annad eyrenndi ad
hon uill giarna uera þin vnnosta sem þu jattar henne þinn sueíndom Efter
sua tala⁹d huerfr *iesus* ad syn eþt[atmundi en hann geingr án duol j mariu
kirkíu lof gerannði gudi ok hans modur marie ¹⁰ Litlu efter etmundum
uarþ erkibyskup ikancia *Stephanus* langatvn hann var elskar(i) mikill varrar
fru. hann hefer samsett ¹¹ psaltara henne til heídrs er sua byriar *Aue virgo*
virginum. ok hann gerdi vers jfir hueria diuisionem *beati immacula*¹²tí Sua
segiz ok sannliga ad su bok nyliga giorr hafi verid lagin yfer dauþan mann

101 This rubricated word is written in the outer margin and is mostly illegible.

ok reis hann þe¹³gar til lifs af dauða. hann hefer ok dictat jstorian de thoma `erkibyskupi' er nu syngz vm alla kristnína capit(ulum)

¹⁴ I Eínglanndi fæddiz vpp agiætr guds vín chutbertvs gofugr ad kyni ok uiaenn at aliti. ok er hann var ale¹³iki of ¹⁵ dag viíf uetra gamall þa gaf gud spaleiks anda j þrevetrum sveine ok mælti sa vid chutbertum. huat skaltv at vera ¹⁶ at leiki med smasueinum er <gud> hefer þik settann til byskups ok lærifodur gamalla manna. þa geck chudbertus fra leiki¹⁷num þvitat sa annde 'lærði briost hans er¹⁰² mællte firir munn sueíninum Enn tok chutbertvs fotar meín ok þrvtnadi kne hans.¹⁰³ ok nam þe¹⁸gar or allan uerk ok battnadi honvm dag fra degi En riddari sa er honvm hafdi heilsv gefid. var huarki adr ne sidan ¹⁹ senn ok huergi spurt til nattstada hans ok ma af þvi marka at þat var guds eíngill. En var hann þar staddr er uedr illt gerdi at ²⁰ monnum er askipi uorv ok var þeim hætt uid bana. þa fiell chutbertvs akne ok bad drottín snua vedri ihag þeim ²¹ er skipino uoro ok kyrdi uedrit ok gaf þeim þegar byrr til lannz. Þa er chutbertus uakti eína hueria nott med feirdum ²² sa hann onnd eíns heilags byskups er adianus het fara til himíns med eínglum. ok reyndiz aþeiri stvnnu verid hafa ²³ andlat byskups sem chutbertvs hafdi sied onnd hans fara til himíns. en hann gerdiz munkr þvinæst ok ox dag fra dege ²⁴ igodum uerkum. Vtlenndr madr kom um dag ok laþaþi chutbertvs þann ok setti bord firir hann for efter braud diski iklefa ²⁵ þa var gestrinn horfínn er hann kom aftr ok sa hann huergi spor hans liggia fra huse. en snær hafdi fallid nyliga En er hann ²⁶ kom aftr ihusid inn þa kenndi hann godan ilm ok fann hann þar þria braudhleifa sniofi huitari. ok uisse hann þa ²⁷ at eíngill guds hafdi þar komid. ad færa honvm himneskt braud. Enn foruittnadiz munkr nockur huert chv²⁸tbertvs fære eda huat hann gerdí er hann huarf or reckiu sinne vm nottvm ok geck hann efter honvm. en chutbertvs for til siovar ok od ²⁹ unz barur fiellu a axlir honvm ok stod hann þar langa stvnnu abænum Sþan geck¹⁰⁴ hann alannd ok fiell akne til ³⁰ bæna at þa skridu sælar tueir upp or sæ ok vermdu hann. en skridu sidan aftr til sævar En munkr sa er eftír ³¹ honvm hafdi geíngid uarþ hræddr ok tok sott þa er hann matte

102 Written in the left margin with a mark that corresponds to this location in the text.

103 Missing from here is the arrival of the horseman and his recommended cure for Cuthbert's knee, cf. *Two Lives of Saint Cuthbert*, ed. and trans. Colgrave, 160. Presumably, the scribe has omitted a line. (Lacuna in AM 655 XXI fol.)

104 "g" has been emended from "f".

*eigi heim komaz adr lokid var tidum ok fiell til fota ch*³²*utberto ok bad sier miskunnar En chutbertvs blezadi hann ok tok sott af honum. þa er hann hafdi þvi heitid adr at hann* ³³*mundi eigi segia adr chutbertvs uære andaþr huat hann hafdi sied vm nottina*

af ch(utberto)

³⁴*Enn varþ chutber(tvs) vedrfastr er hann hafdi farid um fiord med munkum ok sagdi hann firir ad þeir mundu þria dagha* ³⁵*uedrfaster vera ok gaf hann þeim* ³⁵*hímneska fædu af gudi meþan þeir voro uedrfaster. Þa kom elldr ihus munka þa geck <chutbertvs> amot elldingv* ³⁶*ok hiellt hondum til himíns ok sloknadi elldrinn þegar Sidan var hann til byskups tekinn sem uitrad uar af gudi j þeim* ³⁷*stad er lindefarnensis he(i)ter ok fylldi hann sæmiliga byskups tign j kenningum sínum ok jartegna giorþ Vig*³⁸*di hann oc *uatn*¹⁰⁵ *ok senrdi husbonnda nockurum siukum ok uard hann þegar heill er hann bergdi af þvi Enn gaf hann heilsv* ³⁹*meyiu nockuri þa er hann smurdi hana uidsmiorui uígdu Enn huarf hann til sueins nockurs vngl*⁴⁰*s siuks ok varþ sa þegar heill þa er han(n) gaf honum fridar koss oc for fagnandi til sins heimilis ||AM 764 4to, 36r||¹ En var sa broder er hafdi blodsott ok er herra byskup leit taladi hann sua Valstot gack med míer ² ok ad þeim badum sampt inn geingnvm bad guds madr firir honum ok ad lokinne biæn vard hinn siuki skiott ³ heill Oc er sæll chutbertvs mundi liggia isidazta krankdomi taladi hann sua til sinna brædra. halldi þier iaf⁴nan frid yduarr amillí med fullu litillæti ok geymi þa hluti er ydrum onndum ero nytsamliger. ok ⁵ efter sua talad bergdi hann guds likama ok sua giort gallt hann gudi sinn annda*

capitulum æuentyr

⁶*Ujrduligr guds vín beda prestr agiætr utzskyrari gudligra ríttninga blomgadiz aeínglandi þann tíma ⁷ |æínglandi| er lidit var fra hollgan guds sonar \.d.\.c.lxxx ok víj ár hann var gamall madr ok sionlauss. vm þe|⁸nna goda mann rennr upp spurning hui hann hefer isinn heidr venerabilis en eigi beati. En þui skal þar til suara at sva ⁹ bar til at einn klærkr villdi semia einn versa yfir hans legstad ok sva byriadiz hac sunt in fossa þa gat hann ¹⁰ medr ongvvm mætti feingid þar vid sua at honum likadi. ok litlvm tíma sidarr vard honum geingid til legstadar þessa ¹¹ goda mannz. leit hann þa ad uersinn var algiorr ok þetta vpphafid Hac sunt ínfossa bede uenerabilis*

105 First written “uant” but “t” placed above and between “a” and “n”, but the “t” at the end has not been deleted.

ossa. hann hefer ^{|12} samsett þa bok er kallaz martirilogium. þat finnz ok lesid ad þessi sæll beda hafi. þess bedid gud at ^{|13} hann skyldi brott ganga af þessi verolld a uppstigningar hátid guds sonar ok þat sama odladiz hann

[Material written by other hands on ff. 36r–37r omitted.]

||37v||

^{|1} Þa er lidit var fra higad burd vars herra iesu christi m. ok .xxx. ok v. ár. var kongr yfer éinglandi ed[u]ar(dr) ^{|2} kongr godi son aþalradz kongs ok emmu drottningar er atte sidan knutr kongr riki Sua bar ^{|3} til aeinum huitsvnu degi sem hinn heilagi. eduarþr var staddr at petrs kirkíu íuestrmostr ^{|3} skryddr ollum kongs skruda ok hlyddi hátidligri messo ok íþann tíma er upp hiellz vars herra likami kom a t ^{|4} honum hlatr sua mikill at allir unndrþuz er vid uoro Efter messuna spurdu hans menn huat ylle þeim fahey ^{|5} da hlatri. kongr suaradi Dana kongr bioz med her a henndr oss ok utalligan skipa fiolda at heria ^{|6} a riki uart. ok sem hann skyldi stiga askip sitt af bate. fiell hann akaf ok drvcknadi med riettum guds ^{|7} domi. Þa voro gerver senndibodar sem skiotaz til danmerkr oc profadiz þetta allt satt sem kongr hafdi sa ^{|8} gt En med þvi at þess(i) dana kongr er eigi nefndr þa þickiaz froder menn inoregs kongs riki eigi uita huerr þessi ^{|9} kongr hefer verid nema þat er sagt er fra orþum gizurar hallz sonar eíns hins uitrazta mannz a islandi at ^{|10} þessi kongr hafe verid sueinn s(on) knuz kongs rika ok alfinu Efter eduarþ tok kongdom haralldr gudi ^{|11} na son hann felldi haralld sigurdar son. þa vard kongr at einglandi uilhialmr bastardr er felldi har ^{|12} alld gudína <son>. segia sua sumar bækr at hann hafe leingi lifad efter bardaghann ok geingid isteín vi ^{|13} lhialmr bastardr var fader heinreks kongs. fodur mathilldar. modur heinreks gamla er mest geck imo ^{|14} te thomase erkibyskupí ok mæddi hann medr morgum meingerdum sem sagha hans uattar ||

A handwritten page of Old English text, likely a historical record or anecdote concerning an Archbishop of Canterbury. The text is written in a medieval script on aged, stained parchment. It is densely packed with approximately 35 lines of text. A large initial letter, possibly 'P', is visible at the start of a paragraph. The parchment shows signs of wear, including discoloration and some surface damage.

© British Library Board (Stowe MS 980 40r).

Handwritten Latin text, likely a manuscript page containing anecdotes about Archbishopsof Canterbury. The script is Gothic, and the parchment is aged and stained.

© British Library Board (Stowe MS 980 41r).

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 162 m fol.

*Den Arnamagnæanske samling, Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Copenhagen*

AM 180 b fol.

AM 533 4to

AM 226 fol.

AM 634–635 4to

AM 240 V fol.

AM 655 XXI 4to

AM 240 IX fol.

AM 764 4to

AM 456 fol.

Kungliga biblioteket, Stockholm

Holm perg 4to 1

Holm perg 4to 11

Holm perg 8vo 1

British Library, London

Add MS 4860

Stowe MS 6

Add MS 4883

Stowe MS 980

Add MS 4892

Stowe MS 979

Add MS 24,969

Bibliothèque municipale, Douai

Douai BM 797

PRIMARY SOURCES

Arne Magnussons i AM. 435 A-B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser med to tillæg udgivne for det Arnamagnæanske legat, [ed. by Kr. Kålund.] Copenhagen: Gyldendal, 1909.

Bede. *Bede's Ecclesiastical History of the English People*, ed. by Bertram Colgrave and R. A. B. Mynors. Oxford: Clarendon Press, 1969.

Dunstanus saga, ed. by Christine Elizabeth Fell. *Editiones Arnamagnæanæ*, Series B, vol. 5. Copenhagen: Munksgaard, 1963.

Eadmer of Canterbury. *Lives and Miracles of Saints Oda, Dunstan, and Oswald*, ed. and trans. by Andrew J. Turner and Bernard J. Muir. Oxford: Oxford University Press, 2006.

- Flateyjarbok: En Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler*, 3 vols., [ed. by Guðbrandur Vigfússon and C. R. Unger.] Christiania [Oslo]: P. T. Malling, 1868.
- Islandske Annaler indtil 1578: Udgivne for det norske historiske Kildeskrikkfond*, ed. by Gustav Storm. Christiania [Oslo]: Grøndahl & Søn, 1888.
- Islendzk aventyri: Isländische Legenden, Novellen und Märchen*, 2 vols., ed. by Hugo Gering. Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1882–83.
- Leifar fornra kristinna fræða islenzkra: Codex Arna-Magnæanus 677 4to auk annara enna elztu brota af izlenzkum [sic] guðfræðisritum*, ed. by Þorvaldur Bjarnarson. Copenhagen: H. Hagerup, 1878.
- Mariu saga: Legender om Jomfru Maria og hendes Jertegn*, ed. by C. R. Unger. Christiania [Oslo]: s.n., 1871.
- Saga Játvarðar konungs hins helga, udgiven efter islandske oldböger af det Kongelige nordiske oldskrift-selskab*, ed. by C. C. Rafn and Jón Sigurðsson. Copenhagen: J. D. Qvist, 1852.
- Thomas saga erkibyskups: Fortælling om Thomas Becket erkebiskop af Canterbury. To Bearbejdelser samt Fragmenter af en tredie*, ed. by C. R. Unger. Christiania [Oslo]: B. M. Bentzen, 1869.
- Two Lives of Saint Cuthbert: A Life by an Anonymous Monk of Lindisfarne and Bede's Prose Life*, ed. and trans. by Bertram Colgrave. Cambridge: Cambridge University Press, 1985 [1940].

SECONDARY SOURCES

- Andersen, Lise Præstgaard. "Introduction." *Partalopa saga*, ed. by Lise Præstgaard Andersen. Editiones Arnarnæanæ, Series B, vol. 28. Copenhagen: C. A. Reitzel, 1983, xiii–ciii.
- — —. "Partalopa saga." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. by Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf. New York: Routledge, 2016, 497–98.
- Astås, Reidar. "Innledning." *Stjórn: tekst etter håndskriftene*, ed. by Reidar Astås. Oslo: Riksarkivet, 2009, xvii–cli.
- Astle, Thomas. *The Origin and Progress of Writing, as well Hieroglyphic and Elementary, Illustrated by Engravings Taken from Marbles, Manuscripts and Charters, Ancient and Modern: Also, some account of the Origin and Progress of Printing*. London: s.n., 1784.
- Barnes, Geraldine. "Elis saga ok Rosamundu." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. by Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf. New York: Routledge, 2016, 162–63.
- Bekker-Nielsen, Hans. "Homiletisk haandbog? To fragmenter med tilknytning til fastetiden." *Opuscula* 1 (1960): 343–44.
- Bjork, Robert E. [and Taylor Corse]. "Grimur Jónsson Thorkelin's Preface to the First Edition of *Beowulf*, 1815." *Scandinavian Studies* 68, no. 3 (August 1996): 291–320.

- Catalogue of the Important Collection of Manuscripts, from Stowe: Which will be sold by auction, by messrs. S. Leigh Sotheby & Co.* [London]: J. Davy & Sons, [1849].
- Copy of Papers relating to the Purchase of the Stowe Collection by Her Majesty's Government.* London: Henry Hansard and Son, 1883.
- Cormack, Margaret. *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400.* Brussels: Société des Bollandistes, 1994.
- Driscoll, Matthew. "Plans for a New Edition of the *fornaldarsögur*, anno 1937." *Fornaldarsagaerne: Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, ed. by Agneta Ney, Ármann Jakobsson, and Annette Lassen. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, Københavns Universitet, 2009, 17–25.
- — —. "The Rev. James Johnstone, Septentrionalist and Man of Mystery." *From Text to Artefact: Studies in Honour of Anne Mette Hansen*, ed. by Katarzyna Anna Kapitan, Beeke Stegmann, and Seán D. Vrieland. Leeds: Kismet Press, 2019, 5–17.
- Fell, Christine E. "Anglo-Saxon Saints in Old Norse Sources and Vice Versa." *Proceedings of the Eighth Viking Congress, Århus 24-31 August 1977*, ed. by Hans Bekker-Nielsen, Peter Foote, and Olaf Olsen. [Odense]: Odense University Press, 1981, 95–106.
- — —. "Introduction." *Dunstanus saga*, ed. by Christine Elizabeth Fell. Editiones Arnarnagnæanæ, Series B, vol. 5. Copenhagen: Munksgaard, 1963, ix–xci.
- Glahn, Alfred. "Mæcen og Klient: Af en Brevveksling mellem to Bogvenner 1785–1790." *Aarvog for Bogvenner* 9 (1925): 49–95.
- Hallberg, Peter. "Some Observations on the Language of *Dunstanus saga*, with an Appendix on the Bible Compilation *Stjórn*." *Saga-Book* 18 (1970–73): 324–53. *Handbook of British Chronology*, 3rd edition, ed. by E. B. Fryde, D. E. Greenway, S. Porter, and I. Roy. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Harvey Wood, E. H. "Letters to an Antiquary: The Literary Correspondence of G. J. Thorkelin, 1752–1829." PhD diss., University of Edinburgh, 1972.
- Jón Helgason. "Catalogue of the Icelandic Manuscripts in the British Library." [Unpublished typescript.]
- — —. "Íslenzk handrit í British Museum." *Ritgerðakorn og ræðustúfar*. Reykjavík: Félag íslenzkra stúdenta í Kaupmannahöfn, 1959, 109–32.
- Jón Þorkelsson. "Íslandske håndskrifter i England og Skotland." *Arkiv för nordisk filologi* 8 (1892): 199–237.
- Kalinke, Marianne E. and P. M. Mitchell. *Bibliography of Old Norse-Icelandic Romances*. Islandica 44. Ithaca: Cornell University Press, 1985.
- Kiernan, Kevin S. *The Thorkelin Transcripts of Beowulf*. Anglistica XXV. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1986.
- [Knowles, R. R.]. *Eighth Report of the Royal Commission on Historical Manuscripts. Appendix.—(Part III.)*. London: s.n., 1881.
- Kölbing, Eugen, ed. *Elis saga ok Rosamundu: mit Einleitung, deutscher Übersetzung*

- und Anmerkungen; zum ersten Mal herausgegeben. Heilbronn: Gebr. Henninger, 1881.
- Kupferschmied, Irene R. *Die altisländischen und altnorwegischen Marienmirakel*. 2 vols. Munich: Herbert Utz, 2017.
- O'Connor, Charles. *Bibliotheca MS. Stowensis: A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Stowe Library*. 2 vols. Buckingham: J. Seeley, 1818–19.
- Ólafur Halldórsson. "Indledning." *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*, ed. by Ólafur Halldórsson. Vol. 3. Editiones Arnarnænar, Series A, vol. 3. Copenhagen: C. A. Reitzel, 2000, xvii–cccl.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*. Vol. 2. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949.
- Scott, Edward J. L., ed. *Catalogue of the Stowe Manuscripts in the British Museum*, 2 vols. London: British Museum, 1895–96.
- Svanhildur Óskarsdóttir, "The Resourceful Scribe: Some Aspects of the Development of Reynistaðarbók (AM 764 4to)." *Modes of Authorship in the Middle Ages*, ed. by Slavica Ranković et al. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012, 325–42.
- — —. "Universal History in Fourteenth-Century Iceland: Studies in AM 764 4to." PhD diss., University of London, 2000.
- — —. "What Icelandic Nuns Read: The Convent of Reynistaður and the Literary Milieu in Fourteenth-Century Iceland." *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Kansas City Dialogue*, ed. by Virginia Blanton, Veronica O'Mara, and Patricia Stoop. *Medieval Women: Texts and Contexts* 27. Turnhout: Brepols, 2015, 229–48.
- — —. "The World and its Ages: The Organisation of an 'Encyclopaedic' Narrative in MS AM 764 4to." *Sagas, Saints and Settlements*, ed. by Gareth Williams and Paul Bibire. Leiden: Brill, 2004, 1–11.
- Turville-Petre, Gabriel. "Legends of England in Icelandic Manuscripts." *Nine Norse Studies*. London: Viking Society for Northern Research – University College London, 1972, 59–78.
- Ward, H. L. D. *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*. Vol. 1. London: British Museum, 1883.
- Warner, G. F. "Notice." *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*. Vol. 3, ed. by J. A. Herbert. London: British Museum, 1910, [iii].
- Widding, Ole. "Norrøne Marialegender på europæisk baggrund." *Opuscula* 10 (1996): 1–128.
- Widding, Ole, Hans Bekker-Nielsen, and L. K. Shook. "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist." *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337.
- Wolf, Kirsten. *The Legends of the Saints in Old Norse-Icelandic Prose*. Toronto Old Norse and Icelandic Series 6. Toronto: University of Toronto Press, 2013.

ÁGRIP

Frásagnir af nokkrum erkibiskupum Kantaraborgar: Glataður tvíblöðungur úr Reynistaðarbók fundinn í British Library

Efnisorð: helgisögur, Grímur Thorkelín, *Dunstanus saga*, Reynistaðarbók, handrit, enskir dýrlingar

Árið 1787 gaf Grímur Thorkelín, ritari Árnaneftar, Thomasi Astle handritasafnara tvö pappírshandrit og tvíblöðung úr bókkelli. Síðar komust þessi handrit í Stowe-safnið og eru þau nú varðveitt í British Library. Pappírshandritin hafa að geyma texta sem skrifaður er upp eftir handriti í Árnasafni, sennilega af Grími sjálfum. Skinntvíblöðungurinn er aftur á móti ritaður á fjórtánda öld. Á honum er að finna samansafn sagna af enskum biskupum, aðallega erkibiskupum Kantaraborgar, og stuttan formála. Sá sem setti safnið saman hefur notfært sér og aðlagð texta sem þegar voru til í íslensku þýðingu, eins og *Dunstanus sögu* Árna Lárentíussonar. Ekki eru þó allir textar safnsins varðveittir annars staðar svo vitað sé.

Tvíblöðungurinn er skrifaður af sama skrifara og skrifaði hluta Reynistaðarbókar í AM 764 4to og þegar betur er að gáð kemur í ljós að tvíblöðungurinn hefur upprunalega tilheyrt sama handriti. Aftasta frásögnin á tvíblöðungnum segir lífssögu heilags Kúðberts en niðurlag sögunnar er að finna efst á bl. 36r í AM 764 4to. Þá er þess getið í handritaskrárn Árnasafns sem settar voru saman á fyrsta þriðjungi átjándu aldar að í AM 764 4to séu sögur af erkibiskupum Kantaraborgar, en þær er ekki að finna þar núna. Því virðist sem Grímur Thorkelín, sem hafði greiðan aðgang að handritum Árnasafns, hafi tekið tvíblöðunginn ófrjálsri hendi áður en hann hélt til Englands, en það varð til þess að textar hans féllu í gleymsku í meira en tvær aldir.

Í greininni er fjallað um feril tvíblöðungsins og er skrift og stafsetning skrifarans rannsökuð og borin saman við hönd E í AM 764 4to. Þá eru textarnir raktir til uppruna síns og vinnubrögð samsetjara safnsins skoðuð. Í lokin er birt stafrétt útgáfa sagnasafnsins sem teygir sig frá Stowe-tvíblöðungnum yfir í AM 764 4to.

SUMMARY

Anecdotes of Several Archbishops of Canterbury: A Lost Bifolium from Reynistaðarbók Discovered in the British Library

Keywords: legends of saints, Grímur Thorkelín, *Dunstanus saga*, Reynistaðarbók, manuscripts, English saints

In 1787, Grímur Thorkelín, the secretary of the Arnarnágrænar Commission, gave the manuscript collector Thomas Astle two paper manuscripts and a parchment bifolium. After Astle's death, these manuscripts found their way into the Stowe

collection and are now kept in the British Library. The paper manuscripts contain transcriptions of texts found in a manuscript in the Arnamagnæan collection and were probably written by Thorkelin himself. The bifolium was, however, written in the fourteenth century. It contains a compilation of short stories about English bishops, mostly archbishops of Canterbury, preceded by a short prologue. For the compilation, the compiler has gathered and adapted material from sources that were already available in Old Norse-Icelandic translations, including Árni Lárentiusson's *Dunstanus saga*. However, not all the texts in the compilation are known to exist elsewhere in Icelandic translation.

An examination shows that the bifolium was written by the same scribe who wrote parts of *Reynistaðarbók* in AM 764 4to, and a closer look reveals that the bifolium was once a part of that same manuscript. The last narrative on the bifolium tells the life of St Cuthbert, but its conclusion is now at the top of f. 36r in AM 764 4to. Furthermore, catalogues of the Arnamagnæan collection compiled in the first third of the seventeenth century show that tales about archbishops of Canterbury were included in AM 764 4to, but they are now missing. It thus appears that Thorkelin, who had easy access to Arnamagnæan manuscripts, removed the bifolium before journeying to England, causing its text to fall into oblivion for over two centuries.

In the article, the history of the bifolium is discussed, and the script and orthography of its scribe examined and compared to that of scribe E in AM 764 4to. The sources of the compilation's texts are traced, and the compiler's methods are analysed. Finally, a diplomatic edition of the texts of the compilation that is now split between the Stowe bifolium and AM 764 4to is presented.

Bjarni Gunnar Ásgeirsson
Leifsgötu 24
IS-101 Reykjavík
bga@bi.is

BEN ALLPORT

UNEARTHING ST EDMUND

*A Source for Edmund's Martyrdom in Íslendingabók**

AT SOME POINT between 1122 and 1133, the Icelandic scholar Ari *fróði* Þorgilsson penned the oldest known vernacular history of the Icelandic people.¹ *Íslendingabók* represents the birth of Icelandic historiographical tradition, but it did not emerge from a vacuum. It was instead the product of genres, styles, and information which circulated within and outside Iceland before being skilfully synthesized into a single document by the remarkably well-informed Ari *fróði*.² This note suggests a candidate for one of Ari's more elusive sources of information: the so-called "saga" of the martyred King Edmund of East Anglia.

Ari borrows from this source in *Íslendingabók*'s first chapter to date the settlement of Iceland:

Ísland byggðisk fyrst ýr Norvegi á dögum Haralds ens hárfagra, Hálfðanarsonar ens svartar, í þann tíð — at ætlun ok tölur þeira Teits fóstara míns, þess manns es ek kunna spakastan, sonar Ísleifs byskups, ok Þorkels fǫðurbróður míns Gellissonar, es langt munði fram, ok Þórirðar Snorradóttur goða, es bæði vas margspök ok óljúgrfóð, — es Ívarr Ragnarssonr loðbrókar lét drepa Eadmund enn helga Englakonung; en þat vas sjau tegum <vetra> ens níunda hundraðs eptir burð Krists, at því es ritit es í sögu hans.³

* This research was completed with the generous financial support of the Leverhulme Trust. My thanks to Prof. Lesley Abrams, Dr Synnøve Midtbø Myking, Dr Jon Hui, Dr Tom Grant, and my anonymous reviewers for their thoughts and suggestions, and to Jon Wright and Zuzana Stankovitsova for their help with my "ágrip."

1 *Íslendingabók: The Book of the Icelanders; Kristni Saga: The Story of the Conversion*, trans. Siân Grønlie (London: Viking Society for Northern Research, 2006), xiii. The claim that Ari was Iceland's first vernacular historian was made by Snorri Sturluson a century later and has yet to be contradicted; see *Heimskringla*, ed. Bjarni Aðalbarnarson, 3 vols., Íslenzk fornrit XXVI–XXVIII (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1941–51), I:5.

2 Hermann Pálsson, "Játmundar saga hins helga," *Skírnir* 132 (1957): 139–51.

3 *Íslendingabók; Landnámabók*, ed. Jakob Benediktsson, Íslenzk fornrit I (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1968), 4.

Iceland was first settled from Norway in the days of Haraldr Fairhair, son of Hálfðan the Black, at that time — according to the estimate and count of Teitr, son of Bishop Ísleifr, my foster father, the man I know to be wisest; and of Þorkell Gellisson, my paternal uncle, who remembered a long way back; and of Þóríðr, daughter of Snorri *goði*, who was both very wise and well-informed — when Ívarr, son of Ragnarr *loðbrók*, had St Edmund, king of the English, killed; and that was 870 winters after the birth of Christ, according to what is written in his saga.

The martyrdom is referred to on three further occasions throughout the text: the foundation of the Alþing, the conversion to Christianity, and the conclusion.⁴

Ari's imprecise reference to a "saga" of St Edmund has intrigued modern researchers, who have proposed sources ranging from Icelandic oral traditions to Latin *vitae* circulated in tenth- to twelfth-century English manuscripts. It is here suggested that Ari's information came from a witness to one such English manuscript tradition, attested from c. 1100, that combined two texts: Abbo of Fleury's *Passio Sancti Eadmundi* and Hermannus the Archdeacon's *De miraculis Sancti Eadmundi*. It is argued that this witness circulated in Iceland during the twelfth to fourteenth centuries and informed subsequent references to the saint's legend.

*

The identification of a possible source is hindered by the parsimony with which Ari drew upon it. The piece of information least ambiguously indebted to the source was the date of 870 for the martyrdom; Ari states directly that Edmund's "saga" provided this date. The passage also names the man responsible for Edmund's death as Ívarr and informs us that he was the son of Ragnarr *loðbrók*. Ari's turn of phrase does not necessitate that either of these pieces of information came from the saga, but it is likely that at least the first of them did.

This gives little data with which to narrow down our search for a feasible source. Furthermore, the surviving record of potential sources is imbalanced; all known texts that refer to St Edmund in the period between

4 Ibid., 9, 18, and 25.

his martyrdom and the composition of *Íslendingabók* were produced in England, predominantly in Latin. The earliest attestation is found in the common stock of the *Anglo-Saxon Chronicle*, which was compiled late in the reign of Alfred the Great, within decades of the martyrdom taking place.⁵ The entry for 870 (actually November 869) observes simply that King Edmund was killed following a battle with a Danish army that had overwintered at Thetford.⁶ Edmund's killers go unnamed, although the F recension of the *Chronicle* identifies them as the Viking leaders "Ingware," an anglicization of ON Ívarr, and "Ubba" (ON Ubbi). This recension was produced in Canterbury in around 1100, at which point these two names (rendered into Latin as Hinguar and Hubba) were widely connected with the act.⁷

Conversely, no Old Icelandic narrative of the saint's martyrdom or miracles has survived, although sporadic references to both are found in thirteenth- and fourteenth-century Icelandic traditions. Nevertheless, medieval Icelanders did apparently foster some independent traditions about Edmund, with several families (including Ari's) claiming descent from Vilborg "Ósvaldsdóttur konungs ok Úlfrúnar hinnar óbornu, dóttur Játmundar Englakonungs" (daughter of King Ósvldr and Úlfrún the unborn, daughter of Játmundr, king of the English) in the catalogue of settlers' accounts known as *Landnámabók*.⁸ Lesley Abrams points out that the name Ósvldr (OE Ospeald, MdnE Oswald) matches that of Edmund's purported successor, a possible puppet of the invaders known only from surviving coinage. She proposes that the survival of Edmund's descendants in Iceland could have preserved details of his martyrdom there.⁹ This apparent reference to the obscure Oswald is intriguing but could also be misleading. Játmundr's presence in the genealogy cannot be traced earlier than the *Sturlubók* recension of *Landnámabók* from c. 1275–80. In addition, neither Ósvldr or Játmundr are referred to as kings before the *Hauksbók*

5 *The Anglo-Saxon Chronicles*, trans. Michael Swanton (London: Phoenix, 2000), xxi.

6 *Ibid.*, 70–71.

7 *Ibid.*, xxvii–xxviii and 70, n. 2.

8 *Íslendingabók*; *Landnámabók*, 49.

9 Lesley Abrams, "Scandinavian Place-Names and Settlement-History: Flegg, Norfolk, and East Anglia in the Viking Age," *Viking and Norse in the North Atlantic: Select Papers from the Proceedings of the Fourteenth Viking Congress, Tórshavn, 19–30 July 2001*, eds. Andras Mortensen and Símun V. Arge (Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag, 2005), 312–13, n. 4.

recension of 1306–08.¹⁰ Consequently, we cannot know if this genealogical tradition was genuine, was inspired by *Íslendingabók*'s association of Edmund with Iceland's settlement, or some mixture of the two (such as an unrelated Oswald and/or Edmund being conflated with their royal namesakes by creative descendants).

*

These uncertainties prohibit an unassailable identification of Ari's source; however, analysis of the wording and context of the citation allows us to reduce the range of possibilities. In particular, we must interrogate Ari's use of OIcel *saga* to refer to his source. On this point, Alison Finlay suggests that the term "means nothing more specific than 'something said or told' and could apply to any kind of narrative in any language."¹¹ This is a logical extrapolation from the term's wide-ranging and often ambiguous connotations in medieval literature.

For example, the use of the term does not distinguish between written and oral traditions.¹² In Snorri Sturluson's *Heimskringla* from the early thirteenth century, we find references to information both "sögð" (told) and "ritat" (written) in sagas of Úlfr Jarl and Knútr *inn gamli* respectively.¹³ The late-thirteenth-century *Morkinskinna* refers to a "saga" of Haraldr *harðráði* comprising "kvæði ... þau er honum samtíða váru um hann kveðin" (poems ... which were recited about him during his lifetime).¹⁴

As the following discussion shows, most researchers who have commented on this issue have supposed that Ari referred to a written tradition. This is supported by the context in which OIcel *saga* appears in *Íslendingabók*: paired with OIcel *ríta* (to write) and juxtaposed with Ari's diligently named oral sources in the text's opening passage.¹⁵ This passage

10 *Íslendingabók*; *Landnámabók*, lxxv, lxxxii, 48–49 (inc. n. 4), and 312.

11 Alison Finlay, "Chronology, Genealogy and Conversion: The Afterlife of St Edmund in the North," *St Edmund, King and Martyr: Changing Images of a Medieval Saint*, ed. Anthony Bale (York: York Medieval Press, 2009) 47.

12 Robert Kellogg, "What is a Saga?" *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994* 2, eds. Gisli Sigurðsson, Guðrún Kvaran, and Sigurgeir Steingrímsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1994), 497.

13 *Heimskringla*, II:284 and III:37.

14 *Morkinskinna*, eds. Ármann Jakobsson and Þórður Ingi Guðjónsson, 2 vols., Íslensk fornrit XXIII–XXIV (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2011), I:5.

15 See quotation above.

establishes Ari's credentials as a historian, highlighting his use of both written and oral authorities. Furthermore, the absolute Incarnation date of 870, the one piece of data concretely attached to the "saga," seems unlikely to have come from vernacular oral tradition, which, as demonstrated by the *Íslendingasögur*, *konungasögur*, and *Íslendingabók* itself, typically dated things through references to coinciding events or relative chronologies such as the reigning Norwegian king or serving lawspeaker.¹⁶ The appearance of an Incarnation date argues for an origin in a learned, ecclesiastical milieu.

The language of the source has proven more controversial. In the 1950s, Hermann Pálsson argued that Ari would not have used Old Icelandic *saga* to refer to a Latin ecclesiastical text such as Abbo's *Passio* or Hermannus's *Miraculis* and must thus have been referring to a hypothetical Old Icelandic "Játmundar saga hins helga" (saga of St Edmund). Hermann believed that this Icelandic saga was used as a source for *Heimskringla* and *Knýtlinga saga* in the thirteenth century and for *Ragnarssona þátr* and *Heilagra manna drápa* in the fourteenth.¹⁷ However, as this is the only time Ari names a probable written source – although we know he drew upon others – there is no empirical basis to assume that he would not use Old Icelandic *saga* in this way.¹⁸ Hermann's assertion that "ósennilegt er, að nokkrum myndi detta í hug að kalla *Passio* sögu" (it is unlikely that anyone would think of calling a *Passio* a "saga") is contradicted by subsequent examples throughout the Old Icelandic corpus.¹⁹ One passage in *Íslendinga saga*, for example, refers to the recitation of "sögur heilagra manna á latínu" (saints' "sagas" in Latin).²⁰

The possibility of an English provenance for the material is encouraged by Ari's use of English/Anglo-Latin orthography to render the saint's name as "Eadmund," rather than Old Icelandic Játmundur, as it appears in *Landnámabók* and most later texts. This provenance was even accepted by Hermann, who suggested that the hypothetical "Játmundar saga" was based on English traditions, mentioning both Abbo's *Passio* and Hermannus's

16 *Íslendingabók*; *Landnámabók*, 5, 9, 19, and 20.

17 Hermann Pálsson, "Játmundar saga," 143–44.

18 *Book of the Icelanders*, xvii–xx.

19 Hermann Pálsson "Játmundar saga," 143–44.

20 *Íslendinga saga*, ed. Guðni Jónsson, *Sturlunga saga* 2 (Akureyri: Prentverk Odds Björnssonar h.f., 1965), 288.

Miraculis as examples. He proposed that “Játmundar saga” was composed by Ari himself in the early twelfth century, informed by Icelanders (such as Guðlaugr Snorrason *góða*) who had spent time in England.²¹

Hermann’s argument presents a solution for his own, unsupported assertion that Ari would not use Old Icelandic *saga* of an Anglo-Latin text by proposing an uncorroborated stage of transmission that allowed Ari to cite himself while ultimately drawing upon an English source. Nevertheless, the suggestion of an intermediary between the original English source and *Íslendingabók* is valuable. Although there is no decisive evidence that Ari ever left Iceland, many of his contemporaries were educated overseas; he himself alludes to the education of his contemporary Sæmundr *fróði* Sigfússon in “Frakkland” (France/Franconia).²² It is conceivable that a contemporary visitor to England provided a stage of transmission between his English sources and *Íslendingabók*, whether in the form of an Old Icelandic text or an oral report.

Yet the dependent Old Icelandic texts Hermann listed seem to acknowledge the direct influence of an English tradition. The episode which refers to St Edmund in *Heimskringla*, in which the revenant of “Eaðmundr inn helgi” strikes down Sveinn *tjúguskegg*, cites “søgn enskra manna” (stories from English men) as a source.²³ *Heilagra manna drápa* also credits “enskir saungvar” (English poems), and both *Heilagra manna drápa* and *Ragnarssona þáttr* include the name Yngvarr/Ingvarr in their accounts of Edmund.²⁴ This name derives from Anglo-Latin Hinguar. In *Ragnarssona þáttr*, Yngvarr is paired with a brother, Hústó, a misreading of Anglo-Latin Hubba, Hinguar’s fellow Viking.²⁵ The simplest conclusion is that these sources were drawing directly on a (probably) Latin tradition of recognizably English provenance that circulated in Iceland in the twelfth to fourteenth centuries. Intermediate stages between this tradition and

21 Hermann Pálsson, “Játmundar saga,” 144–46 and 149.

22 *Book of the Icelanders*, xix–xx and 21.

23 *Heimskringla*, II:14.

24 *Heilagra manna drápa*, ed. Kristen Wolf, *Poetry on Christian Subjects*, ed. Margaret Clunies Ross, *Skaldic Poems of the Scandinavian Middle Ages 7* (Turnhout: Brepols, 2007), 878; *Þáttr af Ragnars sonum*, ed. Guðni Jónsson, *Fornaldar sögur Norðurlanda 1* (Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1950), 298.

25 Hermann Pálsson, “Játmundar saga,” 144; Elizabeth Ashman Rowe, *Vikings in the West: The Legend of Ragnar Lodbrok and His Sons*, *Studia Mediaevalia Septentrionalia 18* (Vienna: Fassbaender, 2012), 163.

Íslendingabók, such as an Old Icelandic saga which preserved English or Anglo-Latin forms and acknowledged its English sources, should not be disregarded but must remain hypothetical. We must therefore turn to the corpus of Anglo-Latin accounts to seek the ultimate source of Ari's information.

*

The earliest reference to Edmund's martyrdom, the sparse notice in the *Anglo-Saxon Chronicle*, is unlikely to be Ari's source, as the phrase "sögu hans" (his saga) implies a narrative devoted specifically to Edmund. By the same token, we can dismiss a derived passage in Asser's ninth-century *Vita Ælfredi* — a biography of King Alfred of Wessex could hardly be described as a saga of Edmund!²⁶

The oldest viable source for Ari's information is therefore the *Passio Sancti Eadmundi*, penned by the French scholar Abbo of Fleury between 985 and 988 at the East Anglian monastery of Ramsey.²⁷ This elaborate Latin narrative was widely circulated from the late eleventh century and was an antecedent for all subsequent traditions.²⁸ It was the first narrative to link the martyrdom to a Viking leader named Hinguar, but it provides no date for the murderous act. Despite this, the *Passio* was regarded as the most likely source by Konrad Maurer, Einar Ól. Sveinsson — who supposed that Ari's copy simply had the date included — and more recently by Paul Cavill and Alison Finlay.²⁹

Not long after its completion, an Old English summary of the *Passio* was written by Ælfric of Eynsham. Ælfric added little to the tradition but

26 *Asser's Life of Alfred, together with the Annals of Saint Neots erroneously ascribed to Asser*, ed. William Henry Stevenson (Oxford: Clarendon Press, 1959), 26. Kellogg ("What is a Saga?," 501) discusses the use of "saga" as a literary device to designate stories told within other stories, but Ari's usage (particularly paired with Old Icelandic *rita*) does not fit this narrative context.

27 Rowe, *Vikings in the West*, 51.

28 *The Annals of St Neots with Vita Prima Sancti Neoti*, eds. David Dumville and Michael Lapidge, *The Anglo-Saxon Chronicle: A Collaborative Edition 17* (Cambridge: D. S. Brewer, 1985), lix.

29 See Svend Ellehøj, *Studier over den ældste norrøne historieskrivning*, *Bibliotheca Arnarnagana* 26 (Copenhagen: Munksgaard, 1965), 64–65; Paul Cavill, "Anglo-Saxon Saints' Lives — and Deaths," *Visions and Revisions: The Word and the Text*, eds. Roger Kojecký and Andrew Tate (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2013), 91; Finlay, "Chronology," 47.

did note that the events took place in King Alfred's twenty-first year.³⁰ This on its own could not have allowed Ari to reconstruct the date of 870, were he using Ælfric's text.³¹ Alfred's accession is recorded in Icelandic annals (under the wrong year), but neither his age at that point nor his date of birth is specified, so there is no evidence that this information was known in Iceland.³²

In the late 1090s, Hermannus the Archdeacon, a monk based at the abbey of Bury St Edmunds in East Anglia, compiled *De miraculis Sancti Eadmundi*, a list of St Edmund's miracles. The text provides the year of Edmund's martyrdom but does not name his killer. Hermann Pálsson regarded the *Miraculis* as a likely source for his hypothetical "Játmundar saga."³³ Although Svend Ellehøj rejected Hermann's saga hypothesis, he agreed that the *Miraculis* were probably known to Ari.³⁴

A reference to the martyrdom is also found in John of Worcester's *Chronicon ex chronici*, which was compiled in stages in the early twelfth century. Despite the text's annalistic format, its entry for the martyrdom of St Edmund is strikingly similar to Ari's own turn of phrase: "Eodem anno sanctissimus ac gloriosissimus Orientalium Anglorum rex Eadmundus, ut in sua legitur Passione, ab Inguaro rege paganissimo... martirizatus est" (in the same year the holiest and most glorious Edmund, king of the East Angles, was martyred by Inguar, a most heathen king, as can be read in his passion).³⁵ It is conceivable that Ari or an informant merely copied this reference and did not have access to the passion itself. However, R. R. Darlington and P. McGurk suggest that the main body of the *Chronicon* was compiled between 1128 and 1131.³⁶ *Íslendingabók's* accepted dating to

30 Finlay, "Chronology," 47.

31 At least one of Ælfric's texts, *De falsis diis*, exists in an Old Norse translation, although the date and circumstances of the translation are unclear. John Frankis, *From Old English to Old Norse: A Study of Old English Texts Translated into Old Norse with an Edition of the English and Norse Versions of Ælfric's De falsis diis* (Oxford: The Society for the Study of Medieval Languages and Literature, 2016), 31–45.

32 *Íslandske Annaler indtil 1578. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond*, ed. Gustav Storm (Christiania: Grøndahl & Sons Bogtrykkeri, 1888), 13 and *passim*.

33 Hermann Pálsson, "Játmundar saga," 146.

34 Ellehøj, *Studier*, 65.

35 *The Chronicle of John of Worcester. Volume II: The Annals from 450 to 1066*, eds. R. R. Darlington and P. McGurk and trans. Jennifer Bray and P. McGurk (Oxford: Clarendon Press, 1995), xix and 286.

36 *John of Worcester*, xxxiv.

1122–33 thus grants only a very narrow window for the information in the *Chronicon* to have been transmitted to Ari.

Another product of the flourishing literary milieu at Bury St Edmunds is the misleadingly named *Annals of St Neots*. This Latin chronicle borrowed lengthy passages regarding Edmund's martyrdom from Abbo's *Passio* under its entry for 870, thus providing both the year and the attribution of the act to Hinguar.³⁷ In contrast to the *Anglo-Saxon Chronicle*, this bloated entry is almost entirely taken up with St Edmund's martyrdom and could plausibly be regarded as the saint's "saga." Furthermore, a subsequent entry identifies Hinguar's father as "Lodebrochus."³⁸ It is the earliest surviving text to suggest that Hinguar and Hubba were brothers, the earliest English text to mention Ragnarr *loðbrók*, and the only contemporary text to contain all the features present in *Íslendingabók*. Elizabeth Ashman Rowe suggests tentatively that this could have been Ari's source based on this compelling alignment of features.³⁹

Unfortunately, the timeframes assigned to the *Annals* and *Íslendingabók* make this identification nearly next to impossible. David Dumville dates the composition of the *Annals* to c. 1120–40 but subsequently notes that the compilers drew in part upon John of Worcester's *Chronicon*. This presumably took place during or after the time when the autograph manuscript of the *Chronicon* (Oxford, Corpus Christi College MS 157) was copied into Oxford, Bodleian Library, MS Bodley 297 at Bury St Edmunds.⁴⁰ Darlington and McGurk's analysis dates this to between 1133 and 1143.⁴¹ Assuming these timeframes are correct, the time required for the information to make its way from England to Iceland effectively disqualifies the *Annals* as Ari's source.

*

As no single text is an obvious candidate, we must consider the possibility that Ari was using some combination of other texts, the most likely being Abbo's *Passio* and Hermannus's *Miraculis*, with Ívarr's connection

37 *The Annals of St Neots*, 56–65.

38 *Ibid.*, 78.

39 Rowe, *Vikings in the West*, 185.

40 *Annals of St Neots*, xvi–xix and lx–lxi; Rowe, *Vikings in the West*, 82.

41 *John of Worcester*, liii.

to Ragnarr *loðbrók* being derived from elsewhere. On their own, neither tradition can have provided Ari with the necessary information: Abbo is silent on the date, and Hermannus does not name Edmund's killer. Thus far, only Siân Grønlie has suggested that Ari used "some kind of composite version," without further elaboration.⁴²

The most compelling argument for this composite version is the likelihood that, as Tom License points out, Hermannus deliberately penned his list of miracles as an update to the miracles listed in Abbo's *Passio* and intended for the two texts to be read in conjunction.⁴³ Indeed, the *Passio* and the *Miraculis* are bound together in the earliest known manuscript of the latter text (one of the earliest witnesses to the former).⁴⁴ This manuscript, London, British Library, MS Cotton Tiberius B. ii, was composed at Bury St Edmunds around the year 1100, so close to the composition date of Hermannus's text that only copying errors suggest it is not an autograph.⁴⁵ It is feasible that an early copy of this manuscript or of its exemplar made its way to Iceland in the early twelfth century. A link between Bury St Edmunds and Iceland is not inconceivable. In the twelfth century the abbey energetically promoted the cult, which had spread at least as far as Norway by the 1150s.⁴⁶

Hermannus's *Miraculis* were almost certainly known in Iceland in the following century. As mentioned previously, an episode in *Heimskringla* recounts that Sveinn *tjúguskegg* was killed by Edmund's revenant "sem inn helgi Merkúriús drap Júlíanúm níðing" (as St Mercurius killed Julian the Apostate).⁴⁷ This story first appears in the *Miraculis*, which notes that Edmund "æquiparatur Mercurio martyri ulciscenti injuriarum blasfemias apostatæ Juliani" (becomes equal to Mercurius the Martyr avenging Julian

42 *Book of the Icelanders*, 16, n. 12.

43 *Miracles of St Edmund: Herman the Archdeacon and Goscelin of St-Bertin*, ed. and trans. Tom License (Oxford: University Press, 2014), lv.

44 *Annals of St Neots*, lix.

45 *Ibid.*, xci; Helmet Gneuss and Michael Lapidge, *Anglo-Saxon Manuscripts: A Bibliographical Handlist of Manuscripts Written or Owned in England up to 1100* (Toronto: University of Toronto Press, 2014), 296.

46 Antonia Gransden, *Historical Writing in England c. 550 to c. 1307* (London: Routledge & Kegan Paul, 1974), 380; Tore Nyberg, *Monasticism in North-Western Europe, 800–1200* (Aldershot: Ashgate, 2000), 144.

47 *Heimskringla*, II:14.

the Apostate's blasphemies of injustice).⁴⁸ Although Edmund's act of divine justice is found in other English texts (notably John of Worcester's *Chronicon*), the comparison with St Mercurius is unique to the *Miraculis* and the Icelandic texts.⁴⁹ Conversely, the knowledge of Hinguar and Hubba found in subsequent Icelandic texts cannot have derived from the *Miraculis* but could have been sourced from a manuscript which paired Hermannus's text with Abbo's *Passio*.

*

From whence, then, did Ari derive his knowledge of Ívarr's parentage? Rowe suggests that this information may already have been associated with Norse legends of Ragnarr *loðbrók* by Ari's time. As she points out, Ari's casual reference to Ragnarr assumes that the name was familiar to his audience. Furthermore, Ari derived his own family line from a different son of Ragnarr in the genealogy attached to *Íslendingabók*; indeed Ragnarr became a major progenitor of Scandinavian royal dynasties and Icelandic noble families in the thirteenth century.⁵⁰

Ari's knowledge of vernacular traditions is indicated by his use of the Norse form Ívarr. This is comparable to a reference to "Ywar, filius Lothpardi, quem ferunt ossibus caruisse" (Ywar, son of Lothpardus, who was said to lack bones) in the *Chronicon Roskildense*, compiled in Denmark in 1137/38.⁵¹ This is the first attestation of Ívarr's nickname, *beinlaus*, and is likely to reflect Norse tradition.⁵² Furthermore, the chronicler distinguishes between Ywar and another son, Ingvar, who was sourced from a reference to "Inguar, filius Lodparchi" in Adam of Bremen's *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, the earliest source to express this relationship.⁵³ The chronicler did not recognize that Inguar was an Anglicized form of Ívarr and so listed it alongside the name familiar from Norse legend.

48 Hermannus. *De miraculis Sancti Eadmundi, Memorials of St Edmund's Abbey*, ed. Thomas Arnold, 3 vols. (London: Eyre and Spottiswoode, 1890), I:36.

49 John of Worcester, 476–77.

50 *Íslendingabók; Landnámabók*, 28; Rowe, *Vikings in the West*, 158 and 181–82.

51 *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi ex codicibus denuo recensuit I*, ed. M. Cl. Gertz (Copenhagen: G. E. C. Gad, 1917–18), 16.

52 Rowe, *Vikings in the West*, 89–90 and 160.

53 *Magistri Adam Bremensis: Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. Bernhard Schmeidler (Hannover and Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, 1917), 23; Rowe, *Vikings in the West*, 69, 89–90, and 160.

Else Mundal argues that Ari himself may have had access to Adam's *Gesta*.⁵⁴ If so, he would have known of Adam's pairing of Inguar and Lodparchi and could thus have deduced a connection between Hinguar, the slayer of St Edmund in Abbo's *Passio*, and Ívarr, the son of Ragnarr *loðbrók* he knew from Norse tradition. Ari was undoubtedly rare among Norse scholars in reconciling the names Hinguar and Ívarr, but *Íslendingabók* itself is proof that either he or a hypothetical intermediary made this connection.⁵⁵

*

Ari *fróði* seems to have drawn upon a manuscript containing both Abbo of Fleury's *Passio Sancti Eadmundi* and Hermannus the Archdeacon's *De miraculis Sancti Eadmundi* to date the martyrdom of King Edmund of East Anglia and thus the settlement of Iceland. It was this text, a *passio* updated with additional miracles, that Ari referred to as a saga. That the manuscript was based in Iceland is indicated by the sporadic use of its contents by Icelandic scholars over the next two centuries.

Ari's use of the *Passio/Miraculis*, the *Gesta Hammaburgensis*, and perhaps even more far-flung sources, such as Fulcher of Chartres's *Historia Hierosolymitana*, demonstrate the impressive connectivity of the Icelandic scholarly milieu at the birth of its vernacular historiographical tradition.⁵⁶ This is underscored by *Íslendingabók*'s parallels with contemporary texts, such as the *Annals of St Neots* and *Chronicon Roskildense*, which reveal the extent to which Ari was abreast of developing trends in both East Anglia and Denmark, integrated into networks of intellectual exchange. Icelandic scholars need not be regarded solely as passive recipients in such networks; scholarly connections facilitate the flow of ideas in both directions, as references to Icelandic scholarship in Scandinavian Latin texts reveal.⁵⁷ Thus, although the *Annals of St Neots* are unlikely to have been Ari's source, we should keep our minds open to the reverse: that Icelandic traditions such

54 Else Mundal, "Íslendingabók vurdert som bispestolskrønike," *Alvíssmál* 3 (1994): 63–72; Ellehøj, *Studier*, 66–67.

55 Rowe, *Vikings in the West*, 185.

56 Poul Skårup, "Ari frodes dødsliste for året 1118," *Opuscula* 6 (1979): 21–22.

57 Such as the reference to the Icelandic "numerum annorum" (enumeration of years) in *Theodrici Monachi: Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, ed. Gustav Storm, *Monumenta Historica Norvegiæ: Latinske kildekrifter til Norges historie i middelalderen* (Kristiania: A. W. Brøgger, 1880), 6.

as *Íslendingabók* informed the *Annals* on topics such as Ívarr/Hinguar's parentage.

The opening of *Íslendingabók* is not just a display of Ari's scholarly credentials but also a précis of his intent to marry Icelandic oral tradition to Latin learned writings and express them in his own vernacular. His use of the "saga" of Edmund was one feature of this process, the success of which ripples across the corpus of Old Icelandic historiography.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

British Library, London

MS Cotton Tiberius B. ii

Bodleian Library, Oxford

MS Bodley 297

Corpus Christi College Library, Oxford

MS 157

PRIMARY SOURCES

The Anglo-Saxon Chronicles, trans. by Michael Swanton. London: Phoenix, 2000.

The Annals of St Neots with Vita Prima Sancti Neoti, ed. by David Dumville and Michael Lapidge. *The Anglo-Saxon Chronicle: A Collaborative Edition* 17. Cambridge: D. S. Brewer, 1985.

Asser's Life of Alfred, together with the Annals of Saint Neots erroneously ascribed to Asser, ed. by William Henry Stevenson. Oxford: Clarendon Press, 1959.

The Chronicle of John of Worcester. Volume II: The Annals from 450 to 1066, ed. by R. R. Darlington, and P. McGurk. Trans. by Jennifer Bray and P. McGurk. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Heilagra manna drápa, ed. by Kristen Wolf. *Poetry on Christian Subjects*, ed. by Margaret Clunies Ross. *Skaldic Poems of the Scandinavian Middle Ages* 7. Turnhout: Brepols, 2007, 872–90.

Heimskringla, ed. by Bjarni Aðalbjarnarson. 3 vols. Íslenzk fornrit XXVI–XXVIII. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1941–51.

Hermannus. De miraculis Sancti Eadmundi, Memorials of St Edmund's Abbey, ed. by Thomas Arnold. 3 vols. London: Eyre and Spottiswoode, 1890, I:26–92.

Íslandske Annaler indtil 1578. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond, ed. by Gustav Storm. Christiania: Grøndahl & Sons Bogtrykkeri, 1888.

Íslendingabók; Landnámabók, ed. by Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit I. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1968.

- Íslendingabók: The Book of the Icelanders; Kristni Saga: The Story of the Conversion*, trans. by Siân Grønlie. London: Viking Society for Northern Research, 2006.
- Íslendinga saga*, ed. by Guðni Jónsson. *Sturlunga saga* 2. Akureyri: Prentverk Odds Björnssonar h.f., 1965, 1–512.
- Magistri Adam Bremensis: Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum*, ed. by Bernhard Schmeidler. Hannover and Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, 1917.
- Miracles of St Edmund: Herman the Archdeacon and Goscelin of St-Bertin*, ed. and trans. by Tom License. Oxford: University Press, 2014.
- Morkinskinna*, ed. by Ármann Jakobsson and Þórður Ingi Guðjónsson. 2 vols. Íslenzk fornrit XXIII–XXIV. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2011.
- Scriptores minores historiae Danicae medii aevi ex codicibus denovo recensuit I*, ed. by M. Cl. Gertz. Copenhagen: G. E. C. Gad, 1917–18.
- Theodrici Monachi: Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, ed. by Gustav Storm. *Monumenta Historica Norvegiae: Latinske kildekrifter til Norges historie i middelalderen*. Kristiania: A. W. Brøgger, 1880, 1–68.
- Þáttur af Ragnars sonum*, ed. by Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur Norðurlanda* 1. Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1950, 287–303.

SECONDARY SOURCES

- Abrams, Lesley. “Scandinavian Place-Names and Settlement-History: Flegg, Norfolk, and East Anglia in the Viking Age.” *Viking and Norse in the North Atlantic: Select Papers from the Proceedings of the Fourteenth Viking Congress, Tórshavn, 19–30 July 2001*, ed. by Andras Mortensen and Símun V. Arge. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag, 2005, 307–22.
- Cavill, Paul. “Anglo-Saxon Saints’ Lives — and Deaths.” *Visions and Revisions: The Word and the Text*, ed. by Roger Kojecký and Andrew Tate. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013, 79–93.
- Ellethøj, Svend. *Studier over den ældste norrøne historieskrivning*. Bibliotheca Arnamagnæana 26. Copenhagen: Munksgaard, 1965.
- Finlay, Alison. “Chronology, Genealogy and Conversion: The Afterlife of St Edmund in the North.” *St Edmund, King and Martyr: Changing Images of a Medieval Saint*, ed. by Anthony Bale. York: York Medieval Press, 2009, 45–62.
- Frankis, John. *From Old English to Old Norse: A Study of Old English Texts Translated into Old Norse with an Edition of the English and Norse Versions of Ælfric’s De falsis diis*. Oxford: The Society for the Study of Medieval Languages and Literature, 2016.
- Gneuss, Helmet and Michael Lapidge. *Anglo-Saxon Manuscripts: A Bibliographical Handlist of Manuscripts Written or Owned in England up to 1100*. Toronto: University of Toronto Press, 2014.

- Gransden, Antonia. *Historical Writing in England c. 550 to c. 1307*. London: Routledge & Kegan Paul, 1974.
- Hermann Pálsson. "Játmundar saga hins helga." *Skírnir* 132 (1957): 139–51.
- Kellogg, Robert. "What is a Saga?" *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994* 2, ed. by Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran, and Sigurgeir Steingrímsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1994, 497–503.
- Mundal, Else. "Íslendingabók vurdert som bispestolskrønike." *Alvissmál* 3 (1994): 63–72.
- Nyberg, Tore. *Monasticism in North-Western Europe, 800–1200*. Aldershot: Ashgate, 2000.
- Rowe, Elizabeth Ashman. *Vikings in the West: The Legend of Ragnar Loðbrók and His Sons*. *Studia Mediaevalia* 18. Vienna: Fassbaender, 2012.
- Skårup, Poul. "Ari frodes dødsliste for året 1118." *Opuscula* 6 (1979): 18–22.

ÁGRIP

Afhjúpun heilags Játmundar. Heimild fyrir píslarvætti Játmundar í *Íslendingabók*

Efnisorð: *Íslendingabók*, Abbo af Fleury, Hermannus erkidjákni, Bury St Edmunds, heimildir

Samkvæmt *Íslendingabók* Ara fróða byggðist Ísland fyrst úr Noregi árið 870, er „Ívarr Ragnarssonr loðbrókar lét drepa Eadmund enn helga Englakonung“. Upplýsingar um píslar dauða Eadmundar segist Ari hafa fengið frá dularfullri „sögu hans“, en lengi hefur verið umdeilt um hvaða texta sé að ræða. Þessi grein tekur til umfjöllunar hinar ýmsu kenningar sem hafa verið lagðar fram af fræðimönnum í tímans rás og kemst að þeirri niðurstöðu að líklegasti möguleikinn sé samsetning tveggja texta, *Passio Sancti Eadmundi* eftir Abbo af Fleury og *De miraculis Sancti Eadmundi* eftir Hermannus erkidjákna. Þessir tveir textar voru bundnir saman í a.m.k. einu handriti frá byrjun 12. aldar. Hér eru færð rök fyrir því að svipað handrit gæti hafa verið í umferð á Íslandi og haft áhrif á fleiri texta sem samdir voru á næstu tveimur öldum.

SUMMARY

Unearthing St Edmund. A Source for Edmund's Martyrdom in *Íslendingabók*

Keywords: *Íslendingabók*, Abbo of Fleury, Hermannus the Archdeacon, Bury St Edmunds, sources

In Ari fróði Þorgilsson's *Íslendingabók*, the settlement of Iceland is said to have first begun from Norway in 870, the year that "Ívarr, son of Ragnar loðbrók, had St Edmund, king of the English, killed." He attributes his knowledge of the date

of this martyrdom to a mysterious “saga” of St Edmund, the identity of which has long been debated. This note considers the various alternatives put forth by previous researchers and concludes that the most likely candidate for this saga is in fact a composite of two texts, Abbo of Fleury’s *Passio Sancti Eadmundi* and Hermannus the Archdeacon’s *De miraculis Sancti Eadmundi*. These texts are known to have been bound together in at least one manuscript from the early twelfth century. It is argued that a similar manuscript may have circulated in Iceland and was used to inform several other Old Icelandic texts composed over the following two centuries.

Ben Allport
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
Benjamin.Allport@uib.no

DANIEL SLOUGHTER

ALGORISMUS IN GKS 1812 4to

Transcription and Translation

Introduction

THE *ALGORISMUS* is an Old Norse prose translation of the *Carmen de Algorismo* of Alexander of Villedieu (c. 1170–c. 1240). The two earliest witnesses to this translation are found in AM 544 4to, a part of Hauksbók, and GKS 1812 4to. These versions are very close to one another and, possibly, to the original, perhaps being only once or twice removed.¹ Notwithstanding the similarities, the orthography and context of the copy in GKS 1812 is notably different from that of the Hauksbók copy. Whereas previous transcriptions of the *Algorismus* have been based on the version in Hauksbók, this paper provides a transcription of the *Algorismus* as it appears in GKS 1812, as well as an English translation.

The *Carmen de Algorismo* is a rendering, in Latin hexameter, of the techniques for working with the Indo-Arabic system of writing numbers.² It is itself a descendant of twelfth-century Latin translations of a ninth-century Arabic treatise written by Muḥammed ibn Mūsā al-Khwārizmī (c. 780–c. 850).³ This work of al-Khwārizmī, known by its Latin title, *De Numero Indorum*, introduced Western Europe to the techniques of arithmetic which came to be referred to as the Indian calculus or *algorism* (derived from the author's toponym). Written in the first half of the thirteenth century, the *Carmen de Algorismo* helped spread the methods of

1 Kristín Bjarnadóttir and Bjarni V. Halldórsson, “The Norse Treatise *Algorismus*,” *Actes du 10ème Colloque maghrébin sur l’histoire des mathématiques arabes* (Tunis: Association Tunisienne des Sciences Mathématiques, 2011), 69, and “*Algorismus*: Hindu-Arabic Arithmetic in GKS 1812 4to,” *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, eds. Gunnar Harðarson with Christian Etheridge, Guðrún Nordal, and Svanhildur Óskarsdóttir (forthcoming), 189.

2 The *Carmen Algorismo* appears in *Rara Mathematica* on pages 73 to 83.

3 For background on these works, see *Muḥammed ibn Mūsā al-Khwārizmī: Le calcul indien (Algorismus)*, ed. André Allard (Namur, Belgium: Société des études classiques, 1992).

the Indian calculus widely throughout Western Europe.⁴ It describes the methods, or algorithms, for the operations of addition, subtraction, duplication (that is, the doubling of a number), mediation (that is, the halving of a number), multiplication, division, and the extraction of both square and cube roots. To this the Old Norse *Algorismus* adds a section on a geometric progression between the cubes 8 and 27, connecting the sequence 8, 12, 18, 27 with the four elements of earth, water, air, and fire. The latter is an echo of a theme which dates back to at least the *Timaeus* of Plato. Although widely discussed in neoplatonic writings during late antiquity, as well as during the revival of platonism in the High Middle Ages, the connection between this geometric progression and the four elements has not been found in any other known versions of the Indian calculus.⁵

Numerous scholars have analyzed the text of the Old Norse *Algorismus* and, in particular, explicated the algorithms which it presents. Although similar to our modern methods for arithmetic, the presentation of these algorithms in the *Algorismus*, typically given without examples, is often obscure. In recent years, Kristín Bjarnadóttir and Bjarni V. Halldórsson have written extensively on the text itself and comparisons between the manuscripts in which it appears,⁶ Otto Bekken has written on the historical and educational value of studying old arithmetical texts such as the *Algorismus*,⁷

- 4 Suzan Rose Benedict, *A Comparative Study of the Early Treatises Introducing into Europe the Hindu Art of Reckoning* (Concord: The Rumford Press, 1914), 12; André Allard, "The Influence of Arabic Mathematics in the Medieval West," *Encyclopedia of the History of Arabic Science*, ed. Roshdi Rashed, vol. 2 (London: Taylor & Francis, 1996), 523–24.
- 5 See, for example, William of Conches, *Guillelmi de Conchis: Glosae Super Platonem*, ed. Édouard A. Jeaneau (Turnhout: Brepols, 2006), 110–11. For a discussion of the sequence itself in the context of the Indian calculus, without reference to the four elements, see, for example, *Petri Philomeni de Dacia in Algorismum Vulgarem Johannis de Sacrobosco Commentarius*, ed. Maximilianus Curtze (Copenhagen: A. F. Høst & Fil. Bibliop. Reg., 1897), 74–75. For a more recent edition, see Petrus de Dacia, *Petri Philomenae de Dacia et Petri de S. Audomaro Opera quadrivialia*, ed. Fridericus Saaby Pedersen (Copenhagen: Societas Linguae & Litterarum Danicarum, 1983).
- 6 See, for example, Kristín Bjarnadóttir and Bjarni V. Halldórsson, "Ritgerðin Algorismus – samanburður handrita," *Vísindavefur: Ritgerðasafn til heiðurs Þorsteini Vilhjálmssyni sjötugum 27. september 2010* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010) and "Algorismus: Hindu-Arabic Arithmetic."
- 7 See, for example, Otto B. Bekken, "Algorismus of 'Hauksbók': An Old Norse Text of 1310 on Hindu-Arabic Numeration and Calculation" (Agder: Agder distriktshøgskole, 1986).

and Abdelmalek Bouzari has detailed the origins of the Indian calculus and its path from Baghdad to Iceland.⁸

The Manuscripts

A complete copy of the *Algorismus* appears in three manuscripts: in addition to the copies in GKS 1812 4to, folios 13v–16v, and AM 544 4to, folios 90r–93r, there is a copy in AM 685 d 4to, folios 24v–29r. A fragment of the text appears in AM 736 III 4to, folios 4r–4v, as well. AM 544 may have been copied between 1306 and 1308.⁹ GKS 1812 is a composite manuscript. Written over a length of time stretching from the twelfth to the fourteenth centuries, it consists primarily of computational and related texts, along with maps, diagrams, and illustrations.¹⁰ It is traditionally divided into four sections, each identified with a different scribe. The section which contains the *Algorismus* has been dated to the latter part of the first half of the fourteenth century and so is not much younger than the Hauksbók copy.¹¹ The other two copies are significantly younger: AM 685 d is most likely from the second half of the fifteenth century,¹² and AM 736 III is thought to be from the middle of the sixteenth century.¹³ Kristín Bjarnadóttir and Bjarni V. Halldórsson have argued that the copies of the *Algorismus* in AM 544 and GKS 1812 are only once or twice removed from the same original, while the copies in AM 685 and AM 736 are drawn in part from the same stem but are significantly further from the original.¹⁴

- 8 Abdelmalek Bouzari, “The Calculus of Al-Khwārizmī,” *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*.
- 9 Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson, “Hauksbók,” *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, eds. Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf (New York: Routledge, 2016), 271–72.
- 10 Gunnar Harðarson, “Medieval Encyclopedic Literature and Icelandic Manuscripts,” *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, 27–29.
- 11 Haraldur Bernharðsson, “Scribes and Scribal Practice in GKS 1812 4to,” *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, 63.
- 12 “AM 685 d 4to,” *ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog* (Copenhagen: Den Arnamagnæanske Kommission), <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?m135>.
- 13 “AM 736 III 4to,” *ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog* (Copenhagen: Den Arnamagnæanske Kommission), <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?m136>.
- 14 Kristín Bjarnadóttir and Bjarni V. Halldórsson, “The Norse Treatise *Algorismus*,” 75, and “*Algorismus*: Hindu-Arabic Arithmetic in GKS 1812 4to,” 189.

The Old Norse translation of the *Algorismus* was edited by P.A. Munch¹⁵ in 1848 and Finnur Jónsson and Eiríkur Jónsson¹⁶ in 1892–96. Both of these editions were based on the copy in Hauksbók, which has subsequently formed the basis for further study of the text. This copy is attributed to an Icelandic scribe, often referred to as “the first Icelandic secretary,” in the employ of Haukr Erlendsson.¹⁷ The *Algorismus* appears in the manuscript between two sagas, with *Fóstbræðra saga* preceding it and *Eiríks saga rauða* following.

In contrast to the context of the copy in AM 544, the *Algorismus* in GKS 1812 appears immediately after a diagram illustrating some inscribed geometrical figures and precedes a short passage describing the division of a Latin unit of measurement, the *as*, into fractional parts. The leaves of the manuscript measure 210 mm by 140 mm.¹⁸ Folios 13v through 16v have between thirty-two and thirty-five lines per page. The copy is attributed to a scribe who was most likely either Norwegian or at least trained in Norway, although he often uses Icelandic spellings, such as *blutum*, *oiofnn*, *henni*, *hin*, and *hinum* (rather than the Norwegian forms *lutum*, *uiofn*,¹⁹ *henne*,²⁰ *in*, and *inum*), and writes in a cursive style compatible with Icelandic script of the time. Haraldur Bernharðsson conjectures that this scribe “may have been trained in the scribal milieu associated with the royal chancery and St. Mary’s Church in Oslo in the first half of the fourteenth century.”²¹ There are a number of arguments to support this claim. For example, Haraldur points to the scribe’s use of the ligature “œ” for “æ” as typical for a scribe working in that setting.²² Moreover, the consistent distinction between

15 P. A. Munch, “Algorismus, eller Anviisning til at kjende og anvende de saakaldte arabiske Tal, efter Hr. Hauk Erlendssons Codex,” *Annaler for nordisk oldkyndighed og historie* (1848): 353–75.

16 *Hauksbók*, eds. Finnur Jónsson and Eiríkur Jónsson (København: Thieles Bogtrykkeri, 1892–96).

17 “AM 544 4to: Hauksbók; Iceland and Norway, 1290–1360,” *handrit.is* (National/University Library of Iceland), <https://handrit.is/en/manuscript/view/en/AM04-0544>; Otto B. Bekken and Marit Christoffersen, “Algorismus,” *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, 8.

18 “GKS 1812 4to, 13v–16v,” *handrit.is* (National / University Library of Iceland), <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/GKSo4-1812>.

19 Although he uses this form once, in 14r/27.

20 Although he uses this form once, in 14r/31.

21 Haraldur Bernharðsson, “Scribes and Scribal Practice in GKS 1812 4to,” 112.

22 Op.cit., 110. Here Haraldur cites Eivind Vågslid [=Vågslid], *Norske logmannsbrev frå millomaldaren: Ei skrifthistorisk etterrøking av logmannsbrev frå Oslo, Uppland, Skien, Tunsberg*,

the vowels “œ” and “ø” makes it highly unlikely that it was written by an Icelandic scribe of this time.²³ Additionally, the scribe’s use of “r” with a superscript tittle above it to denote “ir”, as in “fingr” for “fingir” (that is, *fingir*), reflects “the regular notation in documents written in the period 1320–30 at the royal chancery in Oslo and the closely associated St. Mary’s Church.”²⁴ The use of the “œ” ligature is seen in such words as *næst* and *bæði*, written as *nœft* and *bœðe* in GKS 1812 but *neft* and *bæði* in Hauksbók. Other Norwegian influences are seen in words such as *hleypr*, written *løypr* in GKS 1812 but *hleypr* in Hauksbók, as well as words in which *g* is written *gh*, such as *merkingh* in GKS 1812 for *merking* in Hauksbók. However, the Norwegian influence gives us no indication as to where the text was composed. Moreover, the scribe who copied the *Algorismus* collaborated with the scribe who copied another section of the manuscript, and the evidence points to the latter scribe having been Icelandic.²⁵

The Transcription

The following transcription of the *Algorismus* from GKS 1812 4to is based on the black-and-white images at the Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab in Copenhagen which were taken in 1982.²⁶ Color images are now available at *handrit.is*, a digital library at Landsbókasafn Íslands – Háskólabóksafn in Reykjavík; however, all but the last two of these images

Borgarting og Bohuslän (Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, 1930), 39, and Didrik Arup Seip, *Palæografi: B Norge og Island*, Nordisk kultur 28B (Stockholm: Albert Bonniers forlag, 1954), 121.

23 Op.cit., 110–12.

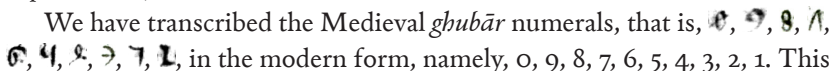
24 Op.cit., 112. Here Haraldur cites Didrik Arup Seip, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, 2. utgave (Oslo: Aschehoug, 1955), 137–39, and Jan Ragnar Hagland, *Riksstyring og språknorm: Spørsmålet om kongens kanselli i norsk språkhistorie på 1200- og første halvdel av 1300-talet* (Dragvoll, 1984), 161–62.

25 For more detail on the history of GKS 1812 4to and medieval Iceland encyclopedic works, see Gunnar Harðarson, “Medieval Encyclopedic Literature and Icelandic Manuscripts.” For more on the scribes of GKS 1812 4to, see Haraldur Bernardsson, “Scribes and Scribal Practice in GKS 1812 4to.”

26 “GKS 1812 4to, 13v–16v,” *digitalesamlinger.hum.ku.dk* (Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab), <http://digitalesamlinger.hum.ku.dk/Home/Samlingerne/33608>.

have significant areas where the background is very dark, making it very difficult, and often impossible, to read the text itself.²⁷

The transcription follows the guidelines of Menota at the diplomatic level.²⁸ As such, the transcript keeps the original punctuation, expands abbreviations, indicates certain types of errors, and distinguishes between the forms of letters only when they might have a phonological difference. In particular, a scribal addition above the line is denoted ``text``, a scribal addition in the margin is denoted `,text,`, and a scribal correction is denoted `|text|`. A dittography is denoted `|text|` and an addition by the editor is denoted `<text>`. Text that is illegible but is identifiable from the context is denoted `[text]`. The letters “f” and “þ”, “t” and “t̃”, and “r” and “z” are not distinguished. The letters “d” and “ð” are not distinguished but are distinguished from “ð” although it is frequently difficult to ascertain the difference between the latter two. The letters “u” and “v” are distinguished although the scribe appears to use them interchangeably. Consonant ligatures for “pp” and “kk” are expanded silently. The letters “f” and “s” are distinguished since a positional difference can be observed in their use. Typically, “f” is seen in frontal and medial positions and “s” in final positions, but there are exceptions. For examples, we see a final “f” in *uerpilf* in 13v/27 and 15v/18 and 20, and *liof* in 16v/6, while *subdupli* in 15r/33 and *sem* in 16v/6 both have a frontal “s”. Additionally, an initial capital “s” is written “S”, as in *Setta* in 13v/24 and *Seaunda* in 13v/25. Abbreviation symbols are expanded with italics, suspensions are expanded in parentheses, small capitals are not expanded, and all accents and punctuation are shown. For this transcript, we have expanded the “er/ir” abbreviation with “ir”. So, for example, “fior” is expanded as “fiorir” and “fingr” is expanded as “fingir”. We have indicated folio and line numbering within the text and have divided the text into sections as indicated by the scribe (either by a drawing of a hand pointing to the right, blank space, or the use of a large capital letter).

We have transcribed the Medieval *ghubār* numerals, that is, , in the modern form, namely, 0, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. This

27 “GKS 1812 4to, 13v–16v,” *handrit.is*. The enhanced readability of the black-and-white photographs may indicate that the photographer used ultraviolet illumination, although no special technology is noted in the registration.

28 “Menota Handbook 3.0,” *Menota Nordic Text Archive* (Menota, 2019), https://www.menota.org/HB3_ch4.xml.

transcription is consistent with the diplomatic edition principle of ignoring orthographic differences that have no consequences in interpreting the text. Yet it has the disadvantage of making the text look more familiar to us than it really is.

The Translation

The translation tries to be as literal as possible while still being rendered in smooth English. The line between “literal” and “smooth” is not a clear one, yet it is clear that a literal word-for-word translation would make the text more opaque to an English reader than it really is, while an overly polished translation would make the text read much like a modern primer in arithmetic.²⁹

The text refers to each of 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 as a *stafr*, which we have translated as “character.” As numbers, each of 2 through 9 is referred to either as a *fingr* or a *figura*, which we render as “digit.” A multiple of 10 is called a *liðr*, which we render here as “article.” The words *fingr* and *liðr* are literally “finger” and “joint,” and are themselves literal translations of the Latin *digitus* and *articulus*. These words are indicative of the ancient form of calculating with fingers.³⁰

In some places we have translated *leiða* as “to multiply,” which, although not literal, is indicated by the context and seems to be a direct translation of *ducere* in the Latin versions. The text refers to subtraction in two ways, initially as *afdrátrr*, a literal translation of the Latin *subtrahere* (“to draw off”), but most frequently as *taka af*. We have translated the latter as “take away”; although it is a less formal way to say “subtract” in English, it is literally correct and maintains the distinction between *taka af* and *afdrátrr*. Moreover, it is analogous to the use of the Latin *demere* (“to take away” or “subtract”) in the *Carmen de Algorismo*.

The *Algorismus* calls the symbol for nothing, , a *cifra*. The various versions of the Indian calculus refer to this symbol in numerous ways. For example, in his commentary on the *Algorisumus Vulgaris* of John

29 The algorithms for performing the operations of arithmetic in the *Algorismus* are, except for some details of implementation, essentially those still taught in primary schools today.

30 See, for example, Menso Folkerts, “Early Texts on Hindu-Arabic Calculation.” *Science in Context* 14, nos. 1-2 (2002): 13.

of Sacrobosco (c. 1165–c. 1256), Peter of Dacia (c. 1250–c. 1310) wrote: “Decima vero o dicitur teca, circulus, vel cyfra, vel figura nichili, quoniam nichil significat.”³¹ [But the tenth, o, is called *teca*, circle, or cipher, or figure of nothing, because it signifies nothing.] Peter supposes the word *teca*, or *theca*, to be derived from the name of an iron used to brand thieves, but it may simply come from its resemblance to the Greek letter θ .³²

We are aware of several translations of the Old Norse *Algorismus* into modern European languages. Munch provided a translation into Danish along with his edition;³³ Otto Bekken and Marit Nielsen translated the text into Norwegian;³⁴ and Kristín Bjarnadóttir has published a version in modern Icelandic orthography.³⁵ All of these were based on the copy in Hauksbók. We are not aware of any previous translations into English of any versions.

Conclusion

The intent of this paper is two-fold: first, to provide a transcript of the second of two early witnesses to the Old Norse *Algorismus* and, second, to present an English translation. Although normalized editions of the versions of the *Algorismus* in Hauksbók and GKS 1812 would differ in only a few places, a diplomatic transcript of the latter version is of historical interest in underscoring the distinctiveness of the text and in illustrating the variance in fourteenth-century Icelandic script. In addition, the English translation will make this important work more easily accessible to the international research community.

31 *Petri Philomeni de Dacia in Algorismum Vulgarem Johannis de Sacrobosco Commentarius*, 2.

32 David Eugene Smith and Louis Charles Karpinski. *The Hindu Arabic Numerals* (Boston: Ginn & Company, 1911), 61.

33 Munch, “Algorismus, eller Anviisning til at kjende og anvende de saakaldte arabiske Tal, efter Hr. Hauk Erlendssons Codex.”

34 Otto B. Bekken, Marit A. Nielsen, and Steinar Thorvaldsen, *Algorismus i Hauksbok: En norrøn regnetekst fra 1300-tallet* (Tromsø: Eureka Digital, 2010).

35 Kristín Bjarnadóttir, “Algorismus: Fornt stærðfræðirit í íslenskum handritum,” *NETLA* (2004), <http://wayback.vefsafn.is/wayback/20201017180549/https://netla.hi.is/grein-ar/2004/001/index.htm>.

Algorismus in GKS 1812 4to, folios 13v–16v
Diplomatic Edition

[13v] Lift þessi heitir algorifmus. hana fundo fyft induerkir menn með³⁶ tíu stofum |² er sua eru ritadir ·0 ·9 ·8 ·7 ·6 ·5 ·4 ·3 ·2 ·1· hín fyfti stafuір merkir |³ ein j fyfta stað. En annar tua. En þriði. þríá. Ok huer efttir þui sem |⁴ fkipadir er alt til hins síðarfta³⁷ er cifra heitir. ok skaltu þessa stafuір fra |⁵ hōgre hende upp hefuia ok rita till vinftri handar sem ebreifku. |⁶

h. Hver þessi stafuір merkir sik einfalligha í fyrfta stað En ef han er j |⁷ aðrum stad þa merkir han .x. finnum sealfuan sik. Ok j huern stað er þu |⁸ fetir nokkora þessa figuru. þa merkir hon avalt tíu hlutum meira j þeim |⁹ stað er till uinftri handar veit. heldir en í noofta stad adr. Cifra merkir |¹⁰ ekki fir sik en hon gerir stað. ok gefuір adrum figurum merkingh |¹¹

þ. ar nooft höyrir þat till at vita þrenna grein stafuanna ok allrar to|¹²lu. þui at aul tala mínne en tíu. heitir fingir. En su tala oll er tegum |¹³ gengnir. heitir liðir. huart sem hon er meiri eðir mínni. En su tala er alt |¹⁴ er saman liðir ok fingir. heitir samfett tala. |¹⁵

E. f þu uilt rita nokkora tolu. þa hyg. þu at. ef þat er fingir. ok rita |¹⁶ j fyfta stad eina hueria figuru flika sem þarf a þessa leið .8. En ef þu uilt |¹⁷ lid. rita. þa settu cifru firir figuru. a þessa lund .70. Vilt þu samfetta |¹⁸ tolu rita. þa settu figuru³⁸ firir lid. sem her .65. |¹⁹

h. ueria tolu er þu ritar þa er hon íofnn ef tígum gengnir. eðir jafnn fingir er umfram |²⁰

En oll tala er oiofnn. ef oiafnn fingir er umfram Jafnnir fingir eru fiorir. |²¹ 2.4.6.8. En oiafnnir. aðrir fiorir .3.5.7.9. En ein³⁹ er huarki þui at |²² han er eigi tala heldir uphaf⁴⁰ allrar tolu.⁴¹

J. seau staði er fkipt |²³ greinum þessar listar. Heitir hin fyfta uidir lagnningh. Annur afrattir |²⁴ Þriðia tuefaldan Fiorda helmínga fkiptí. Fimta margfaldan Setta |²⁵ fkiptíng. Seaunda at taka rot vndan. oc er su

36 13v/1 með] *Hauksbók* has ok skipvdr med.

37 13v/4 síðarfta] there is an “ir” abbreviation mark over the “r”.

38 13v/18 figuru] *Hauksbók* has fingr (digit), which is correct.

39 13v/21 ein] possibly ein; *Hauksbók* has einn.

40 13v/22 uphaf] the “h” appears to have an abbreviation symbol.

41 13v/22 tolu] white space may have been left for the insertion of a hand pointing to the right to indicate a new section, as seen in line 30 below. In contrast, *Hauksbók* has section titles.

með tueimír greinum²⁶ Annur er at taka rot vndan firir íkóytttri tolu. En onnur greín er²⁷ þat at dragha rot undan atthyrndrí tolu þeirri er uerpilf uoxst hefuír²⁸

Þra enní hógre hendi íkalt þu af taka ok vidlegía ok íkipta j helmin²⁹ga. En fra uinftri hendi skal þu tuefalda ok íkipta ok margfalda³⁰ Oc fva dragha vndan rot huaratueggio.

Ef þu uilt adra tolu³¹ uid adra leggía. þa rita ifuír uppi ena meiri toluna. oc fet ena³² mínne tolu iamfram till ennar hógre handar. Ok leg þa Fíguu [14r] fyrft up uid toluna er utarft er til hógre handar oc ef fu tala oll faman³ er fingir. þa rita han j fama ftað. En ef talan uerdír famsett þa rita³ j fyrfta ftað fingir. En legh uidír lidin þa toluna fem j noofta ftað er adír⁴ En ef lidír uerdír af uidlagning. j fyrfta ftað þa rita þar cifru: En legh⁵ lidin uid þa tolu er nooft fteindir ef þar er nokkur tala ella rita han þar⁶ ein faman. En ef þar er cifra þa tak hana brot. En fet lidin þar niðír⁷ Legh fidan aðrar figurur uid at flikum hootte.

Ef þu uilt adra tolu⁸ af annarre taka. þa rita tuennar tolur. fem i uidírlagningh. ok fet íam⁹nan ena minne tolu undír. ellighar iamfna. þa tak þu af enne fyrftu¹⁰ figuru þa tolu fem vndír fteindir ef þat ma. oc rita ef nokkot er efttír j fama¹¹ ftað. ella fet þar cifru. En ef þu mat eighi ena fyrftu figuru af taka¹² oc er fu tala meiri er undír fteindir. þa tak þu ein af nooftu figuru. oc gae¹³ þerff. at hon geri tio j fyfta ftaðenum. Tak þa af þeim alla tolu þa fem¹⁴ undír er. ok i fama ftað þat fem af löypír. En ef cifrur ftaða uppi ifuír¹⁵ þa tak ein af þeirri figuru er nooft fteindir cifrum ok rita nio. Þar fem cifrum⁴². ¹⁶ {ftoðo} `voru'. alt þar till er þu kemír j þan ftað er þu uilt af taka. Ok tak þu¹⁷ af þeim tiu fem þarf. ok rita j fama ftað þat er lifrnar.

Ef þu uilt¹⁸ tuefalða nokkora tolu. þa rita fyrft flika tolu fem þeer likar. Þar nooft¹⁹ tuefalda þu. þa figuru er meft ueit till uinftri handar ok rita j noofta ftað²⁰ þat er af löypír sua fem j uidírlagningh en ef femis fteindir ifuír uppi²¹ j yðfta ftað þa legh uid ein. Þui at þar uar adír iomfn⁴³ tala er j helminga uar íkift⁴⁴²²

42 [14r/15 cifrum] context indicates this should be cifrur.

43 [14r/21 iomfn] should be óiofn. This is clearly an error, which appears as well in Hauksbók (but not in AM 685 d 4to). The text is referring to the case in which the given number was the result of halving a previous number, resulting in a remainder of one-half. Hence the original number must have been odd.

44 [14r/21 íkift] added below the line.

En ef þu uilt helmíngþ af taka rita flika tolu fem þu uilt ^{|23}ok tak af helmíngþ enni fyftu figuru ef hon er iofn. En ef hon uar oiofn þa ^{|24}skípt j helmínga þui er af einum löypír ok tak vp ein en rita ifuír uppi þan ^{|25}ftaf er helmíngþ⁴⁵ huerslutar merkir ok uer kollum femís ok sua er gior .¶. en set ^{|26}cifru j ftadin.⁴⁶ þar nooft tak af annarre figuru helmíng at fama hootte ef ^{|27}hon er iofn. En ef hon er uiofn. þa tak af helmíngþ af þui er iamt er. oc ^{|28}af up þan ok ger af honum fim j noofta ftad þui at þat er helmíngír af ^{|29}tío En ef j adrum ftad ftendir ein þa tak han up ok rita fim j noofta ^{|30}ftad. en set þar cifru. fem han ftoð. Ekki gerir cifra nema nokkur ^{|31}figura ftande till uinftri handar henne. Far fidan fram at flikum hootte ^{|32}huerffu margar fem Figurur ero.

Ef þer likar at margfalda [14v] ,adra, toluna j adra. rita tuennar raðir ftafuanna með þeim hootti at hín ^{|2}yzfta figura þeirrar tolu er þu marghfaldar ftandí undír fyfta ^{|3}ftaf ennar ðfre tolu. en til vinftri handar allar aðrar fra þeirri þoor ^{|4}fem undír eru. þar nooft skalt þu hugfa huerffu mikít ena meiri figuru ^{|5}skortír a tíu. þa er þu uilt marghfalda. Ok sua marghar einngar ^{|6}fem askortír a tíu. sua opt skalt þu ena minní toluna þaa er þu ^{|7}uilt margfaldda taka af tíghum hennar. ok at þu íkilir þetta marg^{|8}faldda feau ok níu . Nío skortír eín a tíu. þui tak þu eína feau af ^{|9}feautíghum. þa uerda efttír þrír ok sextíghi. þat eru feau finnum ^{|10}níu. At flíku íkapi mat þu aðrar tolur róyna. Margfalda hína ^{|11}fyftu Figurur retligha j allar þoor er undír ftanda. ok rita ifuír huerrí ^{|12}Figuru þa margfalddan er hon hefuír oc till uinftrí ,handar, þat fem eigi ma ^{|13}ifuír henni (standa) í noofta ftad með uidlaghning rettrí. ok þa er þeffi figura ^{|14}er margfoldut foor ena yzftu af þeim fem undír ftanda. Vndír nooftu ^{|15}figurur ok margfaldda uid þan sua fem vid enn fyrra: ok ef margfalddan gefuír ^{|16}þer líd set cifru ifuír uppi ok íkípa lídnum till vinftri handar. En ef ^{|17}booðe uerðír af. margfalddír fíngír ok líðír. þa rita fíngír ífuír þeirri |talur| Figurur ^{|18}er þu margfalddadír. en líd j ennoofta ftad. En ef fíngír eín uerdír af mar^{|19}gf(aldan) þa rita han ifuír uppi. Ef cifra er i enne ðfre tolu þa laup ifuír hana ^{|20}þui at ekkí er hennar margfalddan. Þerff íkal en ok gá. at taka af ^{|21}figurur þoor fem uppi eru ifuír settar íamíkiot huería fem þu. hefuír marg^{|22}faldat. ok rita þan fíngír j ftad huerrar fem till hóyrír edír cifru ^{|23}ef þat er rettarra. En legh þat uid

45 14r/25 helmíngþ] should be helmíngþ (helmíng in Hauksbók).

46 14r/26 ftadin] is missing context. Here, and in Hauksbók, some text is missing. The instruction to set cifru j ftadin evidently refers to the case when a one is in the first place.

hínar er till vínfra uegs |²⁴ftanda sem af löypir. ef cifra ftendir ifuir þeirri figuru er þu margfalðar |²⁵þa tak hana af. ef fingir uerdir. oc margfallda.⁴⁷ ella stanðe hon kyr |²⁶

Ef þu grunar huart þu hefuír ret margfaldað. þa skipt j |²⁷fundir alla toluna vm margfalðan. þat er fu tala er undir ftod. oc |²⁸mant þu fa hína fomu tolu oc fyrft hafðir þu.

Ef þu uilt |²⁹fkípta j fundir tolunne þa rita tuernnar raðir stafanna ok rita vndir |³⁰ena mínne toluna. ok skal en meíri tala uera halfu meíri eðir þriu |³¹flik. eðir meíri munir.

Set þu ena Fremrri⁴⁸ figuru þa er undir ftendir |³²gengt enne fyrftu. ifuir uppi. ok aðrar til högre handar iamfram |³³sem þ`oo`r endast er undir ftanda. þar nooft hugfa þu vm huerffu opt hin |³⁴fysti fingir er i oc einum ófra. fua at íafn opt se þoor er fylgía [15r] henni huer j þeirri tolu er ifuir ftendir ok fet þu þan fingir gengt enne |²yzftu figuru er undr ftendir ok þo uppi ifuir baðar raðir . Tak sidan ena |³fyrftu af enni fyrftú figuru ok þar nooft hueria at hendi íafn opt af enne |⁴ófrí taulu. En ef ein tala er undir þa tak hana af enne ófre |⁵enn|n| |⁵tolunne. Þar nooft flyt alla tolu þa er undir ftendir vm ein ok fin |⁶annan quociens ok fet þan hía hinum fyfta ok tak hína neðre tolu fua |⁷opt af enne ófre ok ger at fama hootte fua opt sem þarf. Ef þu |⁸mat eígi ena |⁸neðri| tolu eðir figuru finna j enne ófre þa fet þan |⁹fingir er undir ftendir fremstir nooft enni fyrftu ok aðrar at fama |¹⁰hootti till högre handar ok fin sidan quociens eptir flikum hootte ok |¹¹fór afttir figurur sem þarf ok rita alla fama quociens ifuir uppi fua marga |¹²sem þarf. En ef cifra ftendir niðri undir þa laup ifuir hana. þui at |¹³ekki ma henni fkipta. Þa er þu kemir vndir ena yðftu figuru. oc |¹⁴hefuír hinnne⁴⁹ fkipt mat þu ekki lengir fkipta. oc goot þu þa þeirrar |¹⁵tolu er eftir ftendir ef hon er nokkur. Ef þu uilt profua huart þu |¹⁶fkiptir ret þa margfalda þa tolu er undir ftod uid quociens. Oc |¹⁷mant þu fa fomu tolu ok fyft hafðir þu. En ef nokkot líop fram af j |¹⁸fkiptingh þa leg þat uid sidan er margfaldað er ok mant þu finna hína fomu tolu. |¹⁹

Þa er þu leiðir eína huería tolu ok margfalddar í fealfua |²⁰fik. heitir fu tala ferfkóyt eðir quadrans. oc en fyfta tala fu er |²¹þu margfalðar heitir rot.

47 14v/25 oc margfallda] possibly should be af margfalldan (*Hauksbók has oc margfallda as well*).

48 14v/31 Fremrri] apparently corrected from meíri.

49 15r/14 hinnne] *Hauksbók has henni*.

oc er huer tala rot undir nokkoro`ri' tolu |²² En eigi er huer tala ferfkóyt. Ef þu uilt rot finna undir nokkor|²³ri tolu. þa rita fyft flika tolu er þer likar. ok i enum fyfta viofn|²⁴num stad rita undir fingir þan er þu leidir j sealfuan fik. ok taki |²⁵ af þat er ifuir uppi er eðir sua fem nooft ma han ganga. Siðan tuefal|²⁶da þu þan fama fingir. oc heitir þat dupl. tak þa up fingrin. oc |²⁷ heitir han subdupl. goot þu subdupls. en rita dupl í noofta stað ef þat |²⁸ er fingir. en ef líðir er þa rita þar fem fingrin fyrri stöð ok set cí|²⁹fru firir. ella fingir. ef samset tala. Fin siðan nyian fingir oc <leið> han |³⁰ j ðupl. oc tak af enne ófre tolu þa tolu er þu margfaldadír. Sidan |³¹ margfalda þu fingir j sealfuan fik ok tak þa tolu af enne ófre |³² gengt sealfuum honum. þar nooft tuefalda þu fingrin ok goot hans med |³³ fyrra subdupli. ok set dupl j noofta stað sem fyr. Fin þar nooft |³⁴ nyian fingir ok leid j duplín boode samt. ok flytir⁵⁰ duplet fyrri [15v] at hinu duplí um ein stað. ok leg þar uid ef þar stöð lidir firir |² af hinu duplinu. Margfalða þa nyian fingir j boode ðuplin. ok |³ tak þa tolu af enne ófre gengt duplino. Ger at fama hootte |⁴ sua opt sem þarf. ok leid nyian fingrin j aul duplín. ok flyt þau |⁵ eftir aualt vm ein. þar til er þu kemir j enn ydfta stad. Ef upp |⁶ gengir oll su talan er þu ritadir i fyrstumme. þa uar su tala |⁷ ferfkóyt. En rot vndir þeirri tolu eru fingir allir saman þeir |⁸ er þu tuefaldaðir. með sidarfta fíngrinum þeim er þu fant. |⁹ Margfalda þu rotina j sealfua fik ok mant þu hafua hina |¹⁰ fumu⁵¹ tolu fem j fyftu ef þu gerdír ret. Ef af löypir tolnunne |¹¹ nokkot þa er þu dreghr rotina undan. þa uar su tala eigi fer |¹² íkóyt ok leg þu þa tolu uid hina er þu margfaldadír rotina till |¹³ oc man þu fa ena fyftu toluna ok er su tala ol saman rotín oc |¹⁴ af laup rot meiri tolu. En ef fyfti stadir þeirrar tolu er þu |¹⁵ ritadir uar iaft þa fin fingir undir nooftu figuru ok margfal|¹⁶ða a somu leid. ☞

Ef þu margfalðar retligha þa leid fer |¹⁷ íkóytta tolu j sealfua fik. ok su tala er af þeirri margfaldan cemir |¹⁸ heitir cubicus edir uerpilf tala. hun er alla uega íam mikil. En |¹⁹ rotin undir cubico uar en fama. ok ferfkóyttrar tolu. huer |²⁰ rot er⁵² nokkorrar uerpilf tolu edir cubici en eigi er huer tala |²¹ cubicus.

50 15r/34 flytir] Hauksbók has flyt here, which is the correct imperative.

51 15v/10 fumu] Hauksbók has somu, that is, sqmu, here, as does GKS 1812 elsewhere.

52 15v/20 hver rot er] text is corrupt. The correct reading, namely, hver tala er rot, is found in Hauksbók. Here "b." is written above rot and "a." is written above er, indicating that the word order should be inverted.

Ef þu uilt finna <rot>⁵³ vndir cubíco. hugfa huerffu mikil |²² tala er. ok huerffu margir stadir ero. Fín þar nooft fingir |²³ j enum fremsta þufunda stað. Þufunda staði kollum uer |²⁴ þa alla er um þufundir éinar bríotast. þat er en fiordí |²⁵ oc en feau<n>dí ok en tiundi ok en þrettandi ok af afalt |²⁶ löypir ifuir tua stadi.

Fra uinftri hendi skal þu þetta |²⁷ uerk uphefuía. leid þan fingir er þu fant j fik cubice |²⁸ þat er tuisvar sinnum margfaldað fyrft j sealfan fik |²⁹ oc annat sín j þa tolu er þar kom af. ok þar nooft [ta]k af |³⁰ ófre tolu þessa tolu alla gengt *fingrinum þeim* sealf[um]. Oc |³¹ þrefalda þar nooft *fingrín*. ok hoppa ifuir ein stad með þa |³² tolu ok fet j þridía stað firir hínun þa toluna ef þat er |³³ fingir. En ef þat er lidir set þar cífru en lidín j noofta |³⁴ stad. En ef samfet tala er þa fet *fingrín* j fama stad. |³⁵ en líd et noofta. Þar nooft fín nyian fingir j noofta stad [16r] þrefaldri tolu er tripl heitir ok leid han með hinnu *figuru* er fyft fant þu |² Ok uer kollum subtripl oc a högra uegh henni j triplit með margfal|³ðan. ok þar nooft leid han ein saman i þa tolu er af margfaldan kom |⁴ oc uer kollum productum. Tak þa þessa tolu alla samt af enni ófri |⁵ gengt þui er tripl stod. þui nooft leid fingir þan fama i sealfuan fik cu|⁶bice. oc tak þa tolu af enni ófri gengt sealfum *fingrinum*. Tak þan |⁷ fingir af ok þrefalda her fem *enn* fyrra ok fin þa nyian *fingir*. Leið |⁸ han með baðum subtriplinn oc triplin samt. oc flyt afalt triplin |⁹ fornari eptir fem þu gerir i minna rotardrat uið dupl. nema her |¹⁰ skalt þu afalt ifuir ein stad hoppa en leggja þo at fama hœotte tripl |¹¹ uid tripl með retrri uidlagningh Far fram at sliku hofui meðan |¹² þarf oc þu kemir j yðsta stad. En þat skalt þu með mikilli uanðuircð |¹³ huxa þa er þu finnr *fingirna* at þeir taki eigi sua mikit af ófri tolu |¹⁴ at su tala hafin⁵⁴ eigi stað er þu margfaldar triplin till. eðir hín |¹⁵ onnur er þu margfaldar *fingrin* till þan síðarra. Varðueit þu afalt |¹⁶ subtripl með tripli. goot þess ok ef cífrur koma. j subtrípl at engi er |¹⁷ margfaldan eðir þrefaldan þeirra. en halda þoor stoðum *sinum* meðan nok|¹⁸kur *figura* er till högre handar þeim. Ok er þat vuanðast j vidirlaghning |¹⁹ tripls. afalt fer þat sem fyr er rítat j vidrlogho líft.

Fingir allir |²⁰ samt þeir er subtripl voro ok yztir fingir með ero rot *enn*-ar meiri tolu |²¹ þeirrar er þu ritadir fyft ef up gek oll talan j af droottinum ok marg|²²falda þu subtriplin j sealfuan fik cubice. ok mun þu finna hina fyrftu |²³ tolu. En ef aflíop nokkot tolunní j afdrootti. þa er su tala eigi

53 15r/21 <rot>] *Hauksbók* has the same omission.

54 16r/v14 hafin] *Hauksbók* has hafi.

cubicus |²⁴ En þo er aflaup þat með fubtriplum rôt nokkurs cubíci. Oc ef þu mar|²⁵gfaldar rôt ena mínni. cubice. oc leg uid þa tolu er af margfaldan |²⁶ kemir aflaupít. oc mant þu fa fyrstu tolu er þu rítaðir Oc nu rí|²⁷tum uer at finne eigi fleira þar af.

Þessar eru fingra margfal|²⁸danar ferfköyttrar. af. 3. 9. quadratus. af 2 4. Af .4. 16. |²⁹ quadratus af. 5 25 quadratus. Af .6. 36. quadratus. Af .7. .49. quadratus |³⁰ Af .8. 64. quadratus. Af .9. 81. quadratus. Oc er fu list till at finna fingra |³¹ margfaldanir sem ritud er fyr. Þessi er fingra margfaldðan cubice |³² 3 rot 27. cubus. 2 rot 8. cubus. 4. rot 64 cubus 5 rot .125. |³³ cubus .6. rot 216. cubus. 7. rot .343. cubus. 8. rot 512. cubus |³⁴ 9 rot 729 cubus.

Huer ferfköyt tala hefuir tuor mooling|³⁵gar þat er breid ok lengð. En cubicus tala hefuir þrenna moolingh. þat [16v] er breid ok lengð ok þycð edir hood. Oc þui kalla spekingar huern synilighan |² likama með þessi tolu saman settan. at han hefuir. jamnan⁵⁵ þessa moolingh |³ þrenna.

Með þui at elif⁵⁶ speki. oc ein gud uilde heimin synlighan ok |⁴ likamlighan ikapa. þa fetti han fyrst tuor ennar yðstu hofuðskempn|⁵nur eld ok jord. þui at ekki ma naturuligha syniligh vera uttan þoor |⁶ Þar sem elddir gerir liof ok roringh. En jord staðfesti ok hald. En |⁷ með þui at þau hafua þrenna víamna huiligleika ok gangstadrígha |⁸ þa. uar naturuligh naudsyn at setia nokkot milli þeirra þat er samþykktí |⁹ þeirra vfootti. Ok sem fyr er saght at elddir ok jord ok þat alt sem likam|¹⁰light er er⁵⁷ með þrefaldre tolu er uer kollum cubicum saman fet |¹¹ þa ritum uer þessa tua cubus. Ritum uer jordina þessa leið. Tuifuar |¹² finnum tueir tuifuar. 248.

En eldin sua þryfuar þrir þryf|¹³uar. 3927.

En með þui at ekki eit midfkeid ma milli þessarra |¹⁴ talna einna þat er jamre luttegningh hóyrir till huartueggia. |¹⁵ ok engra annarra tueggia cuba. þa finnum uer tuor lutfellingar |¹⁶ tolur a þessa lund. leidum rot enf meira cubs j quadratum ens |¹⁷ mínna⁵⁸ cubs þat er tuyfua tueir þryfuar. 24. 12. Oc rot enf minna |¹⁸ cubs j quadratum ens meira cubs þeim⁵⁹ er þryfuar þrir tuyfuar |¹⁹ .39. 18. Þessar tuor tolur hóyra íafnt til tueggia hinna enu yðstu cu|²⁰ba. þui at feau ok .xx. hafua j fer. 18. ok helmíng af .18. En .18. hafua |²¹ j fer .12. ok helmíng af .12.

55 16v/2 jamnan] *Hauksbók* has avallt.

56 16v/3 elif] *Hauksbók* has the correct eilif.

57 16v/10 er er] *Hauksbók* has er. þa er.

58 16v/17 minna] *appears to be corrected from* meira.

59 16v/17 þeim] *Hauksbók* has þeim as well, but both *Finnur Jónsson* and *Munch* correct to þat.

Sua hafua ok .12. j fer .8. ok helmíng ^{|22}af .8. at fama hootti fkalt þu afalt luttekníngar fírna millí ^{|23}tueggía cuba.

Sua skipadí gud tuemnar hofutlkepnur millí eldz ^{|24}ok íarðar. lopt ok vatn. oc hefuír uatn tua huilgleika af íorð oc ^{|25}tuoor tolur. En af elddí eín huilgleik ok eína tolu.

En lopt ^{|26}hefuír tua huilghleika af eldí ok tuoor tolur. En eín af íorð ok ^{|27}eína tolu. Oc er elddír þuí lettari en lopt fem .27. eru meí^{|28}rí en .18.

En lopt þuí lettari en uatn fem .18. eru meír en .12. ^{|29}vatn þuí lettara en jorð fem .12. eru meír en .8.

Þetta <er> full^{|30}lígat at skilía⁶⁰ j þeirri figuru er her er fíðar gor oc kollud er cubus ^{|31}PERfectus

Translation of the *Algorismus* in GKS 1812 4to

[13v] This art is called *algorismus*. First discovered by men of India, they used ten characters, which are so written: 0 9 8 7 6 5 4 3 2 1. The first character denotes one in the first place, the second two, the third three, and each according to how it is placed until the last, which is called a *cipher*. You shall write these characters from right to left as in Hebrew.

Each character denotes itself simply in the first place. But if it is in the second place, then it denotes X times itself. And in each place that you place some figure, then it always denotes ten parts more with respect to that place which points to the left, relative to the next place before. The cipher denotes nothing in itself, but it creates a place and gives the previous figures signification.

Next it is appropriate to know a three-fold distinction of the characters and of every number. Every number which is less than ten is called a digit.⁶¹ Every number which is made from groups of ten is called an article,⁶² whether it is bigger or smaller. But a number that is both an article and a digit is called a compound number.⁶³

If you want to write some number, then examine if it is a digit and

60 16v29–30 Þetta <er> fulllígat at skilía] *Hauksbók* has Ma þ<et>ta fvlligar skilia.

61 Literally, “finger.”

62 Literally, “joint”; Latin “articulus.”

63 *Samsett tala*, literally “composite number,” is rendered as “compound number” to avoid confusion with the conventional definition of a composite number.

write in the first place any figure such as needed, for example, 8. But if you want to write an article, then put a cipher before the figure, like this: 70. If you want to write a compound number, then set the figure⁶⁴ before the article, as here: 65.

A number is even if it is made from groups of ten or if an even digit is in the front. A number is odd if the digit in front is odd. There are four even digits: 2, 4, 6, and 8. And the other four are odd digits: 3, 5, 7, and 9. But one is neither [even nor odd] because it is not a number but rather the origin of all number.⁶⁵

There are seven branches of this art. The first branch is called addition, the second subtraction, the third doubling, the fourth dividing in half, the fifth multiplication, the sixth division, and the seventh to take a root. And there are two branches for this: One is to take a root of a squared number and another type is to extract a root from an octagonal number⁶⁶ which has the shape of a cube⁶⁷.

From the right you should take away from, add, and divide in half. From the left you should double, divide, multiply, and also extract both types of root.

If you want to add one number to another, then write the larger number above and set the smaller number even to it on the right. Then first add the figure [14r] up to the number which is farthest out to the right. And if this entire number is a digit, then write it in the same place. But if the number is a compound, then write the digit in the first place and add the article to that number which is in the next place before. But if an article results from the addition, then write a cipher in the first place and add the article to that number which stands next if some number is there, or, else, write it there alone. But if there is a cipher there, then remove it and set the article down there. Then add the other figures in the same way.

If you want to take one number away from another number, then write the two numbers as in addition and always set the smaller number below, otherwise even. Then you take away from the first figure the number that stands below if it is possible and, if something is left, write that in same

64 Hauksbók has “fingr” (“digit”) here.

65 “Unity is the natural starting point of all number,” from Nicomachus, *Introduction to Arithmetic*, ed. Martin Luther D’Ooge (New York: The Macmillan Company, 1926), 192.

66 Literally, “eight-cornered number” (*áttþyrnd tala*).

67 *verpill*, or, in German, *Würfel*.

place, or, else, put a cipher there. But if you cannot take away the first figure as that number which stands below is greater, then take one from the next figure and carefully note that this makes ten [added to the figure] in the first place. Then take from this the entire number as is below and [write] what remains in the same place. And if ciphers stand over above, then take one from that figure which stands next to the ciphers and write nine where the ciphers were, all the way until you come to the place where you want to take away from. And you will take from them ten as needed and write what is left in the same place.

If you want to double some number, then first write such number as you like. Next you double that figure which is farthest to the left hand and write in the next place that which remains as in addition. But if *semis*⁶⁸ stands over above in the outermost place, then add one since before there was an even⁶⁹ number which was divided in half.

But if you want to take half of a number, write such number as you want and take half of the first figure if it is even. But if it was odd, then divide in half that which remains from one less, take up the one and write over above that character which denotes half of any part,⁷⁰ which we call *semis* and make so ¶, and [if it is one, remove it and]⁷¹ put a cipher in that place. Next take half of the second figure in the same way if it is even. But if it is odd, then take half from that which is even and just under that and make from this five, which is half of ten, in the place next to that. But if one stands in the second place, then take it up and write five in next place and put there a cipher where the one stood. A cipher does nothing unless some figure stands to the left of it. Now proceed forward in such way for as many figures as there are.

68 Latin for “a half-unit”; see Charlton Thomas Lewis and Charles Short, eds. *Latin Dictionary*. (Oxford: Clarendon Press, 1969).

69 This is clearly an error, which appears as well in Hauksbók (but not in AM 685 d 4to). The text is referring to the case in which the given number was the result of halving a previous number, resulting in a remainder of one-half. Hence the original number must have been odd (“óiofn”), not even (“iofn”).

70 “Take up the one” refers to the one removed from the initial odd number. In some texts of the Indian calculus, the remainder one is written above the final digit of the result; here, a *semis* is written instead.

71 This text is missing both in GKS 1812 and in Hauksbók but is needed to explain that this instruction applies only to the case in which the first digit is a one.

If you wish to multiply [14v] one number by another, write the two rows of characters in that way that the outermost figure of that number which you multiply stands under the first character of the upper number, and each of the others of the lower number are to the left. Next you shall consider how much the larger figure which you want to multiply lacks from ten. And as many units as are lacking from ten, that is how often you should take the smaller number, that you want to multiply, from that number of tens.⁷² So that you understand this, multiply seven and nine. Nine is one less than ten, therefore you take one seven away from seventy, and then sixty-three remains. That is seven times nine. In the same manner you can attempt other numbers. Multiply the first figure correctly with each figure which stands under and write above each figure the multiple that it has, and to the left that which cannot be over it in the next place using correct addition. Then when this figure is multiplied, move the outermost of those that stand below under the next figure and multiply with that as with the first. And, if multiplication makes it an article, set a cipher over above and arrange the article to the left. But if both a digit and an article result from the multiplication, then write the digit over that figure which you multiplied and the article in the next place. But if only a digit results from the multiplication, then write it over above. If a cipher is in the upper number, then skip over it because nothing is a multiple of it. And also take care of this, that you remove those figures as are put above as soon as you have multiplied each, and write that digit in the place as belongs to each or a cipher if that is correct, and add that to that which stands to the left side as remains. If a cipher stands over that figure which you multiplied, then remove it if it becomes a digit after multiplication,⁷³ otherwise leave it standing in place. If you doubt whether you have multiplied correctly, then divide apart the whole multiplied number with that number which stood under. And you will get the same number as you had first.

If you want to divide apart some number, then write the two rows of the characters and write the smaller number underneath. The larger number must be two, three, or more times greater. Set the foremost figure that stands under aligned with the first above and the others to the right, continuing as long as the ones underneath last. Next think about how

72 The text does not mention for which cases this is a useful aid for multiplying digits.

73 The text has *oc margfallda*, as does Hauksbók, but *af margfalldan* would make more sense.

often the first digit also is in the upper number so that equally often those which follow [15r] it are each in that number which stands over. Set that digit aligned with the outermost figure which stands under and yet above both rows. After that take the first from the first figure and each after the other equally often from the upper number. But if one number is under, then take it from the upper number. Next move each number that stands under over by one [place] and find another quotient. Set that by the first and take the lower number as often from the upper. Do that the same way as often as needed. If you are not able to find the lower number or figure in the upper, then set the foremost digit which stands underneath next to the first and others in same way to the right and then find the quotient in such a way, and move along the figures as needed. And write each of the quotients together above so many as needed. But if a cipher stands under, then skip over it because one cannot divide by that. Then when you come under the outermost figure and have divided it, you can no longer divide and then be careful to observe that number which remains, if it is anything. If you want to prove whether you have divided correctly, then multiply that number which stood under with the quotient and you will get the same number that you had at first. And if something remained after the division, then add that afterwards to what is multiplied and you will find the same number.

When you take any number and multiply it by itself, that is called a square, or a quadrate, and the first number which you multiply is called a root. Each number is the root of some number, but not every number is a square. If you want to find the root of some number, then first write such number as you like. And in the first place, which is odd, write under it the digit which you multiplied by itself, and take from that which is above or such as comes next to it. After that you double that same digit and that is called a duple. Then take away the digit and that is called subduple. Note the subduple and write the duple in the next place if it is a digit, but if it is an article write it where the digit stood formerly and set a cipher before it, or else a digit if it is a compound number. After that find a new digit, multiply it with the duple, and take from the upper number that number which you multiplied. After that multiply the digit by itself and take that number from the upper aligned over it. Then next double the digit, note it together with the former subduple, and set the duple in the next place as

before. Then find the next new digit, multiply it with both duples at once, move the former duple [15v] towards the other duple by one place, and add it there if an article remained there from that duple. Then multiply a new digit with both the duples and take that number from the upper aligned to the duple. Do this in the same way as often as needed, multiply the new digit with all the duples, and move those always over one until you come to the outermost place. If all of that number is used up which you wrote at the beginning, then that number was a square. And the root of that number is made up of the digits all together which you doubled together with the last digit which you found. Multiply the root by itself and you will have the same number as at first if you have worked correctly. If some of the number remains after you extract the root, then that number was not a square. And you add that number to that which you multiplied the root and you will get the first number. And that number together, the root and remainder, is the root for the larger number. If the first place of that number which you wrote was even, then find a digit under the next figure and multiply in the same way.

If you multiply correctly, then multiply a square number with itself and that number which comes from this multiplication is called a *cubicus*, or cubic, number. It is the same size on all sides. Moreover, the cube root is the same as for the square number: Each number⁷⁴ is the root of some cubic number, or *cubicus*, but not every number is a cube.

If you want to find a cube root, note how big the number is and how many places it has. Then find the nearest digit in the farthest of the thousands place. We call places of the thousands all those which break only into thousands. That is the fourth, the seventh, the tenth, the thirteenth, and always jump over two places.

You shall start this work from the left. Multiply that digit which you found with itself cubically. That is twice multiplied, first by itself and a second time by that number which came from there. And next take from the upper number this entire number aligned with that digit itself and next triple the digit, skip over one place with that number, and set that number in the third place before it if it is a digit. But if that is an article, set there a cipher and the article in the next place. And if it is a compound number, set the digit in the same place and the article the next. Next find a new

74 Hauksbók has *tala* here, which is missing in GKS 1812.

digit in the next place, [16r] treble the number, which is called a triple, and multiply it with the figure which you found first, and which we call subtriple, and to the right of it multiply it with the triple. And then multiply it alone with that number which came from the multiplication, which we call the product. Then take this number as a whole from that upper one aligned over where the triple stood. Next multiply that same digit in itself cubically and take that number from that aligned over the digit itself. Take that digit and triple it here as the former and then find new digit. Multiply it with both the subtriple and the triple together and always move the older triple along as you do in smaller root extraction with duple, except here you shall always skip over one place and add still that same way triple to triple with correct addition. Continue in such way as long as needed and you come to the outermost place. And you shall with great care attend to, when you find the digits, that they not take so much from upper number that that number has⁷⁵ no place when you multiply the triple or the other numbers when you multiply the later digit. Always keep subtriple with triple. And note that if ciphers come in a subtriple, nothing is a multiple or triple of them, but they keep to their own places as long as some figure is to the right of them. And what is least difficult is the addition of a triple, so that it always goes as written before in the addition art.

All the digits together, those which were subtriples and the outermost digits too, is the root of the larger number of that which you first wrote if the subtractions used up the whole number. And you multiply the subtriples by themselves cubically and you will find the first number. But if there is some remainder to the number after subtraction, then that number is not a cube. But still the remainder, with the subtriples, forms the root of some cube. And if you multiply the root of the smaller cubically and add the remainder to that number which comes from the multiplication, you can get the first number which you wrote. And now we write at the present no more about this.

These are the digits squared: 3 squared is 9, 2 squared is 4, 4 squared is 16, 5 squared is 25, 6 squared is 36, 7 squared is 49, 8 squared is 64, 9 squared is 81. And the art to find the digits multiplied is as written before. These are the digits cubed: 3 cubed is 27, 2 cubed is 8, 4 cubed is 64, 5 cubed is 125, 6 cubed is 216, 7 cubed is 343, 8 cubed is 512, 9 cubed is 729.

75 GKS 1812 has *hafin* here, but Hauksbók has *hafí*.

Each square number has two dimensions, that is breadth and length. But a cubic number has three dimensions, that [16v] is breadth, length, and thickness or height. And therefore the sages say every visible body is put together with this number for it always⁷⁶ has these three dimensions.

Since eternal wisdom, the one God wanted to create a visible and bodily world, then he first made two of the outermost elements, fire and earth, because nothing can be naturally visible without them, as fire makes light and movement, but the earth is steadfast and unmoving. And since they have three unequal and opposite qualities, it was then a natural necessity to set something between them which reconciled their differences. And since, as said before, fire and earth, and every such thing that is of a bodily nature is composed out of a three-fold number, which we call cubic, then we write for this two cubes. We write the earth this way: twice times two twice, 2, 4, 8. But fire so: thrice three thrice, 3, 9, 27.

And since in this case no single mean⁷⁷ can be between these numbers, with only it being in equal proportion to both and of no other two cubes, then we find two proportional numbers in this manner: We multiply the root of the greater cube with the square of the smaller cube, that is twice two thrice: 2, 4, 12. And the root of the smaller cube with the square of the greater cube, that is thrice three twice: 3, 9, 18. These two numbers belong equally to the outer two cubes since seven and 20 has in itself 18 and half of 18, and 18 has in itself 12 and half of 12. And so has 12 in itself 8 and half of 8. You shall in the same way always find proportions between two cubes.

Thus God arranged two elements between fire and earth: air and water. And water has two qualities from earth and two numbers, but from fire one quality and one number. And air has two qualities from fire and two numbers, but one from earth and one number. And fire is as much lighter than air as 27 is greater than 18. And air is as much lighter than water as 18 is greater than 12. Water is as much lighter than earth as 12 is greater than 8.

This is to be more fully understood in that figure which is made here later and is called the *cubus perfectus*.⁷⁸

⁷⁶ GKS 1812 has *jamnan* here, but Hauksbók has *avallt*.

⁷⁷ *miðskeið*

⁷⁸ This work is derived from my MA thesis in Medieval Icelandic Studies at the University of Iceland. I would like to thank Gunnar Harðarson for his encouragement, suggestions, and careful reading of the transcript and translation. His corrections have greatly improved

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

GKS 1812 4to, 13v-16v. [*handrit.is*: <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/GKS04-1812>; *digitalesamlinger.hum.ku.dk*: <http://digitalsamlinger.hum.ku.dk/Home/Samlingerne/33608>]

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Copenhagen

AM 544 4to, 90r-93r. [*handrit.is*: <https://handrit.is/en/manuscript/view/en/AM04-0544>]

AM 685 d 4to, 24v-29r. [*digitalesamlinger.hum.ku.dk*: <http://digitalsamlinger.hum.ku.dk/Home/Samlingerne/8043>]

AM 736 III 4to, 4r-4v. [*digitalesamlinger.hum.ku.dk*: <http://digitalsamlinger.hum.ku.dk/Home/Details/148601>]

PRIMARY SOURCES

Hauksbók. Ed. by Finnur Jónsson and E[iríkur]. Jónsson. Copenhagen: Thieles Bogtrykkeri, 1892–96.

Muḥammed ibn Mūsā al-Khwārizmī: Le calcul indien (Algorismus). Ed. by André Allard. Namur, Belgium: Société des Études Classiques, 1992.

Nicomachus. *Introduction to Arithmetic*. Ed. by Martin Luther D'Ooge. New York: The Macmillan Company, 1926.

Petrus de Dacia. *Petri Philomeni de Dacia In Algorismum Vulgarem Johannis de Sacrobosco Commentarius*. Ed. by Maximilianus Curtze. Copenhagen: A. F. Host & Fil. Bibliop. Reg., 1897.

— — —. *Petri Philomenae de Dacia et Petri de S. Audomaro Opera quadrivialia*. Ed. by Fridericus Saaby Pedersen. Copenhagen: Societas Linguae & Litterarum Danicarum, 1983.

Rara Mathematica. Ed. by James Orchard Halliwell. London: John William Parker, 1839.

William of Conches. *Guillelmi de Conchis: Glosae Super Platonem*. Ed. by Édouard A. Jeauneau. Turnhout: Brepols, 2006.

both. I would like also to thank Þórdís Edda Jóhannesdóttir, who pointed me to the black-and-white images of GKS 1812 4to at the Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab in Copenhagen and answered numerous questions about the manuscript, and Margaret Cormack, who made many helpful suggestions in smoothing out the English translation. Finally, I wish to thank the anonymous reviewers for their thoughtful comments and suggestions, and the editors of *Gripla* for sharing with me a partial transcript of the *Algorismus* in GKS 1812 prepared by Stefán Karlsson. Any errors which remain are mine alone.

SECONDARY SOURCES

- Allard, André. "The Influence of Arabic Mathematics in the Medieval West." *Encyclopedia of the History of Arabic Science*, ed. by Roshdi Rashed. London: Taylor & Francis, 1996, 2:514–55.
- "AM 544 4to: Hauksbók; Iceland and Norway, 1290–1360." <https://handrit.is/en/manuscript/view/en/AM04-0544>.
- "AM 685 d 4to." *ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog*. Copenhagen: Den Arnamagnæanske Kommission. <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?m135>.
- "AM 736 III 4to." *ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog*. Copenhagen: Den Arnamagnæanske Kommission. <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?m136>.
- Bekken, Otto B. "Algorismus of 'Hauksbók': An Old Norse Text of 1310 on Hindu-Arabic Numeration and Calculation." Agder: *Agder distriktshøgskole*, 1986. <https://web.archive.org/web/20070928032455/http://home.hia.no/~ottob/ALGORISMUS.pdf>
- Bekken, Otto B., and Marit Christoffersen. "Algorismus." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. by Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf. New York: Routledge, 2016, 8–9.
- Bekken, Otto B., Marit A. Nielsen, and Steinar Thorvaldsen. *Algorismus i Hauksbók: En norrøn regnetekst fra 1300-tallet*. Tromsø: Eureka Digital, 2010.
- Benedict, Suzan Rose. *A Comparative Study of the Early Treatises Introducing into Europe the Hindu Art of Reckoning*. Concord: The Rumford Press, 1914.
- Bouzari, Abdelmalek. "The Calculus of Al-Khwārizmī." *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, ed. by Gunnar Harðarson with Christian Etheridge, Guðrún Nordal, and Svanhildur Óskarsdóttir. Forthcoming, 155–69.
- Folkerts, Menso. "Early Texts on Hindu-Arabic Calculation." *Science in Context* 14, nos. 1-2 (2002): 13–38.
- Gunnar Harðarson. "Medieval Encyclopedic Literature and Icelandic Manuscripts." *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, ed. by Gunnar Harðarson with Christian Etheridge, Guðrún Nordal, and Svanhildur Óskarsdóttir. Forthcoming, 13–38.
- Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson. "Hauksbók." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. by Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf. New York: Routledge, 2016, 271–72.
- Hagland, Jan Ragnar. *Riksstyring og språknorm: Spørsmålet om kongens kanselli i norsk språkhistorie på 1200- og første halvdel av 1300-talet*. Dragvoll, 1984.
- Haraldur Bernharðsson. "Scribes and Scribal Practice in GKS 1812 4to." *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, ed. by Gunnar Harðarson with Christian Etheridge, Guðrún Nordal, and Svanhildur Óskarsdóttir. Forthcoming, 63–113.
- Kristín Bjarnadóttir. "Algorismus: Fornt stærðfræðirit í íslenskum handritum."

- NETLA (2004). <http://wayback.vefsafn.is/wayback/20201017180549/>
<https://netla.hi.is/greinar/2004/001/index.htm>.
- Kristín Bjarnadóttir and Bjarni V. Halldórsson. “Algorismus: Hindu-Arabic Arithmetic in GKS 1812 4to.” *A World in Fragments: Studies on the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to*, ed. by Gunnar Harðarson with Christian Etheridge, Guðrún Nordal, and Svanhildur Óskarsdóttir. Forthcoming, 171–91.
- – –. “The Norse Treatise Algorismus.” *Actes du 10ème Colloque maghrébin sur l’histoire des mathématiques arabes*. Tunis: Association Tunisienne des Sciences Mathématiques, 2011.
- – –. “Ritgerðin Algorismus – samanburður handrita.” *Vísindavefur: Ritgerðasafn til heiðurs Þorsteini Vilhjálmsyni sjötugum 27. september 2010*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010.
- Lewis, Charlton Thomas, and Charles Short, eds. *Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1969.
- “Menota Handbook 3.o.” *Menota Nordic Text Archive*. Menota, 2019. https://www.menota.org/HB3_ch4.xml.
- Munch, P.A. “Algorismus, eller Anviisning til at kjende og anvende de saakaldte arabiske Tal, efter Hr. Hauk Erlendssons Codex.” *Annaler for nordisk oldkyndighed og historie*, (1848): 353–75.
- Seip, Didrik Arup. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utgave. Oslo: Aschehoug, 1955.
- – –. *Palæografi: B Norge og Island*. Nordisk kultur 28B. Stockholm: Albert Bonniers forlag, 1954.
- Smith, David Eugene, and Louis Charles Karpinski. *The Hindu-Arabic Numerals*. Boston: Ginn & Company, 1911.
- Vågslid [=Vågslid], Eivind. *Norske logmannsbrev frå millomalderen: Ei skrifthistorisk etterrøking av logmannsbrev frå Oslo, Uppland, Skien, Tunsberg, Borgarting og Bohuslän*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, 1930.

ÁGRIP

Algorismus í GKS 1812 4to: Uppskrift og þýðing

Efnisorð: *Algorismus*, *Carmen de Algorismo*, GKS 1812 4to, Hauksbók, stafrétt útgáfa

Í þessari grein er birt stafrétt útgáfa þeirrar gerðar *Algorismus*, norrænnar þýðingar á *Carmen de Algorismo* eftir Alexander de Villadei (um 1170–um 1240), sem er að finna í alfræðihandritinu GKS 1812 4to 13v1–16v31. Sú gerð hefur ekki áður verið prentuð en hún hefur ýmis sérkenni, einkum skriftarfræðileg, svo og nokkur lesbrigði, sem greina hana frá þeirri gerð sem áður hefur verið gefin út og byggist á AM 544 4to sem er hluti Hauksbókar. Einnig er hér birt fyrsta enska þýðingin á *Algorismus* svo vitað sé.

SUMMARY

Algorismus in GKS 1812 4to: Transcription and Translation

Keywords: *Algorismus*, *Carmen de Algorismo*, GKS 1812, Hauksbók, diplomatic edition

This article provides a diplomatic edition of the *Algorismus*, an Old Norse translation of the *Carmen de Algorismo* of Alexander of Villedieu (c. 1170–c. 1240), found in the encyclopedic manuscript GKS 1812 4to 13v1–16v31. This version has not been published previously. It has various characteristics, most notably in the script as well as in some readings, which distinguish it from previous editions that were based on AM 544 4to, a part of Hauksbók. Also, included here is, as far as is known, the first English translation of the *Algorismus*.

Daniel Sloughter,
Professor of Mathematics Emeritus,
Furman University
dan.sloughter@gmail.com

PERNILLE ELLYTON

EN FÆDRENE FORBINDELSE?

Om sammenhængen mellem de fire Hrafnistumannasögur

BLANDT OLDTIDSSAGAERNE findes en gruppe af sagaer, de såkaldte *Hrafnistumannasögur*, om en bemærkelsesværdig slægt af sagahelte fra den norske ø Hrafnista. Sagaerne, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna*, *Örvar-Odds saga* og *Áns saga bogsveigis*, er forbundet af heltenes tilknytning til fødeøen og af deres slægtsforhold, idet Ketill er far til Grímr, som er far til Örvar-Oddr, og Án er barnebarn til Ketils datter. Betragter man de fire sagaers litterære udtryk er kontinuiteten mellem fortællingerne imidlertid vanskeligere at få øje på. De udviser stor formmæssig variation internt, og især *Örvar-Odds saga* skiller sig ud ved at være markant længere end de øvrige sagaer i gruppen. Også sagaernes genre- og stiltræk er divergerende i en sådan grad, at man som læser ikke kan undgå at finde det påfaldende, at historien eksempelvis går direkte fra eventyrligt brudetogt i *Gríms saga loðinkinna* til omfangsrig rejsebeskrivelse i den følgende *Örvar-Odds saga*. De fire sagaer dateres da også almindeligvis forskelligt, og selvom der ikke er enighed om dateringerne, menes *Örvar-Odds saga* som udgangspunkt at være ældre end de øvrige. Den dateres til sidste halvdel af 1200-tallet (Finnur Jónsson 1921, 814), mens de øvrige sagaer placeres omkring år 1300 (Halldór Hermannsson 1912).¹ Hvis den traditionelle datering af sagaerne er rigtig, kan det altså umiddelbart udelukkes, at de fire sagaer er blevet til som gruppe. Sagaerne er imidlertid i forsknings- og udgivelses-sammenhæng ofte beskrevet som en gruppe, ligesom man i visse tilfælde har studeret dem som en helhed.² De fire sagaers indbyrdes tilknytning i

1 Andre har dateret *Ketils saga hængs* til slutningen af 1200-tallet og *Áns saga bogsveigis* til begyndelsen af 1400-tallet (Ciklamini 1993, 352; Campbell 1993, 16). Dateringerne er i vid udstrækning baseret på skøn, og der må derfor tages højde for en væsentlig usikkerhed omkring sagaernes alder.

2 Se navnlig Orning (2017), hvor de fire sagaer behandles samlet i kraft af deres forbindelse i håndskriftet AM 343 a 4to, og Leslie-Jacobsen (2010), hvor sagaernes indbyrdes relationer analyseres med henblik på at finde spor efter mundtlig overlevering.

overleveringen har dog ikke hidtil været undersøgt. Det har derfor været uafklaret, i hvilken udstrækning disse fire sagaer har en fælles historie, og nøjagtigt hvori forbindelsen mellem dem består.

Denne artikel³ vil udforske de fire *Hrafnistumannasögur* fra et filologisk og litteraturhistorisk udgangspunkt gennem sporing af sagaernes transmission og udvikling som gruppe. Undersøgelsen fokuserer specifikt på den fælles håndskriftoverlevering og de litterære træk, som forbinder de fire sagaer, og lægger derfor vægt på sagaernes interne forbindelser og samlede transmission frem for at give en udtømmende analyse af sagaerne og deres håndskrifter. Undersøgelsen indledes med en granskning af det overlevereede håndskriftmateriale som helhed og sagaernes sammensætning i håndskrifterne. Herefter undersøges sagagruppens interne forbindelser ud fra teksternes forskellige redaktioner og litterære stiltræk. Sluttelig fremsættes en hypotese om gruppens dannelse, der sættes i forbindelse med historiske og kulturelle forhold i sagagruppens tilblivelses- og overleveringsperiode.

De overleverede håndskrifter

Til at belyse den samlede overlevering af de fire *Hrafnistumannasögur* har jeg udarbejdet en katalog⁴ over de i alt 147 håndskrifter, som indeholder mindst en af de fire sagaer. Katalogen samler information om datering og indhold for alle håndskrifter og oplyser, hvilke tekster hvert håndskrift indeholder. For at undersøge sammenhængen mellem gruppen af *Hrafnistumannasögur* er det nemlig nødvendigt at afklare, hvordan de fire sagaer er sammensat i de overlevereede håndskrifter. Det er for eksempel af stor betydning for forståelsen af gruppen, hvor ofte sagaerne i det hele taget er overleveret samlet, og om de optræder i forventet rækkefølge, dvs. den slægtsmæssige følge, eller ej.

Når de fire sagaer anskues som en gruppe visse steder i forskningen, er det oplagt at tænke, at de ofte er overleveret som gruppe i håndskrifterne.⁵ Men håndskriftmaterialet viser overraskende nok, at dette langt

3 Denne artikel er en bearbejdning af mit kandidatspeciale, skrevet ved Københavns Universitet under vejledning af Annette Lassen i efteråret 2020.

4 Katalogen kan tilgås på: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?q=122> og er udarbejdet og tilgængeliggjort i samarbejde med Tarrin Wills. Se katalogbeskrivelse for uddybende information om den indsamlede data.

5 En sådan antagelse ses f.eks. hos Orning (2017) der skriver følgende om gruppen: "[...]

fra er tilfældet. De fire *Hrafnistumannasögur* optræder kun som gruppe og i den forventede rækkefølge i seks tilfælde, dvs. 4% af de overleverede håndskrifter. Disse håndskrifter er: AM 343 a 4to (1450–75), AM 340 4to (1600–99), AM 173 fol. (1686–1707), Lbs 1971 4to (1700–99), Lbs 1626 4to (1883), BibStGen MS 3724 (1916).⁶ Det ældste af disse, AM 343 a 4to, er ikke alene det tidligste overleverede håndskrift, hvor gruppens sagaer optræder i ubrudt sammenhæng, men er også det ældste vidne til *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Áns saga bogsveigis*. En interessant observation er, at håndskrifterne fordeler sig nogenlunde ligeligt i overleveringsperioden, og det er dermed ikke, som man måske kunne forvente, i en bestemt periode, at der er tradition for at skrive de fire *Hrafnistumannasögur* samlet, ligesom der ikke ses en udvikling, hvor dette bliver gradvist mere eller mindre udbredt. Mest bemærkelsesværdigt er det dog, hvor sjældent gruppen forekommer samlet i kilderne.

Hvor de fire sagaer i ubrudt sammenhæng ses sjældent, er en anden kombination mere frekvent. De tre første *Hrafnistumannasögur*, dvs. *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, ses samlet og i forventet rækkefølge (ikke medregnet de seks håndskrifter ovenfor med alle fire sagaer samlet) i 28 tilfælde, dvs. 19% af det samlede antal håndskrifter. Disse 28 håndskrifter fordeler sig over stort set hele perioden, med undtagelse af 1300-tallet, idet det ældste håndskrift er AM 471 4to fra ca. 1450–1500 og det yngste er Lbs 4460 8vo fra ca. 1900–50. Denne sammensætning, hvor *Áns saga bogsveigis* er udeladt, er altså væsentligt mere hyppig end at se alle fire *Hrafnistumannasögur* samlet. Det er da også netop Ketill, Grímr og Oddr, der er henholdsvis farfar, far og søn, og selvom det måske er uventet, at *Áns saga bogsveigis* så sjældent er en del af gruppen, er der en vis logik i at det – hvis nogen – skulle være den fjerne slægtning *Áns saga*, der er udeladt. Men dette forudsætter naturligvis at der er tale om et bevidst fravalg. Nogle dateringer foreslår, at *Áns saga bogsveigis* er den yngste af gruppens sagaer og først er opstået kort inden tilblivelsen af

considering the obvious links between the sagas, as well as the fact that they are often preserved together, I find it unproblematic to approach these sagas as one unity" (s. 60).

6 Disse seks håndskrifter er, med undtagelse af AM 343 a 4to og AM 340 4to, ikke stemmatisk forbundne (jf. Anderson 1990). Sammenfaldet i indhold skyldes derfor ikke, at alle håndskrifter er skrevet af efter samme forlæg. Dog er de to yngste håndskrifter yngre end den første trykte udgave af sagaerne, Rafn 1829, og kan derfor ikke udelukkes at være påvirket af denne.

AM 343 a 4to. Er dette tilfældet, må sagaen antages at have været mindre udbredt og dermed mindre tilgængelig for håndskrifternes skrivere i den første periode af overleveringen, selvom den allerede i AM 343 a 4to er sat i forbindelse med de øvrige sagaer.

Áns saga bogsveigis skiller sig altså ud fra gruppen ved kun sjældent at optræde sammen med de tre øvrige sagaer. Håndskriftmaterialet viser da også, at det netop er *Áns saga bogsveigis*, der hyppigst optræder helt adskilt fra gruppen, dvs. i et håndskrift, hvor ingen af de andre sagaer er. Hvor *Ketils saga hængs* optræder adskilt fra gruppen fem gange, *Gríms saga loðinkinna* tre gange og *Örvar-Odds saga* 23 gange, ses *Áns saga bogsveigis* separat fra de andre sagaer hele 41 gange. Hermed udgøres 28% af hele håndskriftgruppen af håndskrifter, der af gruppens fire sagaer kun indeholder *Áns saga bogsveigis*. Det ældste af disse håndskrifter er Lbs 715 4to fra ca. 1650–90, og det yngste Lbs 4467 8vo fra ca. 1890. De øvrige fordeler sig jævnt over perioden imellem disse.

Håndskrifterne viser desuden, at *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* meget ofte optræder sammen og i forventet rækkefølge. Ser man på det samlede billede, dvs. alle de tilfælde, hvor de to sagaer optræder sammen, uanset hvilke andre sagaer de optræder sammen med, ses tendensen tydeligt. *Ketils saga hængs* optræder i sammenlagt 72 håndskrifter, og af disse forekommer den seks gange sammen med alle de tre andre *Hrafnistumannasögur*, 28 gange med *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, og 21 gange kun med *Gríms saga loðinkinna*. Dermed er det i alt 55 ud af 72 håndskrifter, hvor *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* optræder samlet, hvilket svarer til 76% af håndskrifterne indeholdende *Ketils saga hængs*. Det tilsvarende tal for *Gríms saga loðinkinna* er 55 ud af 70, dvs. 79% af de i alt 70 håndskrifter, *Gríms saga loðinkinna* optræder i. Her ses altså en langt tydeligere tendens, hvor det er undtagelsen snarere end reglen, at de to sagaer ikke optræder samlet. Det er desuden bemærkelsesværdigt, at netop disse to sagaer stort set altid optræder i sammenhæng med mindst en af de andre *Hrafnistumannasögur*, enten i forventet rækkefølge eller i andre konstellationer. Kun fem gange (svarende til 3,4% af håndskrifterne) optræder *Ketils saga hængs* i et håndskrift, hvor ingen andre *Hrafnistumannasögur* er, og kun tre gange (svarende til 2% af håndskrifterne) er det samme tilfældet for *Gríms saga loðinkinna*.

Næst efter *Áns saga bogsveigis* er det *Örvar-Odds saga*, der oftest op-

træder separat fra de øvrige *Hrafnistumannasögur*. Sagaen ses uden øvrige *Hrafnistumannasögur* i 23 håndskrifter, så modsat *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er der altså en vis tradition for at overlevere *Örvar-Odds saga* adskilt fra gruppen. To af disse tilfælde er håndskriftsamlingens ældste, Holm perg 4to 7 og AM 344 a 4to, fra henholdsvis ca. 1300–25 og ca. 1300–1400. I tråd med den anslåede datering af *Örvar-Odds saga* giver håndskrifterne således også belæg for, at denne har eksisteret selvstændigt inden den blev sat i forbindelse med de øvrige *Hrafnistumannasögur*.

I håndskrifterne ses også en række eksempler, hvor sagaerne optræder i en anden rækkefølge end den forventede. Overordnet deler disse håndskrifter sig i tre kategorier: Den første kategori er håndskrifter, hvor de fire *Hrafnistumannasögur* optræder samlet (dvs. straks efter hinanden), men i en anden rækkefølge end forventet. Dette ses for eksempel i Lbs 999 4to, hvor *Áns saga bogsveigis* optræder før de andre tre sagaer. Den anden kategori udgøres af håndskrifter, som indeholder to eller flere *Hrafnistumannasögur* i sammenhæng, men hvor en eller flere af sagaerne er sprunget over. Det ses f.eks. i Holm Papp fol. 98, hvor *Örvar-Odds saga* er skrevet straks efter *Ketils saga hængs*. Den tredje kategori er håndskrifter, hvor flere af sagaerne optræder i samme håndskrift, men ikke i sammenhæng, som f.eks. i Engestr. B III 1 19, hvor *Áns saga bogsveigis* og *Gríms saga loðinkinna* er del af en større samling af sagaer. Den sidste kategori kan ikke tolkes som udtryk for, at sagaerne er overleveret samlet, men de øvrige kategorier viser, at der har været en tradition for at overlevere *Hrafnistumannasögur* sammen, selvom rækkefølgen ikke er som forventet.

Ovenstående analytiske nedslag i håndskriftmaterialet viser altså, at de fire *Hrafnistumannasögur* kun sjældent er overleveret som komplet gruppe i håndskrifterne. Dog ses en forholdsvist hyppig forekomst af kombinationen *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, og en klar tendens til, at *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er overleveret sammen eller i sammenhæng med en eller flere af gruppens sagaer. Herudover ses en række forskellige kombinationer, hvor to eller tre af gruppens sagaer forekommer i forlængelse af hinanden, selvom den forventede rækkefølge ikke er overholdt. Analysen viser desuden, at *Örvar-Odds saga* og *Áns saga bogsveigis* særligt ofte optræder alene, hvorfor netop disse sagaers tilknytning til de øvrige vil være interessant at under-

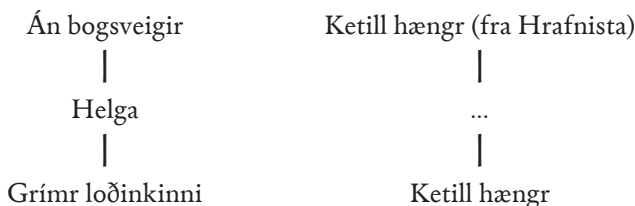
søge nærmere. Forbindelsen mellem de fire *Hrafnistumannasögur* kommer til udtryk i forskellige konstellationer og vidner om en vis tradition for at samle disse sagaer i en gruppe (hvor varieret den end er) igennem overleveringen fra 1400-tallet og frem. Håndskriftmaterialet kan dog ikke kaste lys over selve samlingsprocessen, idet AM 343 a 4to både er ældste vidne til tre af gruppens fire sagaer, og det første håndskrift, hvor alle fire sagaer er samlet som gruppe. Man kan derfor ikke ud fra håndskrifterne alene kortlægge en gradvis grupperdannelse over tid, selvom håndskrifterne viser, at *Örvar-Odds saga* som forventeligt er blevet overleveret selvstændigt, inden gruppen formedes. På samme måde må der i en undersøgelse som denne tages højde for, at analysen kun kan baseres på de overleverede håndskrifter, og at det materiale, som er gået tabt med tiden, kunne have tegnet et mere komplekst billede af sagaerne og deres forbindelse. For at nuancere det billede, de overleverede håndskrifter tegner, vil jeg i det følgende betragte sagaernes indhold og undersøge deres interne forbindelser for derigennem at kaste lys på samlingsprocessen. Her inddrages desuden de øvrige tekster, som nævner en eller flere *Hrafnistumenn*.

Hrafnistumenn i ældre tekstkilder

De fire *Hrafnistumenn* optræder i en række andre tekster, hvoraf flere formodes at være ældre end de fire *Hrafnistumannasögur*. Disse ældre kilder er særligt interessante, fordi de potentielt kan belyse forbindelsen mellem sagapersonerne i perioden forud for sagaernes overlevering i de bevarede håndskrifter. En sådan kilde er *Landnámabók* (som almindeligvis dateres til første halvdel af 1100-tallet (Jón Jóhannesson 1941)), der er det tidligste værk, hvor sagaernes personer nævnes.⁷ I *Landnámabók* nævnes landnamsmanden Ketill hængur, der siges at være barnebarn af Ketill hængur fra Hrafnista (Jakob Benediktsson 1968b, 346–47). De oplysninger, som gives om Ketill hængur (den yngre) svarer til den slægtsredegørelse, der optræder sidst i *Gríms saga loðinkinna*. Tidligere i værket nævnes Grímr loðinkinni som forfader til landnamsmanden Án rauðfeldr (Jakob Benediktsson 1968a, 177), og Grímr siges at være barnebarn af Án bogsveigir. Ketill

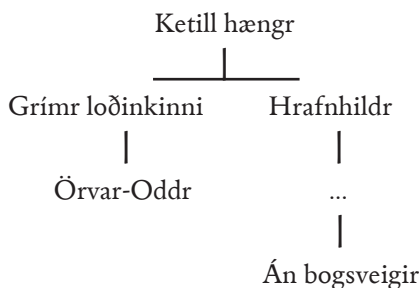
7 *Landnámabók* blev affattet før det ældste håndskrift, hvori værket er overleveret, som er Hauksbók, AM 371 4to, fra ca. 1302–10. Håndskriftet har omtrent samme alder som det ældste *Örvar-Odds saga*-håndskrift, men er betydeligt ældre end AM 343 a 4to (1450–75), som er ældste håndskriftvidne til de tre øvrige *Hrafnistumannasögur*.

hængr nævnes ikke i denne sammenhæng, men det fortælles derimod, at Grímr skulle være søn af Áns datter Helga. Samme udlægning ses i *Egils saga Skalla-Grímssonar* (der muligvis har anvendt *Landnámabók* som forlæg), som dateres til første halvdel af 1200-tallet (Sigurður Nordal 1933).

Figur 1: Slægtsfølge som beskrevet i *Landnámabók* og *Egils saga Skalla-Grímssonar*.

Enkelte *Hrafnistumenn* nævnes desuden i en række andre værker, men uden redegørelse for deres slægt. I Saxos *Gesta Danorum* fra ca. 1200 optræder to af de fire *Hrafnistumenn*, Oddr og Án, i korte og indbyrdes uafhængige fortællinger. Om Oddr fortælles det, hvordan han kæmpede mod tolv bersærker på Samsø (*Gesta Danorum* 5.13.4), og Án beskrives som en dygtig bueskytte (6.4.9). Beskrivelsen af Odds kamp på Samsø findes også i *Hervarar saga ok Heiðreks*.

Figur 2: Slægtsfølge som beskrevet i de fire *Hrafnistumannasögur*.⁸

Materialet viser, at der har eksisteret forskellige traditioner for slægtens rækkefølge, hvoraf den ene blev fremherskende i de fire *Hrafnistumannasögur*,

8 Samme slægtsfølge beskrives i Tormod Torfæus' historiske værk *Historia Rerum Norvegicarum* fra 1711. Der er grund til at formode, at Torfæus har brugt AM 343 a 4to eller et beslægtet håndskrift som udgangspunkt for sin genfortælling af sagaerne, selvom han så vidt muligt udelader overnaturlige elementer fra sagaerne.

mens de øvrige eksisterer i andre tekster. Disse ældre tekster viser desuden, at forbindelsen mellem Ketill og Grímr allerede ses i *Egils saga Skalla-Grímssonar*, der antages at være ældre end *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. Sammenhængen er særligt interessant, når netop denne forbindelse også er tydelig i de overleverede sagahåndskrifter. Herudover giver slægtsudlægningen i *Landnámabók* anledning til at betragte en bestemt tendens i håndskriftmaterialet, nemlig fem håndskrifter af de i alt 147, hvor *Áns saga bogsveigis* ses som den første i gruppen. Tre gange ses rækkefølgen *Áns saga bogsveigis*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, og to gange i konstellationen *Áns saga bogsveigis*, *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*.⁹ En mulig forklaring på denne rækkefølge kan være, at sammensætningen er påvirket af den slægtsfølge, som er beskrevet i *Landnámabók*, og at to af traditionerne for slægtsrækkefølgen herved er i spil samtidig.

De videnskabelige udgavers betydning

Når de fire sagaer i de overleverede håndskrifter så sjældent optræder samlet, og når der heller ikke i de øvrige kilder ses en entydig forbindelse mellem de fire *Hrafnistumenn*, er det oplagt at overveje, om ideen om sagaerne som gruppe er knyttet til den moderne forsknings- og udgivelsestradition. Den trykte tekstudgave er det mest tilgængelige udgangspunkt for videnskabelige undersøgelser af sagaerne, men udgaven repræsenterer kun et eller meget få udvalgte udtryk for værket. Derfor kan udgavens tekstudvælgelse have stor indflydelse på forståelsen af teksten og følgelig også have influeret måden, hvorpå der er forsket i de fire *Hrafnistumannasögur*.

Den tidligste trykte udgave af *Hrafnistumannasögur* blev foretaget af O. Rudbeck i 1697. Han udgav *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, der fulgtes af en oversættelse til latin foretaget af den islandske præst Ísleifur Þorleifsson. Oversættelsen af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* menes at være baseret på Holm Papp 4to 32 (Anderson 1990, 197), og teksterne blev udgivet samlet i et mindre hæfte. Samme år blev også *Örvar-Odds saga* udgivet. De tre *Hrafnistumannasögur* er således ikke udgivet samlet, men beskrives i indledningen til *Ketils saga*

9 Forekomsterne er ikke stemmatisk forbundne, jf. Anderson (1990), dvs. at rækkefølgen ikke skyldes, at håndskrifterne er afskrifter af hinanden og af denne årsag har samme indhold.

hængs og *Gríms saga loðinkinna* som *historia triplex*, dvs. en tredelt historie.¹⁰ De tre sagaer anskues således i denne udgave i en eller anden forstand som en gruppe eller i det mindste forbundne, selvom de ikke udgives samlet.

Den mest centrale udgave af de fire *Hrafnistumannasögur* er C.C. Rafns *Fornaldar sögur Norðrlanda* (1829–30). Rafns inddeling og gruppering af sagaerne er sandsynligvis påvirket af P.E. Müllers *Sagabibliothek* (1817–20), hvor de fire *Hrafnistumannasögur* er grupperet sammen (Lavender 2015). Rafn brugte håndskriftet AM 343 a 4to (ca. 1450–75), det ældste håndskrift, hvori alle fire sagaer optræder samlet og i forventet rækkefølge, som primær kilde til udgaven af de fire *Hrafnistumannasögur*. I Rafns indledning beskrives udgavens tekstgrundlag, og her behandles kilderne til *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* samlet, mens kilderne til *Örvar-Odds saga* og *Áns saga bogsveigis* udlægges hver for sig (Rafn 1829, VIII–XIII). På samme måde er *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* også behandlet samlet hos Müller.

Ud over ovenstående udgaver er enkelte *Hrafnistumannasögur* udgivet separat, som f.eks. i historikeren E.J. Biörners udgivelse *Nordiska Kämpa Dater* fra 1737, der af de fire sagaer kun indeholder *Áns saga bogsveigis*. Biörner nævner selv, at han har fravalgt *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, fordi de allerede var udgivet af Rudbeck (Lavender 2015, 537). I 1888 udgav den hollandske lingvist R.C. Boer *Örvar-Odds saga* i synoptisk udgave efter håndskrifterne Holm Perg 4to 7, AM 344 a 4to, AM 343 a 4to, AM 471 4to, AM 567 IV 4to og AM 173 fol.

I visse udgivelser betragtes de fire *Hrafnistumannasögur* altså som en gruppe, selvom enkelte af sagaerne også er udgivet selvstændigt. Af ovennævnte udgivelser har især Rafns *Fornaldar Sögur Norðrlanda* været formativ for forståelsen af sagagruppen. Det skyldes dels, at denne stadig i dag er den eneste videnskabelige udgave for tre af fire *Hrafnistumannasögur*,¹¹ men ikke mindst den store rolle Rafns udgivelse af oldtidssagaerne i det hele taget har spillet for forskningen. Rafns udgave og udvælgelse af tek-

10 Da de tre sagaer udgives i sammenhæng med hinanden, er der grund til at tro, at også oversættelsen af *Örvar-Odds saga* er baseret på Holm Papp 4to 32.

11 Sagaerne er senere udgivet af Valdimar Ásmundarson (*Fornaldarsögur Norðrlanda II*, 1886), og af Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson (*Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1943), der brugte Valdimar Ásmundarsons tekst som grundlag for udgaven. Valdimar Ásmundarson baserede ifølge forordet sin udgave af de fire *Hrafnistumannasögur* på Rafns udgave, og der er derfor ikke tale om reelt nye udgaver i hverken 1886 eller 1943.

ster anses ofte som selve grundlæggelsen af oldtidssagagenren, og værket er desuden et af de tidligste forsøg på at arbejde tekstkritisk med sagaerne (Lavender 2015, 551). Derfor har udgivelsen haft stor autoritet i forskningen, hvorfor den naturligt har spillet en fremtrædende rolle også for forskningen i de fire *Hrafnistumannasögur*. Hvad end Rafn vælger håndskriftet AM 343 a 4to som grundlag for udgivelsen af disse sagaer, fordi det indeholder dem alle fire, eller han samler alle fire sagaer i sin udgave, fordi de optræder samlet i håndskriftet, bliver udgaven normdannende. Rafns valg af AM 343 a 4to som grundtekst bliver således afgørende for sagagruppens reception, og at netop dette håndskrift er både velbevaret og ældste kilde til flere af sagaerne, har formentlig ligeledes haft stor betydning for, at man i forskningen har betragtet de fire sagaer som en gruppe, selvom de kun i et fåtal af håndskrifterne er overleveret sådan. Hvorfor de fire sagaer optræder samlet i håndskrifter som AM 343 a 4to, er imidlertid stadig uafklaret, men vil i det følgende undersøges gennem litterære træk og sammenhænge i sagaerne.

Örvar-Odds saga

Örvar-Odds saga skiller sig ud fra gruppen ved at være væsentligt længere end de øvrige *Hrafnistumannasögur*, og analysen af håndskrifterne viste, at den forholdsvist ofte er overleveret uden gruppens øvrige sagaer. *Örvar-Odds saga* findes i tre redaktioner, S, M og A, i sagaens tre ældste håndskrifter, Holm perg 4to 7 (1300–25) (S), AM 344 a 4to (1350–1400) (M) og AM 343 a 4to (1450–75) (A). Det er siden Boer almindeligvis accepteret, at den korteste redaktion, S, er den ældste, M den mellemste og A, den længste redaktion, den yngste af disse tre. M-redaktionen befinder sig, både hvad angår længde og indhold, et sted imellem de to øvrige redaktioner.¹² De tre redaktioners beskrivelser af Hrafnista-slægten, dens besiddelser og egenskaber vil i det følgende undersøges for at klarlægge, i hvilken grad de tidligste redaktioner af *Örvar-Odds saga* udviser samhørighed med de øvrige *Hrafnistumannasögur*, og hvad disse tidligste tekster kan fortælle om sammenhængen mellem heltene fra Hrafnista.¹³

12 Undersøgelser af disse forskelle kan ses hos blandt andre Boer (1892), Lassen (2009) og Bandle (1990).

13 Som grundlag for sammenholdningen bruges tekstudgaverne fra Boer (1888) og Rafn (1829).

I begyndelsen af alle tre redaktioner af *Örvar-Odds saga* fortælles det om Oddr, at han er søn af Grímr loðinkinni, barnebarn af Ketill hængr og oldebarn af Hallbjörn hálftröll. Án bogsveigis tilknytning til slægten ses kun i AM 343 a 4to, og kun fordi denne nævnes i *Áns saga bogsveigis*. Faktisk nævnes Án ikke i nogen redaktioner af hverken *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* eller *Örvar-Odds saga*. Udlægningen af slægtsfølgen er ens på tværs af redaktionerne af *Örvar-Odds saga*, og det er derved kun én af de tidligere omtalte traditioner for slægtsfølgen, som er overleveret i disse tre sagaredaktioner.

Ud over forskelle i omfang mellem S-, M- og A-redaktionen, skiller A-redaktionen sig ud fra gruppen ved at indeholde nogle tilføjelser om Hrafnista-slægtens sammenhæng. Dette kommer til udtryk som tilføjede sammenhænge mellem sagaerne i AM 343 a 4to (A), hvor de fire *Hrafnistumannasögur* er redigeret på en sådan måde, at de fremstår som en gruppe. Uddybelserne er forholdsvist korte, forekommer særligt i begyndelsen af sagaen, og indeholder elementer, som synes hentet fra de øvrige sagaer. Et eksempel på denne redigering er den første sætning i A-redaktionen af *Örvar-Odds saga*:

Grímr hét maðr ok var kallaðr loðinkinni; því var hann svá kallaðr, at hann var með því alinn, en þat kom svá til, at þá þau Ketill hængr, faðir Gríms, ok Hrafnhildr Brunadóttir gengu í eina sæng, sem fyrr er skrifat, at Bruni breiddi á þau húð eina, er hann hafði boðit til sín Finnum mörgum, ok um nóttina leit Hrafnhildr út undan húðinni, ok sá á kinn einum Finnum, en sá var allr loðinn, ok því hafði Grímr þetta merki síðan, at menn ætla at hann muni á þeirri stundi getinn hafa verit. (s. 161)¹⁴

Denne sætning optræder i AM 343 a 4to, men ikke i de to tidligste håndskrifter. Indskuddet i sætningen, "sem fyrr er skrifat", vidner om, at sagaerne i AM 343 a 4to har undergået en bevidst, samlende redaktion, hvor de tre (måske fire) sagaer er blevet behandlet og bearbejdet som gruppe. Redaktøren afslører nemlig her, at læseren allerede kender historien om Gríms undfangelse fra tidligere, dvs. i *Ketils saga hængs*. Historien om oksekindet, der bredes over Ketils og Hrafnhilds seng, optræder kun i *Ketils saga hængs* og i A-redaktionen af *Örvar-Odds saga*, men i *Ketils saga*

14 I de følgende kapitler citeres sagaerne fra Rafn (1829) medmindre andet angives.

hængs forbindes Gríms lodne kind ikke direkte med selve undfangelsesøjeblikket. Denne forklaring er altså unik for A-redaktionen af *Örvar-Odds saga*. I S- og M-redaktionen beskrives Gríms lodne kind på samme måde som i *Gríms saga loðinkinna*: “því var hann loðinkinni kallaðr, at kinn hans önnur var vaxin með dökkt hár, og með því var hann alinn” (s. 143), og det må derfor antages, at forbindelsen til *Ketils saga hængs*, hvor undfangelsen beskrives, ikke er etableret i de tidligste redaktioner af *Örvar-Odds saga*.

En række af slægtens egenskaber og besiddelser beskrives i *Örvar-Odds saga*, men på forskellige måder i de tre redaktioner. Som anskueliggjort i tabellen nedenfor, består forskellene hovedsageligt i, hvilken forfader egenskaberne tillægges. Pilene Gúsisnautar, der rammer alt, hvad de skydes mod, siges Oddr i A- og M-redaktionen at få fra sin far, Grímr, der har arvet dem efter Ketill hængr, som vandt dem af Gusir. I S-redaktionen, den ældste af de tre redaktioner, fortæller Grímr imidlertid om pilene: “þær vann ek af Gusi Finnakonungi” (*Örvar-Odds saga*, udg. Boer 1888, 25). Her stammer pilene altså fra Grímr og ikke Ketill. Tilsvarende beskrives slægtens evne til at få bør, når sejlene sættes i vindstille, anderledes i S-redaktionen. Her er det igen Grímr, som evnen tilskrives, mens det i M- og A-redaktionerne er Ketill. M- og A-redaktionens beskrivelser svarer til det, der fortælles i *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*.

Redaktion	S	M	A
Slægt	Oddr er søn af Grímr, barnebarn af Ketill, oldebarn af Hallbjörn	Oddr er søn af Grímr, barnebarn af Ketill, oldebarn af Hallbjörn	Oddr er søn af Grímr, barnebarn af Ketill, oldebarn af Hallbjörn
Forklaringen på Gríms lodne kind	Sådan var han født	Sådan var han født	Ketils affære med Hrafnhildr
Gúsisnautar siges vundet af	Grímr	Ketill	Ketill
Sejlsætningsmetoden tilskrives	Grímr	Ketill	Ketill

Slægtens forskellige egenskaber og besiddelser, som de præsenteres i de tre redaktioner af Örvar-Odds saga.

Forbindelsen til Ketill hængr fremhæves altså sjældnere i S, den ældste redaktion af sagaen. Her nævnes Ketill hængr kun indledningsvis som far til Grímr, og optræder ellers ikke i historien. I den næstældste redaktion, M, er Ketill også nævnt som forfader, og han nævnes som ejer af pilene Gusionautar og ophavsmand til sejslætningsmetoden. I den yngste af disse tre redaktioner, A, nævnes Ketill, som i M, i forbindelse med pilene Gusionautar og sejslætningsmetoden, og hertil kommer, at historien om Gríms lodne kind fra *Ketils saga hængs* genfortælles i begyndelsen af sagaen. Man ser altså potentielt en udvikling, hvor slægtskabet til Ketill hængr bliver gradvist mere betonet i de senere redaktioner af sagaen. Hvor Ketill kun optræder flygtigt i den ældste redaktion, S, har forfaderens eksistens udviklet sig til en mere integreret del af fortællingen om Oddr i A-redaktionen. Samtidig træder Grímr gradvist mere i baggrunden, i takt med at Ketill tillægges fokus.

Forbindelsen mellem Oddr og faren Grímr er derved tydeligst i den tidligste redaktion af *Örvar-Odds saga*, S. Da *Gríms saga loðinkinna* menes at være yngre end *Örvar-Odds saga*, skyldes forbindelsen formentlig ikke, at *Gríms saga loðinkinna* var forbundet med *Örvar-Odds saga* i disse tidligste stadier. Måden Oddr omtales på i *Gríms saga loðinkinna* og omvendt, hvordan Grímr omtales i *Örvar-Odds saga*, indikerer også, at dette antagelig ikke er tilfældet. Da Oddr er Gríms søn, er det forventeligt, at han spiller en vis rolle i *Gríms saga loðinkinna*, men han optræder kun kort. Oddr omtales først sent i *Gríms saga loðinkinna*, hvor han opregnes som fostbror til Ásmundr, der er søn af Gríms ven Ingjaldr. Denne information er magen til den, som fortælles i alle tre redaktioner af *Örvar-Odds saga*, men det nævnes ikke, at Oddr skulle være Gríms søn, som det fremgår af *Örvar-Odds saga*. Allersidst i *Gríms saga loðinkinna* omtales han dog igen, og denne gang fortælles det, at Grímr og Lophæna sent i livet fik sønnen Oddr, der blev opfostret hos Ingjaldr. Disse to gange, Oddr nævnes, giver ikke modstridende forklaringer, men er samtidig heller ikke logisk sammenhængende. Det er påfaldende, at Oddr først nævnes uden slægtsforbindelse til Grímr, og kort efter, i sagaens allersidste sætninger, beskrives som Gríms søn. Det forekommer sandsynligt, at denne sidste del er indsat senere, og at slægtsforbindelsen mellem Grímr og Oddr først er kommet med i *Gríms saga loðinkinna*, da den blev sat i forbindelse med *Örvar-Odds saga*. Tilføjelsen skaber en vis kontinuitet mellem de to sagaer, men kan

ikke kompensere for det faktum, at Oddr er næsten fuldkommen fraværende i *Gríms saga loðinkinna*.

Beskrivelsen af Grímr i *Örvar-Odds saga* er på samme måde påfaldende. Grímr er forholdsvist fremtrædende i begyndelsen af *Örvar-Odds saga* (på tværs af de tre redaktioner), men der refereres slet ikke til begivenhederne fra *Gríms saga loðinkinna*. Ingen af de tre redaktioner af *Örvar-Odds saga* fortæller f.eks. om Odds søster Brynhildr, som Grímr og Lophæna ifølge *Gríms saga loðinkinna* får kort efter deres bryllup. Til gengæld optræder en bror, Guðmundr, som også siges at være søn af Grímr og Lophæna, men som ikke optræder i *Gríms saga loðinkinna*. Hovedpersonerne, Grímr, Lophæna og Oddr, går igen i de to sagaer, men den manglende sammenhæng mellem fortællingerne er iøjefaldende. Hermed forekommer det usandsynligt, at *Gríms saga loðinkinna* skulle være skrevet som forhistorie til *Örvar-Odds saga*, hvad der i betragtning af sagaernes dateringer ellers teoretisk er en mulighed. Skulle dette have været tilfældet, kunne man have ventet en væsentligt større grad af kontinuitet. Det er naturligvis umuligt at udelukke dette scenarie helt, men fordi beretningerne om henholdsvis Odds og Gríms liv forekommer upåvirkede af hinanden i de to sagaer, synes det mere plausibelt at *Gríms saga loðinkinna* først senere er sat i forbindelse med *Örvar-Odds saga*. Hvis dette er rigtigt, må det, der fortælles om Grímr i S-redaktionen af *Örvar-Odds saga*, komme fra et andet sted end sagaen om Grímr.

Det er ikke alene længden på *Örvar-Odds saga*, der adskiller den fra de øvrige sagaer i gruppen. Også fra et litteraturhistorisk synspunkt er sagaen anderledes, f.eks. i måden hvorpå det hedenske fremstilles. Som Lassen (2009) har demonstreret, sker der mellem redaktionerne af *Örvar-Odds saga* (S, M og A) en gradvis udvikling fra et skriftbundet og kirkeligt udgangspunkt mod et mere mundtligt og folkeligt præg (modsat den *verschriftligung*, som Bandle i 1988 argumenterede for). Det er især fremstillingen af Odds holdning til hedenske fænomener som billedstøtter og blot, der viser sagaens påvirkning fra kristen litteratur, idet f.eks. ødelæggelsen af hedenske templer bifaldes i en række kristne tekster fra middelalderen (Lassen 2009, 260). Netop disse er tydeligere i S- og M-redaktionerne end i A-redaktionen. I A-redaktionen er desuden en række fabeldyr tilføjet, bl.a. griffen, kentauren og de mystiske søuhyrer (som menes hentet fra *Konungs skuggsjá*), som i særlig grad viser påvirkning fra lærd litteratur.

Det kan med andre ord ses på de forskellige redaktioner af *Örvar-Odds saga*, at den over tid bliver præget af skiftende litterære tendenser. De tre øvrige *Hrafnistumannasögur* er ikke nær så kritiske over for hedenskaben, som navnlig M-redaktionen af *Örvar-Odds saga* er. Det nævnes ganske vist i *Ketils saga hængs*, at Ketill ikke tror på Odin, og at hans modstander Framarr er en bloter. Denne beskrivelse ligger dog langt fra Odds tempelødelæggelser, og Ketils rolle som ædel hedning synes ikke hentet direkte fra teologiske tekster, som det er tilfældet for beskrivelsen af Oddr. Ud over det hedenske er også fremstillingen af det overnaturlige anderledes i *Örvar-Odds saga*. I kontrast til fabeldyrene fra den lærde litteratur i *Örvar-Odds saga* står de overnaturlige elementer i *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, hvor der stort set udelukkende optræder trolde, og især *Áns saga bogsveigis*, hvor det overnaturlige er så godt som fuldstændigt fraværende.

De udviklinger, som beskrives ovenfor, peger altså på, at der er sket en ændring i måden, hvorpå *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* har været tilknyttet *Örvar-Odds saga*, og at der er væsentlige litterære forskelle mellem sagaerne. Analysen støtter den hypotese, at der formentlig ikke har været en tilknytning mellem sagaerne ved affattelsen af den redaktion, S, som er nedskrevet i det ældste håndskrift. Selvom slægtssammenhængen ses i alle redaktioner, er det kun i A-redaktionen, den yngste redaktion, at der specifikt henvises til *Ketils saga Hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. Havde *Ketils saga hængs* været tilknyttet den tidligste redaktion, ville pilene og sejl-sætningsmetoden med al sandsynlighed være tilskrevet ham og ikke Grímr, og det forekommer derfor mest sandsynligt, at sagaerne ikke var forbundet på dette tidspunkt. Selvom det er vanskeligt at vurdere, hvordan skriveren og læseren har forstået sammenhængen mellem sagaer og personer, er der ikke noget, der tyder på, at man i 1300-tallet, hvor håndskriftet, som indeholder S-redaktionen er skrevet, forstod *Örvar-Odds saga* som en del af en gruppe, sådan som det mere tydeligt ses i AM 343 a 4to, hvor sammenbindende elementer er tilføjet. Der er desuden heller ikke nogen tegn på, at der i de tidligste stadier overhovedet fandtes selvstændige sagaer om Ketill og Grímr. Denne indikation af sagagruppens udvikling støttes af de øvrige tekster, hvor Örvar-Oddr nævnes. I *Hervarar saga ok Heiðreks* og *Gesta Danorum* optræder Oddr nemlig uden tilknytning til andre *Hrafnistumenn*, som det er beskrevet tidligere. Beskrivelserne af eventuelle forbindelser i

disse tekstkilder er dog så sparsomme, at det er umuligt helt at udelukke en forbindelse til andre af gruppens personer. Men det kan med sikkerhed siges, at der ikke i disse tidligste tekster er tegn på en sammenhæng mellem hverken personerne fra Hrafnista eller sagaerne om dem.

Sammenhængen mellem personerne er imidlertid til stede i alle redaktioner af *Örvar-Odds saga*. Slægtsforbindelsen mellem Ketill, Grímur og Oddr er etableret og stabil på tværs af redaktionerne, selvom der først i den yngste redaktion synes at være dannet en forbindelse mellem selve sagaerne. Ud fra de redaktioner, vi har, tyder det altså på, at *Örvar-Odds saga* ikke var forbundet med *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* før perioden omkring AM 343 a 4to (1450–75) (A), selvom slægtsfølgen, hvor Ketill er far til Grímur, der er far til Oddr, allerede er etableret i begyndelsen af 1300-tallet, hvor håndskriftet Holm perg 4to 7 (S) er fra.

Ketils saga hængs og *Gríms saga loðinkinna*

På baggrund af undersøgelsen af håndskrifterne, som viste, at *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* kun sjældent er overleveret uden hinanden, er der ikke nævneværdig grund til at betvivle, at disse to sagaer skulle være anset som sammenhørende gennem hele overleveringsperioden. Også i *Egils saga Skalla-Grímssonar* viser forbindelsen mellem heltene sig, ligesom man i flere håndskrifter har skrevet de to sagaer ud i et, og dermed behandlet dem, som var de én saga. Ikke desto mindre forekommer de to sagaer fra et litterært synspunkt at være væsensforskellige fra hinanden, og i nogle tilfælde dateres de også forskelligt (*Ketils saga hængs* sommetider til 1200-tallet frem for 1300-tallet som *Gríms saga loðinkinna*). Så måske er der alligevel grund til at sætte spørgsmålstegn ved sagaernes fælles transmission og undersøge deres forbindelse nærmere ved at afklare, hvori de litterære forskelle mellem sagaerne består.¹⁵

I de hidtidige undersøgelser af de fire *Hrafnistumannasögur* har protagonistens forhold til det overnaturlige flere gange været i fokus. Undersøgelserne har dog ikke beskæftiget sig meget med forskellene mellem fremstillingen i *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, hvor for eksempel

15 De forskellige redaktioner af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* rummer, ifølge Anderson (1990), ikke nær så store variationer som f.eks. *Örvar-Odds saga*. Sagaerne vil derfor blive undersøgt uden hensyn til eventuelle forskelle mellem redaktionerne.

trolde optræder og fremstilles på ganske forskellig vis. I *Ketils saga hængs* fortælles der om Ketils komplicerede forhold til trolden Hrafnhildr, som hans far, Hallbjörn, er imod, på trods af at han formentlig er halvt trolde, hvilket antydes af hans kaldenavn hálftröll. Om Hrafnhildr siger Hallbjörn til Ketill: “ok er þat illt, at þú villt elska tröll þat” (s. 123), bedst som Ketill har planer om at rejse nordpå, hvor Hrafnhildr bor. Ketill står over for en kamp mellem sit hjerte og sin fars formaninger, og da han må tage til takke med farens valg af brud, den smukke Sigríðr, spørger hans forliste kærlighedsforhold i en sådan grad, at han siden opkalder sin datter efter trolden Hrafnhildr. Ketils forhold til faren er kompliceret, og gennem en stor del af sagaen forsøger han at provokere og imponere sin far ved at følge i hans fodspor og overgå hans bedrifter. Ketill giver selv udtryk for det anspændte forhold, da han som ung har rejst sig fra rollen som kulbider, og hjembringer en stol, som han forærer til sin mor, fordi han mener, at han “henni meiri ást eiga at launa enn föður sínum” (s. 109). Selvom sagaen oplyser, at Ketill og Hallbjörns forhold bedres, fortæller Ketils handlinger en anden historie. Hver gang Ketill planlægger en rejse, fraråder Hallbjörn det på det bestemteste, men Ketill går imod sin fars råd og rejser af sted alligevel. Denne trodsighed synes at fortsætte gennem hele sagaen, og Ketill kæmper en indre kamp mellem sit delvist troldske ophav, som han forsøger at tage afstand til, og trolden Hrafnhildr, som han tiltrækkes af. Dette spændingsfelt bliver en drivkraft for hans handlinger helt frem til slutningen af sagaen, hvor han som indirekte modstand mod faren ikke vil lade datteren Hrafnhildr tvangsgifte, som han selv blev det.

I *Gríms saga loðinkinna* fremstår forholdet til trolden langt mindre nuanceret. Størstedelen af Gríms handlinger består gennem hele sagaen i at nedkæmpe de trolde, han møder. Troldene beskrives som ulækre og uciviliserede, og da hans forlovede Lophæna forhekkes af sin stedmor, ender hun også netop som en uhumsk trolde, hvis udseende Grímr på det kraftigste frastødes af. Grímr udstår prøvelserne, hvor han skal tage imod hendes hjælp, kysse hende og sove hos hende, men kun fordi han ellers ville miste livet. Troldene fremstilles negativt gennem hele sagaen, og Lophænas forvandling fra grov trolde til dydig jomfru viser tydeligt modsætningen mellem det onde og det gode. Hvor trolden i *Ketils saga hængs* bliver symbol på identitetsproblematikken for hovedpersonen, er trolden i *Gríms saga loðinkinna* arketyper på det frastødende og ukontrollerede, som helten

skal besejre. Trolden som figur er ikke alene mere kompleks i *Ketils saga hængs*, men også en del af helten selv. I *Gríms saga loðinkinna* er trolden den diametrale modsætning af hovedpersonerne, hvilket billedliggøres ved, at Lophæna kan kaste troldehammen af sig og vende upåvirket tilbage til sit gamle jeg, da forhekselsen ophæves.

Endnu en grundlæggende forskel mellem de to sagaer er deres narrative struktur. I *Ketils saga hængs* følger vi Ketils liv fra barndommen og frem til hans storhedstid. Fortællingen drives først frem af Ketils ønske om at overgå sin far, hvilket fører ham til blandt andet dragedrabet, opgøret med bøllen Björn og drabet på farens menneskekødsspisende ven Surtr. Senere bliver det Ketils løfte om ikke at lade sin datter gifte mod hendes vilje, der driver ham til holmgang mod en række uønskede bejlere. De forskellige kampe bindes ikke sammen, og rækkefølgen af begivenhederne forekommer i de fleste tilfælde underordnet. Noget egentligt højdepunkt har sagaen ikke, men Ketill overgår sig selv, da han til allersidst i sagaen dræber den hedenske Framarr, som har friet til datteren Hrafnhildr. Hvor *Ketils saga hængs* på typisk oldtidssagamaner er episodisk i opbygning, er *Gríms saga loðinkinna* i højere grad struktureret omkring et enkelt handlingsforløb. Sagaen begynder først, da Grímr er voksen og skal fri til Lophæna, og slutter, kort efter at han har fået sin brud. I sagaen udfoldes historien om Gríms frierfærd, og det eneste, der afbryder forløbet, er den hungersnød, der bringer Grímr på rejse kort efter Lophænas forsvinden. Det er dog på netop denne rejse, at han møder trolden Geirriðr, som senere skal vise sig at være den forheksede Lophæna. Derfor bliver sagaens forløb et afrundet narrativ, der dog slutter med en beretning om uønskede bejlere til Gríms datter og en for sagenren typisk opregning af Gríms slægt.

Det bør dog også bemærkes, at der er visse ligheder mellem opbygningen af de to sagaer. Både *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er prosimetrisk, og kvadene udgør dialog mellem helten og henholdsvis trolde eller modstandere i kamp. Omkring kvadene ses også det fælles mønster, at pilene, Gusionautar, kommer i spil. Pilene, der er magiske, giver helten en fordel i kampsituationer, hvor han kæmper mod magiske væsener eller hedninge. Måden, kvadene bruges på, er ikke unik for disse sagaer, men ses i mange oldtidssager (Clunies Ross 2012, 127–28). Dog er det interessant, at sagaerne deler dette træk, der også er til stede i *Örvar-Odds saga*, hvor der i tillæg er et retrospektivt levnedskvad i slutningen af sagaen.

Forskellen i opbygning peger hen mod nogle mere generelle litterære forskelle imellem de to sagaer. *Ketils saga hængs* er især centreret omkring Ketils rejser og sejre, og har Ketils personlige opgør med slægt og modstandere i fokus. *Gríms saga loðinkinna* er centreret omkring hovedplottet, der viser tydelige ligheder med f.eks. folkeeventyr, blandt andet i kraft af den onde stedmor og Gríms tre prøvelser. Sådanne litterære forskelle kan tolkes som et udtryk for nogle af de litteraturhistoriske forandringer, som indtræffer i perioden omkring tilblivelsen af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. Islands litteraturhistoriske udvikling er naturligvis kompleks, men enkelte generelle udviklinger kan dog skitseres. Fra første del af 1300-tallet begynder sagaskriverne at lade sig inspirere af nye udviklinger i europæisk litteratur, hvilket forandrer sagaernes litterære udtryk betragteligt (Gottskálk Jensson 2021, 46). De ældre sagaers narrative struktur er formet omkring protagonistens livsforløb, og kan derfor for mange oldtidssagaers vedkommende karakteriseres som episodiske, men i 1300-tallet begynder man at anvende mere raffinerede narrative greb i sagaerne, og enkelte af dem struktureres eksempelvis som rammefortællinger. I 1300-tallets sagaer indgår temaer som f.eks. brudefærden og den skjulte identitet, og stilen er mere legende og deskriptiv (ibid.). Disse overordnede tendenser ses i forskellene mellem *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. *Ketils saga hængs* er udpræget episodisk, mens *Gríms saga loðinkinna* er struktureret omkring bruden Lophænas forsvinden, og de følgende begivenheder, hvor den forheksede Lophænas identitet skjules i trolden Geirriðr. Herudover må stedmodermotivet formentlig også ses som et udtryk for disse nyere strømninger. I lyset af disse punktnedslag kan *Ketils saga hængs* altså synes at afspejle en ældre litterær kontekst end *Gríms saga loðinkinna*. Dette kan understøtte de dateringsforslag, der vurderer *Ketils saga hængs* som ældre end *Gríms saga loðinkinna*.

De væsentlige forskelle mellem sagaernes litterære udtryk og underliggende holdning til det overnaturlige peger på, at de med al sandsynlighed er skrevet uafhængigt af hinanden. I AM 343 a 4to forekommer *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* at være forbundne, blandt andet fordi opregningen af både Ketils og Gríms slægt kun ses efter *Gríms saga loðinkinna*. Fordi AM 343 a 4to er den tidligste kilde, og idet Ketill og Grímr kun nævnes kort i andre tekster fra middelalderen, er det vanskeligt at gisne om sagaernes form inden nedskrivningen i AM 343 a 4to. Dog

afslører den tidligste redaktion af *Örvar-Odds saga*, S (1300–25), at Ketill ansås som farfar til Oddr, men at historien om pilene Gusionautar ikke var forbundet med ham. Hvis man formoder, at den manglende forbindelse mellem Ketill og pilene skyldes, at dette element ikke fandtes i *Ketils saga hængs*, som den så ud omkring år 1300,¹⁶ må dette element altså være tilføjet inden 1350–1400, hvor M-redaktionen beskriver Ketill som indehaver af pilene. I omtrent samme periode menes *Gríms saga loðinkinna* at være skrevet, og det kan ikke udelukkes, at disse to begivenheder er forbundne. *Gríms saga loðinkinna* må, som omtalt, antages at være skrevet uafhængigt af *Ketils saga hængs*, men forholdsvis kort efter kan de to sagaer være blevet sat sammen, f.eks. på baggrund af viden om slægten fra andre tekster. Dette forudsætter dog, at en række ændringer er foretaget, blandt andet at de nedarvede våben Gusionautar og Dragvendill er tilføjet i begge sagaer. Derfor kunne *Gríms saga loðinkinna* også meget vel være skrevet specifikt som fortsættelse af *Ketils saga hængs*. Da der er flere tekster, som fortæller om slægtskabet mellem Ketill og Grímr, er det ikke utænkeligt, at man har inkorporeret elementer om Grímr fra andre kilder som f.eks. *Örvar-Odds saga* til fortællingen om Ketill og skrevet en saga, som kunne udfylde hullet i slægtsfølgen. Dette scenarie kan dog ikke forklare, hvorfor sagaerne er så genremæssigt forskellige.

Det er umuligt at drage sikre konklusioner om tilblivelsen af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, fordi håndskriftmaterialet fra den tidligste periode af sagaernes historie er så spinkelt. Håndskrifterne viser på den ene side, at sagaerne er tæt forbundne i overleveringen, mens deres litterære udtryk på den anden side viser, at de næppe er skrevet som en enhed. Det er da også usædvanligt, at sagaer i så høj grad som disse to bliver behandlet som gruppe, også selvom protagonisterne er beslægtede. Det er dog nogenlunde sikkert, at *Ketils saga hængs* har eksisteret selvstændigt i en periode, hvorefter *Gríms saga loðinkinna* er kommet til. Hvornår og hvorfor *Gríms saga loðinkinna* er blevet tilføjet forbliver uvist, og kun den samlede form i AM 343 a 4to står tilbage som vidnesbyrd om sagaernes samhörighed.

16 Denne forskel kunne også forklares med, at der f.eks. er tale om to forskellige traditioner. Herved ville S-redaktionen repræsentere en tradition, hvor *Ketils saga hængs* ikke var tilknyttet *Örvar-Odds saga*, mens M-redaktionen viser en tilknytning til *Ketils saga hængs*, som potentielt kan have eksisteret lige så længe som sagaen selv.

Áns saga bogsveigis

Gruppens sidste saga, *Áns saga bogsveigis*, er den saga, som ved første øjekast mest åbenlyst adskiller sig fra de øvrige. For det første er Án ikke direkte efterkommer af de tre foregående *Hrafnistumenn*, og for det andet viser håndskriftmaterialet, at *Áns saga bogsveigis* særdeles ofte er overleveret uafhængigt af de øvrige sagaer. Der er altså ikke umiddelbart grund til at tro, at sagaen skal have være betragtet som en del af en gruppe. Det er ikke desto mindre en mulighed, at sagaen, der også menes at være gruppens yngste, kan være skrevet som tilføjelse til en allerede formet gruppe af sagaer i begyndelsen af 1400-tallet. For at undersøge denne mulighed, vil sagaens forhold til de øvrige *Hrafnistumannasögur* betragtes, og det vil diskuteres, hvorfor *Áns saga bogsveigis* er blevet en del af gruppen af *Hrafnistumannasögur* i AM 343 a 4to.

I *Áns saga bogsveigis* er der en række temaer og handlingselementer, som findes i andre sagaer.¹⁷ I denne forbindelse er det særligt interessant at betragte, at nogle af elementerne går igen i andre *Hrafnistumannasögur*, navnlig *Ketils saga hængs*. Begyndelsen af *Áns saga bogsveigis* udviser slående ligheder med *Ketils saga hængs* i beskrivelsen af protagonisternes barndom. Det fortælles for eksempel om Án, at: “lítit ástriki hafði hann af feðr sínum, en móðir hans unni honum mikit” (s. 326). Samme situation er gældende for Ketill, hvis forhold til faren, som uddybet tidligere, er anspændt. Ketill beskrives som en kulbider, og selvom det bemærkes, at Án ikke lægger sig ved ildstedet, er også han en kulbider af sind, som ingen regner for noget. Da begge helte bryder med kulbiderrollen, som motivet foreskriver, tager de hjemmefra for at vise deres værd. Denne rejse varer for både Ketill og Án tre dage, og de vender begge tilbage med en stol på ryggen, som de forærer deres mor. I *Áns saga bogsveigis* fortælles det, at: “Án gaf móður sinni stólinn, ok kveðst henni eiga bezt at launa” (s. 327). Denne formulering er påfaldende lig beskrivelsen i *Ketils saga hængs*: “hann gaf hann móður sinni, ok kveðst henni meiri ást eiga at launa enn föður sínum” (s. 109). Det er i det hele taget bemærkelsesværdigt, hvor ens episoden er i de to sagaer. Hvor kulbidermotivet er forholdsvist almindeligt

17 Se f.eks. Heide (2018) og Leslie-Jacobsen (2010) for undersøgelser af de lånte elementer i sagaen. Brugen af disse lånte handlingselementer vidner ifølge Viðar Hreinsson (1990) om, at *Áns saga bogsveigis* i vid udstrækning skal tolkes som en parodi på selve oldtidssagagenren foretaget af en særdeles stilbevidst sagaskriver.

i oldtidssagaerne, er motivet med stolen som gave højst usædvanligt. Det har ikke været mig muligt at finde andre forekomster af dette motiv, og det nævnes ikke i hverken *Motif-Index of Folk-Literature* (Thompson 1955) eller *Motif-Index of Early Icelandic Literature* (Boberg 1966). Der er derfor stor sandsynlighed for, at motivet er hentet til *Áns saga bogsveigis* fra *Ketils saga hængs*.¹⁸ Hermed øges sandsynligheden også for, at hele beskrivelsen af Áns barndom er skrevet med inspiration fra *Ketils saga hængs*. Hughes (1976) har foreslået, at gentagelsen er tilføjet for at skabe kontinuitet mellem sagaerne, men den nærmest ordrette gentagelse er så påfaldende, at dette forekommer usandsynligt. Det tyder snarere på, at dette element må have været til stede i begge sagaer, inden de blev sat sammen i gruppen af *Hrafnistumannasögur*.

Andre dele af fortællingen om Án binder den mere troværdigt sammen med de øvrige *Hrafnistumannasögur*, som for eksempel Áns pile. Fælles for de fire sagaer er, at protagonisterne har tre magiske pile, som de har fået af en troldkyndig person. Ketill får pilene efter at have dræbt Finnernes konge Gusir, og de arves siden af både Grímr og Oddr, og Án får af en dværg tre pile og en bue. Finnerne, der er et andet navn for samerne, er i oldtidssagaerne kendt som et troldkyndigt folk, og dværge kendes i litteraturen for deres evne til at fremstille våben, der ofte har magiske egenskaber. I *Örvar-Odds saga* fortælles det desuden, at Gusionautar også er smedet af dværge. Pilene giver i alle fire sagaer protagonisten en tilknytning til det overnaturlige, men bruges også i de tre første *Hrafnistumannasögur* til at nedkæmpe selvsamme overnaturlighed i form af trolde og jætter. I *Áns saga bogsveigis* bruges pilene til at demonstrere Áns talent, og knyttes kun til det overnaturlige, fordi de er lavet af dværgen. Som beskrevet tidligere indgår forholdet mellem helten og det overnaturlige eller hedenske som et centralt tema i *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, selvom det kommer til udtryk på forskellige måder. Dette er ikke tilfældet for *Áns saga bogsveigis*, hvor dværgen, som laver Áns bue og pile, er det eneste overnaturlige element, som optræder. Og modsat de andre *Hrafnistumenn* har Án kontrol over det overnaturlige, og får pilene og buen af dværgen blot ved hjælp af en beskeden trussel. Pilene er altså et fælles tema i de fire

18 Det kan ikke udelukkes, at motivet omvendt er hentet til *Ketils saga hængs* fra en ældre version af *Áns saga bogsveigis*. Dette kan dog ikke påvises ud fra de tekster, som er overleveret, og forekommer også mindre sandsynligt, sagaernes dateringer taget i betragtning.

sagaer, men omstændighederne omkring erhvervelsen af pilene og deres brug, afspejler den forskellighed, der samtidig er i gruppen.

Ovenstående analytiske nedslag viser, at der er god grund til at sætte spørgsmålstegn ved *Áns saga bogsveigis'* tilknytning til gruppen af *Hrafnistumannasögur*. Heller ikke beskrivelser af *Áns* slægtskab med de andre *Hrafnistumenn* synes at give grund til at tro, at sagaen er tænkt som en fortsættelse af de tre første *Hrafnistumannasögur*. Det nævnes forbigående i begyndelsen af sagaen, at *Án* kun af størrelse, men ikke af sind minder om de andre *Hrafnistumenn*, men ellers er sagaen fuldstændigt løsrevet fra gruppen.

Som jeg tidligere argumenterede for, er *Gríms saga loðinkinna* formentlig ikke skrevet som supplement til *Örvar-Odds saga*, blandt andet fordi *Oddr* i så fald må formodes at have spillet en større rolle i sagaen. Hvis *Áns saga bogsveigis* var skrevet som supplement til *Örvar-Odds saga* eller en allerede dannet gruppe af *Hrafnistumannasögur*, havde det på samme måde været oplagt at understrege slægtskabet mellem *Án* og de andre *Hrafnistumenn* langt mere end det er tilfældet. Både de stilmæssige og tematiske forskelle og den påfaldende gentagelse af stolen som gave vidner om, at sagaen er skrevet i en kontekst, som er forskellig fra de andre *Hrafnistumannasögur*. Det betyder, at *Áns saga bogsveigis* med al sandsynlighed ikke er skrevet med henblik på at indgå i en gruppe, som det også har vist sig tilfældet med de andre *Hrafnistumannasögur*.

Tilbage står så spørgsmålet, hvorfor en saga, der er så forskellig fra de andre tre, er kommet med i gruppen af *Hrafnistumannasögur* i AM 343 a 4to. Tilknytningen ses selvfølgelig i slægtsfølgen, selvom *Án* ikke er lige så nært beslægtet med de andre *Hrafnistumenn*, som de er med hinanden. Og det kan ikke udelukkes, at *Áns* rolle i slægtsfølgen, der ud af de fire sagaer kun nævnes i netop *Áns saga bogsveigis*, er indsat i forbindelse med den samlede redigering, som ses i AM 343 a 4to. Der må i så fald ligge en anden forbindelse til grund for samlingen. Det kunne for eksempel være de påfaldende ligheder med *Ketils saga hængs*, der har givet anledning til at placere *Áns saga bogsveigis* i rækken af *Hrafnistumannasögur*. Mere plausibelt er nok de magiske pile, der spiller en rolle i de tre første *Hrafnistumannasögur*, og som er en stor del af *Áns* identitet og historie, som det indikeres af hans kaldenavn, *bogsveigir*.

Allerede fra Saxos *Gesta Danorum* findes en beskrivelse af en dygtig

bueskytte med navnet Ano (*Gesta Danorum* 6.4.9). Visse elementer fra Saxos beskrivelse går igen i *Áns saga bogsveigis*, herunder selvfølgelig navnet, men også en episode, hvor Án viser, hvor dygtig en bueskytte han er ved at skyde på modstanderens våben eller ejendele i stedet for på modstanderen selv. Hvis denne fortælling i en eller anden form har været kendt for redaktøren af AM 343 a 4to, og man samtidig har kendt til *Landnámabók*, hvor Án er beslægtet med Grímr, bliver det pludselig mere oplagt at inddrage *Áns saga bogsveigis* i gruppen af *Hrafnistumannasögur*. Og selvom visse dele af beskrivelsen fra *Landnámabók*, som f.eks. at Án skulle have en datter ved navn Helga, ikke nævnes i sagaen, kunne denne slægtsviden, sammen med traditionen for pilene, meget vel have været grundlaget for koblingen mellem *Áns saga bogsveigis* og de tre øvrige *Hrafnistumannasögur*.

Fire sagaer samles

Ovenstående analyse har vist, at de fire *Hrafnistumannasögur* kun i begrænset omfang er blevet betragtet og behandlet som en gruppe gennem overleveringen. En række aspekter af sagaerne har en samlende effekt i gruppen, herunder slægtsforbindelsen mellem protagonisterne, den geografiske tilknytning til øen Hrafnista, de magiske pile og sammensætningen i håndskriftet AM 343 a 4to. Der er dog også væsentlige faktorer, som taler imod en oprindelig samhørighed mellem sagaerne, som f.eks. håndskriftoverleveringen, sagaernes datering og adskillige litterære stil- og genretræk. Sammenhængen i gruppen er betinget af sagaernes kronologi, idet gruppens sagaer dateres forskelligt. De tidligste versioner af den ældste saga kan selvsagt ikke være påvirket af de yngre sagaer i gruppen, selvom traditioner, som er ældre end sagaerne selv, kan have spillet en rolle. De yngste sagaer kan derimod være affattet under stor indflydelse af de ældre sagaer, men analysen viste, at dette formentlig ikke er tilfældet. Således er gruppens yngste sagaer sandsynligvis ikke skrevet som supplement til de ældre, og de fire antageligt selvstændige sagaer er senest samlet som gruppe på et tidspunkt omkring midten eller slutningen af 1400-tallet, hvor håndskriftet AM 343 a 4to er skrevet. Om sagaerne har været samlet i andre konstellationer forinden, kan ikke siges med sikkerhed ud fra de overleverede håndskrifter, men det analyserede materiale giver anledning til nogle overvejelser om sammensætningsprocessen.

Tilknytningen mellem *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* har vist sig særligt stærk, og er tydelig gennem hele overleveringsperioden. At det kun er *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, der så tydeligt er overleveret samlet efter AM 343 a 4to, fortæller os, at netop disse to sagaer er blevet opfattet som mere troværdigt forbundne end sammensætningen af de øvrige *Hrafnistumannasögur*. Hvis ikke, måtte man forvente samme tætte tilknytning mellem alle fire sagaer i de overleverede håndskrifter, hvilket ikke er tilfældet. Denne stærke forbindelse mellem netop *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* kunne skyldes, at sagaerne i et stykke tid inden AM 343 a 4to har været samlet, så der i 1400-tallet allerede er en etableret tradition for at betragte de to sagaer som en enhed. Dette ville forklare, hvorfor kun disse to sagaer så tydeligt overleveres sammen også efter AM 343 a 4to, når de andre *Hrafnistumannasögur* ikke gør. Det ville desuden forklare, hvorfor opregningen af *Hrafnistu*-slægten kun optræder i slutningen af *Gríms saga loðinkinna* og ikke også i *Ketils saga hængs*, og at de to sagaer i flere tilfælde bliver behandlet som én. Sammenføjnngen af de to sagaer kan for så vidt være indtruffet når som helst mellem tilblivelsen af *Gríms saga loðinkinna* og nedfældningen af sagaerne i AM 343 a 4to, men den tætte knytning mellem sagaerne giver anledning til at tro, at de har været forbundet i en længere periode, og at sammenføjnngen derfor kan være begyndt forholdsvist kort efter tilblivelsen af *Gríms saga loðinkinna*, dvs. potentielt i sidste halvdel af 1300-tallet.

På samme måde er der grund til at overveje, om *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er blevet tilknyttet *Örvar-Odds saga* noget tidligere end AM 343 a 4to. Den gradvise udvikling, hvor *Örvar-Odds saga* viser større tilknytning til *Ketils saga hængs* og slægten i det hele taget, kunne meget vel skyldes, at man begynder at få en forståelse af Oddr som et led i en slægt af sagahelte. Den øgede betoning af Ketill ville i så fald være en afspejling af en begyndende forståelse af de tre sagaer som forbundne, og måske, at man begyndte at overlevere sagaerne samlet. Om det kun er *Ketils saga hængs* eller tillige *Gríms saga loðinkinna*, der er blevet tilknyttet til *Örvar-Odds saga*, er svært at sige med sikkerhed. Det er især Ketill, som bliver gradvist mere fremtrædende i de senere redaktioner, og derfor er det en mulighed, at kun denne blev tilknyttet *Örvar-Odds saga* til at begynde med. Hvorfor det i så fald langt oftest er *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, der efterfølgende er overleveret sammen, og ikke disse og

Örvar-Odds saga eller Ketils saga hængs og Örvar-Odds saga, er vanskeligt at forklare. Det kunne selvfølgelig skyldes Örvar-Odds sagas længde, men at denne skulle være skyld i den store forskel mellem antallet af overleverede håndskrifter indeholdende henholdsvis to eller tre Hrafnistumannasögur er i mine øjne tvivlsomt. Det forekommer derfor mest sandsynligt, at Ketils saga hængs og Grims saga loðinkinna er blevet forbundet med hinanden, inden de i givet fald er sat sammen med Örvar-Odds saga. Den øgede betoning af slægtskabet til Ketill i redaktionerne af Örvar-Odds saga skyldes dog ikke nødvendigvis, at sagaerne begynder at blive overleveret samlet. En mindst lige så plausibel mulighed er, at udviklingen i redaktionerne af Örvar-Odds saga er sket, fordi der er opstået en bevidsthed om, at der var en relation mellem de to (eller tre) sagaer. I takt med at sagaerne om Ketill og Grímr blev skrevet og overleveret, kan man således også have etableret et større kendskab til slægten, som følgelig har påvirket Örvar-Odds saga.

Áns saga bogsveigis er efter alt at dømme først inddraget som en del af gruppen i umiddelbar forbindelse med AM 343 a 4to. Forbindelsen mellem denne og de tre første Hrafnistumannasögur er formentlig opstået i kraft af de magiske pile, men nok også på grund af ældre tekster, der nævner Án som slægtning til Grímr. Den uklarhed om Áns tilknytning til slægten, som ses i de tidligste tekster (*Landnámabók* mfl.) synes at fortsætte op gennem overleveringen, hvor sagaen kun sjældent er overleveret sammen med de øvrige Hrafnistumannasögur.

Slægten er naturligvis vigtig for forbindelsen mellem de fire helte, men som navnet *Hrafnistumenn*, mænd fra Hrafnista, antyder, spiller også deres hjemsted en rolle. Navnet er ikke kun givet gruppen i senere sammenhænge, men optræder ligeledes i *Áns saga bogsveigis* i forbindelse med beskrivelsen af Án: "Ekki þótti mönnum hann vera líkr um neitt enum fyrrum frændum sínum, sem var Ketill hængur ok aðrir Hrafnistu menn, nema á vöxt" (s. 326). I alle fire sagaer (og i alle redaktioner af *Örvar-Odds saga*) siges Hrafnista at være det sted, som slægten kommer fra, men stedet tillægges ikke en særlig betydning i nogen af de fire sagaer. At dette forhold skulle være det afgørende for sagaernes sammenkædning, virker derfor usandsynligt.

Hvorfor samle fire sagaer?

De fire sagaer er beviseligt samlet i AM 343 a 4to på trods af deres store indbyrdes forskelle og uagtet at de langt fra altid er overleveret sammen i de øvrige håndskrifter. De fire *Hrafnistumenn* er samlet først og fremmest i kraft af deres slægtsforbindelse, men det står stadig tilbage at diskutere, hvorfor man har været interesseret i at samle de fire sagaer som gruppe. Forklaringen skal formentlig findes i den kontekst, sagaerne er skrevet i. Clunies Ross (1993) beskriver, hvordan dette fokus på slægten har baggrund i historiske forhold på Island. Fordi Island forholdsvist sent konverterede til kristendommen og overtog den dertilhørende skriftkultur, var en stor del af landets kulturarv bundet til det mundtlige og i øvrigt hedenske. For at kunne skrive sig ind i den europæiske historie og bevise nationens værd, måtte man påvise, hvordan islændinge stammede fra magtfulde slægter i Norden og Europa. Som i mange andre europæiske litterære værker blev de hedenske fortidshelte gjort til ærværdige forfædre, og islændingenes slægt blev ført tilbage til Troja (Clunies Ross 1993, 372–73). Det blev herudover et særtegn for islændingene at være historiekyndige, som vi bl.a. kan læse i fortalen til Saxos *Gesta Danorum*, og ikke kun i forbindelse med Islands historie. Jo mere storslået historierne om fortidens skandinaver var, desto fornemmere slægt kunne islændingene hævde at nedstamme fra. Denne storslåede fortid og de imponerende forfædre kunne også styrke islændingenes følelse af selvstændighed, hvilket var højaktuelt, da landet kom under norsk herredømme i godt midten af 1200-tallet. Denne situation var altså grundlaget for tilblivelsen og overleveringen af oldtidssaergerne, der i mindst lige så høj grad som værende underholdende litteratur, var at betragte som historieskrivning (ibid., 382).

I denne kontekst er det lettere at forestille sig, at en saga var mere værdifuld, hvis den indgik som led i en opregning af islændingenes magtfulde forfædre. Og det er da heller ikke enestående, at de fire *Hrafnistumannasögur* er struktureret omkring slægten. Blandt oldtidssaergerne er flere sagaer forbundet af slægtskabet mellem protagonisterne. Dette ses f.eks. ved *Völsunga saga* og *Ragnars saga loðbrókar*, der endda er skrevet i direkte forlængelse af hinanden og den ene som en tydelig fortsættelse af den anden i det for gruppen vigtige håndskrift GKS 1824 b 4to (ca. 1400). Disse sagaer er i forskningen stort set aldrig behandlet som

gruppe, blandt andet fordi sagaerne dateres forskelligt, og derfor ikke kan være skrevet samlet oprindeligt. Her har man altså en forståelse af sagaerne som selvstændige værker, selvom de i kraft af protagonistens slægtsforhold er forbundet med hinanden. Netop de fire *Hrafnistumenns* slægt kan have været vigtig, fordi mændene siges at nedstamme fra Úlfr inn óargi, som også en række islændingesagahelte nedstammer fra (Clunies Ross 1993, 384). Derfor kan han, og dermed også hans slægt, have haft særlig betydning som islandsk forfader, hvilket måske har forstærket ønsket om at samle sagaerne til en gruppe. Dette fokus på *Hrafnista*-slægten kan i givet fald også forklare, hvorfor der i håndskrifterne optræder en række uventede sammensætninger af de fire sagaer. Det drejer sig for eksempel om de tilfælde, hvor sagaernes forventede rækkefølge ikke overholdes, eller hvor kun to eller tre af gruppens sagaer optræder sammen. Såfremt de familiemæssige bånd har været anset som den vigtigste forbindelse mellem sagaerne, er rækkefølgen eller sammensætningen af sagaerne mindre vigtig. På samme måde kan det store fokus på slægt have været årsag til, at fire så litterært forskellige sagaer kan være sat sammen som gruppe. Hermed tilsidesættes en eventuel litterær kontinuitet til fordel for den familiemæssige forbindelse, som læseren må formodes at finde vigtigere end litterær stilbevidsthed og sammenhængskraft.

Konklusion

Min analyse af overleveringen af de fire *Hrafnistumannasögur* og disses litterære karakteristika har vist at sammenhængen mellem sagaerne er kompleks, idet gruppen både rummer sammenbindende elementer, men alligevel udgøres af sagaer, der er væsensforskellige fra hinanden. Forskellene mellem dem har vist sig at være gennemgribende og vidner om, at disse *Hrafnistumannasögur* ikke kan formodes at rumme en oprindelig forbundethed. Jeg har derimod argumenteret for, at sagaerne gradvist er blevet sat i forbindelse med hinanden, og at det sandsynligvis først var *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, der blev samlet, hvorefter disse to sagaer blev forbundet med *Örvar-Odds saga*. Sluttelig, og formentlig tidsmæssigt tæt på håndskriftet AM 343 a 4to, blev *Ans saga bogsveigis* tilføjet til gruppen.

Sammenhængen i gruppen kan næppe siges at være iboende i de fire

sagaer, men beror i stedet på den slægtsmæssige forbindelse, som i kraft af historiske og kulturelle forhold har fået særlig signifikans. Analysen af håndskriftmaterialet viste, at der ikke har været en entydig tradition for at overlevere de fire sagaer sammen, og dermed synes forståelsen af sagaerne som gruppe primært at være opstået i nyere forsknings- og udgivelses-sammenhæng. Her har håndskriftet AM 343 a 4to og Rafns udgave med håndskriftet som grundtekst vist sig at have stor betydning gennem hele forskningshistorien. Gennem forskningens anvendelse af denne tekst er forbindelsen mellem de fire sagaer blevet reproduceret, og derfor kan der være skabt en forestilling om en særlig sammenhæng i gruppen, der ikke afspejler den mere fragmenterede sammenhæng, som de overleverede håndskrifter viser.

BIBLIOGRAFI

HÅNSKRIFTER

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 173 fol.	AM 344 a 4to
AM 340 4to	AM 471 4to
AM 343 a 4to	AM 567 IV 4to

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 715 4to	Lbs 1971 4to
Lbs 999 4to	Lbs 4460 8vo
Lbs 1626 4to	Lbs 4467 8vo

Kungliga biblioteket, Stockholm

Holm papp fol. 98	Holm papp 4to 32
Holm perg 4to 7	Engestr. B III 1 19

Bibliothèque Sainte-Geneviève, Paris

BibStGen MS 3724

Den samlede katalog over håndskrifter, som ligger til grund for analysen af håndskriftoverleveringen kan tilgås på <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?q-122.>.

PRIMÆRKILDER

- Egils saga Skalla-Grímssonar*. Udg. Sigurður Nordal. Íslenzk fornrit II. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933.
- Fornaldarsögur Norðurlanda*. Bd. 1–4. Udg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943.
- Fornaldar Sögur Norðurlanda*. Bind 2. Udg. C.C. Rafn. København: Popp, 1829.
- Fornaldarsögur Norðurlanda*. Bind 2. Udg. Valdimar Ásmundarson. Reykjavík: Kostnaðarmaðr: Sigurður Kristjánsson, 1886.
- Íslendingabók: Landnámabók*. Bind 1–2. Udg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1968.
- Ketilli hængii et Grimonis hirsutigena patris et filii historia seu res gesta*. Udg. Olof Rudbeck, oversat af Ísleifur Þorleifsson. Uppsala: Publici juris factæ, 1697.
- Pormóður Torfason. *Norges historie*. Bd. 1–7. Red. Oddvar Nes og Jon Gunnar Jørgensen, oversat af Áslaug Ommundsen, Lene Dávøy og Vibeke Roggen. Bergen: Eide forlag, 2008.
- Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum: Danmarkshistorien*. Bd. 1. Udg. Karsten Friis-Jensen, oversat af Peter Zeeberg. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gad, 2005.
- Örvar-Odds Saga*. Udg. Richard Constant Boer. Leiden: E.J. Brill, 1888.

SEKUNDÆRKILDER

- Anderson, Sarah. 1990. "The textual transmission of two fornaldarsögur: Ketils saga hœings and Gríms saga loðinkinna." Ph.D Thesis. Cornell University.
- Arngrímur Vídalín Stefánsson. 2013. "Er þat illt, at þú vilt elska tröll þat': Hið sögulega samhengi jöðrunar í Hrafnistumannasögum." *Gripla* 24: 173–210.
- Bandle, Oskar. 1988. "Die Fornaldarsaga zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Zur Entstehung und Entwicklung der *Örvar-Odds saga*." *Zwischen Festtag und Alltag: Zehn Beiträge zum Thema "Mündlichkeit und Schriftlichkeit"*, red. af Wolfgang Raible. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 191–213.
- — —. 1990. "Um þróun *Örvar-Odds sögu*." *Gripla* 7: 51–72.
- Boberg, Inger M. 1966. *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Bibliotheca Arnamagnæana 27. København: Munksgaard.
- Boer, Richard Constant. 1892. "Über die *Örvar-Odds saga*." *Arkiv för nordisk filologi* 8: 97–139.
- Campbell, Calum. 1993. "Áns saga bogsveigis." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, red. af Phillip Pulsiano og Kirsten Wolf. New York: Garland, 16–17.
- Ciklamini, Marlene. 1993. "Ketils saga Hængs." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, red. af Phillip Pulsiano og Kirsten Wolf. New York: Garland, 352–53.
- Clunies Ross, Margaret. 1993. "The Development of Old Norse Textual Worlds: Genealogical Structure as a Principle of Literary Organisation in Early Iceland." *The Journal of English and Germanic Philology* 92 (3): 372–85.

- — —. 2012. "Poetry in *Fornaldarsögur*: Origins, Nature and Purpose." *The Legendary Sagas: Origins and Development*, red. af Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson. Reykjavík: University of Iceland Press, 121–37.
- — —. 2017. "The Autographical Turn in Late Medieval Icelandic Poetry". *Beiträge zur nordischen Philologie* 59: 150–54.
- Finnur Jónsson. 1921. *Den Oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2. bind. København: G.E.C. Gads forlag.
- Gottskálk Jensson. 2021. "Bishop Jón Halldórsson and 14th-Century Innovations in Saga Narrative: The Case of *Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*." *Dominican Resonances in Medieval Iceland: The Legacy of Bishop Jón Halldórsson of Skálholt*, red. af Gunnar Harðarson og Karl G. Johansson. Leiden: Brill, 46–63.
- Halldór Hermannsson. 1912. *Bibliography of the Mythical-Heroic Sagas*. *Islandica* 5. New York, Ithaca.
- Heide, Eldar. 2018. "Áns saga bogsveigis – A Counterfactual *Egils Saga* and yet Another Twist on the Myth of Þórr's Visit to Útgarda-Loki." *Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning*: 147–61.
- Hughes, Shaun F.D. 1976. "The literary Antecedents of *Áns saga bogsveigis*." *Medieval Scandinavia* 9: 196–235.
- — —. 1993. "Landnámabók." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, red. af Philip Pulsiano og Kirsten Wolf, New York: Garland, 373–74.
- Jón Helgason. 1934. *Norrøn Litteraturhistorie*. København: Levin & Munksgaard.
- Jón Jóhannesson. 1941. *Gerðir Landnámabókar*. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan H. F.
- Lassen, Annette. 2009. "Skurðgoð, trégoð, hofgyðjur og heiðinglig hof: En gruppe hedenske elementer og deres kontekst i *Örvar-Odds saga*, *Sturlaug's saga starfsama* og *Bósa saga*." *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed: Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, red. af Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen. København: Museum Tusulanums Forlag, 255–79.
- — —. 2012. "Origines Gentium and the Learned Origin of *Fornaldarsögur Norðurlanda*." *The Legendary Sagas: Origins and Development*, red. af Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson. Reykjavík: University of Iceland Press, 33–58.
- Lavender, Philip. 2015. "The Secret Prehistory of the *Fornaldarsögur*." *The Journal of English and Germanic Philology* 114 (4): 526–51.
- Leslie-Jacobsen, Helen F. 2010. "The Matter of Hrafnista." *Quaestio Insularis* 11: 169–208.
- Mitchell, Stephen A. 2009. "The Supernatural and the *fornaldarsögur*: The Case of *Ketils saga hængs*." *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed: Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, red. af Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen. København: Museum Tusulanums Forlag, 281–98.
- Orning, Hans Jacob. 2017. *The Reality of the Fantastic: The Magical, Political and Social Universe of Late Medieval Saga Manuscripts*. The Viking collection 23. Odense: Odense University Press.

- Rowe, Elizabeth Ashman. 1993. "Generic Hybrids: Norwegian 'Family' Sagas and Icelandic 'Mythic-Heroic' Sagas." *Scandinavian Studies* 65 (4): 539–54.
- Thompson, Stith. 1955–58. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. Bd. 1–6. Rev. and Enlarged ed. Bloomington: Indiana University Press.
- Viðar Hreinsson. 1990. "Hetjur og fiðl úr Hrafnistu." *Tímarit Máls og Menningar* 51: 41–52.

ÁGRIP

Hvert er faðernið? – Samhengið á milli *Hrafnistumannasagna*

Efnisorð: *Hrafnistumannasögur*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna*, *Örvar-Odds saga*, *Áns saga bogsveigis*, fornaldarsögur, handritamiðlun, bókmenntasaga

Í þessari grein er fjallað um samhengið milli fjögurra fornaldarsagna sem nefnast *Hrafnistumannasögur*. Við athugun á varðveislu allra sagnanna í handritum kemur í ljós að handritið AM 343 a 4to frá 15. öld hefur ráðið miklu um álit manna á sögunum sem heild. Rannsókn á því hvernig þessar sögur tengjast hins vegar bókmenntalega leiðir í ljós að það er meginmunur á þeim og stíl sagnanna. Það bendir til þess að sögurnar hafi ekki frá upphafi verið tengdar saman. Ástæðan fyrir því að sögurnar hafa varðveist saman í sumum handritum er sú að söguhetjurnar tilheyra sömu fjölskyldum en ekki sameiginlegu þema bókmenntalega. Tengslin milli sagnanna myndast upphaflega milli *Ketils sögu hængs* og *Gríms sögu loðinkinna* og seinna eru þessar sögur flokkaðar með *Örvar-Odds sögu*. Að endingu, og líkast til skömmu fyrir ritun aðalhandritsins AM 343 a 4to (ca. 1450–75), var *Áns sögu bogsveigis* svo bætt í safnið.

SUMMARY

A Paternal Connection? The Link between the Four *Hrafnistumannasögur*

Keywords: *Hrafnistumannasögur*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna*, *Örvar-Odds saga*, *Áns saga bogsveigis*, legendary sagas, manuscript transmission, literary history

This article explores the connection between the four legendary sagas collectively known as the *Hrafnistumannasögur*. Through analysis of their entire manuscript transmission it is investigated how the saga group is transmitted historically, and it is argued that the 15th century manuscript AM 343 a 4to has had a significant impact on the reception of the sagas as a group. An analysis of literary elements and parallels between the sagas reveals substantial differences in genre, themes, and literary style, which appears to contradict the idea that the group was originally connected. The article argues that the *Hrafnistumannasögur* cannot without hesi-

tation be treated as a group, and it is proposed that the sagas have been grouped together in some manuscripts not due to inherent thematic parallels but because of historical and cultural circumstances that favored the genealogical ties between saga heroes. It is argued that the connection, however fragmentary and instable, was formed initially between *Ketils saga hængs* and *Grims saga loðinkinna*, after which these sagas were grouped with *Órvar-Odds saga*. Finally, *Ans saga bogsveigis* was added to the group, and it is hypothesized, that this last connection presumably happened around the time of the writing of the important manuscript AM 343 a 4to (ca. 1450–75).

Pernille Ellyton

Ordbog over det Norrøne Prosasprog

Københavns Universitet

kvt617@hum.ku.dk

GOTTSKÁLK JENSSON

TVÆR DÆMISÖGUR ESÓPS
OG LATNESK SKRIFARAVERS
Í FORMÁLA ADONIAS SÖGU
OG TENGSL ÞEIRRA VIÐ LATÍNUBROTIN
Í ÞJMS FRAG 103, 104 OG AM 732 b 4to

ADONIAS SAGA er suðræn fornaldarsaga um átök og undirferli kóngafólks og hertoga í löndunum við Miðjarðarhafið, frumsamin af óþekktum Íslendingi. Sagan er varðveitt í tugum handrita frá ýmsum tímum sem bera vinsældum hennar vitni, þau elstu skinnbækur frá 15. öld, en sagan er talin rituð á síðari hluta 14. aldar eða í byrjun 15. aldar. Textinn virðist heill en formálinn er þó einungis varðveittur í einu handritanna, AM 593 a 4to, sem talið er skrifað á síðari hluta 15. aldar.¹ Það handrit var lagt til grundvallar útgáfu sögunnar í *Late Medieval Icelandic Romances* (Kaupmannahöfn 1963) sem Agnete Loth annaðist. Er söguna þar að finna í þriðja bindi ritraðarinnar, á blaðsíðum 67–230, ásamt enskri endursögn neðanmáls. Þótt formálinn sé jafn fágætur í handritunum og raun ber vitni hefur Sverrir Tómasson sett fram haldbær rök fyrir því að hann hafi fylgt sögunni í upphafi og sé skrifaður af söguhöfundinum. Í formálanum eru endursagðar tvær fornar dýraföblur en sömu dýr og þar koma fyrir eru einnig látin einkenna tvær helstu persónurnar í sögunni, hertogann Constantius og son hans Albanus.² Við þetta má bæta að samskonar prósarím kemur fyrir í dæmisögum formálans og í lokaorðum sögunnar. Vegna brenglunar í uppskrift latneskra skrifaravsa í formálanum, sem ekki kemur fram í þýðingu sömu versa, er ljóst að formálinn í AM 593 a

- 1 Sverrir Tómasson, *Formálar íslenskra sagnaritara* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1988), 359–60. Zitzelberger, „Adonias saga,“ *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ritstj. Phillip Pulsiano (New York: Garland, 1993), 2, virðist ókunnugt um nýja aldursgreiningu brotsins AM 657 VI b 4to.
- 2 Sverrir Tómasson, „The fræðisaga of Adonias,“ *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, ritstj. John Lindow, Lars Lönnroth og Gerd Wolfgang Weber (Odense: Odense University Press), 390–93; *Formálar íslenskra sagnaritara*, 298–300.

4to er kominn úr enn eldri skinnbók. Því hafa að minnsta kosti verið tvö handrit með formálanum. Til þess að skýra hvers vegna formálinn hefur verið felldur brott úr flestum uppskriftum sögunnar bendir Sverrir á að hann flytji ádeilu á græðgi og uppivöðslusemi valdastéttarinnar en uppskriftir sögunnar hafi einmitt verið gerðar fyrir meðlimi sömu stéttar sem þess vegna hafi aðeins viljað fá söguna en ekki ádeiluna.³ Erfitt getur verið að prófa þessa kenningu þótt hún virðist alls ekki ósennileg.

Formálinn var fyrst gefinn út á prenti stakur árið 1960, þá með þeim rökum að hann væri ótengdur sögunni sjálfri.⁴ Helsta ástæða prentunarinnar var sú að formálinn geymdi íslenskar þýðingar tveggja dæmisagna eftir Esóp. Sú fyrri fjallar um hrafn uppi í tré með ostbita í munninum sem refur platar með skjalli til að syngja, svo hann missir ostinn, sem rebbi hreppir, en sú síðari um úlf sem veitist ranglega að lambi fyrir að spilla fyrir sér vatninu í læk sem þau drekka úr bæði, lambið þó neðan straums frá úlfinum, þegar lambið stendur á rétti sínum neytir vargurinn aflsmunar og étur það. Útgefandi formálans, Ole Widding, flokkar dæmisögurnar tvær eftir söguminnnum með tilvísun í mikla skrá sem þjóðfræðingurinn Stith Thompson birti upp úr miðri síðustu öld og geymir nákvæma útlistun söguminna frá ýmsum heimshornum.⁵ Þegar flett er í þessari skrá og skoðuð þau textasöfn sem þar eru nefnd virðast engin þeirra koma til greina sem bein heimild dæmisagnanna tveggja. Hvorki Widding né Sverrir Tómasson benda á ákveðna fornaldar- eða miðaldertexta með þessum dæmisögum sem hafa getað þjónað sem fyrirmyndir dýrasagnanna í formála *Adonias sögu*.

Svipaðar sögur og þær sem hér um ræðir er þó að finna á forngrísku í dæmisagnasafni Esóps á frummálinu sem Karl Halm gaf út í *Fabulae Aesopicae Collectae* (Leipzig 1889) og sömuleiðis í latneskum ævintýrum teknum úr stólræðum franska kanúkans Jacques de Vitry (d. 1240) sem Thomas Crane gaf út í *The exempla or Illustrative stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry* (London 1890). Fyrri textann má hiklaust útiloka sem beina heimild vegna bókaskorts og takmarkaðrar grískukunnáttu íslenskra klerka á miðöldum en í stólræðum kanúkans hefur sögunum

3 Sama rit, 298–300.

4 Ole Widding, „Om rævestreger,“ *Opuscula I* (1960): 331: „ganske løs – eller slet ingen – tilknytning.“

5 Stith Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature* (Bloomington: Indiana University Press, 1955–58), K334.1, U31.

verið þrjónað inn í predikunarramma sem ekki svarar til neins í formála *Adonias sögu*.

Sverrir Tómasson, sem gert hefur leit að frumtextunum, segist ekki hafa fundið sama afbrigði í prentuðum útgáfum af latneskum dæmisögum Esóps.⁶ Eins og kunnugt er hefur þess háttar sagnaefni gjarnan ferðast á milli mála og þá stundum hafið ferðina í Austurlöndum en síðar náð til Vesturlanda þar sem sögurnar eru varðveittar á klassísku málunum jafnt sem þjóðtungum. Höfundur *Adonias sögu* hefur sjálfur orð á þessu margtyngi safnaefnisins:

⟨M⟩argir fyrri menn og fróðir meistarar leituðu á marga vega listir ok fræði saman at setja eptirkomandi mönnum til minnis ok skemmtanar, ok margir af þeim – þeir menn sem fræddir voru mörgum tungum – fóru víð⟨a⟩ um heiminn fyrir sakir forvitni at verða vísir þeirra hluta ok hinna stæ⟨r⟩stu atburða sem í því landi sérhverju hafa gjörz, ok eptir þeirra frásögn hafa hverir sem einir þær sömu fræðisögur fært til sinnar tungu, en sumir sett í látínu ok aukit svó út síðan með meiri fjöld orðanna en í fy⟨r⟩stu voru framið, ok hafa þar margir á sýnt sína málsnilld.⁷

Greinilegt er af orðum höfundarins að hann tekur mið af latínu og virðist vænta þess að mest sé borið í „málsnilld“ eða stíl latínurita. Það er í samræmi við annað sem við vitum um bækur á Íslandi á ritunartíma *Adonias sögu*. Eins notar hann latnesk heiti yfir dæmisögur, *fabulas* og *fabula*, í dæmisögum sínum. Því er ekki óeðlilegt að hugsa sér að þessi óþekkti íslenski klerkur hafi kynnst dæmisögunum tveimur á latínumáli.

En hvar var helst að finna dæmisögur kenndar við Esóp um hrafn og ref eða úlf og lamb í latneskum bókum á miðöldum? Skólamenn á miðöldum voru afar hrifnir af latneskum kveðskap og höfðu jafnframt tröllatru á utanbókarlærdómi. Að yrkja um kennsluefnið á latínu voru menntavísindi þess tíma. Af þessum sökum var latnesk málfræðikennsla sett í vers, svo sem í *Doctrinale puerorum* eftir Alexander frá Villa-Dei og *Grecismus*

6 Sverrir Tómasson, „The fræðisaga of Adonias,“ 383; *Formálar íslenskra sagnaritara*, 294.

7 *Late Medieval Icelandic Romances III*, útg. Agnete Loth. Editiones Arnemagnæanae B 22 (Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1963), 69. Sumt í tilvitnuðum pósti, til að mynda umræðan um fróða menn á fyrri tíma, minningu, skemmtun og sögur á mörgum tungum, minnir á formála *Strengleika* og gæti verið skrifað undir áhrifum frá honum þótt ótvíræð líkindi orðalags séu torfundin.

eftir Eberhard af Béthune, sem höfundur *Fjórðu málfræðiritgerðarinnar* hefur þekkt. En þekktustu latínukvæði miðalda voru tvíhendur Katós eða *Disticha Catonis*, eins og verkið heitir á frummálinu, sem höfundur *Fyrstu málfræðiritgerðarinnar* frá því um miðja 12. öld þekkti og voru snemma á öldum íslenskaðar í *Hugsvinnsmálum*. Í skólabókum fylgdu gjarnan tvíhendum Katós aðrir kvæðaflokkar eftir virta höfunda, svokallaða *au(c)-tores*, sem þóttu yrkja uppbyggilega fyrir nemendur að lesa og tileinka sér.

Slík kvæðasöfn eru nefnd *Liber Catonianus*. Í þeim elstu var að finna auk *Disticha Catonis* kvæði eftir fimm önnur skáld og var þá safnið stundum nefnt *Sex auctores*. Þar á meðal voru dæmisögur Esóps á latínu undir elegískum hætti, ortar á 4. öld af Avianusi nokkrum sem annars er lítið vitað um. Kvæði Avianusar eru 42 að tölu og segja eina dæmisögu hvert en ekkert þeirra fjallar um viðskipti hrafns og refs eða úlfs og lambs og því kemur þetta safn heldur ekki til greina sem heimild *Adonias sögu*. Önnur þekkt dæmisagnasöfn Esóps á latínu í bundnu máli voru til, hið elsta kennt við Phaerdrus (1. öld), sem þó var ókunnugt að mestu á miðöldum og varð ekki almennt þekkt fyrr en á endurreisnartímanum – og kemur því naumast heldur til greina. Enn annað safn er kennt við Romulus nokkurn, einnig heiðinn fornaldarmann. Það er til í ýmsum gerðum frá ýmsum tímum og hefur í lengstu gerð dæmisögur af dýrunum sem fyrir koma í formála *Adonias sögu*.⁸ Þessar sögur hafa þó ekki verið í latnesku skólabókunum sem notaðar voru á Íslandi á 13. og 14. öld af því að Romulus versaði ekki sögur sínar í kvæði heldur setti þær saman í óbundnu máli. Misræmi í efnisatriðum staðfestir jafnframt að hvorki Phaerdrus né Romulus voru notaðir í *Adonias sögu*-formálann (sjá neðar).

Einhvern tíma fyrir 1200 tók skólamönnum að þykja efnið í *Liber Catonianus* heldur fornt og höfundarnir ókristnir. Þá voru yngri skáld, þ.e. kristnir miðaldahöfundar, látin leysa einhverja fornaldartextanna af hólmi en auk þess var verkunum fjölgað um tvö og gat þá heitið *Octo au(c)tores*. Þá var Esóp Avianusar skipt út fyrir annan Esóp einnig kveðinn undir elegíuhætti, samtals 58 dæmisögur, en með heldur meiri blóma í stílnum. Höfundur þessa kvæðabálks er óþekktur en til hans er vísað sem Anonymus Neveleti (eftir útgefandanum eins og nafn hans birtist í

8 *Der Lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassung des Phädrus*, útg. G. Thiele (Heidelberg: Carl Winter, 1910), 58–61.

titli fyrstu útgáfunnar 1610: *Isaaci Nicolai Neveleti Mythologia Aesopica*) ef hann er þá ekki nefndur *Romulus elegiacus* vegna þess að hann hafði versað undir elegískum hætti ofan nefndar lausamálsföblur eftir Romulus. Lærður lesandi á 13.–15. öld sem þekkti dæmisögur Esóps á latínu er raunar líklegastur til að hafa lesið þær í þessum búningi. Í föblum þessa óþekhta skálds er 2. dæmisaga um hrafn og ref en sú 15. um úlf og lamb.

Nú vill svo til að leifar íslenskra lestexta á latínu af gerð sem líkist yngri flokknum af *Liber Catonianus* eru varðveittar í tveimur skinnbrotum frá 13. öld, Þjms frag 103 og Þjms frag 104. Á þetta benti nýlega norsk fræðikona, Áslaug Ommundsen, sem hefur sérhæft sig í ráðningu latinubrota frá Norðurlöndum.⁹ Umrædd brot eru tveir tvíblöðungar sem raktir hafa verið til sömu skinnbókarinnar. Þjms frag 104 geymir tvíhendur úr 4. bók *Disticha Catonis* en Þjms frag 103 texta úr dæmisögum Esóps. Dæmisögur 9–11 og 19–20 í þessu safni eru allar heilar en auk þess hafa varðveist brot úr 8., 12., 18. og 21. dæmisögu. Því miður eru 2. og 15. dæmisagan, þær sem notaðar eru í *Adonias sögu*, ekki varðveittar. Ekki þarf samt að efast um að þær hafi verið í sömu bók þótt nú séu blöðin týnd sem þær voru skrifaðar á. Ætla má út frá samanburði við heildartexta dæmisagnanna í prentuðum útgáfum að hann hafi þakið 16 blöð eða 32 blaðsíður í þessu handriti þegar það var heilt.¹⁰ Bókin hefur geymt tvö af verkunum sem heyra til í *Liber Catonianus* og þar hafa hugsanlega verið fleiri kvæði, jafnvel átta, svo kalla hafi mátt kverið *Octo au(c)tores*. Við vitum þó aðeins fyrir víst að í þessari bók voru *Disticha Catonis* og *Fabulae Esopicae*. Lítið er vitað um uppruna Þjms frag 103 og Þjms frag 104 og enginn hefur hirt um að skrá úr bandi hvaða bóka þessi brot eru komin. Brotin tvö eru þó örugglega varðveitt á Íslandi og bersýnilega skrifuð þar, líklega í einhverju Benediktusklaustranna á Norðurlandi, svo sem sjá má af því hvernig farið er með síðasta bókstaf eða tákn í hverri línu kvæðanna. Sama aðferð til að skrifa latnesk kvæði er nefnilega viðhöfð í allmörgum

9 Áslaug Ommundsen. „Traces of Latin Education in the Old Norse World,“ *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, ritstj. Stefka G. Eriksen. Disputatio 28 (Turnhout: Brepols, 2016), 252–57.

10 Astrid Marner og Gottskálf Jensson, „Seven pieces of Latin poetry: A study in the *mise-en-page* and poetic style of medieval Icelandic-Latin verse,“ *Res, Artes et Religio: Essays in honour of Rudolf Simek*, ritstj. Sabine Walther, Regina Jucknies, Judith Meurer-Bongardt og Jens Eike Schnell (Leeds: Kismet, 2021), 388–93.

öðrum íslenskum handritum þótt hún sé annars mjög sjaldséð í vestrænum handritum.¹¹

Hér er þá komin möguleg heimild höfundar *Adonias sögu* og þarf þá ekki að leita hennar utan landsteinanna. Auðvitað þarf höfundurinn ekki að hafa notað nákvæmlega þetta handrit því gera má ráð fyrir að fleiri íslenskar skólabækur hafi verið til með sama efni. En það er engu að síður mögulegt að hann hafi þekkt einmitt þetta handrit, til að mynda ef hann hefur lært við sama norðlenska klaustrið og átti handritið. Ef við skoðum hvernig þessar dæmisögur eru endursagðar á íslensku í *Adonias sögu* og berum það saman við latneska textann sjáum við að líklega er um að ræða endursögn eftir minni. Við það kemur fátt á óvart því dæmisögurnar eru bæði stuttar og eftirminnilegar og skólapiltum var eflaust uppálagt að læra þær utanbókar. Flest þau atriði sem koma fram í íslensku endursögninni er einnig að finna í latnesku gerðinni en auk þess mun ég benda á nokkur stíleinkenni sem eru sameiginleg.

Áður hefur söguhöfundinum orðið tíðrætt um hvernig fátækir menn og lærðir verði undir í átökunum við ríka menn („Nú er þat sýnt at heimurinn hatar hvern fátækann þótt margt gott kunni, þá er þat þó rétt skynsemi at eigi virði menn svá andaligar guðsgjafir. En sá er reiknaðr vitraztr er smásmugligazt færri at fénu komizt, hvort er þat verðr með nokkurri kúgan eður klókligri sléttmælgí.“) og heldur svo áfram:

Slíkum greinum hæfa þær fabulas sem fróðir menn hafa versað, ok ein af þeim var svá fallin at einn hrafn hafði sér til saðningar fengit eitt ostbrýni, ok til þess at hann mætti þá náðuligar neyta sinn snæðing flaug hann í skóg nokkurn og settiz í hátt tré. Undir trénu var einn refur hungraðr ok sér hrafninn með þat tafn sem hann hafði sér fengit og gjörðizt mjög lystugr til og hugðizt neyta skylldu vizku og slægðar, og sem hann væri þessi orð til hrafnsins talandi: „Heyr, hinn virðuligi fugl er kallazt bróðir þess fugls er svanr heitir, fagr sem Fenix, ok ekki vætta skortir þig við þinn bróður svan utan þat eitt, at þinn söngr er ei svá sætr sem hans er, ok því er svá at þú hefir þess ei freista viljat hér til, ok berr þér vel at prófa þína raust er þig skortir mest áðr.“ Hrafninn varð reifr mjög við sléttmælgí þessa, ok hyggzt nú skulu prófa sína raust, lengir nú hálsinn og hreyfir fiðrit,

11 Sama rit, 386–88.

opnar nú klofann og kann sig nú varla, ætlar nú at reyna raustina ok rekr upp skræktinn, missir nú kostinn og fellir niður ostinn. En Rebbi var nærr staddr, tók og át, en hrafninn flaug í brott ginntur ok gabbaðr. Svo færri ok vitur maðr ginnt þann sem grunnsærr er, svá at hann færri með orðlofi lokkað hann til fjárláts.¹²

Svo hljóðar dæmisagan bundin í elegísk vers hins óþekktá latneska skálds:

15. De vulpe et coruo

Vulpe gerente famem coruum gerit arbor et escam
 Ore gerens coruus vulpe loquente silet.
 Corue decore decens, cygnum candore parentas.
 Si cantu placeas, plus aue quaque places.
 Credit auis pictæque placent præludia linguæ.
 Dum canit ut placeat, caseus ore cadit.
 Hoc fruitur vulpes, insurgunt tædia coruo.
 Asperat in medio dampna dolore pudor,
 Fellitum patitur risum, quem mellit inanis
 Gloria; vera parit tædia falsus honor.¹³

Stíll íslensku dæmisögunnar er hinn svokallaði blómaði stíll (danska: *florissant stíl*) sem mikið var ræddur í greinum fræðimanna á 20. öld, einkum af þeim sem bentu á að þessi stíltægund þyrfti ekki að vera ávísun á þýðingu úr latínu heldur gætu slíkir textar allt eins verið frumsamdir á norrænu.¹⁴ Þó virðist ljóst að blómaði íslenski stíllinn er innblásinn af latneskum stíl eins og sést á þessari versuðu dæmisögu. Líkt og íslenskan er latínan bæði stuðluð og rímuð. Kveður svo ramt að þessu að eigi þarf að benda á sérstök dæmi heldur er lesandanum látin eftir sú skemmtun að

- 12 *Late Medieval Icelandic Romances* III, útg. Agnete Loth, 71–72. Framsetning textans hér er nokkuð meira samræmd en í útgáfunni. Hið sama gildir um aðrar tilvitnanir til sögutextans.
- 13 15. dæmisagan er ekki í Þjms frag 103, eins og áður sagði, og verður því að sækja hana til prentaðrar útgáfu sama texta, *Mythologia Aesopica*, útg. Isaacus Nicolaus Neveletus (Frankfurt: Nicolas Hoffmann, 1610), 497. Greinarmerkjasetning er einfölduð hér en auk þess er lesið ‘medio’ í stað ‘modico’ í 8. línu kvæðisins.
- 14 Stutta samantekt um þetta gamla þrætuepli í fræðunum, sem stundum er snúið á haus og misskilið svo að blómaði stíllinn veiti einhverja vísbendingu um að texti sé frumsaminn, má finna hjá Þorleifi Haukssyni og Þóri Óskarssyni, *Íslensk stílfraði* (Reykjavík: Styrtarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, Háskóla Íslands), 177–78.

finna staðina. Ef nefna skal efnislegar hliðstæður má benda á að refurinn ber hrafnninn saman við svan í þriðju línu kvæðisins: *Corue decore decens, cygnum candore parentas. / Si cantu placeas, plus aue quaque places* („Skinandi fagri krummi, um bjarta ásjónu kippir þér í kyn svansins. / Kunnirðu einnig að skemmta með söng, berðu af hverjum fugli“). Þennan samanburð hrafnsins við svaninn er hvorki að finna í sömu dæmisögu á grísku né í sambærilegri predikun eftir Jacques de Vitry, hvað þá í lausamálsdæmisögum Romulusar. Önnur söfn með sögum Esóps hafa ekki þessa dæmisögu, svo samanburður við þau kemur ekki til greina. Hér er þá komin skýr efnisleg tenging milli formála *Adonias sögu* og 15. dæmisögu í versum eftir Anonymus Neveleti, sem við höfum séð að var til á Íslandi á 13. öld (sbr. Þjms frag 103). Vissulega hefur sagan verið endursamin töluvert. Í íslensku gerðinni kallar rebbi krumma bróður svansins, sem þó gæti verið skapandi misskilningur á latneska sagnorðinu *parentas* („þú hyllir látinn frænda [með fórn/blóðhefnd]“), sem er fremur fátítt í svo yfirfærðri merkingu sem hér bregður fyrir. Eins virðist í latneska kvæðinu ekki vísað til svanasöngs heldur fuglasöngs almennt en íslenski höfundurinn veit (einn allra í varðveittum forníslenskum heimildum) að söngur svansins er sætur: „ekki vætta skortir þig við þinn bróður svan utan þat eitt, at þinn söngur er ei svá sætr sem hans er.“ Auk þess er fuglinn F(o)enix eða Fönix ekki nefndur í latínunni, hvað þá heldur að hrafninum sé líkt við hann að fegurð. Ævintýrafuglinn Fönix var samt þekktur á Íslandi og er nefndur í tveimur frumsömdum riddarasögum frá sama tímabili og *Adonias saga*, *Flóres sögu konungs og sona hans* og *Jarlmanns sögu ok Hermanns*. Gæti það bent til einhverra tengsla á milli þessara sagna. Því er næsta víst að höfundur *Adonias sögu* hefur sjálfur bætt þessum kynjafugli við dæmisöguna, þótt það sé gert með fullri virðingu fyrir þeim anda sléttmælgis, skjalls og háðungar sem einkennir orð refsins.

Lítum þá á söguna af úlfi og lambi, sem er töluvert styttri en fyrri sagan í endursögn höfundar *Adonias sögu*:

En ef valdzmaðurinn ágjarn færri eigi með því fengit mútuna þá ógnar hann lítillhugaðan mann, svá at af óttanum þorir hann eigi annat en láta til slíkt er hinn ágjarni krefr. Ok til líkingar segizt sú fabula at vargur ok lamb drukku báðir samt úr einu vatnfalli ok þó lambit neðar, ok gaf vargrinn lambinu þá sök at þat spillti vatninu

fyrir honum, ok sagði þat hafa nóga dauðasök og svalg hann lambit, ok saddi svo sinn kvið. Meðr þeim hætti læzt hinn klóki valdzmaðr sýna nokkurn lagalit fyrir óvitrum mönnum, ok verðr af ofríki til at láta er hinn ágjarni krefr.¹⁵

Svo hljóðar sama dæmisaga í meðförum hins skrudmáluga Anonymus Neveleti:

2. De Lupo et Agno

Est Lupus, est Agnus: sitit hic, sitit ille: fluenti

Limite non æquo, quærit uterque viam.

In summo bibit amne Lupus, bibit Agnus in imo,

Hunc timor impugnat, verba monente Lupo:

Rupisti potumque mihi, riuique decorem.

Agnus utrumque negat, se ratione tuens:

Nec tibi, nec riuo nocui; nam prona supinum

Nescit iter, nec adhuc unda nitore caret.

Sic iterum tonat ore Lupus: Mihi damna minaris?

Non minor, Agnus ait. Cui Lupus: Imo facis.

Fecit idem tuus ante pater, sex mensibus actis:

Cum bene patresses, crimine patris obi.

Agnus ad hæc: Tanto non vixi tempore, prædo.

Cui Lupus: An loqueris, furcifer? huncque vorat.

Sic nocet innocuo nocuus, causamque nocendi

Invenit. Hi regnant qualibet urbe lupi.¹⁶

Hér er fátt nákvæmlega eins þótt dæmisagan sé auðsæilega hin sama. 5. lína er þó þýdd nánast orðrétt í íslensku endursögninni: *Rupisti potumque mihi, riuique decorem* / „gaf vargrinn lambinu þá sök at þat spillti vatninu fyrir honum;“ eins er raunalegum örlögum saklausa lambsins lýst með álíka snaggaralegum hætti í þremur orðum: *huncque vorat* / „svalg hann lambit.“ En málsvörn lambsins og ósvífin svör vargsins, sem allt er ítarlega fram sett í latneska kvæðinu, hefur þurft að víkja í endursögninni fyrir hneykslun höfundar *Adonias sögu* á grimmilegu athæfi úlfins. Og kannski einnig af því að þrætan þeirra í milli festist ekki eins auðveldlega í minni og myndræn

15 *Late Medieval Icelandic Romances* III, útg. Agnete Loth, 72–73.

16 *Mythologia Aesopica*, útg. Isaacus Nicolaus Neveletus, 487–88.

atburðarásin. Boðskapur sögunnar í meðförum Íslendingins ber þó keim af latneska skáldinu, því hann skrifar að „[m]eðr þeim hætti læzt hinn klóki valdzaðr sýna nokkurn lagalit fyrir óvitrum mönnum“ þegar það yrkir: *Sic nocet innocuo nocuus, causamque nocendi / Invenit* („Með þeim hætti beitir sekur maður saklausan ofríki, og finnur upp sök sem réttlætir ofríkið“).

Formáli *Adonias sögu* veitir nútímalesanda fágætt innsæi í túlkunarfræði miðalda og hinn kennilega eða siðferðilega boðskap með sagnasmíð sem þessari því líkt og dæmisögur Esóps eru skýrðar til fullnustu – sem annars er sjaldnast háttur íslenskra sögumanna – þá eru í formálanum lykjar að túlkun atburðanna í *Adonias sögu*. Sögumanni er raunar mikið niðri fyrir og hann vill að lesandi sinn viti að með því að skrifa söguna „þá [gekk honum] þat eigi til at hann [vildi] af nokkurri sinni malsnilld hrásan gjöra [þ.e. sýna menntahroka]“ heldur „sýnir þat í slíku [þ.e. að skrifa söguna] at hann hefir á fleira fest sinn hug en at auka eða ávaxta með ágirnd álmar eðr aura, sem nú er heimsins plag.“

Og hann heldur áfram:

Því at nálíga öll mannvizka önnr en þessi fordirfízt og færri engan framning, en sá skal hverr reiknazt vitur og vel færri er fjárins kann á flesta vega at afla. Því er vorkunn þeim er heiminn elska at þeir fýsízt fjárins mjög, því at aldrei nærr finnzt sá druss eða dálígr búnjörður at eigi sé hann reiknaður sem vitringur þegar hann er fjölscrúðígur at fénu. Þar til heyra þessi orð er einn klerkr kastaði fram svá segjandi:

*Vir lungi vestitus pro uestibus esse perditus.
Creditur auullt quam vis in dicit sit ille.*

Þat hefir svo at seigja upp í vart mál:

Velklæddur maður, þá hyggja þat margir
at hann sé vitringur þó hann sé skiptingur.¹⁷

Höfundur *Adonias sögu* fer hér með latnesk skrifaravers sem hann hefur þekkt úr handritum. Það er einkum af þessum versum sem við sjáum að handritið AM 593 a 4to, sem eitt varðveittra handrita geymir formálann,

17 *Late Medieval Icelandic Romances* III, útg. Agnete Loth, 70.

er uppskrift annars handrits, sem gerð er af skrifara sem virðist ekki hafa verið jafn vel skiljandi á latínu og höfundur *Adonias sögu*. Skrifaraversin eru nefnilega brengluð í fjórum orðum þótt þýðingin sé rétt, miðað við leiðréttan texta. Á þetta hefur þegar verið bent,¹⁸ en það sem ekki hefur verið sýnt fram á áður er að þessi latnesku vers eru til í íslensku handriti sem ber sömu sjaldséðu einkennin í uppsetningu latínuversa og Esópsdæmisögur Anonymus Neveleti í Þjms frag 103, þ.e. að síðustu tákinnin í hverri línu eru alltaf dregin til hægri og látin mynda lóðréttu línu.¹⁹

AM 732 b 4to er eitt sérkennilegasta handrit sem varðveitt er frá íslenskum miðöldum, sannkallað alfræðihandrit.²⁰ Það er tvítyngt og skrifað bæði á latínu og norrænu. Í því koma meðal annars fyrir dróttkvæðar vísur á latínu og það er prýtt níu skýringarteikningum, þar á meðal völundarhúsi og hringlaga Jórsalakorti, svo aðeins fátt eitt sé talið.²¹ Handritið fékk Árni Magnússon í Gaulverjabæ árið 1703 en fleira en eitt bendir til uppruna á Norðurlandi meðal Benediktsmunka á fyrri hluta 14. aldar.²² Á blaði 5r í þessu handriti er að finna heilan dálk skrifaraversa undir leónísku hexametri, þar á meðal þessi:

Vir bene vestitus pro vestibus ille peritus
Creditur a mille qvamvis idiota sit ille

Villurnar í AM 593 a 4to eru greinilega gerðar af manni sem ekki gat lesið úr skriftinni í forritinu því ef hann hefði haft fyrir sér AM 732 b 4to, 5r, hefði hann ekki brenglað versunum. Hann hefur því lesið vísurnar í miklu verri uppskrift en þessari. Þýðing höfundar *Adonias sögu* á versunum miðast hins vegar við réttan latínutexta, og hann hefur þar af leiðandi þekkt versin óbrengruð, kannski úr AM 732 b 4to:

Velklæddur maður, þá hyggja þat margir
at hann sé vitringur þó hann sé skiptingur.

18 Sverrir Tómasson, „The fræðisaga of Adonias,“ 382–83; *Formálar íslenskra sagnaritara*, 293–94.

19 Uppsetningin er rædd og dæmi gefin í Astrid Marner og Gottskálf Jensson, „Seven pieces of Latin poetry,“ 393–96.

20 Að einhverju leyti sambærilegt efni má finna í GKS 1812 4to og AM 415 4to, auk AM 736 I 4to, sem er tvíblöðungur.

21 Myndir af AM 732 b 4to má skoða á handrit.is.

22 Astrid Marner og Gottskálf Jensson, „Seven pieces of Latin poetry,“ 393–96.

Orðið „skiptingur“ er hér valið til þess að ríma á móti „vitringur“ en aðalmerking þess er bjáni eða fífl („fjols, tumpe, idiot,“ skv. forn málsorðabókinni í Kaupmannahöfn). Eins er þýðing fyrstu línunnar frjáltslega gerð af því að þýðandinn vill stuðla saman „maður“ og „margir“. Ég hef ekki fundið þessi sömu skrifaravers í öðrum íslenskum handritum en AM 732 b 4to en þau eru víða til í erlendum handritum og kunna að hafa staðið í fleiri íslenskum skinnbókum sem nú eru glataðar. Nauðsynlegt er að hafa í huga við slíkar athuganir að næstum öll íslensk latínurit glötuðust eftir siðaskiptin.

Dýraföblur Esóps voru allt frá fornöld notaðar sem viðmið um skáldskap í sögum sem ekki skyldi efast um að væru hreinn tilbúningur því allir vita að skynlausar skepnur tala ekki mannamál. Suðrænar fornaldarsögur eru í reynd álíka uppspuni og með því að stilla þessum tveimur bókmenntagreinum hlið við hlið sýnir höfundur *Adonias sögu* að fornaldarsögurnar átti að túlka siðferðilega ekki síður en dæmisögur Esóps. Til var heldur magnaðri grein miðaldabókmennta, dýrlingasögur, sem miðaldamenn töldu sjálfir ekki til skáldskapar (*fabulae*), þótt siðskiptafrömuðir á 16. öld gerðu svo. Þessi ólíka sýn á dýrlingasögur reyndist íslenskum latínubókum dýrkeypt. Í *Kirkjuordinansíu* Kristjáns III, sem aukin var af einum helsta samstarfsmanni Lúthers, Johannes Bugenhagen (†1558), og samþykkt af Lúther sjálfum, er munkum og reglubræðrum ráðið frá því að lesa dýrlingasögur, þótt slíkur lestur sé ekki bannaður, „ef einhver vill sóa tíma sínum“ (*si quis tempus perdere vult*), ekki frekar en lestur á „dæmisögum Esóps“ (*fabulas Æsopi*), sem þó „eru lærðar“ (*eruditionem habent*). Ástæðan fyrir þessari jákvæðu sýn á dæmisögur Esóps er sú að enginn þarf að trúá þeim en samkvæmt Bugenhagen notuðu munkarnir dýrlingasögurnar, sem kallaðar eru „mesta þvæla og fábyljur“ (*inemptissimae fabulae*) og „hafsjór lygi“ (*maria mendaciorum*), til þess að útbreiða hjátrú.²³ Hatur siðskiptamanna á dýrlingasögum leiddi til gjöreyðingar latneskra bóka á Norðurlöndum, ekki aðeins dýrlingasagna á latínu heldur nánast alls efnis á latínu sem fyrirfannst hér á landi.²⁴ Það er því ekki á hverjum degi sem finnast leifar tveggja latneskra bóka íslenskra sem virðast hafa verið nýttar í söguþibúning á norrænu.

23 DIX, 312.

24 Um leifar íslenskra latínubóka, sjá Guðvarð Má Gunnlaugsson, „Latin fragments related to Iceland,“ *Nordic Latin manuscript fragments: The destruction and reconstruction of Medieval books*, ritstj. Áslaug Ommundsen & Tuomas Heikkilä (London: Routledge), 2017.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 415 4to	Þjms frag 103
AM 593 a 4to	Þjms frag 104
GKS 1812 4to	

Den Arnamagnæanske samling, Institut for Nordiske studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn

AM 732 b 4to
AM 736 I 4to

ÚTGÁFUR

Aisopeion Mython synagoge. Fabulae Aesopicae collectae, útg. Carl Halm. Leipzig: Teubner, 1889.

Aesopus Latinus, útg. Hans Draheim. *K. Wilhelms-Gymnasium in Berlin. Schuljahr 1892/93. Jahresbericht*, ritstj. O. Kübler. Berlin: Von Trowitzsch & Sohn, 1893, 1–36.

Diplomatarium Islandicum / Íslenzkt fornbréfasafn X, útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1911–21.

Late Medieval Icelandic Romances I–V, útg. Agnete Loth. *Editiones Arnamagnæanae B 20–24*. Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1962–65.

Der Lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassung des Phädrus, útg. G. Thiele. Heidelberg: Carl Winter, 1910.

Mythologia Aesopica, útg. Isaacus Nicolaus Neveletus. Frankfurt: Nicolas Hoffmann, 1610.

The Exempla, or Illustrative stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry, útg. Thomas Frederick Crane. *Publications of the Folklore Society 26*. London: David Nutt, 1890.

„Om rævestreger: et kapitel i Adonius saga,“ útg. Ole Widding. *Opuscula I*, ritstj. Jón Helgason. *Bibliotheca Arnamagnæana 20*. Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1960, 331–34.

FRÆÐIRIT

Ciklamini, Marlene. „Exempla in an old norse historiographic mold.“ *Neophilologus* 81:1 (1997): 71–87.

Guðvarður Már Gunnlaugsson. „Latin fragments related to Iceland.“ *Nordic Latin manuscript fragments: the destruction and reconstruction of Medieval books*, ritstj. Áslaug Ommundsen & Tuomas Heikkilä. London: Routledge, 2017, 163–83.

- Kalinke, E. Marianne, og P. M. Mitchell. *Bibliography of Old Norse–Icelandic Romances. Islandica* 44. Ithaca: Cornell University Press, 1985.
- Loth, Agnete. „To blade af Adonias saga.“ *Opuscula* III, ritstj. Jón Helgason. Bibliotheca Arnarnagæana 29. Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1967, 194–97.
- Marner, Astrid, og Gottskálk Jensson. „Seven pieces of Latin poetry: A study in the *mise-en-page* and poetic style of medieval Icelandic-Latin verse.“ *Res, Artes et Religio: Essays in honour of Rudolf Simek*, ritstj. Sabine Walther, Regina Jucknies, Judith Meurer-Bongardt og Jens Eike Schnell. Leeds: Kismet, 2021, 385–414.
- Ommundsen, Áslaug. „Traces of Latin Education in the Old Norse World.“ *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, ritstj. Stefka G. Eriksen. *Disputatio*, 28. Turnhout: Brepols, 2016, 234–362.
- Schlauch, Margaret. *Romance in Iceland*. London: Allen & Unwin, 1934.
- Sverrir Tómasson. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum: könnun lærðra ritbefða*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit 33. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1988.
- — —. „The fræðisaga of Adonias.“ *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, ritstj. John Lindow, Lars Lönnroth og Gerd Wolfgang Weber. The Viking Collection 3. Odense: Odense University Press, 1986, 378–93.
- Thompson, Stith. *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends. Revised and enlarged edition*. Bloomington: Indiana University Press, 1955–58.
- Zitzelsberger, Otto J. „Adonias saga.“ *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ritstj. Phillip Pulsiano og Kirsten Wolf. New York: Garland, 1993, 2.
- Porleifur Hauksson og Þórir Óskarsson. *Íslensk stílfræði* I. Reykjavík: Styrktar-sjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, Háskóla Íslands, 1994.

ÁGRIP

Tvær dæmisögur Esóps og latnesk skrifaravers í formála *Adonias sögu* og tengsl þeirra við latínubrotin í Þjms frag 103, 104 og AM 732 b 4to

Efnisorð: Íslenskar miðaldabókmenntir, riddarasögur, Benediktssklastur, latínumenning á Íslandi, íslensk handrit, latnesk brot, dæmisögur Esóps, skrifaravers

Í greininni eru tvær dæmisögur Esóps, sem endursagðar eru í formála *Adonias sögu*, raktar til latnesks dæmisagnasafns í bundnu máli eftir óþekktan höfund sem kallaður hefur verið Anonymus Neveleti (eða Romulus elegiacus), en brot úr þessu kvæðasafni eru varðveitt á tveimur íslenskum tvíblöðungum (Þjms frag 103 og 104) sem líklega eiga uppruna sinni í Benediktssklasturunum á Norðurlandi. Höfundur

greinarinnar gerir leit að dæmisögunum tveimur í hinum ýmsu kvæða- og lausamálssöfnum kenndum Esópi úr fornöld og frá miðöldum og kemst að þeirri niðurstöðu að hinn óþekkti höfundur *Adonias sögu* hljóti að hafa þekkt þær í þessari ákveðnu gerð á latínu jafnvel þótt endursögn hans sé frjálssleg og væntanlega samin eftir minni. Auk þess eru borin kennsl á frumtexta tveggja latneskra skrifaraversa, sem einnig er vitnað til í formála sögunnar, í tvítyngdu alfræðihandriti íslensku, AM 732 b 4to, er sömuleiðis má rekja til norðlenskra Benediktismunka. Í þriðja lagi leggur höfundur greinarinnar til að innskot dæmisagnanna tveggja í formála *Adonias sögu*, sem er frumsamin íslensk riddarasaga, sé vísbending um að söguna eigi að túlka eins og dæmisögu, þ.e.a.s. að hún sé ekki aðeins skemmtun heldur flytji í einhverjum skilningi siðferðilegan boðskap.

SUMMARY

Two Æsopic fables and some Latin scribal verses in the prologue to *Adonias saga*, and their connection to the Latin fragments in Þjms frag 103, 104, and AM 732 b 4to.

Keywords: Medieval literature of Iceland, chivalric literature, Benedictines monastic houses, Latin culture in Iceland, Icelandic manuscripts, Latin fragments, Æsopic fables, scribal verses

The author of this article conclusively traces the source of the two Aesopic fables retold in the prologue to *Adonias saga* to the medieval collection of Latin fables known as Anonymus Neveleti (alias Romulus elegiacus), fragments of which are preserved in two Icelandic vellum bifolia (Þjms frag 103 and 104) that probably originate from the Benedictines monastic houses of North Iceland. In a review of various ancient and medieval collections of Aesop's fables, the author concludes that the unknown Icelandic author of *Adonias saga* must have been familiar with the two fables in this particular Latin version, even though his Icelandic rendering of them is free and likely based on memory. A parallel to a Latin couplet cited in the prologue is furthermore identified in a bilingual encyclopædic manuscript, AM 732 b 4to, also associated with the northern Benedictines. The author of the article suggests the possibility that the incorporation of two Aesopic fables in the prologue to *Adonias saga*, a *riddarasaga*, is an indication that such sagas ought to be interpreted like fables, that is not only read as entertainment but also as ethical instruction.

Gottskálk Jensson
Hagamel 12
107 Reykjavík
gthj@hi.is

ANDERS WINROTH

HÓLAR AND BELGSDALSBÓK*

THE ICELANDIC TEXT preserved in the greatest number of manuscripts is *Jónsbók*, the lawbook that the Alþingi accepted in 1281 and that continued to be valid for centuries. Some 260 manuscripts preserve the text and provide rich and still underexplored opportunities for research into the legal culture of Iceland. Basic issues of origin, provenance, and use are in many cases still unexplored, even for early and interesting manuscripts.¹

This article addresses a minor detail in the rich history of *Jónsbók*: What happened to the four “laugbækur,” presumably copies of *Jónsbók*, which were listed in the inventory of the Hólar bishopric in 1525.² Stefán Karlsson has suggested, without any specific evidence, that they have been lost, for example, when Hannes Þorleifsson died in a shipwreck in 1682 with his collection of manuscripts.³ I will argue that two copies of *Jónsbók* with provenance from the see in Hólar may survive as GKS 3269 a 4to and AM 347 fol. (*Belgsdalsbók*). While the former is a straight-forward copy of *Jónsbók*, the rich and unusual contents of the latter illustrate the legal culture at what in the Middle Ages was Christendom’s northernmost episcopal see, if it indeed comes from there.

* This article is based on a paper I gave in November 2019 at the conference “Medieval Icelandic Laws in Context: Manuscripts of *Jónsbók* and *Kristinréttir* Árna in the Árni Magnússon Collection,” organized by Árnastofnun in Reykjavík. I thank Elizabeth Walgenbach for the kind invitation to speak, and Jóhanna Katrín Friðriksdóttir for valuable help.

1 Foundational for the text and the manuscripts are the following editions: *Jónsbók: Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island*, ed. Ólafur Halldórsson (Copenhagen: Møller, 1904); *Jónsbók: Lögbók Íslendinga hver samþykkt var á alþingi árið 1281 og endurnýjuð um miðja 14. öld en fyrst prentuð árið 1587*, ed. Már Jónsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004); and *Jónsbók: The Laws of Later Iceland; The Icelandic Text according to MS AM 351 fol. Skálholtsbók eldri with an English Translation, Introduction and Notes*, ed. and transl. Jana Schulman, Bibliotheca Germanica, Series nova 4 (Saarbrücken: AQ-Verlag, 2010).

2 DI 9.299, n. 266.

3 Stefán Karlsson, “Review of *Skálholtsbók eldri: Jónsbók* etc. AM 351 fol.,” ed. by Chr. Westergård-Nielsen (Copenhagen, 1971), *Skírnir* 146, no. 1 (1972): 199.

The Inventory of 1525

When Jón Arason in 1525 became bishop of Hólar, he caused a detailed inventory to be made of the property of the church. The preserved text of this *máldagi* was written by his son Sigurður and is thus known as *Sigurðarregistur*. A large number of books were found in the timber house that Bishop Auðun had built in the fourteenth century. Several law books are among them, including the most important volumes of the general law of the Church, the *Corpus iuris canonici*: Gratian's *Decretum*, the *Liber extra*, and the *Liber sextus*.⁴ Two entries concern domestic law books:

.iiij. laugbækur. og er ein vond.
kristin riettur enn gamle og hinn nýe á einne bok.

The volume with both Christian laws must have disappeared, unless it is identical to AM 50 8vo, since no other book with only the two Christian laws exists.⁵

The four “law books” that are not further identified should be copies of *Jónsbók*, the law book par excellence. One of them is poor or damaged (“vond”). I will suggest that at least two of them have survived. A third should have been the copy that served as the model for the 1578 Hólar printing of *Jónsbók*, which probably does not survive.⁶ Its text was close to, but not identical to that found in *Skarðsbók*, AM 350 fol. Manuscripts that were used as models for early-modern printed editions were often discarded once the book had been printed.

GKS 3269 a 4to

The medieval parts of GKS 3269 a 4to contain a copy of *Jónsbók* followed by two *réttarbætur*, the *Christian Law* of Bishop Árni Þórðarson, and

4 DI 9.298: “sextus decretalium og decretalius gregorij. ... decretum graciane;” see also Sigurður Líndal, “Um þekkingu Íslendinga á rómverskum og kanónískum rétti frá 12. öld til miðrar 16. aldar,” *Úlfjótur* 50 (1997): 241–73.

5 Some manuscripts contain both Christian laws together with *Jónsbók* (e.g. AM 351 fol.), but it is hard to imagine that such a book would be catalogued as in *Sigurðarregistur*, without mentioning the much longer text of *Jónsbók*.

6 *Jónsbók: Lögbók Íslendinga*, ed. Ólafur Lárusson, Monumenta typographica islandica 3 (Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1934).

Cardinal William of Sabina's ruling about holidays. In the seventeenth century, two quires with more texts were added before the main part.

This manuscript was copied in the second half of the fourteenth century, but at some point close to 1500, a list of Hólar's bishops was entered onto an unwritten space on f. 87r. The list was updated in more recent hands to include each subsequent bishop including Bishop Gísli Magnússon, who sat 1755–79. Some of the bishops may themselves have written their name in the book.⁷ The presence of such a list suggests that the book belonged to the episcopal see in Hólar, although this is far from conclusive evidence. The Royal Library of Denmark bought the book at an auction in Copenhagen in 1786. It contains three ownership notes from the early modern period, but the owners have not been more exactly identified.⁸

Belgsdalsbók, AM 347 fol.

I would like to suggest that the law book that the *Sigurðarregistur* characterized as “vond,” damaged, might be Belgsdalsbók. This volume is indeed damaged; it has lost its first quire and what is now the outer pages are severely dirtied and abraded, suggesting that it spent a long time without a binding at some point before Árni Magnússon acquired it.⁹ If this was its state in 1525, it would rightly have been described as damaged.

Three reasons suggest that Belgsdalsbók might have belonged to the bishop of Hólar. First, its earliest known owner was the daughter-in-law of Bishop Jón Arason of Hólar. Second, its date and circumstances of production point to Bishop Jón Eiríksson *skalli* of Hólar (bishop 1357–91) as a possible commissioner. Third, Belgsdalsbók contains a collection of unusual and unique texts that would obviously have been of interest to an ecclesiastical owner.

7 I have not pursued this idea, which was inspired by lists of parsons found in the records of Swedish parishes, in which clearly most new parsons have themselves written their names in the old book. See, e.g., Grangärde kyrkoarkiv C:1, f. 10r–v, Uppsala landsarkiv, accessible through <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>.

8 Kristian Kålund, *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kongelige bibliotek og i Universitetsbiblioteket (udenfor den arnamagnæanske samling) samt den Arnemagnæanske samlings tilvækst 1894–1899* (Copenhagen: Gyldendal, 1900), 70–71; <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/GKSo4-3269a>.

9 <https://handrit.is/en/manuscript/imaging/is/AM02-0347>.

Owners and Provenance

According to his own note accompanying the volume, Árni Magnússon acquired Belgsdalsbók from a rector in Dalasýsla, Jón Loftsson, in 1685 or 1686.¹⁰ We are able to trace the book back in Jón's family, many of whom wrote their name in the book.¹¹ His father Loftur Árnason entered his ownership note in 1644 (f. 67v). Loftur's wife Þórunn Bjarnadóttir's paternal grandmother Steinunn Jónsdóttir also wrote her name in the book, in fact twice (fos. 13r. and 65v). Steinunn's son Bjarni Björnsson may also have written his name in the book. At least it is tempting to identify him with the person who apparently used Belgsdalsbók to practice writing: "Bjarne er goður pilltur" ("Bjarne is a good boy;" f. 84v). I cannot identify the Sven Sumerlidason who wrote his name on f. 23v.

Steinunn brings us tantalizingly close to Hólar cathedral. She was married three times and her first husband, Björn Jónsson, was the son of the last Catholic bishop of Hólar, Jón Arason. Björn and Jón were famously executed at Skálholt in 1550 when they refused to convert to Protestantism. Their biographies also illustrate that the injunction of celibacy on clergy was far from uniformly in the medieval Catholic Church.

Might Steinunn have received the book from her father-in-law's church? Considering that the book was in such a bad shape already in 1525, we might imagine that its owner might not have valued it very highly. We must, however, remember that Steinunn Jónsdóttir herself came from a prominent and book-collecting family of priests and *lögmennt*. Her father was Jón *riki* Magnússon at Svalbarð in Eyjafjörður. Árni Magnússon was told that another copy of *Jónsbók* that he acquired, AM 343 fol. ("Svalbarðsbók"), had belonged to Jón *riki*. I am not sure if this makes it more or less likely that Belgsdalsbók came from Steinunn's own family rather than from her father-in-law.¹²

10 See also Már Jónsson, *Arnas Magnæus philologus (1663–1730)*, The Viking Collection 20 (Odense: University Press of Southern Denmark, 2012), 66.

11 I have explored these family relationships with the help of islandingabok.is.

12 Bera Nordal, "Lögbókarhandritið GKS 1154 I folio," *Skirnir* 159 (1985): 173 assumes that Belgsdalsbók belonged to Jón *riki* Magnússon.

The Making of Belgsdalsbók

The provenance of Belgsdalsbók brings us at least close to Hólar. The making of the manuscript provides a few other clues that may be taken to point in the same direction.¹³

In studying the codicological makeup of AM 347 fol., we must distinguish between the original part of the codex, quires 1–11, and the last two quires, which were added later, but almost certainly in the Middle Ages, perhaps already before 1370. At least one hand (labelled “hand II” by Stefán Karlsson and “H Hel 1” by Stefan Drechsler) that has worked, c. 1370, on those last, added quires was a scribe in the scriptorium of the monastery of Helgafell, so they were certainly written there.¹⁴ That does not necessarily make the entire book a Helgafell production, since the early quires were produced earlier. In fact, Stefan Drechsler points out that the size of Belgsdalsbók is smaller than “the relatively large manuscripts from the Helgafell group” and that its text does not “demonstrate any particular closeness to core codices from Helgafell, such as Skarðsbók,” which were produced there.¹⁵ The balance of evidence suggests that, except for the last pages, Belgsdalsbók was written somewhere other than Helgafell.

The main hand of the original quires (Stefán’s “hand I” and Drechsler’s “H Hel 8”) of Belgsdalsbók worked close to the middle of the fourteenth century.¹⁶ The same scribe also served as the main hand in the perhaps most famous manuscript of the Norwegian *Landslov*, the Codex Hardenbergianus, GKS 1154 fol. It seems unclear whether the scribe was Icelandic or Norwegian. Most scholars seem to agree that at least Hardenbergianus was produced in Norway, probably in Bergen. The lan-

13 The making of Belgsdalsbók has been studied in detail in Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland: Literary and Artistic Activities of the Monastery at Helgafell in the Fourteenth Century*. Manuscripta Publications in Manuscript Research (Turnhout: Brepols, 2021), esp. pp. 131–42.

14 Stefán Karlsson, “Lovskriver i to lande: Codex Hardenbergensis og Codex Belgsdalensis,” *Festskrift til Alfred Jakobsen* (Trondheim: Tapir, 1987); Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 51 and 121.

15 Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 131, 132, and 142.

16 Despite including the abbreviation “Hel[gafell]” in his label for this hand, Drechsler expressly states that he does not place this hand at Helgafell, see Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 142. Drechsler, 132, dates this scribe’s work on Belgsdalsbók to 1350–70.

guage of both manuscripts displays both Norwegian and Icelandic traits.¹⁷ Since the same scribe worked on both Norwegian and Icelandic law texts, the scribe must have been someone with connections to both places.

The images in *Belgsdalsbók* point in the same direction. It shares a common iconographic program with *Hardenbergianus*, which also shows up in AM 343 fol., *Svalbarðsbók*. In GKS 1154 fol., the program is executed with splendid workmanship, including gold leaf in large initials, while the images are smaller, less well drawn, and certainly without gold in AM 343 fol. and even more poorly elaborated in AM 347 fol.¹⁸ Again, the program ties these Icelandic and Norwegian law books together, although it certainly appears that different artists were active. Drechsler was unable to find any other work by the artist who illuminated *Belgsdalsbók*.¹⁹

Belgsdalsbók contains features that point towards influences from Europe. It is the earliest Icelandic lawbook to contain a European-style table of contents (fos. 4v–8r). Furthermore, the chapters are numbered with Arabic numerals, one of the earliest instances of such numbers in Iceland.²⁰ The impression conveyed is that someone involved in the production of *Belgsdalsbók* must have had connections to the learned cultures of Europe.

The most remarkable codicological features of *Belgsdalsbók* can easily be explained if we speculate about a Hólar origin. The Norwegian Jón *skalli* Eiríksson became bishop of Hólar in 1357, at about the time that the

17 Magnus Rindal, “No. 1154 folio in the Old Royal Collection, Copenhagen,” *King Magnus Hákonsson's Laws of Norway and other Legal Texts: Gl. kgl. saml. 1154 fol. in the Royal Library*, eds. Magnus Rindal and Knut Berg (Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter, 1983) argues that the main scribe of GKS 1154 fol. spoke Norwegian but used an Icelandic exemplar, while Stefán Karlsson, “Lovskriver i to lande,” believes the scribe was Icelandic. See also *Kong Magnus Hákonsson Lagabøtes landslov: Norrøn tekst med fullstendig variantapparat*, eds. Magnus Rindal and Bjørg Dale Spørck, Arkivverket: Norrøne tekster 9 (Oslo: 2018), 25, and Magnus Rindal, *Handskrifter av norske mellomalderlover ved Nasjonalbiblioteket*, NB tema 8 (Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2020), <https://www.boksel-skap.no/boker/mellomalderlover/>.

18 Bera Nordal, “Lögbókarhandritið GKS 1154 I folio,” 173; Lena Liepe, *Studies in Icelandic Fourteenth Century Book Painting*, Rit 6 (Reykhol: Snorrastofa, 2009), 141–42; Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 134–42.

19 Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 134–42.

20 Lena Rohrbach, “Belgsdalsbók AM 347 fol. – Efnisyfirlit, tölusætning og bókargerð,” <https://arnastofnun.is/is/greinar/belgsdalsbok-am-347-fol-efnisyfirlit-tolusetning-og-bokargerd> [Accessed 03.09.2021].

manuscript was produced. He had travelled, twice, to the papal curia, both to Avignon and to Rome.²¹ If we assume, for the sake of argument, that the patron of Belgsdalsþók was someone with connections to both Norway and wider European culture, Bishop Jón *skalli* would fit that description rather well. The bishop obviously moved from Norway to Iceland in 1357. Stefán Karlsson and Stefan Drechsler suggest that the main scribe of Belgsdalsþók also moved from Norway to Iceland at some point in the middle of the fourteenth century.²²

The Unusual Contents of AM 347 fol.

The provenance and the production features of Belgsdalsþók may be taken to point in the general direction of an ecclesiastical institution such as Hólar. The unusual and unique contents of the book also suggest an ecclesiastical patron.²³ I suggest this with some hesitation, since we should not make too strong a distinction between ecclesiastical and secular patrons in medieval Iceland. After all, the Icelandic church was unusually closely tied to secular society, so laypeople also had reasons to want to have books with laws relating to the Church.

The table of contents is not the only unusual feature of Belgsdalsþók. It is one of nine preserved medieval manuscripts to contain a version of the older Christian Law of Iceland, the so-called *Kristinna laga þáttr*, associated with *Grágás*. The presence of this text obviously hints at an ecclesiastical connection.²⁴

- 21 *Diplomatarium Norvegicum. Tillegg till syttende samling (XVII B)*, ed. Oluf Kolsrud, (Christiania: Malling, 1913), 275–76.
- 22 Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 132. Inspired by Stefán's work, Drechsler (132) suggests ("it is very likely") that the main scribe (H Hel 8) worked on the first eleven quires of Belgsdalsþók in the 1350s, then on Hardenbergianus later in the 1350s, and finally he wrote parts of quires 12 and 13 in Belgsdalsþók in the late 1360s. Drechsler's daringly exact chronology does not contradict my suggestion that Bishop Jón might have been Belgsdalsþók's commissioner, especially if we remember that he was (non-resident) bishop of Garðar from 1343.
- 23 Drechsler, *Illuminated Manuscript Production*, 133, Table 28, provides a general survey of the contents.
- 24 *Grágás: Stykker, som findes i det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 351 fol. Skálholtsbók og en Række andre Haandskrifter*, ed. Vilhjálmur Finsen (Copenhagen: Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat & Gyldendal, 1883), 93–96.

Even more interestingly, Belgsdalsbók contains the most substantial excerpts from *Grágás* beyond the *Kristinna laga þáttir* that have been preserved outside of the two main manuscripts of that text (Konungsbók and Staðarhólsbók).²⁵ The excerpts comprise 30 chapters which follow directly without any new rubric about the older Christian Law of Iceland, suggesting that the scribe of Belgsdalsbók thought that those chapters concerned Christian law. As we shall see, at least some of their contents are indeed closely related to ecclesiastical concerns. The texts of the excerpts are generally closer to the text of Staðarhólsbók than to Konungsbók, although Belgsdalsbók also contains a few unique phrases that appear nowhere else.

One may divide the thirty excerpts from *Grágás* into five thematic sections. The first one (chapters 38–44, using the numbering of the manuscript which is reproduced in the edition) deals with marriage law, particularly the rules about separation and against marrying a relative through blood or marriage. Four of the six chapters in this section mention the role of the bishop, suggesting perhaps that the selection was made for a bishop. A second, short section (45–47) contains the basic rules of inheritance according to *Grágás*. The third section (48–55) returns to marriage law, now dealing with various topics, such as abduction, rape, and who has the right to decide whom a woman should marry. The fourth section (56–61) is excerpted from *Víglóði* and is primarily concerned with who has the right to prosecute a killing. The final section (62–66) deals with prices and right measures. A single chapter (67) on fasting follows.

It is difficult to discern any obvious single rationale behind this selection, which however is scarcely random. Some of the chapters, but far from all, supplement and elaborate the rules in *Jónsbók* and Bishop Árni's *Kristinréttir*, while others introduce less stringent, or outdated, rules than those found in those more recent law books. For example, chapter 49 in Belgsdalsbók first outlines when in the church year marriages may not be celebrated. The rules are practically identical to those that appear in chapter (19) of Árni's *Kristinréttir*, so one may well wonder why anyone considered it necessary to enter them twice in Belgsdalsbók? Chapter 49 continues with rules for what makes a marriage valid, stipulating that at least six men must be at the wedding and that the bride and groom openly

25 *Grágás: Islændernes lovbog i fristatens tid udgivet efter det Kongelige biblioteks haandskrift*, ed. Vilhjálmur Finsen (Copenhagen: Det nordiske Literatur-Samfund, 1852), 93–146.

enter their bed. In other words, this refers to the ancient ceremony where the wedding guests bring the couple to their bed and witness that they get in together. It stands in stark contrast to what Bishop Árni said on the subject, which is entirely based on general canon law. Árni did not mention the need to witness the couple in bed, but instead emphasized the consent of both parties, which Gratian of Bologna in about 1140 made a basic canonical condition for a valid marriage.²⁶

I can perhaps discern two overarching themes in Belgsdalsbók's selections from *Grágás*. On one hand, many of the chapters concern details of procedural law, for example who should be the principal plaintiff with the right to prosecute murder and unlawful intercourse. On the other hand, most chapters concern themes that are also touched on by canon law. This is obvious for marriage law, which is treated at length in *Grágás* but only briefly in *Jónsbók*, reflecting how marriage law became primarily a church matter in most of Europe during the twelfth and thirteenth centuries. The law of inheritance, in addition to being connected to marriage law, was of inherent interest to the church, which was always looking for donations through people's last wills.

The two last quires, folios 85–98, were added to the manuscript after it was first produced, and they contain further church law, notably in the shape of numerous statutes issued by provincial synods under the archbishops of Niðarós between 1280 and 1342. Two additional items in these quires are direct reflections of European jurisprudence, conveying the teaching traditions of Europe, especially in Bologna.

Item no. 12 in Belgsdalsbók lists sixteen reasons for which a sinner might get excommunicated automatically (*excommunicatio latae sententiae*). It is a text that also appears in many other Icelandic manuscripts. For instance (as point 7), anyone who on purpose sets fire to a church is automatically excommunicated. As Kristoffer Vadum has established, item no. 12 is a straight-forward translation of a passage in a Bologna text book authored in about 1230 by the Dominican friar Raymond of Penyaforte.²⁷

26 Anders Winroth, "The Canon Law of Emergency Baptism and of Marriage in Medieval Iceland and Europe," *Gripla* 29 (2018).

27 Kristoffer Vadum, "Bruk av kanonistisk litteratur i Nidarosprovinsen ca. 1250–1340" (Ph.D. Dissertation, Universitetet i Oslo, 2015).

Item no. 13, “Um málaskot,” lists cases when a judge’s decision cannot be appealed, a text that appears in well over twenty Icelandic manuscripts. It has, however, never been noticed that the text clearly was inspired by the procedural law that jurists of canon law developed in Bologna, notably as codified by Tancred of Bologna around 1215. In his widely used procedural handbook *Ordo iudiciarius*, Tancred reproduced a verse of three rhyming hexameters that were designed to help law students remember the kinds of cases that cannot be appealed:

Appellare vetant scelus, excellentia, pacta
 contemptus, minima res, interdictio facta,
 arbitrium, res que perit, et si longius acta.²⁸

The first seven items in Tancred’s verse correspond perfectly to the first seven items in the list in Belgsdalsbók:

Hann er ránsmaðr ok uill ægi aptr giallda eðr i hordomi ok uill ægi
 við skiliaz (*scelus*)
 pauinn dœmir eda konungr (*excellentia*)
 ef þei sueria at hafa þat er domandi dœmir (*pacta*)
 ef domarinn stefnir manni til sin ok kemr han ægi (*contemptus*)
 litit maal (*minima res*)
 ef yfir domari segir ... at þat maal kemr ægi optar fyrir hann (*inter-*
dictio facta)
 ef þeir kiosa menn til doms millum sin (*arbitrium*)²⁹

I do not know the source of the last two items in the list in Belgsdalsbók, which do not correspond to the last two items in Tancred’s verse, although the very last item may seem a duplication of the fourth item (*pacta*).

28 Pillii, *Tancredi, Gratiae Libri de iudiciorum ordine*, ed. Friedrich Bergmann (Göttingen: Vandenhoeck et Ruprecht, 1842), 302–03. I have not found the verses anywhere before Tancred.

29 AM 347 fol., f. 95va–b (excerpted and reorganized for clarity). Cf. the edition in DI 2.221–22, n.96, based on AM 350 fol. (Skarðsbók), which confuses the text, replacing items 4 and 7, and is also otherwise more distant from Tancred’s text.

Conclusion

To summarize my survey of AM 347 fol., Belgsdalsbók: its contents suggest a patron deeply interested in ecclesiastical matters. Its history and provenance points north, in the general direction of Hólar. Its production suggests a scribe and/or a patron with connections to Norway and a European orientation. I am the first to admit that this, unfortunately, does not add up to anything like strict proof that Belgsdalsbók was commissioned by Bishop Jón *skalli* Eiríksson and was in use at Europe's northernmost cathedral in Hólar. It is still an attractive hypothesis. I do hope to have proved, however, that closer study of Belgsdalsbók pays interesting dividends for our knowledge of the legal culture of medieval Iceland.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 334 fol. (Staðarhólsbók)	GKS 1154 fol.
AM 343 fol. (Svalbarðsbók)	GKS 1157 fol. (Konungsbók)
AM 347 fol. (Belgsdalsbók)	GKS 3269 a 4to
AM 350 fol. (Skarðsbók)	
AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri)	
AM 50 8vo	

Uppsala landsarkiv

Grangärde kyrkoarkiv C:1.

PRIMARY SOURCES

- DI = *Diplomatarium Islandicum: Íslenzkt fornbréfasafn*. Copenhagen and Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1857–1972.
- Diplomatarium Norvegicum. Tillægg till syttende samling (XVII B)*, ed. by Oluf Kolsrud. Christiania: Malling, 1913.
- Grágás: *Íslændernes lovbog i fristatens tid udgivet efter det Kongelige bibliotheks haandskrift*, ed. by Vilhjálmur Finsen. Copenhagen: Det nordiske Literatur-Samfund, 1852.
- Grágás: *Stykker, som findes i det Arnamagnæanske Haandskrift nr. 351 fol. Skálholtsbók og en Række andre haandskrifter*, ed. by Vilhjálmur Finsen. Copenhagen: Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat & Gyldendal, 1883.

- Jónsbók: Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island*, ed. by Ólafur Halldórsson. Copenhagen: S.L. Møller, 1904.
- Jónsbók: Lögbók Íslendinga*, ed. by Ólafur Lárússon. Monumenta Typographica Islandica 3. Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1934.
- Jónsbók: Lögbók Íslendinga hver samþykkt var á Alþingi árið 1281 og endurnýjuð um miðja 14. öld en fyrst prentuð árið 1587*, ed. by Már Jónsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004.
- Jónsbók: The Laws of Later Iceland; The Icelandic Text according to MS AM 351 fol. Skálholtsbók eldri*, ed. and transl. by Jana Schulman. Bibliotheca Germanica, Series nova 4. Saarbrücken: AQ-Verlag, 2010.
- Kong Magnus Hákonsson Lagabøtes Landslov: Norrøen tekst med fullstendig variant-apparat*, ed. by Magnus Rindal and Bjørg Dale Spørck. Norrøene Tekster 9. Oslo: Arkivverket, 2018.
- Pillii, Tancredi, Gratiae Libri de iudiciorum ordine*, ed. by Friedrich Bergmann. Göttingen: Vandenhoeck et Ruprecht, 1842.

SECONDARY SOURCES

- Bera Nordal. "Lögbókarhandritið Gks 1154 I Folio." *Skírnir* 159 (1985): 160–81.
- Drechsler, Stephan. *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland: Literary and Artistic Activities of the Monastery at Helgafell in the Fourteenth Century*. Manuscripta Publications in Manuscript Research. Turnhout: Brepols, 2021.
- — —. "Illuminated Manuscript Production in Western Iceland in the Thirteenth and Fourteenth Centuries." *Gripla* 28 (2017): 169–96.
- Kälund, Kristian. *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store Kongelige bibliotek og i Universitetsbiblioteket (udenfor den arnamagnæanske samling) samt den Arnamagnæanske samlings tilvækst 1894–1899*. Copenhagen: Gyldendal, 1900.
- Liepe, Lena. *Studies in Icelandic Fourteenth Century Book Painting*. Rit 6. Reykholt: Snorrastofa, 2009.
- Már Jónsson. *Arnas Magnæus philologus (1663–1730)*, The Viking Collection 20. Odense: University Press of Southern Denmark, 2012.
- Rindal, Magnus. *Håndskrifter av norske mellomalderlover ved Nasjonalbiblioteket*. Nb Tema 8. Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2020. <https://www.bokselskap.no/boker/mellomalderlover/>.
- — —. "No. 1154 Folio in the Old Royal Collection, Copenhagen." *King Magnus Hákonsson's Laws of Norway and Other Legal Texts: Gl. Kgl. Saml. 1154 Fol. in the Royal Library*, ed. by Magnus Rindal and Knut Berg. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter, 1983, 18–25.
- Rohrbach, Lena. "Belgsdalsbók AM 347 fol. – Efnisyfirlit, tölusetning og bókargerð." <https://arnastofnun.is/is/greinar/belgsdalsbok-am-347-fol-efnisyfirlit-tolusetning-og-bokargerð>

- Sigurður Línal. “Um þekkingu Íslendinga á rómverskum og kanónískum rétti frá 12. öld til miðrar 16. aldar.” *Úlfjótur* 50 (1997): 241–73.
- Stefán Karlsson. “Lovskriver i to lande: Codex Hardenbergensis og Codex Belgsdalensis.” *Festskrift til Alfred Jakobsen*. Trondheim: Tapir, 1987, 166–84.
- – –. “Review of *Skálholtsbók eldri: Jónsbók etc. AM 351 fol.*, ed. by Chr. Westergård-Nielsen (Copenhagen, 1971).” *Skírnir* 146, no. 1 (1972): 198–204.
- Vadum, Kristoffer. “Bruk av kanonistisk litteratur i Nidarosprovinen ca. 1250–1340.” Ph.D. Dissertation, Universitetet i Oslo, 2015.
- Winroth, Anders. “The Canon Law of Emergency Baptism and of Marriage in Medieval Iceland and Europe.” *Gripla* 29 (2018): 203–29.

ÁGRIP

Hólar og Belgsdalsbók

Efnisorð: Belgsdalsbók, Hólabiskupsdæmi, *Jónsbók*, *Kristinréttur Árna Þorlákssonar*, *Kristinna laga þáttur*, *Grágás*, kanónískur réttur á Íslandi, lagamenning, handritamenning

Greinin færir rök fyrir því að Belgsdalsbók (AM 347 fol.: *Jónsbók* og aðrir textar) kunnri að vera sú lögbók sem lýst er sem „vondri“ í eignaskrá Hólabiskupsdæmis frá árinu 1525. Þrjú meginrök liggja að baki þessum niðurstöðum. Í fyrsta lagi er Steinunn Jónsdóttir, tengdadóttir Jóns Arasonar, síðasta kaþólska biskupsins á Hólum, fyrsti þekkti eigandi bókarinnar. Í öðru lagi benda tímasetning og kringumstæður gerðar bókarinnar til þess að Jón skalli Eiríksson biskup hafi pantað hana. Í þriðja lagi inniheldur Belgsdalsbók óvenjulega texta sem höfðu sérstaklega til eiganda sem starfaði innan kirkjunnar. Í greininni er að auki lögð fram sú tilgáta að annað handrit *Jónsbókar*, GKS 3269 a 4to, hafi mögulega einnig verið í eigu Hólabiskupsdæmis.

SUMMARY

Hólar and Belgsdalsbók

Keywords: Belgsdalsbók, Hólar bishopric, *Jónsbók*, *Kristinréttur Árna Þorlákssonar*, *Kristinna laga þáttur*, *Grágás*, canon law in Iceland, legal culture, manuscript culture

The article argues that Belgsdalsbók (AM 347 fol.: *Jónsbók* and other texts) may have been the law book that was listed as “damaged” in the 1525 inventory of the property of Hólar bishopric. Three reasons suggest this conclusion. First, its earliest known owner was Steinunn Jónsdóttir, the daughter-in-law of the last Catholic bishop of Hólar. Second, its date and circumstances of production suggest that Bishop Jón Eiríksson *skalli* might have been its commissioner. Third,

Belgsdalsbók contains unusual texts of interest to an ecclesiastical owner. In addition, the article suggests that another copy of *Jónsbók*, GKS 3269 a 4to, may also have belonged to Hólar bishopric.

Anders Winroth
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo
Postboks 1008
0315 Oslo
Norway
anders.winroth@iakh.uio.no

STEFAN DRECHSLER

LAW MANUSCRIPTS FROM FIFTEENTH-CENTURY ICELAND*

RIGHTFULLY NOTED as an overlooked period of medieval Icelandic law manuscript production, the fifteenth century nevertheless holds a significant number of codices and fragments containing *Jónsbók* and *Kristinréttir Árna Þorlákssonar* – two important vernacular legal codes dealing with secular and ecclesiastical matters in medieval Iceland. Perhaps due to the large number of illuminated manuscripts produced during the “Golden Age” of Icelandic book production in the fourteenth century,¹ and the arrival and devastating consequences for the clergy of the first wave of the Black Death in 1402–04,² the fifteenth century has been interpreted as a period of scriptural and orthographic stillstand.³ Simultaneously, it was a period of decline in the quality and quantity of book painting in Iceland.⁴

* This article is based on a paper I gave on 22 November 2019 at the Icelandic Laws in Context: *Jónsbók* and *Kristinréttir Árna* in the Árni Magnússon Collection Conference in Reykjavík. I would like to thank Elizabeth Walgenbach for the kind invitation and all attendees for fruitful discussions. Further gratitude is due to the two anonymous reviewers for their comments on an earlier version of this article.

- 1 For the book design and number of Icelandic manuscripts produced in the Middle Ages, see Már Jónsson, “Manuscript Design in Medieval Iceland,” *From Nature to Script: Reykholt, Environment, Centre, and Manuscript Making*, eds. Helgi Þorláksson and Þóra Björg Sigurðardóttir (Reykholt: Snorrastofa, 2012), 231–43. For an overview of book paintings in Icelandic manuscripts, see Halldór Hermannsson, Introduction to *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages*, ed. Halldór Hermannsson (Copenhagen: Munksgaard, 1935), 7–28.
- 2 According to Gunnar Karlsson and Helgi Skúli Kjartansson, “Plágurnar miklu á Íslandi,” *Saga* 32 (1994): 19, 86 per cent of the Icelandic clergy died in 1402–04. The second wave of the Plague arrived in Iceland in 1494–95 but had less impact on its population than the first.
- 3 Stefán Karlsson, “The Development of Latin Script II: In Iceland,” *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 1, ed. Oskar Bandle (Berlin: De Gruyter, 2002), 836.
- 4 Halldór Hermannsson, Introduction to *Illuminated Manuscripts of the Jónsbók*, ed. Halldór Hermannsson (Ithaca: Cornell University Press, 1940), 14–15. See also Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum,” *Kirkja og kirkjuskruði: Miðaldakirkjan í Noregi og á Íslandi*, eds. Lilja Árnadóttir and Ketil Kiran (Oslo: Norsk Institutt for Kulturminnesforskning NIKU, and Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands, 1997), 97, and Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” *Gripla* 22 (2016): 157–59.

Without challenging these claims, this article approaches law manuscripts from the fifteenth century from the perspective of “Material Philology,”⁵ and argues for unrestrained processes of textual compilation strategies, as well as ongoing usage of iconographic and stylistic models known from Icelandic manuscripts produced in previous centuries.⁶ Accordingly, this article discusses several cross-disciplinary features: the adaptation and recompilation of both secular and ecclesiastical legal textual patterns, *mise en pages*, book painting, and changes in codicological production units.⁷ In addition, select manuscripts will be discussed in relation to contemporary medieval social, economic, and religious changes. In Icelandic historiography, the second and third quarters of the fifteenth century are known for the “Enska öldin;” a period named after the Icelandic-English stockfish-trade,⁸ which also allowed for some administrative independence from Danish sovereignty.⁹

Medieval Icelandic law manuscripts predominantly feature the late thirteenth-century law code *Jónsbók*. In 1281, the Norwegian King Magnús

- 5 “Material Philology” calls for interdisciplinary and holistic approaches to the study of manuscripts. For this, see Stephen Nichols, “Why Material Philology?,” *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 116 (1997): 10–30. For discussions on Material Philology in Old Norse research, see Lena Rohrbach, “I.14, Material Philology,” *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies: Interdisciplinary Approaches*, eds. Jürg Glauser, Pernille Hermann and Stephen A. Mitchell (Berlin: De Gruyter, 2019), 210–19.
- 6 For examples, see Patrícia Pires Boulhosa, “Layout and Structure of the Text in Konungsbók,” *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. Lena Rohrbach (Berlin: Nordeuropa Institut, 2014), 75–98; Lena Rohrbach, “Matrix of the Law? A Material Study of the Text of Konungsbók,” *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. Lena Rohrbach (Berlin: Nordeuropa Institut, 2014), 99–128, and Lena Rohrbach, “Repositioning *Jónsbók*: Rearrangements of the Law in Fourteenth-Century Iceland,” *Legislation and State Formation: Norway and Its Neighbours in the Middle Ages*, ed. Steinar Imsen (Trondheim: Tapir, 2013), 183–209.
- 7 For manuscript production units, see Peter J. Gumbert, “Codicological Units: Towards a Terminology for the Stratigraphy of the Non-Homogeneous Codex,” *Il codice miscellaneo. Tipologie e funzioni. Atti del Convegno internazionale, Cassino, 14–17 maggio 2003*, eds. Edoardo Crisci and Oronzo Pecare (Turnhout: Brepols, 2004), 17–42, and Erik Kwakkel, “Towards a Terminology for the Analysis of Composite Manuscripts,” *Gazette du livre médiéval* 41 (2002): 12–19.
- 8 Björn Þorsteinsson, *Enska öldin í sögu Íslendinga* (Reykjavík: Mál og menning, 1970), 94–163.
- 9 Björn Þorsteinsson, “Íslands- og Grænlandssiglingar Engendinga á 15. öld og fundur Norður-Ameríku,” *Saga* 5 (1965): 32. For a summary of the research on “Enska öldin,” see Baldur Þórhallsson and Þorsteinn Kristinsson, “Iceland’s External Affairs from 1400 to the Reformation,” *Icelandic Review of Politics and Administration* 9/1 (2013): 113–37.

Hákonarson *lagabætir* (Law-Mender; 1238–80) posthumously introduced *Jónsbók* to Iceland,¹⁰ a tributary of Norway since 1262–64, after its predecessor named *Járnsíða* was introduced partially in 1271, and fully in 1273, but never completely accepted.¹¹ *Jónsbók* was revised via three *Réttarbætr* (law amendments) issued in 1294, 1305, and 1314 by King Eiríkr Magnússon (1268–99) and King Hákon Magnússon (1270–1319) that cleared up eighty-eight disputatious sections. Although these revisions differ in length and detail, they were originally added after the main text in the so-called I-redaction of *Jónsbók*. During the fourteenth century, with AM 343 fol. (*Svalbarðsbók*) from c. 1330–40 and AM 350 fol. (*Skarðsbók*) from 1363 recognised as the oldest witnesses,¹² the II-redaction features most of these revisions incorporated into the main text of the law code. Nevertheless, the II-redaction shares many similarities with manuscripts of the older, uninterpolated I-redaction,¹³ and compilation strategies to copy or (re-) compile both redactions into new versions of the II-redaction remained a common feature of law writing in the fifteenth century. Law codices where the *Jónsbók* text incorporates more shorter sections into the main text of another redaction are perhaps best termed as “hybrid.” However, this term only holds true as long as stemmatic relations of *Jónsbók* texts are accepted for the whole transmission of the law code. Furthermore, it needs to be acknowledged that any extended version of *Jónsbók* is automatically referred to as part of the II-redaction. Accordingly, the same redaction gains more

10 Sigurður Línal, “Lögfesting *Jónsbókar* 1281,” *Tímarit lögfræðinga* 32 (1982): 182–95.

11 For the reception of *Járnsíða*, see Patricia Pires Boulhosa, “Narrative, Evidence and the Reception of *Járnsíða*,” *Sturla Þórðarson: Skald, Chieftain and Lawman*, eds. Jón Viðar Sigurðsson and Sverrir Jakobsson (Leiden: Brill, 2017), 223–32.

12 For the dating of AM 343 fol. (*Svalbarðsbók*), see Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók: Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og Réttarbætr: De for Island givne Retterbøder af 1294, 1305 og 1314* (Copenhagen: S. L. Møller, 1904), xli. For the dating of the oldest production unit of AM 350 fol. (*Skarðsbók*), see Kristian Kålund, *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, I (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1889), 284–85.

13 Diagram 1 shows textual relations of *Jónsbók* between manuscripts and fragments until the beginning of the sixteenth century. The data used for the diagram is taken from Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xli–xlviii, Stefán Karlsson and Ólafur Halldórsson, “Rettelser,” *Jónsbók: Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og Réttarbætr: De for Island givne Retterbøder af 1294, 1305 og 1314*, ed. Ólafur Halldórsson, (Odense: Universitetsforlaget, 1970), x–xli, and Már Jónsson, “Textatengsl nokkurra elstu handrita *Jónsbókar*,” *Lindæla: Sigurður Línal sjötugur*, eds. Sigurður Línal and Garðar Gíslason (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2001), 373–89.

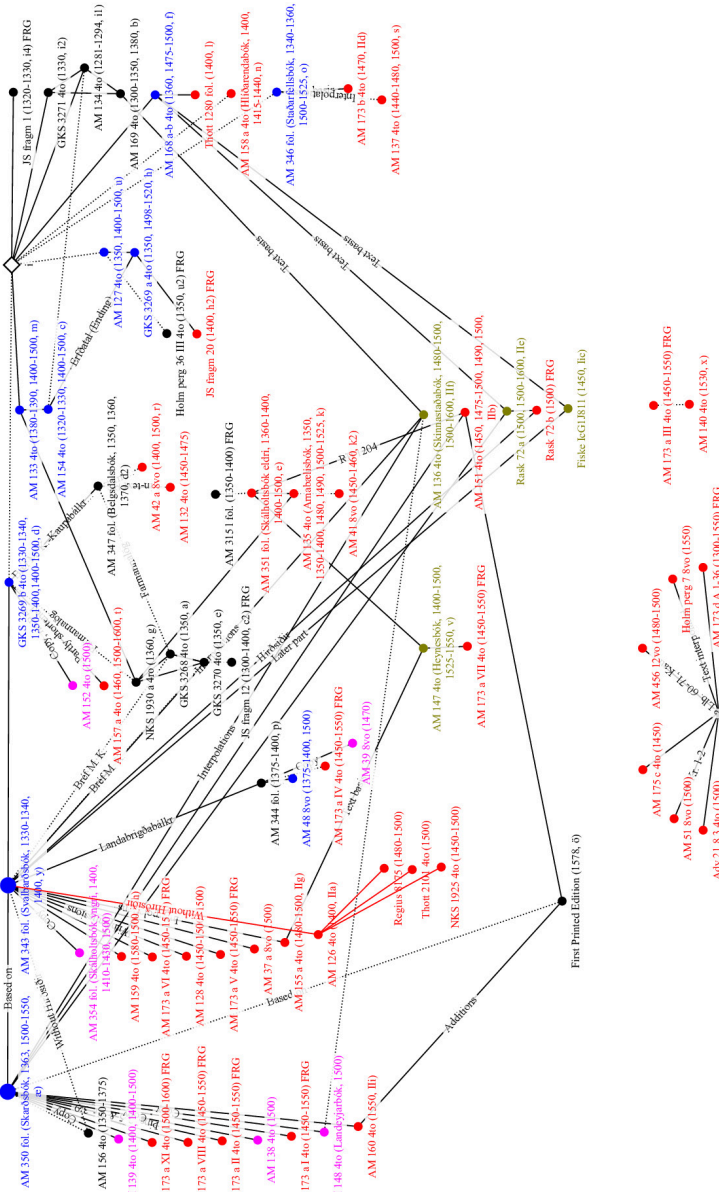

Diagram 1. Icelandic Law Manuscripts that contain Jónsbók. The diagram shows textual relations between manuscripts that were produced in the thirteenth, fourteenth (black) and fifteenth centuries (red), as well as those that were extended during the fifteenth century (blue), those that are particularly close to their textual models (pink), and those that can be classified as “hybrid” (green). Lines indicate the use of either complete texts, sections, or particular textual relations (straight lines), or only loose relations (dotted lines). Created with the programme NodeXL Basic from the Social Media Research Foundation (<http://www.smrfoundation.org>).

independent textual values from the I-redaction than hitherto suggested.¹⁴ For a better understanding, stemmatic relations of all manuscripts and fragments that contain (parts of) *Jónsbók* and that were written up to the end of the fifteenth century, see Diagram 1.

In contrast to law manuscripts from the fourteenth century, few legal codices from the following century can be connected to known workshops. Without doubt, this situation is connected with the high mortality rate of clerics during the Black Death in 1402–04 mentioned above,¹⁵ although it is unlikely that monastic scriptoria ceased to exist altogether. Rather, they seem to have worked side by side with secular workshops,¹⁶ and manuscripts produced at ecclesiastical institutions during the fourteenth century remained important textual sources for both Latin and vernacular literature after the Black Death.¹⁷ As is the case with *Skarðsbók*,¹⁸ law manuscripts

- 14 An example of further additions made to the II-redaction of *Jónsbók* is the so-called *Hirðsiðir* section, which appears first in AM 343 fol. (*Svalbarðsbók*). *Hirðsiðir* is a subsection added at the end of the second section of *Jónsbók*, *Kristindómsbálkr*, and which consists of thirteen chapters taken from the Norwegian court-law *Hirðskrá* and the Icelandic ecclesiastical law *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*. Similar to the inclusion of the three Iceland-specific *Réttarbætr*, the addition of sections of these laws is novel for its time, since both were only individually transmitted before. For this, see Stefan Drechsler, “Jón Halldórsson and Law Manuscripts of Western Iceland c. 1320–40,” *Dominican Resonances in Medieval Iceland: The Legacy of Bishop Jón Halldórsson of Skálholt*, eds. Gunnar Harðarson and Karl G. Johansson (Leiden: Brill, 2021), 133–36.
- 15 Gunnar Karlsson and Helgi Skúli Kjartansson, “Plágurnar miklu á Íslandi,” 19.
- 16 The separation of ecclesiastical and secular workshops in medieval and Early Modern Iceland was the topic of a long-running debate between Stefán Karlsson and Lars Lönnroth. For this, see Lars Lönnroth, “Tesen om de två kulturerna: Kritiska studier i den isländska sagaskrivningens sociala förutsättningar,” *Scripta Islandica* 15 (1964): 1–97; Lars Lönnroth, “Sponsors, Writers and Readers of Early Norse Literature,” *Two Norse-Icelandic Studies* (Gothenburg: Göteborgs Universitet), 1–16; Stefán Karlsson, “Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda,” *Opuscula* 4 (1970): 120–40; and Stefán Karlsson, “The Localisation and Dating of Medieval Icelandic Manuscripts,” *Saga-Book* 15/2 (1999): 138–58.
- 17 For monastic centres of writing in medieval Iceland, see Guðvarður Már Gunnlaugsson, “Voru scriptoria í íslenskum klaustrum?” *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ed. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016), 186–94.
- 18 AM 350 fol. (*Skarðsbók*) features three production units: in the oldest unit on ff. 1–18 and ff. 24–350^a, which was written by a single scribe in the Augustinian monastery at Helgafell in western Iceland, it features the II-redaction of *Jónsbók*, the Norwegian court law *Hirðskrá*, and the Icelandic Church law *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*, as well as a large number of statutes, clauses for statutes, formulas, and *Réttarbætr*. During the fifteenth century, the complete gathering 4 (ff. 18–23) was written and added by a single scribe, adapting

produced in or near to ecclesiastical institutions in the fourteenth century, such as GKS 3269 b 4to and AM 168 b 4to from the wider network of the western Icelandic Augustinian Helgafell workshop,¹⁹ and AM 127 4to and GKS 3269 b 4to from the northern Icelandic Benedictine scriptorium at Þingeyrar,²⁰ were actively used in the fifteenth century, and comments of

the *mise en pages* of the older unit, and adding those sections of *Jónsbók* that were missing at that time. In the early sixteenth century, a table of contents, as well as further vernacular and Latin formulas were added on ff. 150vb–157v by several scribes. For the provenance and textual content of *Skarðsbók*, see Jakob Benediktsson, Introduction to *Skarðsbók: Jónsbók and Other Laws and Precepts*, ed. Jakob Benediktsson (Copenhagen: Munksgaard, 1943), 11–15; Lena Rohrbach, “Repositioning *Jónsbók*,” and Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland* (Turnhout: Brepols, 2021), 63–72. For the dating of the second and third production units, see Ólafur Halldórsson, “*Skarðsbók* – uppruni og ferill,” *Skarðsbók: Codex Scardensis AM 350 fol.*, eds. Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson, and Sigurður Líndal (Reykjavík: Lögberg, 1981), 20, 23.

- 19 GKS 3269 b 4to was written in the wider network of the Augustinian monastery at Helgafell and consists today of three production units: ff. 1ra–62va21 was written in 1330–40 and features the I-redaction of *Jónsbók*. Ff. 62va22–66va was written in 1350–1400 and consists of (mainly) trade-related *Réttarbætr*, and f. 66vb from 1400–1500, which includes a unique redaction of the agreement *Gamli sáttmáli*. The fragmented codex AM 168 b 4to originates from the wider Helgafell network too, and was written in two steps: Ff. 1r–11v from 1360 contains *Kristinréttir Árna byskups*, and ff. 12r–15v from 1475–1500 features *Gamli sáttmáli*, a statute from 1479 by Bishop Magnús Eyjólfsson on ecclesiastical matters and a *Réttarbót* by King Magnús Erlingsson (1156–84) from 1163/64 written by the scribe and poet Bjarni Narfason, as well as a single text by a further scribe featuring the third general *Réttarbót* for Iceland from 1314. For their dating, see Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xli; Gustav Storm, *Norges gamle Love indtil 1387*, IV (Christiania: Grøndahl & Søn, 1885), 408; Kristian Kålund, *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, II (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1900), 72, and Kristian Kålund, *Katalog*, I, 445.
- 20 The oldest production unit of AM 127 4to on ff. 1v–98v was written in 1350 at the northern Icelandic Benedictine monastery at Þingeyrar by a single scribe. It features the I-redaction of *Jónsbók*, as well as the *Réttarbætr* from 1294, 1305, and 1314. During the fifteenth century, annotations were added to the margins of the *Jónsbók* text by several scribes. Finally, in 1450, a description of the land belonging to the farm at Höllustaðir (in Reykhólasveit or Húnavatnsþing) was added to f. 98vb9–16. Most parts of GKS 3269 b 4to on ff. 12va–87rb17 and ff. 87va–103vb were written in 1350 by the same scribe as AM 127 4to, and feature, besides *Jónsbók* and the two *Réttarbætr* from 1294 and 1305, the ecclesiastical *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*, as well as *Statuta Vilhjálms kardínala* from 17 August 1247 on holy days and the property of the Church. In 1498–1520, several scribes contributed to a list of bishops on F. 87rb18–25 from the northern Icelandic diocese of Hólar. In addition, ff. 1–11 feature material from the seventeenth century including a registry of *Jónsbók* and several oath formulas for lawmen. For their dating, see Alfred Jakobsen, *Studier i Clarus saga* (Bergen and Oslo: Universitetsforlaget, 1964), 46, 12; Kristian Kålund, *Katalog*, I, 416 and *Katalog*, II, 71; *Diplomatarium Islandicum, Íslenskt fornbréfasafni*, V, ed. Jón Þorkelsson (Copenhagen and Reykjavík: S. L. Møller and Félagsprentsmiðja, 1899–1902), 81.

various sorts,²¹ as well as additional texts such as tables of contents, diplomatic material, statutes, and oath formulas for lawmen were added. Several known manuscript groups from the fifteenth century are related to secular workshops in northern Iceland, and, as will be discussed below, law manuscripts that belong to these groups indicate that textual models of *Jónsbók* circulated similarly as they had in the previous century.²² Simultaneously, the number of surviving manuscripts and fragments containing *Jónsbók* is similar to that of previous centuries: thirty-one manuscripts and twenty-three fragments are known from the fifteenth century, which is about the same as the previous 120 years.²³

As indicated in Diagram 1, the renewal and rewriting of the uninterpolated *Jónsbók* text does not end with the fourteenth century, and a number of manuscripts known from the fifteenth century show the work of compilers who were equally skilled in the compilation of secular and ecclesiastical laws. Besides *Svalbarðsbók* and *Skarðsbók*, perhaps the most significant law manuscript that contains an interpolated II-redaction of *Jónsbók* is the somewhat understudied codex AM 136 4to (*Skinnastaðabók*). Written by a single scribe (b) (ff. 1v–143v) in 1480–1500,²⁴ the particularly small manuscript measuring 185 x 175 mm poorly mirrors the representative and highly illuminated character of the two law manuscripts from the fourteenth century with which it shares the same redaction. Nevertheless, the oldest production unit features a professional *mise en pages* consisting of one column with twenty-five lines throughout, with markedly small margins, and book painting with a number of Romanesque-ornamented large initials, and numerous, single-coloured Lombardic capitals with early Gothic *fleuronné* pen-flourishing to guide the reader through the law code. In addition, subsections of *Jónsbók* are indicated using Roman numerals and chapter headings in the margins, all written by the main scribe.

21 For marginalia in medieval Icelandic (and Norwegian) law manuscripts, see Stefan Drechsler, “Marginalia in Medieval Western Scandinavian Law Manuscripts,” *Das Mittelalter* 25/1 (2020): 180–95.

22 For fifteenth-century Icelandic workshops that also produced law manuscripts, see Stefán Karlsson, “The Localisation and Dating of Medieval Icelandic Manuscripts,” 141–42, 146–47, 152–55, with further references, and Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” 157–233.

23 Már Jónsson, Introduction to *Jónsbók. Lögþingur Íslendinga hver samþykkt var á alþingi árið 1578* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004), 26.

24 Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xlvi.

Gathering	Text	Textual Content
1 (8; ff. 1–8) 2 (8; ff. 9–16) 3 (8; ff. 17–23) 4 (8; ff. 24–31) 5 (8; ff. 32–39) 6 (8; ff. 40–47) 7 (8; ff. 48–55) 8 (8; ff. 56–63) 9 (8; ff. 64–71) 10 (8; ff. 72–79) 11 (8; ff. 80–87)	<i>Máldagi</i> <i>Jónsbók</i>	Inventory and land ownings of the church at Hafrafellstunga I-redaction of <i>Jónsbók</i> , with all interpolations added
12 (8; ff. 88–95)	<i>Réttarbót Eiríks Magnússonar</i> from 1294	First general <i>Réttarbót</i> for Iceland
13 (8; ff. 96–103)	<i>Réttarbót Hákonar Magnússonar</i> from 1314	Third general <i>Réttarbót</i> for Iceland
	<i>Búalog</i>	Laws on domestic trade
	<i>Réttarbót Hákonar Magnússonar</i> from 1308/09	On the rights and obligations of clerics
	<i>De virtutibus et vitiis</i> by Alkuin (transl.) (excerpt)	On anger as a cardinal sin
	<i>Réttarbót Magnús Eiríkssonar</i> from 1353	On wrong payments of tithe, and on obligations of Icelandic people to pay the same fees to the kings' men as to the king himself
	<i>Kristinréttir Árna Þorlákssonar</i>	Ch. 35: On property belonging to deceased people
14 (8; ff. 104–111)	<i>Grágás</i> / <i>Vottorð Gizurar byskups</i> , from 1083	On the rights that King Óláfr <i>helgi</i> Haraldsson had given to the Icelanders in Norway

Scribe	Date	Length	Columns	Lines	Size
Hand a	1600 ¹	f. 1r	1	20	185x175 mm
Hand b	1480–1500 ²	ff. 1v–95r18		25	
		ff. 95r19–97r23			
		ff. 97r24–99v1			
		ff. 99v2–101r7			
		ff. 101r8–102r9			
		ff. 102r10–103r15			
		f. 103r16–v13			
		ff. 103v13–104r22			
		ff. 104r23–105r20			

¹ Kristian Kálund, *Katalog*, I, 425.

² Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xlvii

Gathering	Text	Textual Content
	<i>Samþykkt Hákonar Magnússonar ok Íslendinga</i> , from 1303	Renewal of the <i>Gamli sáttmáli</i>
	Formulas	Vernacular legal formulas
	Formulas	Vernacular legal formulas
15 (8; ff. 112–19)	<i>Kristinréttir Árna Þorláks-sonar</i>	Ch. 27–28: On the property of the Church and on holy days
16 (8; ff. 120–127)	Formulas	Vernacular legal formulas
	<i>Kristinréttir Árna Þorláks-sonar</i>	Ch. 1–26, 29–34
	<i>Skipan Eilífs erkibyskups hin þriðja</i> , from 1320 (Beginning)	On pastoral policy
16 (8; ff. 120–127)	<i>Skipan Magnús byskups Gizurarsonar</i> , from 1224	On Church services
	<i>Skipan Árna byskups Þorláks-sonar</i> , from 1269 (shortened)	Confirming the statute by Bishop Magnús Gizurarson from 1224
	<i>Skipan Árna byskups Þorláks-sonar</i> , from 1275	On orders regarding fasting which are not covered in the Christian laws
	<i>Skipan Árna byskups Þorláks-sonar</i> , from 1292	On marriage ceremonies, ceremonies, and ceremonies for women
	<i>Skipan Árna byskups Þorláks-sonar</i> , from 1280	On tithe, cohabitation, St Peter's duty, and tithe for the bishop
	<i>Skipan Eilífs erkibyskups hin þriðja</i> , from 1320 (End)	On pastoral policy
	<i>Skipan Eilífs erkibyskups hin fyrsta</i> , from 1320	On pastoral policy
	<i>Skipan Gyrðs byskups Ívars-sonar</i> , from 1359	On light duty, ordinances on hay tolls, mass vestments, treasures of priests, and on priests acting in their dress codes (among others)
	<i>Skipan Jóns byskups Sigurðar-sonar</i> , from 1345	Confirming and renewing statutes by archbishops and former bishops
	<i>Skipan Jóns byskups Halldórs-sonar</i> , from 1326	On excommunication

Scribe	Date	Length	Columns	Lines	Size
		f. 105r20-v24			
		ff. 105v24-106v13			
		ff. 106v14-108r6			
		f. 108r7-21			
		ff. 108r22-109v7			
		ff. 109v8-126v15			
		ff. 126v16-131v9			
		ff. 131v10-132r19			
		ff. 132r20-133r12			
		f. 133r12-v2			
		f. 133v2-21			
		ff. 133v21-134r18			
		ff. 134r19-135r14			
		ff. 135r14-v19			
		ff. 135v20-136v7			
		ff. 136v8-137v10			
		ff. 137v11-140v3			

Gathering	Text	Textual Content
	<i>Skipan Pétrs Hólabyskups</i> , from 1391	On light duty, maternity leave, and funeral allowance (among others)
	<i>Skipan Gyrðs byskups Ívarssonar</i> , from 1354	On sermons, church riots, concubines of priests, prayer houses, food donations, and redemption
	<i>Skipan Jóns erkibyskups</i> , from 1280 (short redaction)	On pastoral policy
	<i>Statuta Vilhjálms kardinála</i> , from 1247 (fragmented)	On holy days and the property of the Church
Add. leaves (7; ff. 144–47)	<i>Lilja</i>	Beginning of a verse of the religious poem
	Formulas	Vernacular legal formula on a violent assault
	<i>Máldagi</i> (Beginning)	Inventory and land ownings of the church at Hafrafellstunga
	<i>Bréf um vinnufólk og vermen</i> , from 1404	A resolution made at the Alþing in 1404 on workers and fishermen
	<i>Máldagi</i> (End)	Inventory and land ownings of the church at Hafrafellstunga
	<i>Nöfn rúnastafanna</i>	A number of names of rune staves
	<i>Réttarbót Hákonar Magnússonar</i> , from 1308/9	On the rights and obligations of clerics
	<i>Réttarbót Hákonar Magnússonar</i> , from 1316	On the application of the older Christian law
	<i>Statuta Vilhjálms kardinála</i> , from 1247 (fragmented)	On holy days and the property of the Church
	<i>Áminning um dóma</i>	A short reminder for lawmen

Scribe	Date	Length	Columns	Lines	Size
		ff. 140v3–141r2			
		f. 141r3–r18			
		ff. 141r18–143r19			
		f. 143r20–v			
Hand c	1500 ³	f. 144r1–2	Various	Various	
Hand d	1500 ⁴	f. 144r3–5			
Hand e	1500 ⁵	f. 144rb6–33			
Hand f	1570 ⁶	f. 144v1–15			
Hand e	1500 ⁷	f. 144va16–36			
Hand g	1500–1600 ⁸	f. 144vb			
Hand h	1480 ⁹	f. 145r1–v11	1	26–27	
		ff. 145v12–146r6			
		f. 146r9–27			
Hand i	1500–1600 ¹⁰	f. 147r		21	

3 Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

4 Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

5 Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

6 *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, II, ed. Jón Þorkelsson, 364.

7 Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

8 Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

9 *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, II, ed. Jón Þorkelsson, 364

10 Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

Skinnastaðabók features a unique version of *Jónsbók*, which consists of a core text of the I-redaction as found in AM 169 4to from c. 1300–50.²⁵ Nevertheless, further textual models were also used, which stem from as yet unidentified sources.²⁶ In Skinnastaðabók, all revisions to *Jónsbók* as listed in the three named *Réttarbætr* were added to the law text. The addition of these revisions is itself particular, as this is barely found in earlier manuscripts of the same redaction, and may be explained by a thorough expertise in the matter on the part of the reviser.²⁷ As shown in Table 1, the text of Skinnastaðabók separates secular and ecclesiastical topics, similar to what is the case with the textual content of Skarðsbók.²⁸ For example, *Jónsbók* is followed by two of the three general *Réttarbætr* for Iceland as individual texts and *Búalög*, which is a collection of laws related to farming and domestic trade, dated to c. 1400.²⁹ In contrast, the following sections of Skinnastaðabók indicate a clerical perspective, a thematic separation which is indeed known from Skarðsbók as well.³⁰ In general, clerical texts featured in Skinnastaðabók refer to common topics of contemporary medieval Church politics, yet they signify an experienced compiler. This is exemplified by the featured thirteenth-century Icelandic ecclesiastical law *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*, which is separated into interspersed sections that include a number of statutes regulating various issues concerning the work and private life of priests. Although the content of the ecclesiastical part in Skinnastaðabók seems vast, it follows a coherent structure. For example, ff. 131v10–133r12 features *Skipan Magnús byskups Gizurarsonar* from

25 For the dating of the production unit of AM 169 4to that features *Jónsbók*, see Kristian Kálund, *Katalog*, I, 445, and Peter Foote pers. 1988.

26 Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xlvi.

27 Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xlii. A manuscript example, where not all revisions were added to the main text, is the earliest known example from the II-redaction, AM 343 fol. (*Svalbarðsbók*). Instead, in *Svalbarðsbók* some sections of the *Réttarbætr* were added in the margins by later users. The omission of these amendments to *Jónsbók* does not indicate they were compiled less meticulously. On the contrary, often they appear to have been designed for specific use which does not need the inclusion of all *Réttarbætr*. This is seen in the way the selection of further texts is organised and written.

28 For the textual content of AM 350 fol. (*Skarðsbók*), see the references given in note 19 above.

29 *Búalög: Verðlag á Íslandi á 12–19. öld*, ed by Arnór Sigurjónsson. Reykjavík: Framleiðsluráð 1966.

30 For the textual content and structure of AM 350 fol. (*Skarðsbók*), see the references given in Footnote 13.

1224 which defines several aspects of Church services and is followed by a shortened redaction of *Skipan Árna byskups Þorlákssonar* from 1269, which confirms the status of the previous statute, and further extends its content. Both statutes, as well as a number of others, are incorporated into the large *Skipan Eilífs erkibyskups hin þriðja* from 1320, of which the first two-thirds is found at the end of *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*, and the last third after all four statutes by Árni Þorláksson (1237–98), bishop of Skálholt in 1269–98 and one of the most important reformers of Church administration in medieval Iceland. Like the two *Réttarbætr* for Iceland added after *Jónsbók*, the ecclesiastical part of *Skinnastaðabók* also ends with a statute already incorporated into a larger text (*Kristinréttir Árna Þorlákssonar*), *Statuta Vilbjálms kardinála*. Overall, the combination of a number of statutes together with *Skipan Eilífs erkibyskups hin þriðja* is found too in AM 347 fol. (Belgsdalsbók), which was produced in three distinctive stages in c. 1350–70.³¹ In addition to Belgsdalsbók, *Skinnastaðabók* also features – along with *Jónsbók* and *Kristinréttir Árna Þorlákssonar* – a number of vernacular ecclesiastical law texts that are uniquely arranged and combined in the codex.³²

Today, *Skinnastaðabók* contains four further leaves on ff. 144–47 with various contents. The first of these is perhaps best described as a miscellany,³³ since it contains parts of a stanza from the religious Old Norse poem *Lilja*; an oath formula for lawmen on violence; an inventory and list of homesteads that belong to the northern Icelandic church at Hafrafellstunga;³⁴ and a resolution made at the Alþing in 1404 on workers and fishermen; as well as a list of names of rune staves. These texts were written by five scribes (c, d, e, f, g) throughout the sixteenth century.³⁵ The

31 Stefán Karlsson, “Lovskriver i to lande: Codex Hardenbergensis og Codex Belgsdalisensis,” *Festskrift til Alfred Jakobsen*, eds. Jan Ragnar Hagland, Jan Terje Faarlund and Jarle Rønhovd (Trondheim: Tapir, 1987), 167, 179.

32 For the textual content of AM 347 fol. (Belgsdalsbók), see Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland*, 131–33, with further references.

33 For this term in the context of medieval manuscripts, see Arthur Bahr, “Miscellaneity and Variance in the Medieval Book,” *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, eds. Michael Johnston and Michael Van Dussen (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 181–98.

34 *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, X, ed. Jón Þorkelsson (Reykjavík: Félagsprentsmiðja, 1911–21), 56–57.

35 *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, II, ed. Jón Þorkelsson (Copenhagen: Møller and Thomsen, 1893), 364; Kristian Kålund, *Katalog*, I, 425.

following two leaves, on the other hand, were written by a single scribe (h) contemporaneously with the main production unit of Skinnastaðabók. They contain three *Réttarbætr* by King Hákon Magnússon from the early fourteenth century on largely ecclesiastical matters. Although they contain a somewhat similar *mise en pages* as the initial production unit, they were perhaps not intended to be used together with it.³⁶ Finally, the somewhat smudged leaf f. 147 features on the verso side a short vernacular reminder for lawmen. It remains unknown whether any of these leaves are connected to the original production of Skinnastaðabók, although an inventory and list of homesteads of the church at Hafrafellstunga, written by another scribe (a) in 1600 on f. 1r³⁷ indicates shared use of the original manuscript and some of these single leaves by that time.

No separation of the texts is indicated in the gathering structure of the original codex, and due to the constant and fluent *mise en pages*, it is likely that Skinnastaðabók was compiled and written in one place by one compiler. Jón Þorkelsson has argued that Skinnastaðabók was written in Norður-Þingeyjarsýsla for Finnbogi Jónsson í Ási í Kelduhverfi, near to the church at Hafrafellstunga, and that it remained in the possession of his family for three generations.³⁸ Finnbogi was *logmaðr* in the north and west of Iceland in 1484–1508, and, according to Páll Eggert Ólason, most of the sons of Finnbogi were *logmenn*, too.³⁹ The legal background of Finnbogi and his family⁴⁰ and the thorough way in which the *Jónsbók*

36 Although use of AM 136 4to (Skinnastaðabók) related to an unknown priest at the church at Hafrafellstunga seems to be fitting, the leaves ff. 145–46 nevertheless seem to have served as additions for modular use only; this is indicated in the final, now fragmented text of f. 146, which contains *Statuta Vilhjálms kardinála* from 1247, as well as one of the three *Réttarbætr* from 1308/09, which defines the rights and obligations of priests, and which is also already to be found earlier in the codex.

37 Kristian Kálund, *Katalog*, I, 425.

38 *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, I, ed. Jón Þorkelsson, 67–68.

39 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, II (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949), 7–8.

40 It is worth noting that Jón (died 1546), one of the sons of Finnbogi, was priest at the church at Múli in 1491–1524 and was simultaneously *officialis* of the nearby Augustinian house of canons regular at Möðruvellir in 1520–22 until he became its last prior in 1524–46. It is indeed not unlikely that at least some of the statutes used for Skinnastaðabók were borrowed from that monastery. For Jón Finnbogason, see Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, III (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950), 110–11.

and *Kristinréttir Árna Þorlákssonar* texts and the statutes are compiled indicates that it is not unlikely that the codex was indeed written for him or a direct member of his family and was soon after used at the church at Hafrafellstunga. Nevertheless, it remains a conjecture whether Skinnastaðabók was written for Finnbogi directly as there is no indication in the oldest production unit to suggest that it was used by him or any members of his family. At the time the single leaves on ff. 144–147 were written, the two inventories of the rich church at Hafrafellstunga were added, a church which did in fact come into the possession of the family of Finnbogi during that time.⁴¹ Considering the focus of the manuscript text on ecclesiastical and select secular matters, it is likely that Skinnastaðabók was used at a church with a considerable number of land possessions, such as the one at Hafrafellstunga.

Like the modes of textual (re-)compilation of Skinnastaðabók that mirror the production of fourteenth-century law manuscripts such as Skarðsbók and Belgdalsbók, the overall modes of production of Icelandic law manuscripts did not change significantly during the fifteenth century. Perhaps most surprisingly, this is illustrated in the prolonged use of Gothic book script in many of the law manuscripts from the fifteenth century (for examples, see Figure 1 and Figure 5). Generally, book script is most commonly used in Icelandic manuscripts during the thirteenth and especially fourteenth century, yielding to a more constant use of Gothic hybrid/charter script in the following century.⁴² Although a number of scribes are known to have written both charters and law manuscripts in charter script in the fifteenth century,⁴³ the influence of clearly defined charter script appears less frequent in the law manuscripts than in codices featuring other kinds of vernacular literature. Apart from related scribal training, an explanation may be found in the use of the textual models that were generally written in the same script type (for examples, see Figure 2 and Figure

41 Karl Axelsson, Allan V. Magnússon and Benedikt Bogason, “Úrskurður óbyggðanefndar: Mál nr. 5/2005 Óxarfjarðarhreppur,” *Óbyggðanefnd* (29. maí 2007), 24–25. See https://obyggdanefnd.is/wp-content/uploads/05_2005-5_urskurdur.pdf [Accessed 10.4.2021].

42 Guðvarður Már Gunnlaugsson, “Manuscripts and Palaeography,” *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ed. Rory McTurk (Oxford: Blackwell, 2005), 254–55; and Stefán Karlsson, “The Development of Latin Script II: In Iceland,” 836.

43 Stefán Karlsson, “The Localisation and Dating of Medieval Icelandic Manuscripts,” 146–49, 152–55.

4). Nevertheless, an adaptation of similar *mise en pages* barely took place during the writing process,⁴⁴ even if the general manuscript design seems to have remained the same for all kinds of vernacular literature,⁴⁵ and the overall size of law manuscripts did not change significantly.⁴⁶

As with the *mise en pages*, changes in book painting are few. Overall, both the quantity and quality of illuminations found in law manuscripts from the fifteenth century are inferior to those known from the previous century.⁴⁷ While the fourteenth century saw a rise of internationally inspired book paintings,⁴⁸ undoubtedly a side effect of the economic and ecclesiastical networks of the “Norska öldin” (mainly) during the first half of the fourteenth century,⁴⁹ few of these historical developments survived the first wave of the Black Death. On the contrary, iconographic and stylistic models used for illuminations in Icelandic law manuscripts from the fif-

- 44 This is exemplified in several manuscripts from the fourteenth and fifteenth centuries that contain *Jónsbók* texts closely related to the respective texts in AM 350 fol. (Skarðsbók) and AM 343 fol. (Svalbarðsbók). For two examples from the fourteenth century, see Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland*, 92–97, 153–54. As for the fifteenth century, AM 148 4to and AM 138 4to from c. 1500 are suitable examples: although the *Jónsbók* text in these codices is particularly close to that in Skarðsbók, they feature different *mise en pages* and book paintings. For their dating, see Kristian Kålund, *Katalog*, I, 432, and Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xlvii.
- 45 This is indicated in the number of columns, space for rubrics and initials, methods of ruling, and use of top lines for writing. For this, see Már Jónsson, “Manuscript Design in Medieval Iceland,” 237–38, and Már Jónsson, The Size of Medieval Icelandic Legal Manuscripts,” *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. Lena Rohrbach (Berlin: Nordeuropa Institut, 2014), 25–38.
- 46 Már Jónsson, “The Size of Medieval Icelandic Legal Manuscripts,” 31–33.
- 47 Halldór Hermannsson, Introduction to *Illuminated Manuscripts of the Jónsbók*, 14–15.
- 48 For examples of internationally inspired illuminations in Icelandic law manuscripts from the fourteenth century, see Lena Liepe, *Studies in Icelandic Fourteenth Century Book Painting* (Reykholt: Snorrastofa, 2009), 177–82; Stefan Drechsler, “The Illuminated Þjófabálkr in Fourteenth-Century Icelandic *Jónsbók* Manuscripts,” *Viking and Medieval Scandinavia* 12 (2016): 1–40; and Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland*.
- 49 For “Norska öldin,” see Björn Þorsteinsson and Guðrún Ása Grímsdóttir, “Norska öldin,” *Saga Íslands*, IV, ed. Sigurður Línal (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag and Sögufélagið, 1989), 61–258. In addition to rising economic activities in Iceland due to trade with *vaðmál* and stockfish during the late thirteenth and fourteenth centuries, a large number of Icelandic fragments and manuscripts have been identified to have been written for Norwegian export. For these, see Ólafur Halldórsson, “Flutningur handrita milli Íslands og Noregs fyrr á öldum,” *Tíminn* 49 (17 June 1965), 8–9; and Stefán Karlsson, “Íslandsk bogekspört til Norge í middelalderen,” *Maal og Minne* (1979): 1–17.

teenth century feature no significant influences from abroad. At the same time, illuminators reuse said motifs in partly new ways, which resemble the working practices of illuminators of the previous century.⁵⁰ The best example of this practice is perhaps the manuscript AM 132 4to from 1450–75,⁵¹ which shares a number of ornamental models with Skarðsbók and Svalbarðsbók, but it has no textual relation to any of them. On the contrary, AM 132 4to features a version of the uninterpolated I-redaction of *Jónsbók*, which, to some degree, shares a textual model with the law manuscript AM 347 fol. (Belgsdalsbók). Since Belgsdalsbók was written in the same cultural sphere as Skarðsbók and Svalbarðsbók in western Iceland in c. 1350–70, it is likely that similar textual models and sketch books were used at the site of production of AM 132 4to. Accordingly, the Romanesque ornamentation and overall design of the main initials of AM 132 4to are clearly inspired by Skarðsbók (Figures 1–2), while the ornamentation of select main initials has models in common with Svalbarðsbók (Figures 3–4). Like many illuminated law manuscripts from the fourteenth century, Skarðsbók usually features initials painted in two different forms of stepped gables: irregular stepped gable forms in dark and light red, and a stylised, mirrored vine leaf or acanthus frieze, filled in with green alongside light and dark red colours. All of this is found in a number of Icelandic law manuscripts from the fifteenth century, too, such as AM 354 fol. (Skálholtsbók yngri), AM 39 8vo, and AM 138 4to, which features a direct copy of the *Jónsbók* text of Skarðsbók, while Skálholtsbók yngri is considered a copy of Svalbarðsbók.⁵² AM 138 4to shares close ornamental and zoomorphic models with the codex AM 227 fol., suggesting that the book painting was most likely directly copied from it (Figure 5–6).⁵³ The text of AM 227 fol. consists of two major sections of the Old Norse version of (parts of) the Old Testament, *Stjórn*, and includes a par-

50 For examples of the working modes of illuminators in the fourteenth century, see Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Introduction,” *Íslenska teiknibókin* (Reykjavík: Crymogea, 2013), 29–39.

51 For the dating of AM 132 4to, see Christopher Sanders, “Introduction,” *Manuscripta Nordica. Early Nordic Manuscript in Digital Facsimile, I: Tales of Knights: Perg. fol. nr 7 in the Royal Library, Stockholm* (Copenhagen: Reitzels Forlag, 2000), 43–44.

52 Ólafur Halldórsson, “Introduction,” *Jónsbók*, xlv, xlvii.

53 Nothing is known about the production of AM 138 4to. For a summary of its content, see Bengt Chr. Jacobsen, “Håndskriftet AM 138 4to (Samtingingur),” *Gripla* 8 (1993): 279–80, with further references.

Figure 1: AM 132 4to, f. 5r: Jónsbók. 1450–75. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 2: AM 350 fol. (Skarðsbók), f. 55r: Jónsbók. 1363. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 3: AM 132 4to, f. 5r (Detail):
 Jónsbók. 1450–75. Reykjavík, Stofnun
 Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
 Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 4: AM 343 fol. (Svalbarðsbók)
 (Detail), f. 33r: Jónsbók. 1330–40.
 Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar
 í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna
 Ólafsdóttir.

ticularly fine book painting.⁵⁴ It was most likely produced at the northern Icelandic Benedictine monastery at Þingeyrar in c. 1350.⁵⁵

As mentioned above, workshops responsible for illuminated law manuscripts produced in the fifteenth century are largely unknown. One exception has been investigated by Guðbjörg Kristjánsdóttir and Stefán Karlsson,⁵⁶ who have argued that the complex law codex AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri) from c. 1400–50 features illuminations and rubrics related to the law codex AM 151 4to from 1450–1500,⁵⁷ as well as the book painting of AM 39 8vo, all of which were most likely written by two brothers sharing the same name, Jón Þorláksson, from Skarð á Skarðströnd at Breiðafjörður, and Bolungarvík in the Westfjords.⁵⁸ Nevertheless, all of these three codices feature versions of *Jónsbók* that were compiled somewhat individually and,⁵⁹ apart from their scribal similarities, they bear few

54 For the textual content of AM 227 fol., see Jakob Benediktsson, “Some Observations on Stjórn and the Manuscript AM 227 fol.,” *Gripla* 15 (2004): 7–42, and for its book painting, Selma Jónsdóttir, *Lýsingar í Stjórnarhandriti* (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1971) and Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Handritalýsingar í benediktinaklaustrinu á Þingeyrum,” *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ed. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016), 227–311.

55 For the dating of AM 277 fol., see Alfred Jakobsen, *Studier i Clarus saga*, 46, 12.

56 Stefán Karlsson, “Skinnræmur úr Skálholtsbók (AM 351 fol.),” *Gripla* 3 (1979): 124–27; Stefán Karlsson, “Hauksnautur. Uppruni og ferill lögbókar,” *Sólbvarfasumbl saman borið handa Þorleifi Hauksyni fimmtugum 21. desember 1991*, ed. Gísli Sigurðsson (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1992), 62–66; Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” 157–233.

57 For the dating of AM 151 4to, see Kristian Kålund, *Katalog*, I, 434, and *Diplomatarium Islandicum, Íslenskt fornbréfasafn*, I, ed. Jón Þorkelsson (Copenhagen: S. L. Møller, 1857–76), 677.

58 For the two scribes sharing the same name, see Ólafur Halldórsson, “Jónar tveir Þorlákssonar,” *Afmælisrit til Dr. phil. Steingríms J. Þorsteinssonar 2. júlí 1971*, ed. Aðalgeir Kristjánsson (Reykjavík: Leiftur, 1971), 128–44. For the manuscripts that belong to the workshop at which AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri), AM 151 4to and AM 39 8vo were produced, see Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” 171.

59 According to Ólafur Halldórsson, Introduction to *Jónsbók*, xli, xlii, xlv, AM 51 4to shares to some degree a similar textual model of the I-redaction of *Jónsbók* with AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri), and the codex AM 168 a 4to from c. 1360. Nevertheless, AM 151 4to features most of the interpolations known from the II-redaction, too, with close affinities with AM 350 fol. (Skarðsbók). AM 39 8vo, on the other hand, is a loose copy of the codex AM 344 fol., which was produced in c. 1375–1400 at the wider surrounding of the Benedictine nunnery of Reynistaður and the nearby secular farm of Akrar. For the dating of AM 168 a 4to, see Ólafur Halldórsson, “Introduction,” *Jónsbók*, xli, and for AM 344 fol., Stefán Karlsson, “Introduction,” *Íslenske Originaldiplomer indtil 1450: Tekst* (Copenhagen: Munksgaard, 1963), xxxvii.

Figure 5: AM 138 4to, f. 14v (Detail):
Jónsbók. 1500. Reykjavík, Stofnun Arna
Magnússonar í íslenskum fræðum.
Image: Sigurður Stefán Jónsson.

Figure 6: AM 227 fol., f. 38r (Detail):
Stjórn. 1350. Reykjavík, Stofnun Arna
Magnússonar í íslenskum fræðum.
Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

resemblances as regard to their *mise en pages* and size. Either way, according to Guðbjörg, they have loose links to the yet unlocated workshop at which the C-painter of the famous Icelandic sketch book AM 673 a III 4to (Íslenska teiknibókin) worked.⁶⁰ Like other illuminators from the fifteenth century, the C-painter mainly draws on iconographic models known from previous centuries.⁶¹

In iconographic terms, much fewer law manuscripts illuminated in the fifteenth century feature text-related images than those in the previous century. While the use of iconographic images was well established during the fourteenth century for the guidance of the reader,⁶² it seems to have become less fashionable during the following century, perhaps due to the practice of adding tables of contents to a few older law codices, or due to the more constant use of the margins for annotations. It is likely that tables of contents and historiated book painting served similar purposes in the

60 For the C-painter of AM 673 a III 4to (Íslenska teiknibókin), see Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Introduction,” *Íslenska teiknibókin*, 45–61.

61 Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” 165–66.

62 Lena Rohrbach, “Die Fabrikation des Rechts. Implikationen medialer Ausformungen in west- und ostnordischen Rechtsbuchhandschriften,” *Á austrvega. Saga and East Scandinavia*, 2, eds. Agneta Ney, Henrik Williams and Fredrik Charpentier Ljungqvist (Gävle: Gävle University Press, 2009).

production and use of Scandinavian law manuscripts during the Middle Ages,⁶³ and a shared use of both forms of guidance as to the textual contents is only known from a few examples.⁶⁴

Nevertheless, established iconographic models can be found in manuscripts from before and after the two waves of the Black Death in the fifteenth century although a number of significant changes can be seen. An example may be the last section of *Jónsbók* entitled *Þjófabálkr*, which regulates the fines and forms of punishment for theft. It is usually depicted in two stages: while the prosecution is depicted in the inner field, the execution by hanging is shown in the margins.⁶⁵ This mirrors the well-known difference between those iconographic images depicted within an initial and those that are found in the margins.⁶⁶ In several law manuscripts such as AM 132 4to (f. 51r) and in the earlier AM 158 a 4to (f. 101r) and Thott 1280 fol. (f. 54r) from c. 1400,⁶⁷ the execution by hanging is shown within the initial and with no other images attached. However, in AM 151 4to, which contains a “hybrid” version of *Jónsbók*, the iconographic image in the inner field of the initial at the beginning of *Þjófabálkr* depicts a stooped, walking man with a stick in his hands. Although less frequent, this image has a closer connection to the text than the illuminations of the executions.⁶⁸ Other illuminations in sections of *Jónsbók*, such as in *Rekabálkr*, which defines the regulations related to goods washed ashore, also appear with no iconographic coherence, similar to depictions from the fourteenth

63 Lena Rohrbach, “Die Fabrikation des Rechts,” 807–15.

64 To my knowledge, two examples are known: the Icelandic codex AM 347 fol. (*Belgsdalsbók*) mentioned, and the Norwegian manuscript GKS 1154 fol. (*Codex Hardenbergianus*). According to Stefán Karlsson, “Lovskriver i to lande,” both manuscripts were mainly written by the same Icelandic scribe. For the tables of contents and book painting in these codices, see Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland*, 132–33, with further references, and Anna Catharina Horn, *Lov og tekst i middelalderen: Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov* (Gothenburg: Göteborgs Universitet, 2016), 239.

65 Stefan Drechsler, “The Illuminated *Þjófabálkr* in Fourteenth-Century Icelandic *Jónsbók* Manuscripts,” 1–40.

66 For this, see Michael Camille, *Images on the Edge: The Margins of Medieval Art* (London: Reaktion Books, 1992), 11–55.

67 For the dating of AM 158 a 4to, see Kristian Kålund, *Katalog*, II, 439, and Stefán Karlsson, “Introduction,” *Íslandske Originaldiplomer indtil 1450: Tekst*, xlv, xli–xlii, xlvi–xlvi, and for Thott 1280 fol., see Kristian Kålund, *Katalog*, II, 325.

68 For this, see Stefan Drechsler, “The Illuminated *Þjófabálkr* in Fourteenth-Century Icelandic *Jónsbók* Manuscripts,” 7–16, with further references.

century. An example is the depiction in an initial in AM 132 4to (f. 38v) of a man cutting driftwood. While they are iconographically poorly related, images at the start of the same section in manuscripts from the fourteenth century seem to prefer to depict the cutting up of whales washed ashore, such as the mid-fourteenth-century law codex GKS 3269 a 4to, on f. 61r.⁶⁹ Although the content differs in the two manners of depiction, their iconography is equally well reflected in the text section of *Jónsbók*.⁷⁰ Accordingly, in the known instances, the working modes of illuminators of fifteenth-century law manuscripts did not deviate much from the practices of the previous century in Iceland.

What appears to start dominating the iconographic content of Icelandic law manuscripts in the fifteenth century are depictions of one of the spritual patrons of the law code, the king and Saint Óláfr *helgi* Haraldsson (995–1030),⁷¹ seated as *rex perpetuus Norvegiae* and thereby performing his known function as the major patron of the law code. Illuminations depicting Óláfr *helgi* appear at various sections of *Jónsbók*, as well as one further text. Examples are the depiction of the enthroned Óláfr *helgi* together with St Þorlákr at the beginning of the first major section of *Jónsbók*, *Þingfararbálkr*, in the named AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri) on f. 2v;⁷² in miniatures set before *Jónsbók* in the codices AM 152 4to (f. 1v) and AM 132 4to (f. 1r);⁷³ and, finally, at the beginning of the court law *Hirðskrá*, in the codex AM 126 4to (f. 109v), dated to c. 1400.⁷⁴ Nevertheless, the earliest iconographic link between Óláfr *helgi* and vernacular law texts in Icelandic manuscripts appears in two older law manuscripts, GKS 3268 4to (f. 2v) and AM 135 4to (*Arnarbælisbók*).⁷⁵ The most important of them is

69 For these, see Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland*.

70 For *Rekabálkr* in the II-redaction, see *Jónsbók*, ed. Már Jónsson, 199–207.

71 For an overview, see Friederike Richter, “Das Buch im Buch: Artefactual Philology in zwei sich überlagernden Schichten,” *From Text to Artefact. Studies in Honour of Anne Mette Hansen*, eds. Katarzyna Anna Kapitan, Beeke Stegmann and Seán D. Vrieland (Leeds: Kismet Press, 2019), 70.

72 For this, see Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” 189–93, and Stefan Drechsler, *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland*, 230–32.

73 For the erased miniature in AM 132 4to, see Jens Eike Schnall, “Recht und Heil. Zu Kompilationsmustern in Handschriften der *Jónsbók*,” *Gripla* 16 (2005): 103.

74 For the dating of AM 126 4to, see Kristian Kålund, *Katalog*, I, 416.

75 For the illumination in GKS 3268 4to, see Jens Eike Schnall, “Recht und Heil. Zu Kompilationsmustern in Handschriften der *Jónsbók*,” 92.

perhaps the ecclesiastical-oriented Arnarbælisbók from c. 1350,⁷⁶ where a miniature of the enthroned Bishop and Saint Þorlákr Þórhallsson (1133–93) next to *Kristinréttir Árna Þorlákssonar* is also found.⁷⁷ Like a number of legal codices mentioned above, Arnarbælisbók was partly extended during the fifteenth century,⁷⁸ which indicates both ongoing use and potential inspiration of the illumination for book painters. Nevertheless, it is first and foremost in the fifteenth century that iconographic images of Óláfr helgi appear more often, a trend that increased in the following century, and which is possibly already related to raised religious interests around the middle of the fifteenth century,⁷⁹ when international bishops served in the two dioceses of Iceland.⁸⁰ It is very likely that this trend mirrors the change in both domestic and international politics mentioned earlier: while texts related to Norwegian royal supremacy and trade such as the Norwegian court law *Hirðskrá*, or trade-related *Réttarbætr*, feature less often in law manuscripts produced in Iceland during the fifteenth century than they did in the previous century, the texts most used for domestic issues such as the *Búalög* appear more frequently.

On the other hand, statutes and concordats continue to be included just as regularly in these manuscripts. Undoubtedly, this indicates permanent and ongoing contact with the Norwegian Archdiocese of Niðaróss, to which the two dioceses of Iceland had belonged since its establishment in 1152/53. As exemplified above with the codex Skinnastaðabók, apart from the textual redactions of *Jónsbók*, changes in the selection of texts are seen in law manuscripts written in Icelandic during the fifteenth century. The decreasing secular influence on the Icelandic politics that “Enska öldin”

76 For the dating of the oldest production unit of AM 135 4to (Arnarbælisbók), see Jón Helgason, *Handritaspjall* (Reykjavík: Mál og menning, 1958), 50. For the iconography of Óláfr helgi and the textual conception, see Jens Eike Schnall, “Recht und Heil. Zu Kompilationsmustern in Handschriften der Jónsbók,” 77–87.

77 Selma Jónsdóttir, “Biskupsmynd í Arnarbælisbók,” *Skirnir* 144 (1970): 111–14.

78 For the dating of the younger production units of AM 135 4to (Arnarbælisbók), see Kristian Kálund, *Katalog*, I, 422, 424, and Jón Þorkelsson, Introduction to *Diplomatarium Islandicum, Íslenskt fornbréfasafn*, I, xxii, and *Diplomatarium Islandicum, Íslenskt fornbréfasafn*, II, ed. Jón Þorkelsson, 299.

79 Baldur Þórhallsson and Þorsteinn Kristinsson, “Iceland’s External Affairs from 1400 to the Reformation,” 131.

80 Jón Jóhannesson, *Íslendinga saga II. Fyrirlestur og ritgerðir um tímabilið 1262–1550* (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1958), 158.

appeared to have, is not reflected in the ecclesiastical sphere. It is likely that the rising number of historiated illuminations depicting St Olav (of Niðaróss) may also be best seen in this light. Nevertheless, the lack of external influences on both style and iconography is surprising, since “Enska öldin” actually brought an increased interest in English art such as alabaster works,⁸¹ and the rising interest in iconographic depictions as seen in vernacular English law manuscripts from the fifteenth century would perhaps have provided Icelandic illuminators with new model books from the continent as well.⁸² Overall, however, with changing Scandinavian politics in the late fourteenth century, Icelandic law manuscripts were first and foremost written for, and inspired by, domestic productions. With the second wave of the Black Death in Iceland at the end of the fifteenth century and, somewhat simultaneously, the arrival of “Þýska öldin,”⁸³ and economic as well as cultural relations with German merchants and related products, Icelandic law manuscript production in the sixteenth century once again enjoyed new impulses from mainland Europe for the ongoing production of vernacular laws.⁸⁴

81 Bera Nordal, “Skrá um enskar alabastursmyndir frá miðöldum sem varðveist hafa á Íslandi,” *Árbók hins íslenszka fornleifafélags* (1985): 86–128.

82 For these, see Anthony Musson, “Ruling ‘Virtually’? Royal Images in Medieval English Law Books,” *Every Inch a King. Comparative Studies on Kings and Kingship in the Ancient and Medieval Worlds*, eds. Lynette Mitchell and Charles Melville (Leiden: Brill, 2013), 151–71, and for the *mise en pages*, Ruth Carroll, Matti Peikola, Hanna Salmi, Mari-Liis Varila, Janne Skaffari, and Risto Hiltunen, “Pragmatics on the Page: Visual Text in Late Medieval English Books,” *European Journal of English Studies* 17/1 (2013): 54–71.

83 For “Þýska öldin,” see Björn Þorsteinsson and Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga* (Reykjavík: Sögufélag, 1991), 174–75.

84 For examples, see Halldór Hermannsson, “Introduction,” *Illuminated Manuscripts of the Jónsbók*, 15–18, and Friederike Richter, “Das Buch im Buch: Artefactual Philology in zwei sich überlagernden Schichten,” 67–82.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 227 fol.	AM 151 4to
AM 343 fol. (Svalbarðsbók)	AM 152 4to
AM 344 fol.	AM 158 a 4to
AM 347 fol. (Belgsdalsbók)	AM 168 a 4to
AM 350 fol. (Skarðsbók)	AM 168 b 4to
AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri)	AM 169 4to
AM 354 fol. (Skálholtsbók yngri)	AM 673 a 4to (Íslenska teiknibókin)
AM 126 4to	AM 39 8vo
AM 127 4to	
AM 132 4to	GKS 3268 4to
AM 135 4to (Arnarbælisbók)	GKS 3269 a 4to
AM 136 4to (Skinnastaðabók)	GKS 3269 b 4to
AM 138 4to	
AM 148 4to	Thott 128o fol.

PRIMARY SOURCES

- Búalög: Verðlag á Íslandi á 12.–19. öld.* Ed. by Arnór Sigurjónsson. Reykjavík: Framleiðsluráð, 1966.
- Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenzka menn I, II, V and X.* Ed. by Jón Þorkelsson. Copenhagen and Reykjavík: S. L. Møller and Félagsprentsmiðja, 1857–76, 1893, 1899–1902, 1911–21.
- Norges gamle Love indtil 1387. Fjerde Bind. Indeholdee Supplementer til de tre foregaaende Bind samt Haandskriftbeskrivelse med Facsimiler.* Ed. by Gustav Storm. Christiania: Grøndahl & Søn, 1885.

SECONDARY SOURCES

- Bahr, Arthur. “Miscellaneity and Variance in the Medieval Book.” *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, ed. by Michael Johnston and Michael Van Dussen. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 181–98.
- Baldur Þórhallsson and Þorsteinn Kristinsson. “Iceland’s External Affairs from 1400 to the Reformation.” *Icelandic Review of Politics and Administration* 9/1 (2013): 113–37.

- Bera Nordal. "Skrá um enskar alabastursmyndir frá miðöldum sem varðveist hafa á Íslandi." *Árbók hins íslenska fornleifafélags* (1985): 86–128.
- Björn Þorsteinsson. *Enska öldin í sögu Íslendinga*. Reykjavík: Mál og menning, 1970.
- — —. "Íslands- og Grænlandssiglingar Englendinga á 15. öld og fundur Norður-Ameríku." *Saga* 5 (1965): 3–72.
- Björn Þorsteinsson and Bergsteinn Jónsson. *Íslandssaga til okkar daga*. Reykjavík: Sögufélag, 1991.
- Björn Þorsteinsson and Guðrún Ása Grímsdóttir. "Norska öldin." *Saga Íslands*, IV, ed. by Sigurður Línal. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag and Sögufélagið, 1989, 61–258.
- Boulhosa, Patricia Pires. "Layout and Structure of the Text in Konungsbók." *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. by Lena Rohrbach. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014, 75–97.
- — —. "Narrative, Evidence and the Reception of *Járnsíða*." *Sturla Þórðarson: Skald, Chieftain and Lawman*, ed. by Jón Viðar Sigurðsson and Sverrir Jakobsson. Leiden: Brill, 2017, 223–32.
- Camille, Michael. *Images on the Edge: The Margins of Medieval Art*. London: Reaktion Books, 1992.
- Carroll, Ruth, Matti Peikola, Hanna Salmi, Mari-Liis Varila, Janne Skaffari, and Risto Hiltunen. "Pragmatics on the Page: Visual Text in Late Medieval English Books." *European Journal of English Studies* 17/1 (2013): 54–71.
- Drechsler, Stefan. *Illuminated Manuscript Production in Medieval Iceland. Literary and Artistic Activities of the Monastery at Helgafell in the Fourteenth Century*. Turnhout: Brepols, 2021.
- — —. "The Illuminated Þjófabálkr in Fourteenth-Century Icelandic Jónsbók Manuscripts." *Viking and Medieval Scandinavia* 12 (2016): 1–40.
- — —. "Jón Halldórsson and Law Manuscripts of Western Iceland c. 1320–40." *Dominican Resonances in Medieval Iceland: The Legacy of Bishop Jón Halldórsson of Skálholt*, ed. by Gunnar Harðarson and Karl G. Johansson. Leiden: Brill, 2021, 125–50, 317–29.
- — —. "Marginalia in Medieval Western Scandinavian Law Manuscripts." *Das Mittelalter* 25/1 (2020): 180–95.
- Gumbert, Peter J. "Codicological Units: Towards a Terminology for the Stratigraphy of the Non-Homogenous Codex." *Il codice miscellaneo. Tipologie e funzioni: atti del convegno internazionale, Cassino 14–17 maggio 2003*, ed. by Edoardo Crisci and Oronzo Pecare. Turnhout: Brepols, 2004, 17–42.
- Gunnar Karlsson and Helgi Skúli Kjartansson. "Plágurnar miklu á Íslandi." *Saga* 32 (1994): 11–74.
- Guðbjörg Kristjánsdóttir. "Handritalýsingar í benediktínaklaustrinu á Þingeyrum." *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ed. by Haraldur Bernharðsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016, 227–311.

- — —. “Introduction,” *Íslenska teiknibókin*, ed. by Guðbjörg Kristjánsdóttir. Reykjavík: Crymogeia, 2013, 13–69.
- — —. “Lýsingar í íslenskum handritum.” *Kirkja og kirkjuskrúð: Miðaldakirkjan í Noregi og á Íslandi*, ed. by Lilja Árnadóttir and Ketil Kiran. Oslo: Norsk Institutt for Kulturminnesforskning NIKU, and Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands, 1997, 93–98.
- — —. “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld.” *Gripla* 22 (2016): 157–233.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. “Manuscripts and Palaeography.” *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ed. by Rory McTurk. Oxford: Blackwell, 2005, 245–64.
- — —. “Voru scriptoria í íslenskum klaustum?” *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ed. by Haraldur Bernharðsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016, 186–94.
- Halldór Hermannsson. Introduction to *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages*. Copenhagen: Munksgaard, 1935.
- — —. “Introduction,” *Illuminated Manuscripts of the Jónsbók*. Ithaca: Cornell University Press, 1940.
- Horn, Anna Catharina. *Lov og tekst i middelalderen: Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov*, Gothenburg: Göteborgs Universitet, 2016.
- Jakob Benediktsson. “Introduction,” *Skarðsbók: Jónsbók and Other Laws and Precepts*. Copenhagen: Munksgaard, 1943, 5–21.
- — —. “Some Observations on Stjórn and the Manuscript AM 227 fol.” *Gripla*, 15 (2004): 7–42.
- Jacobsen, Bengt Chr. “Håndskriftet AM 138 4to (Samtingur).” *Gripla* 8 (1993): 279–80.
- Jakobsen, Alfred. *Studier i Clarus saga: Til Spørsmålet Om Sagaens Norske Proveniens*. Bergen and Oslo: Universitetsforlaget, 1964.
- Jón Helgason. *Handritaspjall*. Reykjavík: Mál og menning, 1958.
- Jón Jóhannesson. *Íslendinga saga II. Fyrirlestrar og ritgerðir um tímabilið 1262–1550*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1958.
- Karl Axelsson, Allan V. Magnússon and Benedikt Bogason. “Úrskurður óbyggðanefndar: Mál nr. 5/2005 Öxarfjarðarhreppur.” *Óbyggðanefnd* (29 maí 2007). https://obyggdanefnd.is/wp-content/uploads/05_2005-5_urskurdur.pdf.
- Kwakkell, Erik. “Towards a Terminology for the Analysis of Composite Manuscripts.” *Gazette du livre médiéval* 41 (2002): 12–19.
- Kålund, Kristian. *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, I. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1889.
- — —. *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, II. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1900.
- Liepe, Lena. *Studies in Icelandic Fourteenth Century Book Painting*. Reykholt: Snorrastofa, 2009.
- Lönnroth, Lars. “Sponsors, Writers and Readers of Early Norse Literature.” *Two Norse-Icelandic Studies*. Gothenburg: Göteborgs Universitet, 1990, 1–34.

- — —. “Tesen om de två kulturerna: Kritiska studier i den isländska sagaskrivningens sociala förutsättningar.” *Scripta Islandica* 15 (1964): 1–97.
- Már Jónsson. Introduction to *Jónsbók. Lögbók Íslendinga hver samþykkt var á alþingi árið 1578*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004.
- — —. “Manuscript Design in Medieval Iceland.” *From Nature to Script: Reykholt, Environment, Centre, and Manuscript Making*, ed. by Helgi Þorláksson and Þóra Björg Sigurðardóttir. Reykholt: Snorrastofa, 2012, 231–43.
- — —. “The Size of Medieval Icelandic Legal Manuscripts.” *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. by Lena Rohrbach. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014, 25–38.
- — —. “Textatengsl nokkurra elstu handrita Jónsbókar.” *Líndæla: Sigurður Líndal sjötugur*, ed. by Sigurður Líndal and Garðar Gíslason. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2001, 373–89.
- Musson, Anthony. “Ruling ‘Virtually’? Royal Images in Medieval English Law Books.” *Every Inch a King. Comparative Studies on Kings and Kingship in the Ancient and Medieval Worlds*, ed. by Lynette Mitchell and Charles Melville. Leiden: Brill, 2013, 151–71.
- Nichols, Stephen. “Why Material Philology?,” *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 116 (1997): 10–30.
- Ólafur Halldórsson. “Flutningur handrita milli Íslands og Noregs fyrr á öldum.” *Tíminn* 49 (17 June 1965).
- — —. “Introduction,” *Jónsbók: Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og Réttarbætr: De for Island givne Retterbøder af 1294, 1305 og 1314*. Copenhagen: S. L. Møller, 1904, i–lvii.
- — —. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, III. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950.
- — —. “Jónar tveir Þorlákssonar.” *Afmálsrit til Dr. phil. Steingríms J. Þorsteinssonar 2. júlí 1971*, ed. by Aðalgeir Kristjánsson. Reykjavík: Leiftur, 1971, 128–44.
- — —. “Skarðsbók – uppruni og ferill.” *Skarðsbók: Codex Scardensis AM 350 fol.*, ed. by Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson and Sigurður Líndal. Reykjavík: Lögberg, 1981, 19–25.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, II. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949.
- Richter, Friederike. “Das Buch im Buch: Artefactual Philology in zwei sich überlagernden Schichten.” *From Text to Artefact. Studies in Honour of Anne Mette Hansen*, ed. by Katarzyna Anna Kapitan, Beeke Stegmann, and Seán D. Vrieland. Leeds: Kismet Press, 2019, 67–82.
- Rohrbach, Lena. “Die Fabrikation des Rechts. Implikationen medialer Ausformungen in west- und ostnordischen Rechtsbuchhandschriften.” *Á austrvega. Saga and East Scandinavia*, 2, ed. by Agneta Ney, Henrik Williams and Fredrik Charpentier Ljungqvist. Gävle: Gävle University Press, 2009, 807–15.
- — —. “I:14, Material Philology.” *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies*:

- Interdisciplinary Approaches*, ed. by Jürg Glauser, Pernille Hermann, and Stephen A. Mitchell. Berlin: De Gruyter, 2019, 210–19.
- – –. “Matrix of the Law? A Material Study of the Text of Konungsbók.” *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. by Lena Rohrbach. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014, 99–128.
- – –. “Repositioning *Jónsbók*: Rearrangements of the Law in Fourteenth-Century Iceland.” *Legislation and State Formation: Norway and Its Neighbours in the Middle Ages*, ed. by Steinar Imsen. Trondheim: Tapir, 2013, 183–209.
- Sanders, Christopher. “Introduction.” *Manuscripta Nordica. Early Nordic Manuscript in Digital Facsimile, I: Tales of Knights: Perg. fol. nr 7 in the Royal Library, Stockholm*. Copenhagen: Reitzels Forlag, 2000, 14–58.
- Schnall, Jens Eike. “Recht und Heil. Zu Kompilationsmustern in Handschriften der *Jónsbók*.” *Gripla* 16 (2005): 75–114.
- Selma Jónsdóttir. “Biskupsmynd í Arnarbælisbók.” *Skírnir* 144 (1970): 111–14.
- – –. *Lýsingar í Stjórnarhandriti*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1971.
- Sigurður Líndal. “Lögfesting *Jónsbókar* 1281.” *Tímarit lögfræðinga* 32 (1982): 182–95.
- Stefán Karlsson. “The Development of Latin Script II: In Iceland.” *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 1, ed. by Oskar Bandle. Berlin: De Gruyter, 2002, 832–40.
- – –. “Hauksnautur. Uppruni og ferill lögbókar.” *Sólhvarfasumbl saman borið banda Þorleifi Hauksyni fimmtugum 21. desember 1991*, ed. by Gísli Sigurðsson. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1992, 62–66.
- – –. Introduction to *Íslandske Originaldiplomer indtil 1450: Tekst*. Copenhagen: Munksgaard, 1963, xiii–lxviii.
- – –. “Íslandsk bogekspert til Norge i middelalderen.” *Maal og Minne* (1979): 1–17.
- – –. “The Localisation and Dating of Medieval Icelandic Manuscripts.” *Saga-Book* 15/2 (1999): 138–58.
- – –. “Lovskriver i to lande: Codex Hardenbergensis og Codex Belgsdalensis.” *Festskrift til Alfred Jakobsen*, ed. by Jan Ragnar Hagland, Jan Terje Faarlund and Jarle Rønne. Trondheim: Tapir, 1987, 166–84.
- – –. “Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda.” *Opuscula* 4 (1970): 120–40.
- – –. “Skinnræmur úr Skálholtsbók (AM 351 fol.).” *Gripla* 3 (1979): 124–27.
- Stefán Karlsson and Ólafur Halldórsson. “Rettelser.” *Jónsbók: Kong Magnus Hákonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og Réttarbætr: De for Island given Retterbøder af 1294, 1305 og 1314*, ed. by Ólafur Halldórsson. Odense: Universitetsforlaget, 1970 (1904).

ÁGRIP

Íslenskar lögbækur frá fimmtánu öld

Efnisorð: Handritagerð, norræn lagamenning, íslenskar handritamyndir, *Jónsbók*, *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*, *Búalög*, Hafrafellstunga

Í þessari grein er fjallað um fjölda þverfaglegra þátta íslenskra lögbóka frá fimmtánu öld, sem geyma mikilvæga texta um veraldleg og kirkjuleg málefni á Íslandi á miðöldum, svo sem *Jónsbók* og *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*. Því er haldið fram að samfella hafi verið í lagaritun á Íslandi í kjölfar svartadauða 1402–04, og að vísbendingar um hana finnist í texta- og listrænum hlutum handritanna, sem og í para-textum sem fylgja lagatextunum á spássíum. Fjallað er um fjögur sérkennileg og þverfagleg einkenni (með áherslu á AM 136 4to, Skinnastaðabók): aðlögun og frekari þróun lagatexta sem rekja má til fyrri alda, sértækt umbrot sem skrifarar handritanna völdu, lýsingu handritanna og síðari athugasemdir og umræðu á spássíum um efni megintextans. Sú ályktun er dregin að í kjölfar breytinga á norrænum stjórnámálum seint á fjórtánu öld hafi íslensk lögbókarhandrit á fimmtánu öld fyrst og fremst verið skrifuð fyrir innanlandsmarkað og stuðst við innlendar fyrirmyndir. Textar sem tengjast yfirráðum Noregs og viðskiptum verða minna áberandi en textar sem tengjast innlendum málefnum verða tíðari en áður. Á hinn bóginn eru samþykktir og samhæfingar jafn algengar og í eldri handritum, sem bendir til áframhaldandi sambands við norska erkibiskupsdæmið í Niðarósi á fimmtánu öld.

SUMMARY

Law Manuscripts from Fifteenth Century Iceland

Keywords: Manuscript production, Scandinavian law cultures, Icelandic book painting, *Jónsbók*, *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*, *Búalög*, Hafrafellstunga

This article discusses a number of interdisciplinary aspects of Icelandic law manuscripts, produced in the fifteenth century, which contain important vernacular legal codes dealing with secular and ecclesiastical matters in medieval Iceland, such as *Jónsbók* and *Kristinréttir Árna Þorlákssonar*. In this article, it is argued that a continuity of law manuscript production exists in Iceland following the Black Death in 1402–04; this is seen in several ways: indications are found in textual and artistic parts of the manuscripts, as well as in para-texts that accompany the law texts in the margins. With particular focus on the manuscript AM 136 4to (Skinnastaðabók), this article discusses four distinctive cross-disciplinary features of fifteenth-century Icelandic law manuscripts: the adaptation and further development of textual contents initially found in law manuscripts dating back to previous centuries, select types of layouts chosen by the initial scribes, the book

painting, and the use of the margins by later users and owners for comments and discussion on the textual content. The article concludes that with the changing Scandinavian politics in the late fourteenth century, Icelandic law manuscripts in the fifteenth century were first and foremost written for, and inspired by, domestic productions. While texts related to Norwegian royal supremacy and trade are rarely featured, the texts most used for domestic issues appear more frequently. On the other hand, statutes and concordats occur as regularly in these manuscripts as they do in earlier works, which indicates ongoing contact with the Norwegian Archdiocese of Niðaróss during the fifteenth century.

Stefan Drechsler
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen
Postboks 7805
5020 Bergen
Norway
stefan.drechsler@uib.no

FRUMTIGNARVÍSUR

*Óþekkt ljóðabréf eftir séra Einar Sigurðsson í Eydölum**

„FRUMTIGNARVÍSUR“ er yfirskrift kvæðis sem aðeins er varðveitt í einu handriti svo vitað sé, Lbs 847 4to, bl. 222v–23v. Handritið var skrifað árið 1693, eins og fram kemur á titilsíðu, og inniheldur að stórum hluta trúarleg kvæði frá 17. öld. Enginn höfundur að kvæðinu er tilgreindur í handritinu en í þeim hluta þess þar sem kvæðið er uppskrifað eru kvæði og vísur eftir bæði nafngreind skáld og ónafngreind. Hér verða færð rök fyrir því að Frumtignarvísur séu eftir skáldið séra Einar Sigurðsson (um 1538–1626) í Eydölum og að kvæðið sé ljóðabréf ort handa syni hans séra Gísla Einarssyni (um 1570–um 1660) sem þá var prestur í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp. Rýnt verður í efni ljóðabréfsins og fjallað um varðveislu þess í handritamenningu 17. aldar. Í handritinu koma tvö styttri kvæði eða brot úr kvæðum strax á eftir Frumtignarvísunum og virðast með einhverjum hætti tilheyra eða tengjast ljóðabréfinu. Hér verður sett fram tilgáta um hugsanlega skýringu á því. Ljóðabréfið, ásamt „fylgikvæðum,“ verður gefið út bæði stafrétt og með nútímastafsetningu og greinarmerkjasetningu útgefanda.

2 Ljóðabréf eftir séra Einar Sigurðsson í Eydölum

Ljóðabréf er bókmenntagrein sem á rætur að rekja allt til fornklassískra höfunda en verður vinsæl á endurreisnartímanum í Evrópu.¹ Skáld ortu kvæði eftir reglum ljóðabréfa án þess að þau væru beinlínis ætluð ákveðnum viðtakanda en einnig voru ort ljóð sem sannarlega komu í stað sendibréfa og voru ort til ákveðinna viðtakenda sem stundum voru nafngreindir í kvæðinu eða fyrirsögn kvæðisins en þó alls ekki alltaf. Hérlandis

* Ég þakka Guðvarði Má Gunnlaugssyni og Margréti Eggertsdóttur fyrir yfirllestur á greininni og tveimur ónafngreindum ritrýnum fyrir gagnlegar ábendingar.

1 Jakob Benediktsson (ritstj.), *Hugtök og heiti í bókmenntafræði* (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Mál og menning, 1983), 171.

fara menn að yrkja ljóðabréf seint á 16. öld eða snemma á 17. öld. Flest varðveitt ljóðabréf eftir íslensk skáld voru ort á móðurmálinu en einnig má finna ljóðabréf á latínu enda var skólapiltum í latínuskólunum kennt að yrkja slík kvæði.² Efni ljóðabréfanna var gjarnan árnaðaróskir, fyrirbærir, þakklæti, samúðarkveðjur og siðaboðskapur en einnig voru sagðar fréttir úr heima-högum skáldsins eða greint frá þeim aðstæðum sem skáldið bjó við.³

Ekki eru mörg ljóðabréf varðveitt eftir séra Einar Sigurðsson í Eydölum svo vitað sé. Þó er vitað um eitt bréf sem Einar orti til Gísla Oddssonar (1593–1638), sonarsonar síns, árið 1612 en hann var sonur Odds Einarssonar (1559–1630) Skálholtsbiskups. Gísli varð síðar biskup í Skálholti eftir föður sinn. Kvæðið hefst á ávarpi og heilsunarorðum: „Gísli í Guðs varðveislu, [...] fátækan afa sinn ræki / Einar, er heilsar honum“ (1. er.).⁴ Svo virðist sem Einar hafi sent Gísla ljóðabréf einu sinni á ári: „Ber mér eitt sinn á ári, / ættkvíslar blóm Gísli, / senda þér vísu vanda“ (2. er.). Hann greinir frá því að heimilið skorti ekkert og ræðir um erindi sem hann átti við móðurafa Gísla, Jón Björnsson (1538–1613) á Grund í Eyjafirði: „að senda greitt til Grundar / gaf mér svar frómur afi / þinn.“ Erindið varðaði „trygðamál“ og „séra Jón“ (4. er.). Hér er örugglega verið að vísa til bónorðs Jóns Einarssonar (um 1580–1644), sonar skáldsins, um hönd Guðrúnar Árnadóttur (d. 1619). Hún var fósturdóttir Jóns Björnssonar á Grund í Eyjafirði en Guðrún og Jón Einarsson gengu í hjónaband árið 1612 og dvöldu fyrsta árið í Eydölum áður en Jón fékk Hof í Álftafirði.⁵

- 2 Sigurður Pétursson fjallar um ljóðabréf á latínu í grein sinni „Poeta felicissimus. Latínuskáldið Stefán Ólafsson,“ *Í ljóssins barna selskap. Fyrirlestrar frá ráðstefnu um séra Hallgrím Pétursson og samtíð hans sem haldin var í Hallgrímskirkju 28. október 2006*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir (Reykjavík: Listvinafélag Hallgrímskirkju / Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2007), 77–88.
- 3 Sjá um efnisþætti í ljóðabréfum Bjarna Gissurarsonar í Þingmúla: Harpa Hreinsdóttir, „Ljóðabréf Bjarna Gissurarsonar í Lbs 838, 4to,“ (MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2007), 12–15 o.v. Sjá enn fremur: Þórunn Sigurðardóttir, „Hverfi til yðar heilsun mín.“ Ljóðabréf eftir séra Ólaf Jónsson á Söndum, „*Ágústblóm lesin til heiðurs Ágústu Þorbergsdóttur sextugri 9. september 2020*“ (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2020), 94–95.
- 4 Kvæðið er prentað í Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmáli*, Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson bjuggu til prentunar, Stofnun Árna Magnússonar. (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2007), 161–62.
- 5 Sjá um Guðrúnu Árnadóttur og hjónaband þeirra Jóns Einarssonar: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun. Erfiljóð, harmljóð og huggunarkvæði á 17. öld* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2015), 175–83 og Þórunn Sigurðardóttir, „Voices from the past: Occasional poetry as a historical source,“ *Gender, History, Futures. Report from the*

Þá eru einnig í kvæðinu heilræði til Gísla og fyrirbænar. Í áttunda erindi kemur fram að með ljóðabréfinu til Gísla fylgi „flokkur Helgu,“ líklega er átt við vísur til móður Gísla, Helgu Jónsdóttur (1567–1662) biskupsfrúar. Aftar í erindinu segir: „hennar vakti mig penni / hennar ráð hjálpar minni / hugarveiki svo dugi“ og gæti bent til þess að þau hafi skrifað á, Einar og tengdadóttirin. Líkur eru til þess að Helga hafi verið bæði læs og skrifandi. Í kvæði séra Ólafs Einarssonar (1573–1651) í Kirkjubæ, annars sonar Einars í Eydölum, sem hann orti eftir lát Guðrúnar Árnadóttur, mágkonu sinnar og fóstursystur Helgu biskupsfrúar, kemur fram að Guðrún hafði lært bæði lestur, skrift og reikning hjá fóstura sínum, Jóni Björnssyni á Grund.⁶ Gera má ráð fyrir að Jón hafi líka kennt eða látið kenna dætrum sínum slíkt hið sama.

Gísli Oddsson fæddist 1593 svo hann er 19 ára þegar ljóðabréfið til hans var samið en eitt ljóðabréf frá honum til Einars afa hans frá árinu 1617, þegar Gísli var orðinn kirkjuprestur í Skálholti, er uppskrifað í sama handriti og umrætt ljóðabréf Einars.⁷ Gera má sér í hugarlund að ljóðabréf þeirra langfeðga hvors til annars hafi verið mun fleiri gegnum árin en vitað er um og þá er ekki ólíklegt að Einar hafi ort ljóðabréf til fleiri afkomenda sem hafa þá lent í glatkistunni. Vitnisburð um það má reyndar finna í Ævisöguflokki skáldsins sem Einar orti 77 ára að aldri árið 1616: „Elligleði hans / ein var þessi / þá augnaljósið / allt hann missti / að senda um landið / sína kveðlinga, / með heillavísu / svo hópinn kveðja.“⁸ Ljóðabréf hafa væntanlega verið send á stökum blöðum eða tvíblöðungum og því viðbúið að mörg þeirra hafi farið forgörðum í tímans rás, nema þau hafi verið skrifuð upp í kvæðasöfn eða stungið inn í handrit eða bók. Bjarni Gissurarson (1621–1712) í Þingmúla, dóttursonur Einars, safnaði kvæðum sínum saman, þar með töldum ljóðabréfum, og eru kvæði hans í þremur eiginhandarritum.⁹ Frumrit ljóðabréfa hans hafa aftur á móti

XI Nordic Women's and Gender History Conference, Stockholm, Sweden, August 19-21 2015, ritsjtj. Daniel Nyström og Johanna Overud. SKOGH. Sveriges kvinno- och genushistorikers skriftserie, nr 2 (Stokkhólmur: SKOGH, 2018), 121–30.

6 Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, 187. Sjá 10. erindi kvæðisins.

7 JS 133 8vo, bl. 238r–39v. Ljóðabréfið hefur Gísli sent afa sínum á árinu 1617. Kvæði Einars til Gísla er á bl. 237r–38r. Sjá Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmáli*, 260.

8 Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmáli*, 138.

9 Sjá um kveðskap séra Bjarna: Jón Samsonarson, „Séra Bjarni Gissurarson í Þingmúla. Ævi hans og kveðskapur,“ (Magistersritgerð, Háskóli Íslands, 1960).

ekki varðveist svo kunnugt sé. Hið sama má segja um ljóðabréf Stefáns Ólafssonar (um 1619–88) í Vallanesi, sonarsonar Einars, þau eru varðveitt af því að hann skrifaði þau upp í kver.¹⁰ Séra Ólafur Jónsson (um 1560–1627) á Söndum, samtímamaður Einars Sigurðssonar, orti einnig ljóðabréf og eru a.m.k. fjögur slík uppskrifuð í kvæðabók hans.¹¹ Hluti af kvæðasafni séra Einars Sigurðssonar í Eydölum var prentaður í Vísnaþók Guðbrands Þorlákssonar biskups sem kom út árið 1612 en heilsteypt kvæðabók með kveðskap Einars, í líkingu við kvæðabækur dóttursonar hans séra Bjarna Gissurarsonar og kvæðabók séra Ólafs Jónssonar á Söndum, hefur ekki varðveist.¹²

3 Ljóðabréfið í Lbs 847 4to

Við fyrstu sýn er ekki ljóst um hvers konar kvæði er að ræða. Það hefst hvorki á ávarpi né heilsunarorðum eins og algengast er með ljóðabréf heldur að því er virðist á skýringu hugtaksins frumtign. Frumtign er heiður sem ber fyrsta syni eins og kemur fram í Biblíunni og nefnir skáldið dæmi úr heilagri ritningu því til stuðnings (Fyrri kroníkubók 6. kafli og Fyrsta Mósebók 25. kafli).¹³ Þegar grant er skoðað má þó túlka ljóðlínurnar „Eignast fær frumtign / fyrsti sonur, það er víst,“ sem eins konar ávarp. Ljóðmælandi lýkur vísunni í fyrstu persónu eintölu, ávarpar viðtakanda og segir honum að hlíta ráðum sínum: „halt það eg hefi mælt / og hindri þig ei stór synd“.¹⁴ Þá má velta því fyrir sér hvort skrifari ljóðabréfsins í Lbs 847 4to hafi einfaldlega sleppt ávarpsvísunni. Með því að skrifa ljóðabréfið upp í handrit með kvæðum eftir ýmis skáld er það ekki lengur persónuleg eign upphaflegs viðtakanda heldur kvæði ætlað lesendum/áheyrendum kvæðasafnsins í Lbs 847 4to og því ekki þörf á að skrifa upp persónulegt ávarp til ákveðins viðtakanda.

10 Sigurður Pétursson, „Poeta felicissimus. Latínuskáldið Stefán Ólafsson,“ 78.

11 Þórunn Sigurðardóttir, „Hverfi til yðar heilsun mín,“ 94.

12 Sjá þó handritið JS 583 4to (sjá umfjöllun aftar).

13 Orðið frumtign kemur aðeins einu sinni fyrir í Guðbrandsbiblíu, í Fyrri kroníkubók, 6. kafla, en annars staðar er talað um frumgetninga. Leit í Guðbrandsbiblíu fór fram á netinu: <https://biblian.is/gudbrandsbiblia/>.

14 Skáletrun er mín hér og annars staðar í tilvitnunum í frumheimildir. Stafsetning beinna tilvitnana í frumheimildir er færð til nútímahorfs hér og annars staðar í greininni nema í dæmunum um skrifareinkenni í kafla 4.

Ljóðmælandi (skáldið) ávarpar son sinn aftur í 8. erindi: „finnur þú, sonur minn“ og í þriðja sinn í 11. erindi: „Hvör sem þér, sonur kær.“ Ávörpin ásamt lokaorðum kvæðisins: „á enda skulu ljóð *send*“ (12. erindi) staðsetja kvæðið innan bókmenntagreinarnar ljóðabréf en hvergi kemur þó fram hver orti eða til hvers. Meginröksemd mín fyrir því að eigna séra Einari ljóðabréfið og tilfæra séra Gísla son hans sem viðtakanda er hugtakið frumtign sem er ekki aðeins skýrgreint í upphafi kvæðisins heldur einnig notað í titli þess. Einar notar þetta orð um Gísla í tveimur þekktum kvæðum sem hann orti um börn sín og aðra afkomendur. Nú var Gísli ekki elsti sonur skáldsins, hann átti tvo eldri bræður, Odd og Sigurð, en hann var elsti sonur móður sinnar sem var seinni kona Einars. Einar virðist telja frumtign komna frá móður, eins og sést í kvæðinu Barnatöluflokki sem hann orti skömmu fyrir andlát sitt:

Af móðurlífi fyrst fæðist
frumtign svo að eignist
 Gísli minn, sá er að sönnu
 sæmdarprestur hið vestra,
 Vatnsfjarðar hár hirðir [...]. (23. er.)¹⁵

Í hinu kvæðinu, Þakklætisbæn fyrir barnaheill, segir hann um Gísla:

Gísla bið eg guðhræðslu
 og grandalaust veitist andi,
 drottinn Guð ráð hans rétti,
 svo réttinn eignist *frumtignar*. (18. er.)¹⁶

Rétturinn virðist ekki vera skilyrðislaus og getur Guð ráðstafað honum: „eignast því þá tign / þeir sem Guð ann meir,“ eins og segir í öðru erindi ljóðabréfsins í Lbs 847 4to. Í Fyrri kroníkubók, 6. kafla, er talað um Rúben „frumgetna sonar Ísraels því hann var fyrsti son Ísraels,“ sem „saurgaði síns föðurs sæng“ og var þess vegna frumtign hans gefin öðrum.¹⁷

Þessi tvö dæmi sitt úr hvoru kvæðinu má nota sem rök fyrir því að ljóðabréfið Frumtignarvísur í Lbs 847 4to kunnist að vera ort af Einari

15 Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmæli*, 143.

16 Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmæli*, 152.

17 Guðbrandsbiblía: *Biblia. Það Er Öll Heilóg Ritning vtlógd a Norrænu* (Hólum í Hjaltadal, 1584).

Sigurðssyni í Eydölum til sonar hans, séra Gísla, en fleira kemur til. Í aftasta erindinu segir ljóðmælandi: „Falli mér fararheill / að ferðast í Vatnsfjörð / áður undir lok líð“ (12. er.). Þar með er búið að staðsetja viðtakanda ljóðabréfsins í Vatnsfirði. Viðtakandi ljóðabréfsins er sonur ljóðmælanda (skáldsins), hann er frumburður móður sinnar og hann býr í Vatnsfirði. Ég tel það auðséð að Frumtignarvísur séu ljóðabréf sem séra Einar Sigurðsson í Eydölum orti til sonar síns séra Gísla Einarssonar í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp.

3.1 Tilefni ljóðabréfsins

Velta má fyrir sér hvert tilefni ljóðabréfsins hafi verið. Skáldið segir ekki fréttir úr heimahögum, aðeins lítið eitt af sjálfu sér, og virðist ætlunin með ljóðabréfinu vera að hughreysta soninn vegna einhverra vandræða í lífi hans og starfi. Mögulega hefur Gísli skrifað föður sínum áður og kvartað yfir hlutskipti sínu. Í ljóðabréfinu er syninum sagt að flýja ekki af hólmi heldur finna ráð (til að leysa vandamálið) og leita friðar (9. er.). Í þessu samhengi er minnst á hreppstjórn: „hýrna mundi hreppstjórn / ef hlýða vildi þér við,“ sem bendir til þess að ljóðabréfið fjalli um erjur eða ágreining á milli prests og veraldlegs yfirvalds í sveitinni. Í Ævisöguflokki séra Einars í Eydölum segir m.a. um Gísla að hann hafi gifst sæmdarstúlku „suður á landi“ og flutt með henni til Vatnsfjarðar.¹⁸ Hvorugt þeirra átti bakland á norðanverðum Vestfjörðum sem kann að skýra, að einhverju leyti að minnsta kosti, vandræði Gísla í embætti Vatnsfjarðarprest, það er að segja ef kvæðið er svar við slíkum umkvörtunum. Í Ævisöguflokknum segir að þau hafi hreppt blessun og barnagróða en „öfundarmenn þó ætti lengi.“¹⁹ Oddur biskup Einarsson, hálfbróðir Gísla, útvegaði honum brauðið árið 1595 en urgur mun hafa verið í mörgum yfir því að biskup kom ættingjum sínum í góð embætti, oft þvert gegn fyrirætlunum annarra valdsmanna og venju við embættisveitingar.²⁰ Kann að vera að viðhorf manna við Ísafjarðardjúp til séra Gísla hafi litast af afstöðu þeirra til frændhygli biskups og það sé undirliggjandi í ljóðabréfi föður hans. Ævisöguflokkurinn var ortur árið 1616 eins og fram kemur í fyrirsögnum í sumum handritum og í 204. erindi

18 Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmæli*, 132.

19 Sama heimild.

20 Jón Halldórsson, *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal I* (Reykjavík: Sögufélag, 1903–10), 200; Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir síðskiptaaldirinnar á Íslandi III* (Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1924), 695–97.

kvæðisins þar sem skáldið telur aldur sinn 77 ár.²¹ Ekki er gott að segja til um hvenær Frumtignarvísur voru ortar en það hefur að minnsta kosti verið fyrir 1626 sem er dánarár skáldsins. Benda má á að Einar er líklega orðin blindur þegar hann orti *Ævisöguflokkinn* en í lokaerindi Frumtignarvísna lætur hann í ljósi ósk um að geta ferðast í Vatnsfjörð. Það hefði hann væntanlega ekki verið fær um árið 1616, blindur maðurinn. Þetta gæti bent til þess að ljóðabréfið hafi verið ort fyrir þann tíma.

Heimildir gefa til kynna að Gísli hafi ekki farnast sérstaklega vel í Vatnsfirði.²² Mörgum árum eftir andlát Einars, eða 1635, skrifaði þáverandi biskup, Gísli Oddsson, bróðursonur séra Gísli í Vatnsfirði, bréf til Gísli þar sem hann m.a. áréttar ásakanir á hendur Gísli um niðurníðslu staðarins, eyðileggingu, illa byggingu kirkjujarðanna og ýmis embættisglöp.²³ Það er augljóst að vanræksla séra Gísli á staðnum hefur staðið yfir lengi og birtist enn fremur í úttekt staðarins við afhendingu hans árið 1636.²⁴ Það er því ekki ólíklegt að yfirvöld í héraðinu hafi kvartað, ekki aðeins við prestinn sjálfan heldur og yfirmann hans, biskupinn. Ljóðabréf föður hans gæti bent til þess að lánleysi séra Gísli í embætti Vatnsfjarðarprests hafi byrjað all-löngu áður en skjalfestar heimildir um það gefa til kynna.

Eins og fram kom hér að ofan hefst ljóðabréfið á skilgreiningu á hug-takinu frumtign, viðtakanda ljóðabréfsins er gert ljóst að rétturinn sé aftur-kræfur og nefnd eru dæmi úr Biblíunni því til staðfestingar. Annars vegar er það himnafaðirinn sem ræður hvort fólk haldi frumtign sinni eða missi hana en á hinn bóginn getur frumburður fyrirgert rétti sínum með ámælis-verðri hegðun. Hér er því bæði um áminningu að ræða og varnaðarorð og er ekki laust við að lesanda renni í grun að Einar sé að ávíta son sinn fyrir einhverjar yfirsjónir. Getur verið að Oddur biskup Einarsson, bróðir Gísli, hafi kvartað um sleifarlag Gísli í embætti við föður þeirra? Það er

21 Sjá Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson, „Inngangur“ og „Skýringar og athugasemdir,“ í Einar Sigurðsson í Eydölum, *Ljóðmáli*, xxviii og 233.

22 Hannes Þorsteinsson, „Annáll séra Jóns prófests Arasonar í Vatnsfirði eða Vatnsfjarðar-annáll hinn elzti 1395–1654,“ *Annálar 1400–1800 III* (Reykjavík: Hið íslenska bókmennta-félag, 1933), 2–3; Guðrún Ása Grímsdóttir, *Vatnsfjörður í Ísafirði. Þettir úr sögu höfuðbóls og kirkjustaðar* (Brekka í Dýrafirði: Vestfirska forlagið, 2012), 294 o.áfr.; Páll Eggert Ólason, *Mennt og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi IV* (Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1926), 656.

23 Sjá bréfabók biskups í AM 244 4to, bl. 5r. Sbr. Guðrún Ása Grímsdóttir, *Vatnsfjörður í Ísafirði*, 294.

24 Guðrún Ása Grímsdóttir birtir greinargerðina í *Vatnsfjörður í Ísafirði*, 296–300.

þó allt eins líklegt að Einar hafi verið að svara umkvörtunum Gísla sjálfs. Í lokaljóðlínunum upphafserindis biður ljóðmælandi viðtakanda ljóðabréfsins um að halda það sem hann hefur mælt fyrir um svo ekki hendi hann stór synd, þ.e. hann biður soninn að hlýða orðum sínum. Gísli á að taka „höfuðfeður,“ þ.e. forfeður Ísraelsþjóðar, Abraham, Ísak og Jakob, sér til fyrirmyndar: sýna hóglyndi, þolinmæði, hlýða og biðja til Guðs. Í fjórða erindi fullvissar ljóðmælandi viðtakanda bréfsins um að Guð sé réttlátur en hann agi þó þá sem honum eru þóknanlegir. Þá eru sett fram dæmi úr Bibliúnni um lítilmagna sem vinna bug á völdugum andstæðingum og í framhaldi af því koma tvö erindi þar sem ljóðmælandi setur sig í stellingar gagnvart viðtakanda, segir honum að trúa sér, taka við ráðum sínum og treysta Guði. Aftur er viðtakandi minntur á eftirdæmi feðranna (Ísrael) sem liðu angur og mótgang en unnu sigur með hógværð og bænum. Hér er viðtakandi ávarpaður: „sonur minn“ (8. er.) og í næsta erindi er honum sagt að leita sátta við hreppstjór (sjá að ofan). Næstu tvö erindi má líta á sem eins konar niðurlag eða niðurstöðu: Syninum er sagt að taka gleði sína, ljóðmælandi hefur fulla trú á því að honum berist aðstoð – frá Guði – og sonurinn huggaður með því að þeir sem gera honum saklausum ómak muni hljóta ill örlog. Lokalína 10. erindis er áhugaverð: „og gjör svo sem skylt er.“ Hér er eins og ljóðmælandi sé aftur að vanda um við son sinn. Lokaerindi ljóðabréfsins ber svo keim af kveðjuorðum bréfitara: ljóðmælanda langar að koma í heimsókn áður en ævin er á enda og vonast til að ljóðabréfið (orðin) berist viðtakanda og að himnafaðirinn uppfylli óskir hans. Með ljóðabréfinu er engu líkara en skáldið sé að gera hvort tveggja í senn, að vanda um við son sinn og stappa í hann stálinu. Hann varar við því að menn geti misst frumtign sína fyrir vonda breytni en um leið gefur hann góð ráð og fullvissar soninn um að frumtignin verði ekki af honum tekin.

3.2 *Fylgivísur*

Næst á eftir Frumtignarvísunum í Lbs 847 4to er fimm erinda kvæði sem hefur yfirskriftina: „Nú koma aðrar.“ Þar á eftir kemur þriggja erinda kvæði undir yfirskriftinni: „En þessar eiga með að fylgja.“ Skrifari kvæðabókarinnar telur þessi kvæði tilheyra Frumtignarvísunum og er augljóst að um er að ræða ljóðabréf eða hluta úr ljóðabréfum til Gísla en hann er hér nefndur á nafn í fyrsta sinn og aftur kenndur við frumtign.

Í fyrra ljóðabréfinu, „Nú koma aðrar,“ kveður við allt annan tón en í Frumtignarvísu. Hér ríkir jákvæðni og bjartsýni. Sonur ljóðmælanda hefur sótt frumtignarsóma sinn og Guð mun prýða „Gísla höfuð ættkvíslar“ gæfu.²⁵ Í öðru erindi kemur fram að Guð hefur heitið þeim sem fæðist fyrstur af móðurlífi sérstakri blessun. Sú blessun verður ekki af honum tekin. Ljóðmælandi fullvissar viðtakanda um að orð sín séu í samræmi við trúna og hvetur hann til að taka við „heiðri maktar,“ enginn muni vaða yfir hann og hann muni hljóta velþóknun allra (3. er.). Hugsanlega mætti lesa þetta kvæði sem heillaóskir til sonar sem nýlega hefur hlotið verðugt embætti. Það fær frekari staðfestingu í fjórða erindi þar sem þess er beðið að auður viðtakanda muni tvöfaldast með aldrinum og börnum hans og eiginkonu einnig beðið blessunar. Að lokum er beðið fyrir gæfuríkri ævi viðtakanda, brúðar hans og barna. Engu líkara er en að verið sé að tala til ungs fjölskylduföður.

Þriðja kvæðið, „En þessar eiga með að fylgja,“ sem aðeins er þrjú erindi, er óræðara en hin tvö en greinilega er verið að hvetja til samheldni gegn illskuráðum og trausts til velþóknunar Guðs. Þetta kvæði er því skyldara Frumtignarvísu efnislega en styttra kvæðinu sem er á milli.

4 Handritið Lbs 847 4to og varðveisla ljóðabréfanna

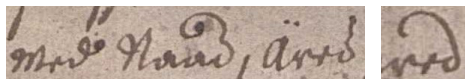
Ljóðabréfið Frumtignarvísu og fylgikvæði þess hafa aðeins varðveist í einu handriti, Lbs 847 4to, sem skrifað var árið 1693 eftir því sem segir á titilsíðu. Ekki er greint frá því hver skrifaði, fyrir hvern eða hvar. Páll Eggert Ólason getur sér þess til að bókin sé skrifuð undir handarjaðri Magnúsar Jónssonar (1637–1702) í Vigur.²⁶ Greinarhöfundur telur þá tilgátu sennilega enda ýmislegt sem bendir til þess að handritið sé skylt annarri kvæðabók sem sannarlega var skrifuð á vegum Magnúsar. Skyldleikinn er bæði efnislegur og svo eru rithendur áþekkar. Þessi kvæðabók hefur safnmarkið JS 583 4to og var, eins og segir á titilsíðu, „samanhent og aðdregin af virðuglegum og ættgöfugum h. manni Magnúsi Jónssyni á Vigur.“ Ártal hefur trosnað af en Páll Eggert telur handritið skrifað um 1690 eða á svipuðum tíma og Lbs 847 4to, handrit Frumtignarvísna.

25 Þetta er þá fjórða kvæðið þar sem séra Einar tengir Gísla son sinn við hugtakið frumtign, sé það honum rétt eignað.

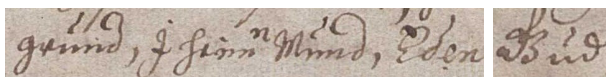
26 Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins I* (Reykjavík, 1918), 372.

Páll Eggert Ólason telur að JS 583 4to sé að mestu skrifað af Magnúsi sjálfum án þess þó að færa fyrir því rök.²⁷ Allt eins er líklegt að handritið sé skrifað fyrir Magnús. Við lauslegan samanburð á aðalhöndum Lbs 847 4to og JS 583 4to (sem er eignað Magnúsi á titilsíðu) er ljóst að þær hafa allnokkur sameiginleg skrifareinkenni. Ætla má að það sé vegna þess að um sama skrifara sé að ræða eða að minnsta kosti sama skrifaraskóla. Til að víkka út samanburðinn verður handritið AM 148 8vo (Kvæðabók úr Vigur) tekið inn í myndina en það er eins og JS 583 4to samantekið af Magnúsi í Vigur eftir því sem segir á titilsíðu. Greinileg líkindi eru með skrifarlagi tíundu handar AM 148 8vo og aðalhendi Lbs 847 4to.²⁸ Þó verður að hafa í huga að AM 148 8vo var skrifað á árunum 1676–77 eða um sextán árum fyrr en talið er að Lbs 847 4to hafi verið sett saman.²⁹ Hér skulu nefnd nokkur dæmi um álíka stafagerð í þessum þremur handritum:

Skrifarar Lbs 847 4to og JS 583 4to nota þrjár til fjórar tegundir af litlu d.

Lbs 847 4to, bl. 3r

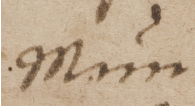
JS 583 4to, bl. 30r

Tíundi skrifari AM 148 8vo notar oftast þá gerð sem er með belg á leggnum en d með beinum legg finnst þó hjá þessum skrifara og einnig með sveigðum legg til vinstri (sjá t.d. neðstu línu bl. 346r, bl. 347r, 7. línu að neðan og 347v, sjöundu línu að ofan). Stafurinn d með krúsidúllunni (í orðinu „Naad“) er algengur í Lbs 847 4to en fjórða afbrigðið með sveigðum legg til vinstri er algengara í JS 583 4to. Merkið yfir u er stórt (sjá í orðinu „Mund“ að ofan) og með sveigum í öllum handritunum þremur. M í „med“ í dæminu að ofan (Lbs 847 4to) og „Mund“ (JS 583 4to) eru með sama lagi og svo er einnig í AM 148 8vo. Þar er N eins og í „Naad“ mjög algengt eins og sjá má af eftirfylgjandi dæmi:

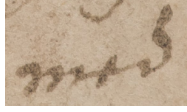
27 Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins II* (Reykjavík, 1927), 601.

28 Jón Helgason greinir rithendur bókarinnar í inngangi sínum að ljósprentaðri útgáfu handritsins og kallar þá sem hér er til skoðunar tíundu hönd. Sjá Jón Helgason, *Kvæðabók úr Vigur. AM 148 8vo B Inngangur*, Íslensk rit síðari alda, 2. flokkur. Ljósprentanir (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1955), 19.

29 Ártölin koma fyrir á bl. 76r og 213r.

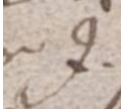

AM 148 8vo, bl. 346r.

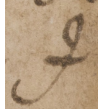

AM 148 8vo, bl. 345v.

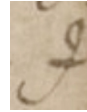
Þá má nefna forsetninguna í en stafurinn finnst með sama lagi í öllum þremur handritunum:

Lbs 847 4to, bl. 22r.

AM 148 8vo, bl. 347r.

JS 583 4to, bl. 7r

Á stöku stað er í þó með öðrum hætti í Lbs 847 4to og AM 148 8vo:

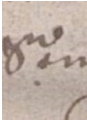

Lbs 847 4to, bl. 24v

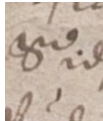

AM 148 8vo, bl. 347r.

Í öllum handritunum má finna s með krúsidúllu sem minnr á w upp af stafnum þótt ekki sé þetta algengt í neinu þeirra:

Lbs 847 4to, bl. 3r

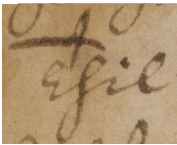

JS 583 4to, bl. 13r

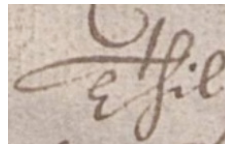

AM 148 8vo, bl. 278r

Þá má nefna að orðið „til“ er að finna með stafsetningunni „thil“ í AM 148 8vo og Lbs 847 4to. Þessi stafsetning hefur þótt einkenna rithönd Magnúsar en vitaskuld gætu skrifarar á vegum hans einnig hafa notað þessa stafsetningu.³⁰ Eins og sést af dæmunum hér að neðan er stafagerðin með sama móti í handritunum tveimur:

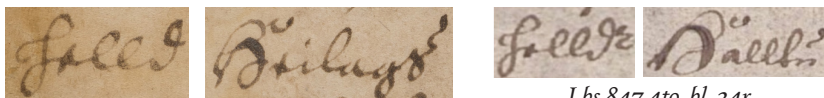
AM 148 8vo, bl. 345r

Lbs 847 4to, bl. 13v

30 Sjá Jón Helgason, *Kvaðabók úr Vigur*. AM 148 8vo B *Imngangur*, 21.

Önnur líkindi á milli Lbs 847 4to og tíundu handar AM 148 8vo eru m.a. h og H og tvöfalt l, eins og sést á eftirfarandi dæmum:

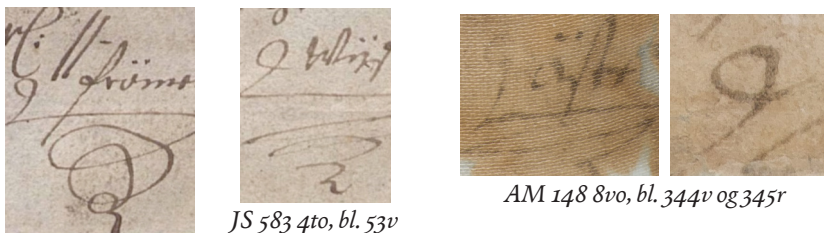

AM 148 8vo, bl. 346r.

Lbs 847 4to, bl. 24r.

Aftasti stafurinn í „Heilags,“ s með krúsidúllu (annars konar en í dæminu að ofan), er mjög algengur bæði í AM 148 8vo og Lbs 847 4to og kemur einnig fyrir í JS 583 4to.

Fleiri líkindi mætti tína til en hér skal að lokum getið um pennaflúr undir griporðum sem er með svipuðu lagi í JS 583 4to og Lbs 847 4to, þó oftar belgmeira í Lbs 847 4to, en í báðum handritum byrjar flúrið á tákni sem minnir á tölustafinn 2. Sjá má móta fyrir sambærilegu flúri hjá tíundu hendi í AM 148 8vo en þar hefur verið skorið neðan af blöðum svo aðeins efsta krúsidúllan er eftir.

JS 583 4to, bl. 53v

AM 148 8vo, bl. 344v og 345r

Lbs 847 4to, bl. 10r

Rannsóknir á skrift og skrifurum 17. aldar eru því miður skammt á veg komnar. Ég tel þó að þessi samanburður á skriftareinkennum Lbs 847 4to við tvö handrit sem sannarlega eru eignuð Magnúsi Jónssyni renni stöðum undir þá tilgátu Páls Eggerts Ólasonar að kvæðabókin sé skrifuð undir handarjaðri bóndans í Vigur.

Efnislega er Lbs 847 4to ekki hefðbundin sálmaþók í líkingu við hina opinberu prentuðu sálmaþók eða Grallarann (sálmasöngsbók kirkjunnar) sem notaður var við guðsþjónustur í kirkjum landsins og þjónaði jafnframt sem handbók presta um messugerð á kirkjuárinu. Þótt mikið sé um trúarlegan kveðskap í Lbs 847 4to þá er kvæðunum ekki raðað á skipulegan hátt eftir inntaki eða sálmatagundum eins og í hinum prentuðu sálmaþókum og

ekki hugað að því að skrifa upp sálma sem henta fyrir kirkjuárið í heild. Á titilsíðu er innihaldi bókarinnar lýst þannig:

Lofsöngvar og andlegir sálmar einna og annarra guðhræddra kennimanna. Ásamt með nokkrum kvæðum og skemmtunarsömum söngvísu þeim er iðka vilja til gagns og nytsemdar. Upphripað Anno 1693.

Í handritinu eru bæði sálmasöfn nafngreindra skálda og stök kvæði eftir ýmsa. Hér er til dæmis eitt stærsta kvæðasafn áður nefnds séra Ólafs Einarssonar í Kirkjubæ, sonar séra Einars Sigurðssonar, sem varðveitt er (a.m.k. 58 kvæði í tveimur köflum með fyrirsögnum). Augljóslega er verið að safna kvæðum hans saman á einn stað í varðveisluskyni um leið og þau hafa átt að vera „þeim er iðka vilja til gagns og nytsemdar.“ Mest er um trúarleg kvæði, enda var séra Ólafur rómað sálmaskáld en hér eru einnig ádeilukvæðin Ættlera aldarháttur og Ósómi óhlýðugs vinnufólks og enn fremur eitt ævintýrakvæði (Ævintýr úr Alponso). Mörg þessara kvæða séra Ólafs Einarssonar er einnig að finna í kvæðabók séra Sigurðar Jónssonar (1643–1730) í Holti (JS 643 4to), bróður Magnúsar í Vigur.³¹ Einnig er hér safnað sálmu eftir son Ólafs, séra Stefán í Vallanesi, en 18 sálmar hans eru skrifaðir upp hver á eftir öðrum með kaflafyrirsögn. Nokkur kvæði eftir séra Einar Sigurðsson eru í handritinu en ekki á einum stað og sum ekki höfundargreind. Þá má nefna safn af sálmu eftir séra Jón Þorsteinsson píslarvott og annað eftir séra Ólaf Jónsson á Söndum en þeir voru báðir viðurkennd skáld á þessum tíma. Gnótt stakra kvæða eftir ýmis skáld má finna í handritinu og aftarlega eru kvæði sem tengjast hefðbundnum trúariðkunum, t.d. eru trúarjátningin og Faðirvorið sitt í hvorri vísunni og einnig eru þar vísur um kvöldmáltíðina og skírningina ásamt bænum sem lesendur/áheyrendur hafa getað nýtt sér við heimilisguðrækni. Þá er erfiðljóð séra Ólafs Einarssonar um föður sinn í handritinu, lofkvæði Björns Sturlusonar um Guðbrand biskup Þorláksson, langafa Magnúsar í Vigur, og vísa séra Stefáns Ólafssonar í Vallanesi um Ólaf Jónsson á Söndum þar sem skáldið mærir kveðskap séra Ólafs.

Kvæðabókin tengist greinilega fjölskyldu séra Jóns Arasonar (1606–73) í Vatnsfirði (föður Magnúsar í Vigur). Í henni eru uppskrifaðir tíu

31 Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir* IV, 672.

sálmar eftir séra Jón, hver á eftir öðrum. Tveir þeirra eru dagsettir aftast: „Ort 19 9brs 1645“ og „D. 19 7brs anno 1646.“³² Þá eru þrír sálmar ortir undir nöfnum barna séra Jóns, uppskrifaðir hver á eftir öðrum: „Hunang míns hjarta“ undir nafni Helgu, „Réttskínandi ríkdóms andi“ undir nafni Ragnheiðar og „Gæska þín, Guð, og miskunn mest“ undir nafni Guðbrands.³³ Enn fremur má finna í handritinu sálm sem ortur er undir nafni Helgu Aradóttur, systur séra Jóns, „Helgasta ljós og ljóminn klár.“³⁴ Þá eru nokkrir sálmar eignaðir bræðrunum Magnúsi og Guðbrandi. Athyglisverð er einnig vísa sem séra Jón Arason orti um börn sín:

Magnúsi vel vegni,
vandi sið Guðbrandur,
Sigurður sæmdur verði,
soddan óska eg Oddi,
Helgu hamingjan fylgi,
heiður og sæmd Ragnheiðum,
Anna auðnu finni,
Ara Guð bevari.³⁵

Gera má ráð fyrir að slík vísa hafi einkum gildi fyrir fjölskylduna úr Vatnsfirði þótt vitaskuld gæti hún hafa verið skrifuð upp af óskyldum. Staðsetning vísunnar og samhengi við annað efni gefur einnig til kynna ákveðin hugtengsl við ætterni og skáldskap. Næst á undan henni eru þrjú erindi úr kvæðinu Þakklátisbæn fyrir barnaheill eftir Einar í Eydölum þar sem hann telur upp börn sín. Yfirskriftin er: „Vísur heiðarlegs og guðhrædds sr. Einars sálga Sigurðssonar á Eydalastað um tölu barna sinna“ en titill barnavísu séra Jóns er: „Vísur heiðurlegs og vellærðs sr. Jóns sál. Arasonar um sín börn.“ Þannig eru vísurnar tengdar saman, þær fjalla báðar um börn viðkomandi skálds en jafnframt um afkomendur séra Einars Sigurðssonar í Eydölum. Hann var sem sagt langafi Hólmfríðar Sigurðardóttur (1617–92) móður barna séra Jóns.

32 Lbs 847 4to, bl. 230v.

33 Lbs 847 4to, bl. 181v–86r.

34 Lbs 847 4to, bl. 155v–56r.

35 Lbs 847 4to, bl. 195v–96r. Vísan er einnig í AM 102 8vo, bl. 21r–v, en handritið er eignað séra Guðbrandi Jónssyni (1641–90) í Vatnsfirði, bróður Magnúsar í Vigur.

Áhuga Magnúsar Jónssonar í Vigur á kveðskap forföður síns séra Einars Sigurðssonar í Eyðölum má vel merkja í áðurnefndri kvæðabók sem honum er eignuð á titilsíðu, þ.e. JS 583 4to.³⁶ Þar er eitt stærsta kvæðasafn eftir séra Einar sem varðveitt er í handritum.³⁷ Þetta eru kvæði sem voru ekki prentuð í Vísnaabók Guðbrands biskups árið 1612 (*Ein Ny Wiisna Bok*), en skáldið hafði búist við að yrðu prentuð þar eins og lesa má úr fyrrisögnum í handritinu. Fyrir framan formála eftir séra Einar, „Til lesarans.“ sem aðeins er varðveittur í JS 583 4to (bl. 85r–88v),³⁸ stendur: „Þetta eftirskrifað á að standa fyrir framan Vísnaabókina, en hefur þó ei prentað verið.“³⁹ Á undan kvæðasafninu sjálfu stendur: „Hér eftir skrifast enn nokkuð það gjört og ort hefur sá sællrar minningar sálugi sr. Einar Sigurðsson, sem forðum prenta átti og ei af varð.“⁴⁰ Eiginhandarrit Einars í Eyðölum að þessu safni hefur ekki varðveist svo kunnugt sé. Væntanlega er þetta safn Magnúsar komið frá fjölskyldunni, ef til vill móður hans Hólmfríði Sigurðardóttur sem undi sér við að lesa kvæði langafa síns eins og kemur fram í vísu hans um hana í Barnatöluflokki: „hafa vill sinn langafa / í heiðri og hans ný kvæði / heimtir sér við að skemmta.“⁴¹

Allar líkur eru til þess að kvæðabókin í Lbs 847 4to sé upprunnin á meðal afkomenda séra Jóns Arasonar í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp, hver svo sem skrifaði stærstan hluta hennar. Berast böndin einna helst að

- 36 Um handritið er fjallað í Þórunn Sigurðardóttir, „Constructing Cultural Competence in Seventeenth-Century Iceland. The Case of Poetical Miscellanies,“ *Mirrors of Virtue. Manuscript and print in late pre-modern Iceland*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Matthew James Driscoll (Kaupmannahöfn: Museum Tusulanum Press, 2017), 304–06.
- 37 Kvæðin voru gefin út í fræðilegri útgáfu 2007 (sjá Einar Sigurðsson í Eyðölum, *Ljóðmæli*). Vísnaabókin var gefin út með nútímastafsetningu árið 2000 (*Vísnaabók Guðbrands*, Jón Torfason og Kristján Eiríksson sáu um útgáfuna (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000). Í formála Vísnaabókar, sem Guðbrandur biskup Þorláksson gaf út árið 1612, er séra Einari Sigurðssyni í Eyðölum eignaður fyrri partur bókarinnar og mun hann eiga stóran hluta hans.
- 38 JS 583 4to, bl. 85r–88v (blöð tölusett 84–89 í handriti). Miðað er við blaðtal á *handrit.is* hér og annars staðar þar sem vísað er í handrit sem þar eru skráð með myndum. Sbr. einnig Einar Sigurbjörnsson, Jón Torfason og Kristján Eiríksson, „Inngangur,“ xxx–xxxi. Formálinn er prentaður í viðaukum við útgáfu *Vísnaabókar Guðbrands* (2000), 443–44.
- 39 JS 583 4to, bl. 85r (blað tölusett 84 í handriti).
- 40 JS 583 4to, bl. 89v (blað tölusett 88 í handriti). Kvæðasafnið er prentað í Einar Sigurðsson í Eyðölum, *Ljóðmæli*.
- 41 Kvæðið er prentað í Einar Sigurðsson í Eyðölum, *Ljóðmæli*, 140–49. Vísan um Hólmfríði er á bls. 141. Sjá Þórunn Sigurðardóttir, „Constructing Cultural Competence in Seventeenth-Century Iceland,“ 283.

Magnúsi Jónssyni í Vigur sem var einn ötulasti handritaframleiðandinn innan fjölskyldunnar, einkum vegna þess að sláandi lík skriftareinkenni eru á kvæðabókinni og rithöndum í tveimur öðrum kvæðahandritum sem eignuð eru Magnúsi Jónssyni á titilsíðum.⁴² En einnig vegna þess að handritið ber þess merki að vera ekki aðeins gert til að þjóna eiganda sínum í guðrækni og góðum siðum heldur er áberandi söfnunartilhneiging til staðar. Enn fremur tengist handritið efnislega afkomendum séra Jóns Arasonar í Vatnsfirði.

Velta má fyrir sér hvaðan ritstjóri Lbs 847 4to fær ljóðabréf séra Einars til sonar síns og af hverju hann skrifar eða lætur skrifa þau upp í kvæðabók sína. Upprunalegu bréfin gætu hafa orðið eftir í Vatnsfirði þegar séra Gísli flutti þaðan árið 1635 og verið haldið til haga af eftirmanni hans séra Jóni Arasyni föður Magnúsar í Vigur. Annar möguleiki er að kvæðin séu komin frá afkomendum séra Gísla Einarssonar sem margir bjuggu á norðanverðum Vestfjarðakjálkanum samtímis Magnúsi í Vigur. Vitað er að einn tengdasonur Gísla, séra Tómas Þórðarson (d. eftir 1681) á Snæfjöllum, var í sambandi við Magnús. Um það ber vitni erfikvæði séra Tómasar eftir Ara Magnússon í Ögri og Kristínu Guðbrandsdóttur, afa og ömmu Magnúsar í Vigur, sem er uppskrifað í kvæðabók hans í AM 148 8vo (bl. 45r–52v). Þar bætir skáldið við vísu sem virðist beint til Magnúsar og auðséð að séra Tómas er að koma sér vel við bóndann í Vigur.⁴³ Hvaðan svo sem ljóðabréfin koma þá er áhugavert að finna persónuleg skrif föður til sonar frá því snemma á 17. öld í kvæðabók frá lokum aldarinnar. Hugsanlega liggur þar að baki söfnunarárátta ritstjórans en Magnús í Vigur var ástríðufullur bókamaður eins og fram kemur í bókmenntasögu Jóns Ólafssonar úr Grunnavík. Þar segir um hann: „[...] þess er tók fyrir sig að láta uppskrifa allar sögur og handskrifaðar bækur íslenskar, sem hann fékk uppspurt.“⁴⁴ Aukinheldur hafði Magnús áhuga á að safna kvæðum eftir þennan forföður sinn, eins og kvæðabókin í JS 583 4to ber vitni um.

42 Ekki hefur tekist að bera kennsl á skrifarann en Magnús Jónsson hafði marga skrifara í þjónustu sinni.

43 Jón Helgason, *Kvæðabók úr Vigur. AM 148 8vo B Inngangur*, 39–40.

44 Jón Ólafsson úr Grunnavík, *Safn til íslenskrar bókmenntasögu*, Guðrún Ingólfsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir önnuðust útgáfu (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2018), 229.

5 Niðurstöður

Hér hafa verið færð rök fyrir því að kvæðið Frumtignarvísur tilheyri kvæðagreininni ljóðabréf og sé ort af séra Einari Sigurðssyni í Eyðölum til sonar hans séra Gísla Einarssonar í Vatnsfirði. Settar eru fram tilgátur um tilefni ljóðabréfsins og varðveislu þess. Tilefni bréfsins virðist vera að svara umkvörtunum sonarins, vanda um við hann og jafnframt að telja í hann kjark – ef til vill vegna illdeilna við veraldlegt yfirvald í sveitinni. Ljóðmælandi gefur viðtakanda bréfsins einnig góð ráð og biður honum blessunar. Þá er fjallað um tvö önnur styttri kvæði sem kölluð eru hér fylgikvæði (með tilvísun til fyrirsagna þeirra), og koma strax á eftir Frumtignarvísunum í handritinu. Sýnt er fram á að þau séu af sama tagi og Frumtignarvísur, þ.e. ljóðabréf eða hlutar úr ljóðabréfum til séra Gísla frá föður hans. Sýnt er fram á að handritið sem varðveitir ljóðabréfin tengist að öllum líkindum afkomendum séra Jóns Arasonar í Vatnsfirði, eftirmanni Gísla Einarssonar, viðtakanda bréfanna og að líklegastur til að hafa sett bókina saman sé Magnús Jónsson í Vigur.

6 Ljóðabréf séra Einars Sigurðssonar í Eyðölum

Kvæðin eru gefin út stafrétt eftir handritinu Lbs 847 4to, bl. 222v–24v, en leyst upp úr böndum með skáletri. Til hliðar eru þau birt með nútíma-stafsetningu og greinarmerkjasetningu útgefanda. Í handritinu er komma notuð til að aðgreina ljóðlínur en í útgáfunni eru þær hafðar hver í sinni línu. Erindi eru ótölusett í handriti nema í miðkvæðinu. Griporð eru í handritinu en ekki í útgáfunni. Handritið hefur verið blaðsíðumerkt löngu síðar með blýanti en hér eru notuð blaðtöl miðað við myndir á *handrit.is*. Blaðtöl hafa verið í handritinu frá upphafi en tvær tölur horfið aftan af tölum við blaðskurð. Frumtignarvísur eru á bl. 222v–23v, „Nú koma aðrar“ á bl. 223v–24r og „En þessar eiga með að fylgja“ á bl. 224r–v.

Frumtignar Vysur

1

Eignast fær frumtign
fyrste sonur þad er vjst
undann sä j mannz mynd
mödurkvidar rann hlið
Eigur sem þä eru lög
allt skal þö Tvöfalt
hallt þad eg hefe mællt
og hindre þig eij stöR sýnd.

2

Esau var ovýz
acktade eij þä magt
raunar spillte Ruben
riette þeim og frýstíett
þötte Iacob þad eitt
þiena munde best lien
eignast því þä Tign
þeir sem Gud ann meir.

3

Hófudfedur hafa loff
hvar firer gief eg svar
þvi trúðu þeir ad giöre Gud
og giete allt þad firer heit
hlýddu giarnann hamnz ródd
höglýnder voru mióg
besta vorn er bæn traust
bidu og feingu hamnz Lid.

4

Samur er med sinn röm
sannur Gud vid hvörn
enn sem þä því hvör ed hann

Frumtignarvísur

1

Eignast fær frumtign
fyrsti sonur, þad er víst,
undan sä í manns mynd
móðurkviðar rann hlið,
eigur sem þä eru lög;
allt skal þó tvöfalt,
halt þad eg hefi mælt
og hindri þig ei stór synd.

2

Esaú var óvís,
aktaði ei þä makt;
raunar spillti Rúben
rétti þeim og frístétt;
þótti Jakob þad eitt
þéna mundi best lén;
eignast því þä tign
þeir sem Guð ann meir.

3

Höfuðfeður hafa lof,
hvar fyrir gef eg svar,
þvi trúðu þeir að gjöri Guð
og geti allt þad fyrirheit,
hlýddu gjarnan hans rödd,
höglyndir voru mjög,
besta vörn er bæn traust,
biðu og fengu hans lið.

4

Samur er með sinn róm
sannur Guð við hvörn,
en sem þá því hvör eð hann

hýllest og að þola vill
 ógun *hannz* sem allmióg
 Jnt er mier að hafe reint
 vine⁴⁵ sýna vel mun
 vera þeirra skiöl hier.

5

Gädu hvörsu Goliat
 gridnýding sló David
 Iönatas *med* einn svein
 undra margann sló hunz
med kiälka beine Samsön
 sundur barde þúsund
 af Höloferne höfuded skar
 so hnýttelega Judith.

6

Trüdu mier og tak räd
 trausted hafdu efalaust
 ä *sönnum* Gude so kann
 sigursælann giöra þig
 þö öllu *meira* mötfall
 meгна vogar hier j giegn
 afbrotenn ef eru þýn
 ein bærelega mäl hrein.

7

Tala vil eg traust mäl
 treistu þeim mig hefur leist
 hädsta eingle hvör ed best
 heldur *firer* mig skiöldd
hann skal blessa hvörn þinn
 hreintrüadann alvin
 enn *finna* räd vid fiandmenn
 so fälle þeir j hugarstall.

hyllist og að þola vill
 ögun hans sem allmjög
 innt er mér að hafi reynt
 vini sína, vel mun
 vera þeirra skjöl hér.

5

Gädu hvörsu Golíat
 gridníðing sló Davið;
 Jónatas með einn svein
 undra margan sló hunds;
 með kjálkabeini Samson
 sundur barði þúsund;
 af Höloferni höfuðið skar
 svo hnyttilega Júdit.

6

Trúðu mér og tak räd:
 Traustið hafðu efalaust
 á sönnnum Guði svo kann
 sigursælan gjöra þig.
 Þö öllu *meira* mótfall
 meгна vogar hér í gegn
 afbrotin ef eru þín
 ein bærilega mállhrein.

7

Tala vil eg traust mäl:
 Treystu þeim mig hefur leyst,
 hæsta engli hvör eð best
 heldur fyrir mig skjöld.
 Hann skal blessa hvörn þinn
 hreintrúaðan alvin,
 en finna ráð við fjandmenn
 svo falli þeir í hugarstall.

45 Hugsanlega stendur hér „vina“ en ef svo er þá hlýtur það að vera pennaglöp skrifara.

8

Fedra dæme fullgöd
 finnur þú sonur minn
 Ísrael ber enn þrýz
 angur leid og mötgäng
 atte ad lýða öriett
 enn æred reindest högvær
 bænenn er hlýf hrein
 hann med þvi sigur vann.

9

Flýðu eige firer það
 finn heldur räd svinn
 lýttu vel ä län þitt
 og lærdu slýka högværd
 þö får sie nü full trúr
 fridar leita samt vid
 hýrna munde hreppstjórn
 ef hlýða villde þier vid.

10

Mä þvÿ räda mÿn trü
 medann nü er lýfz leid
 ad þier kome adstod
 enn so buge fiandmenn
 trúr er Gud og so sver
 sannlega það giórer hann
 þitt sie þvÿ gied gott
 og giór so sem skillt er.

11

Hvór sem þier sonur kíær
 saklaust giórer ömak
 hann skal býða hvórt sinn
 Hálfu aukna ofsokn
 ä eignum sÿnum ögagn

8

Fedra dæmi fullgöd
 finnur þú, sonur minn,
 Ísrael ber enn þrís,
 angur leið og mötgang,
 átti að líða órétt
 en ærið reyndist högvær,
 bænin er hlíf hrein,
 hann með því sigur vann.

9

Flýðu eigi fyrir það,
 finn heldur ráð svinn,
 líttu vel á lán þitt
 og lærðu slíka högværd;
 þó får sé nú full trúr
 friðar leita samt við,
 hýrna mundi hreppstjórn
 ef hlýða vildi þér við.

10

Má því ráða mín trú
 meðan nú er lífs leið
 að þér komi aðstoð
 en svo bugi fjandmenn;
 trúr er Guð og svo sver,
 sannlega það gjörir hann,
 þitt sé því geð gott
 og gjör svo sem skylt er.

11

Hvör sem þér, sonur kær,
 saklaust gjörir ómak
 hann skal bíða hvórt sinn
 hálfu aukna ofsókn;
 á eignum sínum ógagn

og undarlega gedlund
er þier kunnig útför
Jll þeirra míg skada vill.

12

Falle mier fararheill
að ferdast J Watnzfiórd
ädur enn under lok lýd
langann hef eg þar söng
enn fær þü þesse ord
faderenn Himna giefu það
að allt verde uppfyllt
ä enda skulu liöd send.

Nw koma adrar

1

Sagt skal að nü söckte
sonur minn bestu vonar
frumtignar sinn söma
sier best til stad feste
Gud mun gæfu prýða
Gýsla Hófuð ættkvýslar
heidarlegre hugprýde
hallda skal fyrst Tvófalldre.

2

Hverfe sü öll með arfe
Jfer þig medann þü lifer
blessan sü best er Hnossa
og heiter Gud þeim að veita
af mödurlýfe fyrst fædest
frábær mun sü æra
hana tók eg af honum
halldest þier og margfalldest.

og undarlega gedlund,
er þér kunnig útför
ill þeirra míg skada vill.

12

Falli mér fararheill
að ferðast í Vatnsfjörð
áður en undir lok líð,
langan hef eg þar söng,
en fær þú þessi orð,
faðirinn himna gefi það
að allt verði uppfyllt,
á enda skulu ljóð send.

Nú koma aðrar

1

Sagt skal að nú sótti
sonur minn bestu vonar
frumtignar sinn sóma
sér best til stað festi.
Guð mun gæfu prýða
Gísla höfuð ættkvíslar,
heidarlegri hugprýði
halda skal fyrst tvöfaldri.

2

Hverfi sú öll með arfi
yfir þig meðan þú lifir,
blessan sú best er hnossa
og heitir Guð þeim að veita
af mödurlífi fyrst fædist.
Frábær mun sú æra,
hana tók eg af honum,
haldist þér og margfalldist.

3

Af *Trunne* tala eg að sónnu
tacktu við heidre magtar
eingenn skal Jfer þig ganga
óvinur so þú linest
enn þess *hæra sem Herrann
hæckar sjálfur þig *Læcka*.
Yður mun aller bræður
astenn þar við festast

4

Börn þýn blessest *eirnenn*
og brúður með *Linde* prúðu
og aller þeir flokk þinn fylla
og flærdarlausu trigd lærðu
tvöfalldest er þú elldest
auður þinn framan til dauda
enn ást þýn allra besta
ä *einum* Gude sie hreinust.

5

Läte þig *Inne* og úte
eirn Gud firr og *seirna*
með *Brüde* og börnum *gödum*
blessast með sæmd J sesse
og sýdana með sælum dauda
sendast þá lýfed endest
j heýlagann hýmna *Schola*
að hallda frid allder allða.

3

Af trúnni tala eg að sönnu:
Taktu við heiðri maktar,
enginn skal yfir þig ganga
óvinur svo þú linist
en þess hærra sem herrann
hækkar sjálfur þig lækka,
yður mun, allir bræður,
ástin þar við festast.⁴⁶

4

Börn þín blessist einninn
og brúður með lyndi prúðu
og allir þeir flokk þinn fylla
og flærdarlausu tryggð lærðu.
Tvöfalldist er þú elldist
auður þinn framan til dauða
en ást þín allra besta
á einum Guði sé hreinust.

5

Láti þig inni og úti
einn Guð fyrr og seinna
með brúði og börnum góðum
blessast með sæmd í sessi
og síðana með sælum dauða
sendast þá lífið endast
í heilagan himnaskóla
að halda frið aldir alda.

46 Í fimmtu línu er engu líkara en hér standi „hæna“ en það hljóta að vera pennaglöp skrifara og er hér leiðrétt í hæra/hærra. Í handritinu er þetta erindi aðeins sex ljóðlínur en næsta erindi á eftir er tíu ljóðlínur. Skrifarinn hefur áttað sig á mistökunum og setur merki við lok þriðja erindis og upphaf þess fjórða.

Enn þessar eiga
með að fylgja

1

Wmm heidur vorn hier skal ræða
heimurenn þessu gleimer
fóður eigum Gud göðann
göður er fostbroder
meistarenn býr J briöste
af ráðum þeim giefenn til náða
hræðunst ey hvör vill kvýða
hyllumm trigd vor á mille.

2

Eliseus sä sæle
sannur blöme spamanna
sveine ärnar sýnum
að sä umm fiall Gudz her allann
kringumm sig öttast öngva
af því trüenn allt megnar
samur er sierhvörn týma
sannur Gud völdumm mónnumm.

3

Daglega Äsökn eigumm
aller dióflar mötfalla
hvör er sä oss vill æru
unna af hjartanz grunne
enn við það verða vorer
vardhalldz einglar full harder
eida þeim Jllsku ráðumm
ef að Lund hreina stundumm.

En þessar eiga
með að fylgja

2

Um heiður vorn hér skal ræða,
heimurinn þessu gleymir,
fóður eigum Guð göðan,
góður er fóstbróðir,
meistarinn býr í brjósti,
af ráðum þeim gefin til náða,
hræðunst ei hvör vill kvíða,
hyllum tryggð vor á milli.

2

Elíseus sá sæli,
sannur blómi spámanna,
sveini árnar sínum
að sjá um fjall Guðs her allan,
kringum sig öttast öngva
af því trúin allt megnar,
samur er sérhvörn tíma
sannur Guð völdum mönnum.

3

Daglega ásökn eigum,
allir djöflar mótfalla,
hvör er sá oss vill æru
unna af hjartans grunni,
en við það verða vorir
vardhaldsenglar fullharðir,
eyða þeim illskuráðum
ef að lund hreina stundum.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 244 4to

AM 148 8vo

AM 102 8vo

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 847 4to

JS 643 4to

JS 583 4to

JS 133 8vo

FRUMHEIMILDIR

Biblia. Það Er Öll Heilög Ritning vtlógd a Norrænu. [Guðbrandur Þorláksson gaf út].

Hólum í Hjaltadal, 1584.

Einar Sigurðsson í Eydölum. *Ljóðmáli.* Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson bjuggu til prentunar. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2007.

Guðbrandsbiblía. Sjá *Biblia. Það Er Öll Heilög Ritning vtlógd a Norrænu.*

Guðbrandsbiblía á netinu: <https://biblian.is/gudbrandsbiblia/>.

Jón Halldórsson. *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal II.* Reykjavík: Sögufélag, 1911–1915.

Jón Ólafsson úr Grunnavík. *Safn til íslenskrar bókmenntasögu,* Guðrún Ingólfsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir önnuðust útgáfu. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2018.

Vísnaðbók Guðbrands. Jón Torfason og Kristján Eiríksson sáu um útgáfuna. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Íslands, 2000.

FRÆÐIRIT

Guðrún Ása Grímsdóttir. *Vatnsfjörður í Ísafirði. Þættir úr sögu höfuðbóls og kirkjustaðar.* Brekka í Dýrafirði: Vestfirska forlagið, 2012.

Hannes Þorsteinsson. „Annáll séra Jóns prófests Arasonar í Vatnsfirði eða Vatnsfjarðarannáll hinn elzti 1395–1654.“ *Annálar 1400–1800 III.* Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1933, 1–20.

Harpa Hreinsdóttir. „Ljóðabréf Bjarna Gissurarsonar í Lbs 838, 4to.“ MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2007.

Jakob Benediktsson (ritstj.). *Hugtök og heiti í bókmenntafræði.* Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Mál og menning, 1983.

Jón Helgason. *Kvæðabók úr Vigur. AM 148 8vo B Inngangur.* Íslensk rit síðari alda, 2. flokkur. Ljósprentanir. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1955.

- Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson. „Inngangur.“ Einar Sigurðsson í Eyðölum. *Ljóðmáli*. Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson bjuggu til prentunar. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2007, xiii–xxxiv.
- Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson. „Skýringar og athugasemdir.“ Einar Sigurðsson í Eyðölum. *Ljóðmáli*. Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson bjuggu til prentunar. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2007, 163–260.
- Jón Samsonarson. „Séra Bjarni Gissurarson í Þingmúla. Ævi hans og kveðskapur.“ *Magistersritgerð*, Háskóli Íslands, 1960.
- Jón Torfason, Kristján Eiríksson og Einar Sigurbjörnsson. „Inngangur.“ *Vísnaþók Guðbrands*, Jón Torfason og Kristján Eiríksson sáu um útgáfuna. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000, vii–li.
- Jón Torfason, Kristján Eiríksson og Einar Sigurbjörnsson. „Skýringar.“ *Vísnaþók Guðbrands*, Jón Torfason og Kristján Eiríksson sáu um útgáfuna. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000, 448–84.
- Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* III–IV. Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1924 og 1926.
- Páll Eggert Ólason. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* I–II. Reykjavík, 1918–27.
- Sigurður Pétursson. „Poeta felicissimus. Latínuskáldið Stefán Ólafsson (um 1619–1688).“ *Í ljóssins barna selskap*. *Fyrirlestrar frá ráðstefnu um séra Hallgrím Pétursson og samtíð hans sem haldin var í Hallgrímskirkju 28. október 2006*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir. Ritröð Listvinafélags Hallgrímskirkju 2. Reykjavík: Listvinafélag Hallgrímskirkju og Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2007, 77–88.
- Þórunn Sigurðardóttir. „Constructing Cultural Competence in Seventeenth-Century Iceland: The Case of Poetical Miscellanies.“ *Mirrors of Virtue. Manuscript and print in late pre-modern Iceland*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Matthew James Driscoll. *Opuscula* Vol. XV. Kaupmannahöfn: Museum Tusulanum Press, 2017, 277–320.
- Þórunn Sigurðardóttir. *Heiður og huggun. Erfiljóð, harmljóð og huggunarkvæði á 17. öld*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2015.
- Þórunn Sigurðardóttir. „„Hverfi til yðar heilsun mín“. Ljóðabréf eftir séra Ólaf Jónsson á Söndum.“ *Ágústblóm lesin til heiðurs Ágústu Þorbergsdóttur sextugri 9. september 2020*, ritstj. Ari Páll Kristinsson, Jóhannes B. Sigtryggsson og Margrét Eggertsdóttir. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2020, 93–95.
- Þórunn Sigurðardóttir. „Voices from the past: Occasional poetry as a historical source.“ *Gender, History, Futures. Report from the XI Nordic Women's and Gender History Conference, Stockholm, Sweden, August 19-21 2015*, ritstj. Daniel Nyström og Johanna Overud. SKOGH. Sveriges kvinno- och genushistorikers skriftserie, nr 2. Stokkhólmur: SKOGH, 2018, 121–30.

ÁGRIP

Frumtignarvísur: Óþekkt ljóðabréf eftir séra Einar Sigurðsson í Eyðölum

Efnisorð: Ljóðabréf, Einar Sigurðsson í Eyðölum, Gísli Einarsson í Vatnsfirði, Magnús Jónsson í Vigur, varðveisla kvæða, handritamenning, höfundargreining

Í handritinu Lbs 847 4to er kvæði sem ber yfirskriftina „Frumtignarvísur“ og þar fyrir aftan tvö stutt kvæði, hið fremra ber yfirskriftina „Nú koma aðrar“ og hið aftara „En þessar eiga með að fylgja“. Enginn höfundur er tilgreindur í handritinu. Handritið var að öllum líkindum gert undir handarjaðri Magnúsar Jónssonar í Vigur árið 1693. Í því eru mestmegnis andleg kvæði eftir bæði nafngreind skáld og ónafngreind en einnig ádeilur, erfiljóð, lofkvæði o.fl. Í greininni eru færð rök fyrir því að Frumtignarvísur séu ljóðabréf eftir séra Einar Sigurðsson í Eyðölum sem hann orti til sonar síns, séra Gísla Einarssonar, sem þá var prestur í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp. Settar eru fram tilgátur um tilefni ljóðabréfsins og varðveislu þess. Tilefni bréfsins virðist vera að bregðast við umkvörtunum sonarins og vanda um við hann en jafnframt að telja í hann kjark. Ljóðmælandi gefur viðtakanda bréfsins einnig góð ráð og biður honum og fjölskyldu hans blessunar. Enn fremur er sýnt fram á að „fylgikvæðin“ séu af sama tagi og Frumtignarvísur, þ.e. ljóðabréf eða hlutar úr ljóðabréfum til séra Gísla frá föður hans. Að lokum eru kvæðin gefin út í fyrsta sinn, bæði stafrétt og með nútímastafsetningu.

SUMMARY

Frumtignarvísur: An unknown verse letter by Einar Sigurðsson í Eyðölum

Key words: Verse letters/Epistolary poems, Einar Sigurðsson í Eyðölum, Gísli Einarsson í Vatnsfirði, Magnús Jónsson í Vigur, Preservation of poetry, manuscript culture, Attributing authorship

A poem with the title “Frumtignarvísur” (*A poem to the Firstborn*) is to be found in the manuscript Lbs 847 4to, which was in all likelihood collected by Magnús Jónsson in Vigur in the year 1693. Two shorter poems, titled “Nú koma aðrar” (*Here is another poem*) and “En þessar eiga með að fylgja” (*But these are supposed to accompany them*), follow “Frumtignarvísur”. The manuscript contains religious poetry by various poets, some identified and some unknown, and some secular poetry as well. The author of the three poems under discussion is unidentified in the manuscript. Here I argue that the poems belong to the genre of verse letters/epistolary poems and, furthermore, that they were composed by the Reverend Einar Sigurðsson in Eydalir for his son the Reverend Gísli Einarsson in Vatnsfjörður by Ísafjarðardjúp in the Westfjords. I suggest that the purpose of “Frumtignarvísur” was to respond to the son’s complaints and to moralise over

him, but also to encourage him and give him paternal blessing. Furthermore, it is demonstrated that the third verse letter is of a similar kind to Frumtignarvísur, but the second poem is of a more affirmative nature, possibly from the time when the son started his career in the Westfjords. Finally, the first critical edition of the poems is presented at the end of the article, both in a diplomatic edition and in modern orthography.

Þórunn Sigurðardóttir

Research professor

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum / Háskóli Íslands

Árnagarði v/Suðurgötu

IS-101 Reykjavík

thorunn.sigurdardottir@arnastofnun.is / thsig@hi.is

KATELIN MARIT PARSONS

TIL ÞESS ERU ILL DÆMI AÐ VARAST ÞAU

*Um Bjarna í Efranesi í Skarðsárannál**

Allra manna athöfn bæði ill og góð
annáluð er upp í sérhvors brjósti –
last vor skildi lifa þjóð.

– Jón Magnússon í Laufási, *Kóngarímur*¹

HEIMILDARGILDI hefur lengi myndað meginásinn í annálarannsóknnum héraendis. Fyrir rannsakendur eru annálar frá mið- og árnýöldum geysimikilvægar heimildir, enda geta þeir verið einir til vitnisburðar um fjölbreytt atriði á borð við siglingar, árferði, veðurfar og afbrot.² Annálaritarar raða saman kjarnyrtum fregnum um ólík mál í línulegri tímaröð og henta þannig einkar vel í megindegum rannsóknum þar sem leitað er að vel tímasettum gögnum um afmarkað viðfangsefni.³ Í því samhengi hefur aðallega verið horft til annála sem heimilda um atburði í nærumhverfi annálaritaranna eða innan þess menningarsvæðis sem stóð annálariturum næst.⁴ Annálar

* Bestu þakkir fá Rósa Þorsteinsdóttir, Svanhildur Óskarsdóttir, Anna Kristín Gunnarsdóttir, Elín Konráðsdóttir, ritstjórar Gripla og ónafngreindir ritrýnendur. Þessi rannsókn var unnin í tenglum við verkefnið „Hið heilaga og hið vanheilaga: Viðtökur og dreifing veraldlegra og trúarlegra bókmennta eftir siðskipti á Íslandi“ (verkefnisstjóri er Margrét Eggertsdóttir) sem hlaut styrk frá Rannsóknasjóði árið 2020.

1 AM 103 8vo, 176r.

2 Gott nýlegt dæmi er verkefnið *Dysjar hinna dæmdu* – um aftökur og aftökustaði á Íslandi og félagslegt og náttúrufarslegt samhengi þeirra. Í mörgum tilfellum hafa opinber skjöl um eldri dómsmál ekki varðveist og gefa annálar betri heildarmynd um aftökur á Íslandi á árnýöld en t.d. Þingisbækur. Steinunn Kristjánsdóttir, Sigrún Hannesdóttir og Magnea Dís Birgisdóttir, „*Dysjar hinna dæmdu: Áfangaskýrsla 2018*“ (Reykjavík: 2018).

3 Sbr. t.d. Þorvaldur Thoroddsen, *Árferði á Íslandi í þúsund ár* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1916–17); Jón Steffensen, „Bólusótt á Íslandi,“ í *Menning og meinsemdir: Ritgerðasafn um mótunarsögu íslenskrar þjóðar og baráttu hennar við hungur og sóttir* (Reykjavík: Sögufélagið, 1975), 275–319; Ævar Petersen og Þórir Haraldsson, „Komur hvítabjarna til Íslands fyrr og síðar,“ *Villt íslensk spendýr*, ritstj. Páll Hersteinsson og Guttormur Sigbjarnarson (Reykjavík: Hið íslenska náttúrufræðifélag, 1993), 74–78.

4 Hermann Pálsson, *Eftir þjóðveldið: Heimildir annála um íslenska sögu 1263–98* (Reykjavík: Heimskringla, 1965), 9; ÍA I, 45.

hafa ekki endilega alltaf nærumhverfið í forgrunni og hefur þetta orðið til þess að efnið í þeim þykir misfýsilegt til rannsókna og útgáfu eftir tíma og staðsetningu atburða.⁵

Þegar annálar eru lesnir hver fyrir sig er áberandi einkenni margra þeirra að í þeim úir og grúir af óhugnaði: Pestdauðir uppvakningar, fóstur sem gráta í móðurkviði, kýr sem fæða meybörn, messuvín sem verður skyndilega blóðugt á lit við útteilingu og dreyrrauður himinn sem boðar óár og dauða. Þótt eldri fræðimenn hafi afgreitt slíkt efni með skýringum um „hjátrúarríngl“ vaknar spurning um hvort annálsformið hafi náð til fleiri þátta en skráningar helstu staðreynda hvers árs fyrir sig.⁶

Þar sem spurningin um áreiðanleika hefur yfirleitt verið í forgrunni hefur tiltölulega lítið verið fjallað um annálinn sem frásagnarform.⁷ Rými gefst sjaldan til þess að rýna djúpt í uppbyggingu einstakra frásagna í annálum eða kanna hlutverk annála og annálamenningar á Íslandi. Í síðasta hefti *Gripla* kom út vönduð athugun Philip Lavenders á annálsgrein í Oddverjaannál um konunginn Timur (1336–1405) og áhrif erlendrar sagnaritunar um Timur í íslenskum bókmenntum.⁸ Eins og í grein Lavenders eru efnistökin hér þrengd í eina annálsgrein en viðfangsefnið virðist við fyrstu sýn alfarið um innlent málefni.

Sérstaklega óhugnanleg annálsgrein í annál Björns Jónssonar á Skarðsá (1574–1655) lýsir því hvernig bóndi á Austurlandi myrðir konu sína árið 1553 eftir að hún veldur dauða sona þeirra. Ætla mætti að annálsgreinin í

- 5 Hannes Þorsteinsson skrifaði í inngangi sínum að annál Björns Jónssonar á Skarðsá að allt efni sem ekki varðaði Ísland „hefur orðið að fylgjast með hinu innlenda efni, svo að annálinn kæmi fram í þeirri mynd, sem höf. hefur við hann skilið“ en það væri „auðvitað ekkert á þessu að græða að neinu leyti.“ ÍA I, 34. Ljóst er hins vegar af varðveittum annálum að annálsformið var mikilvægur vettvangur fyrir umfjöllun um erlend málefni og að skrá þekkingu um umheiminn og stöðu Íslands innan hans, sbr. Robert Cook, „The *Chronica Carionis* in Iceland,“ *Opuscula* 8 (1985): 226–63. Sjá einnig *Oddaannálar og Oddverjaannáll*, Eiríkur Þormóðsson og Guðrún Ása Grímsdóttir bjuggu til prentunar (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2003).
- 6 ÍA I, 35; Þorvaldur Thoroddsen, *Landfræðissaga Íslands: hugmyndasaga manna um Ísland, náttúruskoðum og rannsóknum, fyrr og síðar*, 2. bindi (Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafjelag, 1892–1904), 2–4.
- 7 Erika Sigurdson, „The Church in Fourteenth-Century Iceland: Ecclesiastical Administration, Literacy, and the Formation of an Elite Clerical Identity“ (Doktorsritgerð, University of Leeds, 2011), 72–73.
- 8 Philip Lavender, „Timur, ‘The Wrath of God’: An Unknown Source of *Oddverjaannáll* and the Vindication of a Tyrant in *Ambáles saga* and *Ambáles rímur*,“ *Gripla* 31 (2020): 125–58.

Skarðsárannál kæmi úr nánasta umhverfi Björns þar sem bóndinn flytur síðan á Skagaströnd. Við nánari athugun kemur í ljós að hér er um að ræða flökkusögn sem þekkist víða um heiminn og einkennist gjarnan af því að hún er sviðsett í hversdagsleikanum í nærumhverfi heimildarmannsins og á að flytja aðvörunarboðskap til viðtakenda. Íslenska staðfæringin tekur skýr mið af aðstæðum hérlendis og er efnislega óhugnanleg án þess að fjalla um ófreskjur eða furður úr yfirnáttúrulegum sagnaheimi. Af viðtökum sögunnar í nútímanum má sjá að frásögnin hefur verið talin nógu trúverðug sem sagnfræði til þess að vera m.a. tekin inn í umfjöllun fræðimanna um glæpi og refsingu og jafnvel í ættfræðigagnagrunn Íslendingabókar.

Afgerandi sönnun fyrir því að uppruni annálsgreinarinnar liggur fyrir utan landsteinana er að hún er af þekktri alþjóðlegri gerð þjóðsagna, AT 2401/ATU 1343* („The Children Play at Hog-Killing“).⁹ Eins og rætt verður hér á eftir er alþjóðlegu sögninni blandað saman í Skarðsárannál við atvik sem átti sér raunverulega stað í nærsamfélagi Björns. Sambræðingurinn myndar yfirdrífna heildarfrásögn en nær um leið að búa til skýringu á erfiðu máli frá upphafi 17. aldar þar sem ekki tókst að skera úr um hvort ungur maður hafði verið myrtur eða bráðkvaddur. Yfirvöld létu rannsóknina falla niður án þess að komast til botns í málinu og ljóst er að ýmsum fannst óásættanlegt að mennirnir sem lágu undir grun væru ekki sóttir fastar til saka.

Tíminn og annállinn

Íslendingar áttu trúarlega aðild að hinum kristna heimi og það að deila þekkingu á sameiginlegri sögu þess heims var verðugt verkefni sem þjónaði mikilvægu hlutverki við að skapa og viðhalda trúarlegri sjálfsmynd manna í útjaðri Evrópu. Svanhildur Óskarsdóttir hefur bent á að skipulagning íslenskra annála á miðöldum hafi tekið mið af útbreiddum hugmyndum um skiptingu tímans í heimsalda (lat. *aetates mundi*).¹⁰ Mannkynssagan gerðist ekki innan í tilviljunarkenndum og kaótískum ramma heldur mátti

9 Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*, FF Communications 285 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004), 145–46.

10 Svanhildur Óskarsdóttir, „Um aldir alda: Veraldarsögur miðalda og íslenskar aldartölur,“ *Ritið* 5.3 (2005): 111–33; Svanhildur Óskarsdóttir, „Writing Universal History in Ultima Thule: The Case of AM 764 4to,“ *Medieval Scandinavia* 14 (2004): 185–94.

skipta henni snyrtilega í tímaeiningar sem samanlagðar náðu yfir sögu alls jarðlífs frá sköpun heimsins til dómsdags og þar með endaloka jarðnesks tíma. Veraldarsagan hófst með Adam og Evu og þótt veraldlegi tími annálanna hafi ekki alltaf byrjað strax á þessum upphafspunkti ríkti samróma skilningur í evrópskum fræðiritum um að saga fornaldar og samtímasaga tengdust órjúfanlegum böndum og mynduðu heildarfrásögn um hjálpræðissögu mannsins.¹¹

Á Íslandi náði heimsaldrakerfið fljótt útbreiðslu og eru verk um sögu veraldar meðal elstu sagnfræðilegra skrifa sem hafa varðveist á íslensku.¹² Þáskataflan liggur til grundvallar íslenskum annálum frá miðöldum og segja má að tíminn í þeim hverfist um skýra þungamiðju sem er upprisa Krists og þar með frelsun manna. Æviskeið hvers manns er staðsett að hluta til í línulegri atburðarás veraldartímans en dánarár einstaklingsins markar ekki lokapunkt sálarinnar heldur nýtt upphaf því að strax tók við annars konar tími sem var laus úr viðjum dauðleikans.

Þótt árnyaldarannálarnir miði ekki við páskatöfluna er afstaðan til tímans í grunninn sú sama. Þorlákur Skúlason Hólabiskup sem bað Björn Jónsson á Skarðsá um að hefjast handa við annálagerð hafði áður þýtt íhugunarrit Jóhanns Gerhards um kristilegt líferni og dauða. *Fimmtíu heilagrar hugvekjur* Gerhards komu fyrst út á Hólum árið 1630 og endurspegla vel þessa heimsmynd þar sem manneskjan stígur tímabundið inn í ramma jarðnesks tíma þar sem raunverulegt verkefni hennar er undirbúningur sálarinnar fyrir hið eilífa handan við veröldina:

Í þeirri meiningu förum vér villt að vér ætlum vér munum deyja á þeim seinustu andarslitrum, því ef vér athugum rétt þá deyjum vér á hvörjum degi, á hvörri eykt, á hvörju augnabliki, því þess meir sem eykst við vora lífdaga þess meir kortast þeir. [...] Vær föllum ekki hastarlega í dauðann heldur líður og færir smám saman að þeim tímans punkti og stundu sem Guð hefur ásett. [...] Dauðinn flytur og færir mann frá stundlegum og fljóttlíðandi tímum inn til eilífðarinnar.¹³

11 Svanhildur Óskarsdóttir, „Universal history in fourteenth-century Iceland: Studies in AM 764 4to“ (Doktorsritgerð, University College London, 2000), 218–20.

12 Sverrir Tómasson, „Heimsaldrar og annálar,“ í *Íslensk bókmenntasaga I*, ritstj. Vésteinn Ólason (Reykjavík: Mál og menning, 1992), 402–10.

13 Johann Gerhard, *Fimmtíu heilagrar hugvekjur: Meditationes sacrae*, Þórunn Sigurðardóttir sá um útgáfuna (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2004), 186–87.

Skáldið og presturinn Guðmundur Erlendsson í Felli í Sléttuhlíð (um 1595–1670) sem var samtímamaður Björns á Skarðsá orti nýárssálm árið 1634 sem notar þessa hugleiðingu um tímann og dauðann sem upphafspunkt:

HUad mun vor auma Æfe hier,
 annad enn hlaup til Grafar?
 Eitt Dægur : ødru afhender, oss,
 so ei neytum tafar,
 Eins Arid hvørt,
 oss yter burt,
 eykur senn Lijf og skierder,
 vort nya ær,
 gief Christe klar,
 Kiørprijdt med Blessan verde.¹⁴

Í sálmi Guðmundar kemur fram annað einkenni margra verka frá árnýöld sem er trú manna að hægt væri að túlka óhagstæð tíðindi, ógnvekjandi náttúrufyrirbæri og annan óhugnað sem viðvaranir Guðs um yfirvofandi og verri hegningu nærsamfélagsins eða jafnvel um dómsdag alls heimsins. Áminningar um hverfuleika veraldarinnar og þörf mannkyns fyrir sálhjálp eru tíðar í kveðskap 17. aldar.¹⁵ Fyrirboðar í kveðskap Guðmundar eru hins vegar ápreifanlegir frekar en almenns eðlis og auðveldlega má staðsetja þá í tíma og rúmi alveg eins og í annálum.¹⁶ Í nýárssálmi Guðmundar er því t.d. lýst hvernig ógnvænlegt teikn hafði sést á tungli á liðnu ári (þ.e. 1633) en að menn hafi ekki snúist til iðranar með þeim afleiðingum að á skall harkalegt vetrarveður í kjölfarið.

Fullyrðing Guðmundar í sálminum endurspeglar vel hvernig trú alþýðumanna á fyrirboðum og spádómum hélt velli eftir siðaskiptin eins og umfangsmiklar rannsóknir Jürgens Beyers hafa leitt glögglega í ljós.¹⁷ Beyer

14 Guðmundur Erlendsson, *Historia. Þijnunnar og Daudans Drottins vors Jesu Christi. Epter Textans einfallre Hliodan / i siø Psalmum yferfaren* (Hólar, 1666), [233]. Ártalið 1634 kemur úr eiginhandarriti skáldsins í Lbs 1529 4to, 60r–v.

15 Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn: List og lerdómur í verkum Hallgríms Péturssonar* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2005).

16 Katelin Marit Parsons, „Songs for the End of the World: The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð“ (Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2020).

17 Jürgen Beyer, *Lay Prophets in Lutheran Europe (c. 1550–1700)*, Brill's Series in Church History and Religious Culture 74 (Leiden: Brill, 2017). Beyer forðast að flokka slíkt sem alþýðutrú í ljósi þess að lútherskir prestar áttu oft virkan þátt í dreifingu efnis af þessu tagi.

bendir á að lærðari guðfræðingar hafi ekki endilega sýnt eins sterkan áhuga á skilaboðum um komandi óár og sóknarprestar á borð við Guðmund Erlendsson.¹⁸ Hins vegar var heimsmyndin í grunninn sú sama. Eins og foreldri óhlýðinna barna sem eru í hættu á að fara sér að voða þurfti Guð að beita „hrís“ eða líkamlegri refsingu til þess að framkalla iðran og kenna farsæla hegðun.¹⁹ Í samanburði við eilífa glötun var jarðnesk hegning mis-kunnsemi ef hún dugði til þess að beina sálinni aftur á rétta braut.

Spönsku vísur Ólafs Jónssonar á Söndum geyma svipaða túlkun á tíma og tíðindum. Skáldið fer ekki dult með að hann flokkar komu Spánverjanna sem „hirtingu“ um leið og hann upphefur sýslumanninn Ara Magnússon í Ögri fyrir að hafa skipulagt fjöldamorð. Sjaldan er ein báran stök og Ólafur á Söndum þræðir þrenn ótíðindi saman í tímaröð máli sínu til stuðnings: tvennir skæðir smitsjúkdómsfaraldrar (fyrst bráðasótt sem hafði gengið um tíu árum áður og síðan bólusótt sem felldi margt yngra fólk) og svo skipbrot Spánverjanna um haustið 1615.²⁰

Samtenging bólu við veru skipbrotsmanna á Vestfjörðum er gott dæmi um framsetningu sem í kveðskap telst nokkuð augljóslega til mælskulistar frekar en til upptalningar á staðreyndum. Þótt Ólafur á Söndum hafi hælt fósturbróður sínum Ara í Ögri fyrir að hafa látið drepa hvalveiðimennina voru til aðrar frásagnir sem sýndu Ara í miður fögru ljósi.²¹ Með því að minna á sameiginlega þjáningu sem snerti landið allt (þ.e. mannskæða faraldra) í upphafi kvæðisins (*exordium*) gaf Ólafur viðtakendum sínum tóninn og sendi þeim sterk skilaboð um að hann væri á bandi þeirra og þátt-

18 Beyer, *Lay Prophets in Lutheran Europe*, 227.

19 Um uppeldislöggjöf og húsaga sjá: Loftur Guttormsson, *Bernska, ungdómur og uppeldi á einveldisöld: Tilraun til félagslegrar og lýðfræðilegrar greiningar*, Ritsafn Sagnfræðistofnunar 10 (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 1983), 77–78.

20 Sjá Ólafur Davíðsson, „Vig Spánverja á Vestfjörðum 1615 og „Spönsku vísur“ eptir síra Ólaf á Söndum,“ *Tímarit Hins íslenska bókmentafélags* 16 (1895): 88–163. Athygli vekur að samkvæmt Ólafi virðist skipbrot basknesku hvalveiðimannanna hafa komið á hæla bólusóttarinnar, en Skarðsárannáll færir hvort tveggja fram í tíma til ársins 1616. Óumdeilt er í dag að Björn Jónsson fór áravillt með skipbrot hvalveiðimannanna, en hingað til hefur staðhæfing Skarðsárannáls verið tekin gild um að bólan hafi gengið árið 1616. Eiginhandarrit Guðmundar Erlendssonar á kvæðabók sinni *Gigju* styður eindregið framsetningu Ólafs á atburðarásinni því þar kemur skýrt fram að Guðmundur lá sjálfur milli lífs og dauða í bólunni árið 1615 á Hafsstöðum á Skagaströnd, sjá Lbs 1529 4to, 63v.

21 *Spánverjavígin 1615: Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur*, Jónas Kristjánsson bjó til prentunar, Íslensk rit síðari alda 4 (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1950).

takandi í sársaukanum.²² Til þess að fræða og sannfæra áheyrendur vísanna um tiltekinn boðskap (þ.e. að morð á erlendu hvalveiðimönnunum hafi verið í samræmi við vilja Guðs) reyndi Ólafur að höfða til tilfinninga þeirra og er niðurröðun frásagnarinnar í samræmi við það markmið.²³

Annálar sem frásagnarform

Ríkjandi skoðun um annála sem frásagnarform hefur verið að slík skrif skorti bókmenntalega eiginleika og séu tiltölulega ósnortin af túlkun eða lagfæringu.²⁴ Þessi afstaða tengist að einhverju leyti eldri hugmyndum um uppruna annála sem sagnfræðiritunar í sinni tærustu og frumstæðustu mynd; að þeir séu einfaldir minnisþekktar um stórtíðindi sem voru krotuð á talbyrðinga en þróuðust með tíð og tíma í flóknari og skipulagðari frásagnir.²⁵ Í þessu samhengi var lítið á annálaritara sem gagnasafnara en ekki eiginlega rithöfunda. Þar sem útkoman væri „óbókmenntaleg“ í eðli sínu átti hún að vera gagnlegri, hlutlausari og meira traustvekjandi heimild en lengri og samfelldari rit um sama efni:

The very second-rateness of chronicles gives them a value to the historian today. The author of a literary history arranged and selected his facts, working them into his theme. [...] But the chronicler was less selective and although a chronicle is jerky to read it is a mine of information. A chronicler was not necessarily a man of great gifts. All he required was an accurate eye and a lively interest in events.²⁶

22 Eugene Garver, *Aristotle's Rhetoric: An Art of Character* (Chicago: University of Chicago Press, 1994), 111.

23 Um mælskulist í íslenskum kveðskap 17. aldar sjá: Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, 69–80.

24 Ottar Dahl, *Grunttrekk i historieforskningens metodelære* (Oslo: Universitetsforlaget, 1967), 45.

25 R. Lane Poole, *Chronicles and Annals: A Brief Outline of their Origin and Growth* (Oxford: Clarendon Press, 1926). Um viðhorf fræðimanna til annála sjá: R.W. Burgess og Micheal Kulikowski, „The History and Origins of the Latin Chronicle Tradition,” *The Medieval Chronicle* 6 (2009): 153–78.

26 Antonia Gransden, *Historical Writing in England: c. 550 to c. 1370* (London: Routledge, 1996/1974), 31.

Óhætt er að segja að fræðimenn nálgist ekki lengur annálaritun sem samþjöppun minnisverðra staðreynda í eina samhengislausu heild. Samtímaviðburðir geta t.d. haft skýr áhrif á túlkun og framsetningu annálaritara á liðnum atburðum.²⁷ Krafa var ekki heldur gerð til sagnfræðinnar að hún ætti að birtast í látlausum búningi til þess að þykja áreiðanleg. Á miðöldum var tiltölulega algengt að semja rit um sagnfræðilegt efni í bundnu máli, m.a. um veraldarsögu.²⁸

Það að rita annál snerist um val á ákveðnu formi sem tengist ekki hæfileika eða getu ritarans. Reglulegt annálahald tíðkaðist innan evrópskra klausturstofnana á miðöldum og gæti falið í sér e.k. skjalagerð stofnunarinnar þar sem fjöldi aðila innan hennar kom að verkinu.²⁹ Annálaritarar gátu einnig verið miklir og færir höfundar og skáld á borð við Flodoardus frá Reims (d. 966) kunnu að beita knöppu frásagnarformi á áhrifamikinn hátt til þess að byggja upp ákveðna mynd af heiminum.³⁰ Eins og Flodoardus voru margir annálaritarar á miðöldum jafnframt prestar eða prestlærðir og hefur Erika Sigurdson bent á að vinsældir annálaformsins á Íslandi á 14. öld gæti einmitt stafað af ríkri þátttöku menntaðra klerka í ritmenningu þess tíma.³¹ Þótt algengast sé að vísa til annála sem heimilda um staka veraldlega atburði mætti einnig skilja þá sem trúarlega bókmenntagrein þar sem allur jarðneskur tími og athæfi dauðlegra manna rúmast innan stærri hvelfingar eilífðarinnar.

Á 16. öld lá annálagerð að mestu niðri á Íslandi. Skarðsárannáll markar upphaf nýs tímabils fyrir annálaritun á Íslandi.³² Björn Jónsson á Skarðsá hóf sennilega annálaritun á tímabilinu 1633–38 en leit svo á að hann væri að skrifa í beinu framhaldi af miðaldaannálunum.³³ Í formála Björns á

27 Sbr. Eldbjörg Haug, „The Icelandic Annals as Historical Sources,” *Scandinavian Journal of History* 22.4 (1997): 269–70; Elizabeth Ashman Rowe, „The Flateyjarbók Annals as a Historical Source,” *Scandinavian Journal of History* 27.4 (2002): 239.

28 Sven-Bertil Jansson, *Medeltidens rimkrönikor: Studier i funktion, stoff, form*, Studia Literarum Upsaliensia 8 (Nyköping: Läromedelförlagen, 1971).

29 M.T. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066–1307* (Oxford: Blackwell, 1993), 100.

30 Sarah Foot, „Annals and Chronicles in Western Europe,” *The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400–1400*, ritstj. Sarah Foot og Chase F. Robinson (Oxford: Oxford University Press, 2012), 350–56.

31 Sigurdson, „The Church in Fourteenth-Century Iceland,” 66.

32 ÍA I, 35.

33 ÍA I, 46–47.

Skarðsá kemur skýrt fram að það var Þorlákur Skúlason Hólabiskup sem hafði frumkvæðið að verkinu og bað Björn um að semja annál um innlend tíðindi sem hæfist á árinu 1400.³⁴ Samkvæmt formála Björns Jónssonar á Skarðsá að Skarðsárannál vildu annálaritarar miðaldanna fræða landsmenn um „tíðindi og tilburði, sem skeð hafa, ekki aleinasta innanlands meðal þeirra, heldur og utanlands um alla Norðurláfu heimsins, eða svo langt um heiminn, sem þeir hafa farið eður fregna fengið.“³⁵ Þessi skilningur á annálsforminu mótaði einnig annálaritun á 17. og 18. öld hjá mönnum eins og Birni.

Annállinn var langt frá því að vera „nútimalegasta“ formið fyrir ritun sagnfræðinnar á árnýöld og hefur Ingi Sigurðsson vakið athygli á því að í Evrópu dró úr vægi annálsformsins á svipuðum tíma og stjarna þess fór aftur að rísa á Íslandi.³⁶ Annálsformið var ekki sjálfsagt val og beina mætti sjónum betur að því af hverju menntamaður eins og Þorlákur Skúlason skyldi vilja taka aftur upp frásagnarform sem svipaði til innlendra miðaldaheimilda og brúaði bilið frá 15. öld til nútímans.

Hægt er að taka undir með Óskari Halldórssyni að fornmenntastefnan átti mikilvægan þátt í valinu.³⁷ Biskupinn og annálaritarinn túlkuðu verkið sem endurreisn gamallar og göfugar hefðar. Ef vel er að gáð í formála Skarðsárannáls koma einnig fram aðrir og veraldlegri hagsmunir um samskipti við útlönd, t.d. um réttindi gagnvart kaupmönnum og setningu verslunartaxta. Þótt Björn gangi ekki svo langt að gagnrýna einokunarverslunarstefnu konungsins kallar hann á samheldni Íslendinga gagnvart kaupmönnum til þess að verja innlenda hagsmuni þar sem annálar voru til vitnisburðar um afturför í þeim málum.³⁸ Björn hvetur m.a. lesendur sína til að nota annálana til þess að bera saman réttindi Íslendinga á dögum Sæmundar Jónssonar í Odda og Þorvaldar Gissurarsonar við skert réttindi í verslunarmálum við upphaf 17. aldar. Frá þessum sjónarhóli

34 Í A I, 47.

35 Í A I, 45–46.

36 Ingi Sigurðsson, „Þróun islenzkrar sagnfræði frá miðöldum til samtímans,“ *Saga* 38 (2000): 13–14.

37 Óskar Halldórsson, *Bókmenntir á lærdómsöld: 1550–1770*, ritstj. Sigurður Líndal (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1996).

38 „Veldur og í mörgu hverju hér innanlands vanfylgi vor sjálfra og samheldisleysi, en það sjáum vér Íslendingar, að samheldi hafa þeirra útlenzku menn (um kaupskapinn að tala) á móti oss.“ Í A I, 48.

er Skarðsárannáll valdeflandi tæki sem sýnir lesendum hvað einkennir „okkur“ gagnvart umheiminum. Hann er saminn með það í huga að tengja hann beint við eldri annála og mynda þar með óslitna heildarfrásögn. Ekki fer á milli mála að þessi frásögn á að snúast um hæga og bitandi hnignun.

Harmleikurinn fyrir austan

Erika Sigurdson hefur bent á að í íslenskum annálum frá miðöldum megi finna ýmsar heildstæðar frásagnir og á þetta svo sannarlega einnig við um Skarðsárannál.³⁹ Eins og dæmið sem Sigurdson rekur er atburðarásin tvískipt, en tvær frásagnir frá mismunandi tímum og stöðum eru settar hlið við hlið til þess að mynda stærri heild.⁴⁰ Annálsgreinin er það löng að henni hefur verið skipt hér í tvo kafla þótt vissulega sé um að ræða óslitinn þráð í Skarðsárannál. Textinn er birtur eins og í útgáfu Hannesar Þorsteinssonar en getið er um smávægilegan orðamun við aðaltexta Hannesar (Lbs 40 fol.) í neðanmálgreinum:

Anno 1553. Verður Eggert Hannesson hirðstjóri. Ormur er þá lögmaður fyrir norðan, en Erlendur fyrir sunnan.

Í þann tíma bar svo við: Austur á landi bjó einn maður, er Bjarni hét. Hann átti nokkur piltabörn við konu sinni. Bjarni var hversdagslega gæfur maður og ráðvandur, en kona hans sinnisstærri og málhrópssöm. Piltar þeirra voru gangfráir, er þetta bar við. Það var máltæki þessarar konu og hótan við drengina, er þeim varð á nokkuð, eður breyttu af hennar vilja, að hún sagðist skyldi skera undan þeim sköpin. Þessa hætti hennar hugfestu sveinarnir, og nefndu þetta hver⁴¹ við annan. Svo bar við eitt sinn, er þau hjón voru að heyverki, en börnin við hús að leik sínum, að yngri pilturinn misþóknaðist þeim eldra, svo sá hinn elzti hótaði honum að skera af hans sköp, ef hann gerði ekki að. Hinn yngri gegndi því ekki, og fékk hinn sér þá hníf, og lagði þann yngra niður, og skar af honum hans leyndarlim og dó svo það barnið. Kom þá móðirin að, sá hvað um var, og varð bæði hrygg og reið, og sló drenginn þann, sem

39 Sigurdson, „The Church in Fourteenth-Century Iceland,“ 72–74.

40 Sigurdson, „The Church in Fourteenth-Century Iceland,“ 74–75.

41 Lbs 40 fol. (66v): hver] huor.

barnið skaðaði, og varð meira en hún hugði, svo það barn dó og. Eptir það kom Bjarni heim frá verki sínu, og leit nú börnin dauð. Varð honum þá og mjög mikið um, er hann vissi konan hafði sálgað barninu, en hitt skeð af hennar orðbragði, varð reiður og sló konuna meira⁴² en skyldi, eður vildi, og dó svo konan. Kom þá hryggð að Bjarna og angur, sagði mönnum til, hverninn komið væri, og iðraðist verk síns.⁴³

Þótt saga fjölskyldunnar sé átakanleg er augljóst að hún líkist vissum tilbrigðum þjóðsagna. Við nánari eftirgrennslan tilheyrir hún stórum og fjölbreytilegum hópi sagna sem hefur verið flokkaður sem AT 2401/ATU 1343* og má rekja til fornaldar en staðfæring eins og sést í annálsgreininni er algengt einkenni sagnagerðarinnar.

William Hansen hefur tekið saman yfirlit um ATU 1343* sem birtist fyrst í *Varia Historia* sem rómverski rithöfundurinn Claudius Aelianus tók saman á 3. öld e.Kr.⁴⁴ Sögur af þessari gerð þjóðsagna hafa ekki fundist áður í íslenskum heimildum.⁴⁵ ATU 1343* þekktist ekki heldur á öðrum Norðurlöndum nema í Finnlandi (E 1551) þar sem hún birtist í samískum þjóðsögum.⁴⁶

Sameiginlegi þráðurinn í ATU 1343* er að barn við leik tekur upp hníf og hermir eftir athæfi fullorðinna (oftast slátrun á dýri) sem leiðir til dauða annars barns (bróður hins). Framvinda sögunnar er ólík og Hansen flokkar sögunnar í þrjú megintilbrigði.⁴⁷ Í fyrsta tilbrigðinu hrindir þetta af stað keðju dauðsfalla innan sömu fjölskyldunnar þar sem móðirin ræðst af mikilli heift á barnið sem hefur drepið yngri bróðurinn en hún gleymir í uppnámi sínu að hún er að baða yngsta barnið með þeim afleiðingum að það drukknar. Móðirin lætur lífið (hengir sig) og að lokum deyr faðirinn úr sorg. Harmsagan endar með gerð stöku á latínu sem lýsir hörmungunum. Í öðru tilbrigði sögunnar felur eldra barnið sig í ofni eftir að hafa drepið

42 Lbs 40 fol. (67v): meira] þó meir.

43 ÍA I, 132–33.

44 William F. Hansen, *Ariadne's Thread: A Guide to International Tales Found in Classical Literature* (Ithaca: Cornell University Press, 2002), 79–85.

45 Rósa Þorsteinsdóttir, munnleg heimild, 30. mars 2021.

46 Marjatta Jauhainen, *The type and motif index of Finnish belief legends and memorates*, FF Communications 267 (Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1998), 212.

47 Hansen, *Ariadne's Thread*, 82–83.

yngrri bróðurinn en móðirin banar því óafvitandi. Í þriðja tilbrigðinu er sak-
hæfi barnsins í forgrunni en réttlátur dómari lætur unga barnið velja milli
eplis og gulls. Barnið velur hiklaust eplið og sýnir þetta ótvírætt að barnið
hefur enn ekki þroska til þess að skilja heim fullorðinna. Skilaboðin eru
þau að börn eigi ekki að dæma samkvæmt lögum fyrr en þau sýna getu til
þess að tengja saman gerðir og afleiðingar.

Þjóðsagan um Bjarna tilheyrir augljóslega fyrstu gerð sögunnar þar sem
móðirin ræðst á elsta soninn í tilfinningauppnámi. Þegar horft er aðeins til
eldri sagna stendur íslenska þjóðsagan nokkuð sér á báti enda er það gróf
hótun móðurinnar um geldingu sem leiðir til hörmungarinnar. Hótunin
um að skaða kynfæri barns einkennir hins vegar hóp mun yngri samtíma-
sagna um móður sem talar kærleysislega um að skera af lim sonarins
vegna hegðunar. Ung dóttir hennar hlýðir á móðurina og nær í skæri til
þess að gelda yngri bróður sinn án þess að hafa hugmynd um alvarleika
málsins. Framvinda sögunnar er að öðru leyti eins og í ATU 1343* en Jan
Harold Brunvand hefur flokkað þessa samtímasögn sem nr. 03250 („The
Mother’s Threat Carried Out“) í skrá sinni yfir slíkar sagnir.⁴⁸

Íslenska þjóðsagan sýnir að sögnin þekktist þegar á árnýöld í mjög
svipaðri gerð og hefur verið skráð í dag en hefur að því er virðist ekki ratað
í söfn evrópskra þjóðsagnasafnara. Líklegasta skýringin felst í því að sagan
er talsvert grófari en ATU 1343* um barnið sem sker leikfélaga sinn á háls
í slátrunarleik sem þótti þó varla prenthæf þegar Grimms-bræður hófu
útgáfu. Þeir slepptu henni úr prentuðu safni sínu strax árið 1819 eftir að
hafa birt tvær sögur af gerð ATU 1343* í frumútgáfunni frá 1812 undir
fyrirsögninni *Wie Kinder Schlachtens miteinander gespielt haben*.⁴⁹ Ólíklegt
er að enn óhugnanlegra afbrigði um ofbeldisfulla hótun móður myndi rata
greiðlega á prent.

Ótti við óaðgætni í orðfæri eða uppeldislega framkomu móður
við barn er áberandi í yngri flökkusögnum og ljóst að frásögnin á að

48 Jan Harold Brunvand, *Encyclopedia of Urban Legends*, 1. bindi, 2. útg. (Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2012), 426–27, 752; Ingo Schneider, „Traditionelle Erzählstoffe und Erzählmotive in Contemporary Legends,“ *Homo narrans: Studien zur populären Erzählkultur: Festschrift für Siegfried Neumann zum 65. Geburtstag*, ritstj. Christoph Schmitt (New York: Waxmann Münster, 1999), 165–79.

49 Dieter Richter, „Wie Kinder Schlachtens mit einander gespielt haben (AaTh 2401): Von Schonung und Verschönerung der Kinder – in und vor einem Märchen der Brüder Grimm,“ *Fabula* 27.1 (1986): 1–11.

vera til aðvörunar en ekki skemmtunar. Langlois færir rök fyrir að í nútímabúningi feli frásögnin m.a. í sér lærdóm um skaðlega einangrun móðurinnar í umönnunarhlutverki, en í þeim gerðum sem hún kannaði komu hvorki faðir né aðrir fullorðnir við sögu og einkaheimilið í úthverfallandslaginu virkar eins og aðþrengjandi eyja.⁵⁰

Vissulega skapa samfélagslegar væntingar til hinnar vestrænu móður tilefni til þess að skoða sjónarhól hennar en einangraða og bugaða nútíma-konan er ekki til staðar í Skarðsárannál. Sagan hverfist ekki um harmleik móður, heldur föður. Í íslenskri gerð sögunnar er auðséð að langvarandi fjarvera foreldra frá ungum börnum taldist ekki til vanrækslu enda þurftu allir fullorðnir að leggjast á eitt við að sjá um heyskapinn. Hið stutta íslenska sumar gaf engum grið og foreldrarnir tryggðu afkomu fjölskyldunnar með því að vinna úti við yfir sumartímamann.

Ógætlegt orðfæri af hálfu móðurinnar um að skaða piltana í refsingarskyni undirbýr þá hins vegar illa fyrir einveru saman.⁵¹ Þessi ógætni býr í eðlisfari konunnar samkvæmt frásögninni. Þetta veit faðirinn vel og reiði hans í garð eiginkonunnar vegna ófullkomleika hennar tekur á sig ofsakennda mynd þegar hann kemur síðan heim og lemur hana í bræðiskasti. Húsagi breytist í morð. Bjarni hefur þegar verið kynntur til leiks sem í meðallagi góður og hófsamur maður og því hlýtur sekt hans sem gerandi að veða þyngst af öllum.

Raunir Bjarna í Efranesi

Sagan um Bjarna tekur nú óvænta stefnu sem mætti kalla „íslenska afbrigðið“ þar sem nú þarf að dæma föðurinn en ekki barnið. Eins og í mörgum öðrum birtingarmyndum þjóðsögunnar deyr eigenmaðurinn svo sannarlega úr sorg en íslenska afbrigðið leggur óvenjulegt mat á það hvað felst í slíkum örlögum:

Er svo mælt höfðingjum landsins hafi litizt, hann skyldi ganga um kring Ísland og á hverja kirkju, og berfættur öllum þeim tímum, er hann þyldi, með því fleira, er þá tíðkist í söngum, því í þann tíma

50 Janet L. Langlois, „Mothers' Double Talk,“ *Feminist Messages: Coding in Women's Folk Culture*, ritstj. Joan Newlon Radner (Champaign: University of Illinois Press, 1993), 80–97.

51 Sbr. Loftur Guttormsson, *Bernska, ungdómur og uppeldi*, 176–78.

voru skriptir og carinur á málum, en ekki alltiðum féútlát, eður og líka, að þeim þótti Bjarni ekki fær af landinu að fara fyrir sorg og vilsemi. Bjarni þessi gekk þrisvar kringum Ísland, og um síðir nam hann staðar í Skagafirði á Skaga, giptist þar og bjó. Var hann ei við alþýðu viðfellldinn, sem að sjá síborgandi maður. Hann bjó til dauða síns margt ár í Efranesi á Skaga; áttu þau Arndís, kona hans, einn pilt, sem Jón hét. Hann varð nær 20 ára gamall, og bar svo við, hann reri við sjó í Kelduvík þar niðri, hjá þeim manni, er Guðmundur hét Óttarsson, og sonum hans þremur. Þeir voru orðskáir og hrakmálin, sem faðir þeirra. Einn tíma komu þeir feðgar af sjó og fluttu Jón Bjarnason dauðan í land, sögðu hann bráðkvaddan orðið hafa. Var svo maðurinn grafinn, en foreldrum hans féll þetta yfrið þungt, ekki síður Bjarna; var maður þessi og þá þeirra fyrirvinna. Dó þessi Bjarni litlu síðar, angraður mjög, en Arndís var flutt til Skagafjarðar inn. Var Jón Sigurðsson lögmaður þá á Reynistað og hafði sýslu í Skagafirði. Hann hafði mál það uppi, og var tekinn einn af þeim bræðrum, og fékkst ekkert til sanninda eður styrkingar málinu. Féll það mál niður, en Jón lögmaður veitti Arndísi framfæri, meðan hún lifði. Gvendur þessi varð vesæll og hans synir, og dóu svo á þeim hörðu árum litlu síðar, sem fleira vegfarandi fólk. Það var til merkis um landgang Bjarna, að hann var sífelldlega berfættur, og hann gekk svo hart um grjótt, sem hver einn skófataður.⁵²

Björn á Skarðsá var Skagfirðingur og ætla mætti að hann þekkti söguna um Bjarna í Efranesi úr sínu nærumhverfi. Eins og Hannes Þorsteinsson kom auga á var Björn Jónsson sjálfur við sjóróðra á Skaga á unglingsárunum.⁵³ Mjög athyglisvert er að hann tímasetur glæp og refsingu Bjarna lúthersku megin við siðaskiptin því fullyrðingun um að höfðingjar landsins hafi tekið ákvörðun um „skriftir og kárinur“ er í senn langsótt og í takt við framsetningu Björns á valdamissi Íslendinga: sektir sem runnu til konungsins fyrir brot manna voru ekki endilega „lútherskt“ fyrirbæri og við upphaf lútherska tímans mátti innlenda valdastéttin ráða meiru um sanngjarna refsingu manna.

52 ÍA I, 133–34.

53 ÍA I, 28.

Einn þráður í sögunni um Bjarna í Efranesi sem var ekki hreinn upp-spuni frá rótum var dauði unga mannsins af óþekktum orsökum í róðri við Kelduvík. Eins og lýst var í annálsgreininni lágu bóndi að nafni Guðmundur Óttarsson og þrír synir hans undir grun um að hafa orðið honum að bana. Var einn ónefndur sonur Guðmundar handtekinn en feðgarnir neituðu staðfastlega sök og málið féll þar með niður. Vel má vera að hinn látni hafi heitið Jón Bjarnason og búið í Efranesi eins og segir í Skarðsárannál.

Um þennan kafla í sögunni hefur varðveist merkileg samtímaheimild sem sýnir frásögnina í Skarðsárannál í allt öðru ljósi. Það er afrit Guðbrands Þorlákssonar Hólabiskups af bréfi sem hann sendi Jóni Sigurðssyni lögmanni á Reynistað árið 1611. Guðmundur Óttarsson var leiguliði Guðbrands og flúði til Hóla það ár til að leita sér aðstoðar því að „sier og syne sinum være kient vm mord og manndrap“ vegna dauða mannsins í róðri.⁵⁴ Jón Sigurðsson hafði haft afskipti af málinu og látið handtaka ónafngreindan son Guðmundar.

Fyrir atbeina Guðmundar skrifaði Guðbrandur bréf til Jóns þar sem hann bað embættismanninn um að hafa sig hægan og halda ekki manni í gæsluvarðhaldi fyrir gamalt mál sem ósannað væri að hefði verið sakamál. Af orðalagi Guðbrands má sjá að atvikið var ekki nýskeð og hafði ekki verið rannsakað sem morð á sínum tíma. Faðir hins látna mun hafa fallið frá í millitiðinni og að því er virðist án þess að hafa ásakað Guðmund um saknæmt athæfi. Orsakir handtökunnar eru ekki ræddar nánar í bréfinu.

Í bréfi Guðbrands biskups er ekki gerð tilraun til að taka fram fyrir hendurnar á sýslumanninum, heldur minnt á þörfina fyrir sanngjarna réttarvörslu. Guðbrandur virðist hafa ákveðna samúð með Guðmundi og syni hans sem hann kallar „heimskar skepnur“ og til þess að kanna málið betur tók hann skýrslu af Guðmundi og sendi Jóni. Guðmundur sór að ungi maðurinn hefði orðið bráðkvaddur en ekki dáíð með saknæmum hætti. Guðbrandur lét Guðmund lýsa atburðarásinni og innti sérstaklega eftir því hvort fjandskapur hefði komið upp milli fjölskyldnanna en svo virðist ekki hafa verið.

54 Guðbrandur Þorláksson, *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar*, Jón Þorkelsson og Páll Eggert Ólason bjuggu til prentunar (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1919–42), 586–87.

Vissulega gæti Guðmundur hafa logið til um hvernig dauða nágrannastráksins bar að, en ekkert útilokar að ungi maðurinn hafi skyndilega hnigið niður með þeim hætti sem Guðmundur lýsir. Af lýsingu Björns Jónssonar að dæma fengu mennirnir á sig óorð fyrst og fremst vegna almennrar framkomu sinnar en ekki vegna sjáanlegra áverka, ósamræmis í framburði eða þekktrar ástæðu sem hefði gefið tilefni til þess að ákæra þá. Sagan er harmleikur en það sem átti sér stað er þó ekki endilega manndráp.

Jón Sigurðsson lögmaður (um 1565–1635) var sýslumaður í Skagafjarðarsýslu frá árinu 1602 en kjörinn lögmaður norðan og vestan frá 1606. Samkvæmt Skarðsárannál hafði Jón frumkvæðið að því að taka málið upp eftir dauða Bjarna sem passar við lýsingu Guðbrands. Skarðsárannál nefnir að ekkjan hafi verið flutt „til Skagafjarðar inn“ þar sem Jón sá um framfærslu hennar. Ætla mætti að það hafi verið fyrir hennar beiðni að rannsókn hófst á orsök dauða unga mannsins. Þar sem annálaritarinn Björn Jónsson missti föður sinn sem drengur árið 1582 og var eftir það á framfæri Sigurðar Jónssonar, föður Jóns Sigurðssonar, er nokkuð öruggt að Björn hefði vitað af því ef ekkjan hefði komið til Reynistaðar í embættistíð Sigurðar (d. 1602) en hann var fyrirrennari Jóns í sýslumannsembættinu og bjó sömuleiðis á Reynistað.

Bréfabók Guðbrands Þorlákssonar afhjúpar innra ósamræmi í atburðarásinni eins og hún birtist í Skarðsárannál. Ef faðir mannsins sem lést í róðri var þegar orðinn húsráðandi og faðir tveggja pilta fyrir austan árið 1553 en dó að því virðist milli 1602 og 1611 hlýtur hann að hafa látist í hárrí elli. Ekki var algengt fyrir íslenskan karlmann að ganga í hjónaband eða komast í tölu bænda fyrr en á fertugsaldri og þannig væri hann væntanlega fæddur um eða fyrir 1520.⁵⁵ Ekki eru til gögn um meðallíflengd íslenskra leiguliða á 16. öld en til samanburðar mætti nefna að í allri Skagafjarðarsýslu voru ekki nema tíu menn á lífi yfir 80 ára aldri í manntalinu 1703 og var aðeins einn þeirra með húsbóndastöðu en sjö voru flakkarar eða sveitarómagar. Það að Guðmundur Óttarsson var enn leiguliði Guðbrands Þorlákssonar þegar rannsóknin hófst um 1611 er vísbending um að málið sé líklega frá um 1600 og að Björn Jónsson greini rétt frá þegar hann segir að faðirinn hafi dáið „litlu síðar“ og að móðirin hafi verið flutt til Reynistaðar í kjölfarið.

55 Sbr. Loftur Guttormsson, *Bernska, ungdómur og uppeldi*, 104–19.

Sambraedingur ATU 1343* við sögu bóndans á Skagaströnd hlýtur að vera framlag 17. aldar Íslendinga. Guðmundur Óttarsson og synir hans voru enn á lífi 1611 en í sögunni um Bjarna í Efranesi kemur fram að þeir dóu úr vesöld eftir að málið féll niður. Kvittur komst hugsanlega á kreik í kjölfar rannsóknanna um að bóndinn sem missti soninn hefði verið með óhreint mjöl í pokahorninu en framsetningin í Skarðsárannál virðist að miklu leyti koma frá Birni Jónssyni sjálfum sem lætur tvær ólíkar harmsögur mynda eina skýra heild. Örlög þriggja sona Bjarna speglast í örlögum þriggja sona Guðmundar Óttarssonar alveg eins og örlög Bjarna speglast í örlögum Guðmundar.

Ástæða þess að Björn Jónsson lætur raunasögu Bjarna hefjast um miðbik 16. aldar gæti e.t.v. verið sú að skriftaganga milli kirkna þætti tæplega trúverðug refsing fyrir makavíg í lútherskum sið. Þar sem sagan um Bjarna í Efranesi átti að hefjast í Skálholtsbiskupsdæmi þyrfti skriftaganga Bjarna að byrja fyrir 1540 ef refsingin kæmi frá kirkjuyfirvöldum. Svo gamalt var málið á Skagaströnd augljóslega ekki en með því að staðsetja glæp Bjarna á stuttri biskupstið Marteins Einarssonar (1549–57) gat Björn Jónsson notfært sér örþröngt gljúfur milli gamals og nýs tíma.

Viðtökur ATU 1343* og sögunnar um Bjarna í Efranesi

Margt í Skarðsárannál kemur beint úr munnlegri geymd.⁵⁶ Staðan er þó örlítið flóknari þegar kemur að ATU 1343* því vísan á latínu sem fylgir stundum ATU 1343* þekktist einnig á Íslandi í gerð sem hafði þegar verið prentuð í erlendum bókum. Í Lbs 1055 4to birtist latneska stakan (*distikon*) ásamt íslenskri þýðingu:

Sus, pueri bini, puer unus, Nupta, maritus,
Cultello, Lympha, fune, dolore cadunt.
Svín, tvo Sveina, ungbarn enn, egtavíf og húsbóndann,
hnífur, vatzlaug, heinginginn, hættust sorginn deyda vann.⁵⁷

Íslenska þýðingin er annars ókunn en gæti leynst víðar í handritum. Lbs 1055 4to er eftirrit týnds handrits með hendi séra Jóns Ólafssonar að Lambavatni á Rauðasandi (1640/1641–1703) sem Jón skrifaði á árunum

⁵⁶ Sbr. ÍA I, 33.

⁵⁷ Lbs 1055 4to, 3v.

1692–96 og gaf dóttur sinni Höllu (1676–eftir 1703) í brúðargjöf. Var handrit Jóns uppskrift á eiginhandarriti eftir Guðmund Erlendsson á kvæðabókinni Gígu frá árinu 1654. Það handrit Guðmundar var í eigu Margrétar Guðmundsdóttur og Jóns Illugasonar en þau voru dóttir og tengdasonur skáldsins.⁵⁸

Presturinn Markús Eyjólfsson sem skrifaði upp handrit Höllu Jónsdóttur vandaði sig við verkið og virðist hafa tekið upp allt efni sem var í því. Á f. 3v skrifaði Markús upp ýmsar stökur sem voru í handriti Höllu, þar á meðal latnesku stökuna og íslensku þýðinguna. Að minnsta kosti tvær stökur eru eftir Guðmund Erlendsson („Jesús um heilt hús“ og „Börnín mín þar viti á von“) en ein virðist vera eftir Jón Ólafsson („Sköða hvað hér skrifað stár“).⁵⁹

Prentmiðlun átti stóran hlut í dreifingu ATU 1343* innan Evrópu. Elsta dæmið sem Hansen nefnir þar sem latínustakan birtist orðrétt á prenti eins og í Lbs 1055 4to finnst í *Lectiones Memorabiles Et Reconditae* eftir Johannes Wolf (Lauginen: 1600).⁶⁰ Oftast fylgjast stakan og sagan að í prentuðum bókum en stundum birtist stakan ein og sér til uppfyllingar eins og í Lbs 1055 4to.⁶¹ Íslenski þýðandinn hefði þó væntanlega þurft að þekkja frásögnina til þess að skilja vísuna sem er mjög kjarnyrt lýsing á harmleiknum. Þar sem latínan er tiltölulega einföld gæti vísan hafa verið notuð til latínukennslu enda inniheldur Gíga margt efni sem er sérstaklega sniðið að uppeldi barna.

ATU 1343* barst til Íslands í prentuðu formi í síðasta lagi um miðbik 17. aldar, sennilega fyrr. Skriflusafnið AM 124 8vo varðveitt íslenska þýðingu í óbundnu máli undir fyrirsögninni „Eitt hriggelegt tilferle“ (41r) á afbrigði þar sem hópur systkina hermír eftir föðurnum sem slátrar kálfi. Hópurinn felur sig í ofninum eftir að hafa skorið eitt barnið á háls en móðirin kyndir upp í ofninum og þau kafna á meðan hún og nágrannarnir leita að þeim. Það atvik á að hafa gerst árið 1540 nálægt „Anaberga“ og kemur samkvæmt handritinu úr safni eftir Johann Finchelius. Skrifari AM 124 8vo var presturinn Grímur Bergsveinsson (um 1597–1669) sem setti saman handritið á tímabilinu 1635–69 og studdi sig við ýmis erlend rit sem voru

58 Um samband Gíjuhandritanna sjá Parsons, „Songs for the End of the World,“ 167–214.

59 Sjá nánar Parsons, „Songs for the End of the World,“ 176–81.

60 Hansen, *Ariadne's Thread*, 84.

61 T.d. Celandar [Johann Georg Gressel], *Verliebte-Galante / Sinn-Vermischte und Grab-Gedichte* (Hamburg: Christian Liebezeit, 1719), 373.

til hér á landi á þeim tíma.⁶² Saga móðurinnar sem hótaði að gelda syni sína virðist ekki hafa þekkt víða á prenti svo vitað sé. Ekki er þó útilokað að hún hafi dreifst um Evrópu í prentuðum frásögnum með svipuðum hætti og skrítlurnar í AM 124 8vo.

Það að ATU 1343* þekktist í ýmsum ólíkum afbrigðum á árnýöld dró ekki þar með úr heimildargildi fyrir viðtakendur. Brynjólfur Sveinsson átti afrit Skarðsárannála frá um 1641–42 (Lbs 40 fol.), en Hannes Þorsteinsson rekur feril handritsins vandlega í inngangi sínum að Skarðsárannál.⁶³ Á spássíu á Lbs 40 fol. hefur verið bætt við athugasemd eða samantekt um sögu Bjarna í Efranesi: „Hrædelegt Brádrædis Jllvyrke ä Bórnum og konu.“⁶⁴ Jón Arason í Vatnsfirði fékk einnig handritið að láni og studdist augljóslega við það í annál sínum þegar hann ritaði annálsgreinina fyrir árið 1553: „Drap eitt barn annað fyrir austan, móðirin síðan það barn, maðurinn síðan konuna sína.“⁶⁵ Ekki verður farið hér í heildarathugun á viðtökum ATU 1343* í handritum Skarðsárannáls og afleiddra annála, enda var annáll Björns á Skarðsá geysilega áhrifamikil rit fyrir annálamenningu síðari alda.⁶⁶ Viðbrögð lærdómsmanna á 17. öld sýna þó að viðtakendur höfnuðu ekki frásögn Björns Jónssonar af atburðunum og fundu söguna um keðju morða innan sömu fjölskyldunnar jafnvel annálsverðari en framhaldið á Skagaströnd.

Stakar annálsgreinar eða frásagnir innan þeirra gátu stundum breyst í sjálfstæða texta í meðförum skrifara. Þannig birtist sagan um Bjarna í Efranesi í heilu lagi til uppfyllingar í Lbs 1172 4to (135r–v) undir fyrir-sögninni „So ad þesse Bladsyda verde ei aud, þa er þetta Epterfilgande, þui til þess Eru ill dæme ad varast þau.“ Þar kemur ekki fram að sagan sé annálsbrot en inngangurinn er fimlega aðlagður að samhenginu.⁶⁷ Að öðru leyti hlýtur textinn í Lbs 1172 4to að koma meira eða minna beint úr Skarðsárannál. Í fyrirsögninni kemur ekki fram hvort skrifarinn telur

62 Mariane Overgaard, „AM 124 8vo: En islandsk schwank-samling,“ *Opuscula* 7 (1979): 268–317.

63 ÍA I, 37–40.

64 Lbs 40 fol. 66v. Athugasemdin er líklega með hendi Hannesar Björnssonar (d. 1704).

65 ÍA III, 44, sbr. ÍA I, 38–39.

66 Athyglisvert er að Jón Ólafsson á Lambavatni skrifaði upp Skarðsárannál árið 1676 (Rask 47) í ljósi tengsla Jóns við Lbs 1055 4to (sjá að framan).

67 „Anno 1553 þa war Eggert Hannesson hýrdstiöre yfer Jslande og Syslumadur yfer Gullbringu sýslu. a þeim tyma bar so wid ad austur a lande biö eirn madur er Bianne hiet.“ Lbs 1172 4to, 135r.

sannleiksgildi frásagnarinnar sérstaklega mikið en framsetning hér er fyrst og fremst sem dæmisaga um ógæfumanninn á Skagaströnd. Fast á eftir fylgir Gnýs ævintýri (ff. 136r–38v) sem er dæmisaga þýdd úr miðensku.⁶⁸

Taka má undir með skrifaranum í Lbs 1172 4to að sagan hefur eiginleika sjálfstæðrar dæmisögu og notar óhugnaðinn til þess að flytja viðvörunarboðskap um alvarlegar afleiðingar þess að missa stjórn á skipinu gagnvart þeim sem manni bar skylda til að ala upp og aga. Húsagi var vissulega í höndum húsbóndans en átti að endurspegla guddómlega umhyggju fyrir lægra settu heimilisfólki og þar með mátti aldrei stíga yfir mörkin milli yfirvegaðrar hirtingar og ofbeldis.⁶⁹ Keimlíkan boðskap má finna í samtímasögum um móðurina sem hótar eigin barni geldingu þar sem hún missir þolinmæðina og beitir andlegu ofbeldi í stað þess að huga að þroskaferli barnsins og styrkja það til þess að standa á eigin fótum. Svik heimilisföðurins eru þó enn alvarlegri þar sem í lútherskum sið átti hann að stuðla að sáluhjálpi fjölskyldunnar. Hann leyfir skaðlegri breytni að viðgangast hjá konu sinni í stað þess að áminna hana og þegar þessi hegðun leiðir til dauða barna þeirra hjálpar hann henni ekki til þess að iðrast og fá þar með sálarfrið og himnavist, heldur slær hana í hel. Saga Bjarna í Efranesi er „illt dæmi“ um mann sem bregst hlutverki sínu sem höfuð fjölskyldunnar og getur aðeins með ævilangri iðran bætt fyrir brotið.

Hugsanlegt er að ATU 1343* hafi borist til Íslands fyrir siðaskipti í formi dæmisögu sem hefur ekki varðveist. Eins og Ásdís Egilsdóttir bendir á er óhugnaðurinn í árnyaldarannálum þó oft annars eðlis en í dæmisögum og jarteiknalýsingum frá miðöldum.⁷⁰ Í eldri verkum gat óhugnaður verið vettvangur til þess að sýna miskunn Guðs og aðstoð dýrðlinganna og framkalla þannig von og gleði hjá lesendum, en svoleiðis viðsnúningur á ástandinu var ekki í anda lúthersks rétttrúnaðar 17. aldar og finnst svo sannarlega ekki í sögunni um Bjarna.

Skarðsárannáll var fyrst gefinn út í tveimur útgáfum árið 1774 í Hrappsey. Önnur þeirra var ætluð íslenska markaðnum en hin var vegleg tvímálaútgáfa í tveimur bindum á íslensku og latínu. Í báðum Hrappseyjarútgáfunum

68 Sjá Jeffrey S. Love, Beeke Stegmann og Thomas Birkett, „Gnýs ævintýr,“ *Opuscula* 14 (2016): 25–87.

69 Loftur Guttormsson, *Bernska, ungdómur og uppeldi*, 58–59.

70 Ásdís Egilsdóttir, „Jarteinir eða furður, huggun eða ótti,“ *Áhrif Lúthers: Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*, ritstj. Hjalti Hugason, Loftur Guttormsson og Margrét Eggertsdóttir (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2017), 263–75.

stendur „Keblavík (Kelduvík)“ fyrir Kelduvík í íslenskunni en aðeins „Keblavich“ í latneskri þýðingu.⁷¹ Lesbrigðið gerir það að verkum að það er tiltölulega auðvelt að þekkja texta sem nota elstu prentútgáfuna til grundvallar.

Hrappseyjarprentsmiðjan markar tímamót í íslenskri útgáfusögu, enda fyrsta „veraldlega“ prentsmiðjan á Íslandi sem var hvorki í eigu biskups né biskupsstóls. Prentútgáfunar fólu jafnframt í sér vatnaskil í miðlun Skarðsárannáls og notkun hans sem fræðiheimildar um sögu Íslands á lærdómsöld. Jón Espólín tók t.d. söguna um Bjarna í Efranesi upp í árbækurnar sínar án þess að tilgreina sérstaklega ártal eða heimild en hann hefur greinilega stuðst við texta annálsgreinarinnar úr Hrappseyjarútgáfunni þar sem hann staðsetur meinta morðið í Keflavík:

Skriptir voru þá enn brúkadar þegar menn féllu í stórmæli, bar þat til stundum at þær vor skipadar med ímislegum hætti, svo sem þá giördi Marteinn biskup Biarna nockrum fyrir austann; en þat bar svo til um þann Biarne, at kona hans var málgífr mikil, oc hafði vond ord fyri börnum þeirra, svo þar af orsakadist at hinn eldri sveinnin lagdi hinn yngra nidr, er hún var ei vid, oc skar af hönum kynsliminn, svo hann dó, en konann bardi þann til bana er hún kom at, og svo Biarni konuna, því hönum vard heldr til skapbrádt er hann vissi tveggia sveinanna bana af henni stadid hafa; var þeim Biarna bodid at gánga kringum Island, oc á hveria kyrkiu, oc berfætr þá er hann þyldi, enn hann þótti ecki fær at fara útlægr af landi fyrir ángrsemi, er þat mælt at Biarni hafi gèngid þrem sinnum kringum allt land, oc numid stadar í Skagafyrdi, oc qvænst þar oc búid, enn verit jafnan sem syrgiandi; hann bió at Efranesi á Skaga, oc hèt Arndys kona hans, enn Jón sonr þeirra, sá er ætlad var at Gudmundr Ottarsson oc synir hans hefdi myrdann í Keblavík á sió; ecki vard þat þó sannad, þó málit væri frammi haft.⁷²

71 Björn Jónsson, *Annalar Björns a Skarðsa SIVE ANNALES BIÖRNONIS DE SKARÐSA. EX MANUSCRIPTIS INTER SE COLLATIS CUM INTERPRETATIONE LATINA, VARIANTIBUS LECTIÖNIBUS, NOTIS, ET INDICE* (Hrappsey, 1774–75), 202–03; Björn Jónsson, *Þess froma og velvitra Saaluga Björns Jonssonar á Skarðsaa Fordum Lögrettumanns í Hegranes-Sýslu* (Hrappsey, 1774), 101.

72 Jón Espólín, *Íslands Árbækur í sögu-formi*, 4. bindi (Kaupmannahöfn: Hið Íslenska Bókmentafélag, 1821–55), 103.

Endursögn Jóns Espólíns á sögu Bjarna í Efranesi er athyglisverð tilraun til að aftengja texta við undirliggjandi boðskap eða heimsmynd. Áhersla Jóns er fyrst og fremst á refsingu Bjarna sem sögulega staðreynd sem tengist á engan hátt harmleiknum á Skagaströnd. Ef vel er að gáð er dómvaldið í frásögn Björns í Skarðsárannál alfarið í höndum „höfðingja landsins“ og veraldlegir embættismenn eru settir í hlutverk þess að ákveða hvers konar yfirlát muni duga til sálhjálpunar Bjarna og hreinsun samfélagsins. Þessu hafnar Jón enda var það aldrei í verkahring embættismanna að taka ákvörðun um skriftir sem slíkar en hann túlkar það þannig að lútherski biskupinn hafi gert einstaka undantekningar á þeirri meginreglu að menn þyrftu ekki að gera yfirlát fyrir syndir sínar. Enginn vafi liggur hins vegar á því að Marteinn Einarsson var sannfærður siðbótarmaður þótt hann hafi ekki endilega verið sannfærður um tilkall danska konungsins til tekna kirkjunnar og varð þar með umdeildur í biskupsstólum.⁷³

Dæmisagnaeinkenni sögunnar hverfa í meðferð Jóns en hann hafnar tengingu Skarðsárannáls milli glæpa og hlutskiptis sakamanna. Óbótarmaðurinn er horfinn úr textanum og fjallað er nú um geðbrigðaástand Bjarna sem mildandi þátt í refsingu hans frekar en um sálarástand hans í trúarlegri merkingu. Þótt kirkjan sem stofnun fái vissulega beinni umfjöllun hér en hjá Birni, er óhætt að segja að endursögn Jóns sé dæmi um breytt viðhorf til sagnaritunar sem kallaði á skýrari aðgreiningu milli hins heilaga og hins veraldlega.

Svipaða túlkun á sögu Bjarna í Efranesi er að finna í umfjöllun um annálsgreinina á 20. og 21. öld. Sem dæmi má nefna að í ættfræðigagnagrunninum Íslendingabók (<https://islendingabok.is>) má finna allar helstu nafngreindar persónur frásagnarinnar, þ.e. þau Bjarna í Efranesi, Arndísi, Jón Bjarnason og Guðmund Óttarsson. Í færslunum um þá Bjarna, Jón og Guðmund er rakin ógæfusaga fjölskyldunnar í aðgreindum köflum í hnitmiðuðu máli sem dregur úr allri tengingu milli atburðanna. Bjarni er skráður sem „sakamaður og bóndi í Efranesi, Skag.“ og bætt er við að „eldri sonur hans skar undan yngri bróður sínum svo hann fékk af því bana.“ Undir nafn Guðmundar Óttarssonar er hins vegar skráð að hann „myrti

73 Kristján Valur Ingólfsson, „Sálmakver Herra Gísla 1558: Kveðskapur eða kirkjupólitik?“ *Til heiðurs og hugbótar: Greinar um trúarkveðskap fyrri alda*, ritstj. Svanhildur Óskarsdóttir og Anna Guðmundsdóttir (Reykholzt: Snorrastofa, 2003), 145–60.

líklega, ásamt sonum sínum þremur, Jón Bjarnason son Arndísar er var á framfæri hjá Jóni Sigurðssyni lögmanni á Reynistað.“

Mikilvæg undantekning í viðtökusögu ATU 1343* á Íslandi finnst í grein eftir Matthías Viðar Sæmundsson um refsingar á árnýöld. Þótt hann hafi ekki vitað um tenginguna við erlendar sögur nálgadist hann annálsgreinina sem samfellda frásögn Björns á Skarðsá og fjallaði um hana á þeim forsendum. Hann lagði ekki mat á heimildargildi stakra fullyrðinga, heldur vakti athygli á því hvernig annálsgreinin myndar órofa heild um afleiðingar þess að bana eigin maka:

Bjarni tók út sína refsingu fyrir konudrápið. Líf hans varð að skriftamálum til dauða. Bræði hans eina dagstund, óhófleg útrás, leiddi til ævilangrar ógæfu, sem lagðist á allt hans fólk; hann og hans kyn var máð af jörðu. Þennan skilning má lesa úr frásögn annálsins; sá sem drepur annan mann getur ekki komist undan dómi; hann getur engur miskunnar vænst hvað sem höfðingjum landsins list. Og sjálfur er hann látinn taka út dóminn. (...) Sá sem drepur náunga sinn vegur að rótum eigin lífs.⁷⁴

Í samanburði við opinbera aftöku var skriftaganga á berum fótum um Ísland tiltölulega mild refsing en hún dugði ekki til að hreinsa sekt Bjarna. Þótt Bjarni hafi séð eftir konumorðinu alla ævi, gat hann aldrei hlotið uppreisn æru öðruvísi en með stöðugri iðran og urðu það hans örlög að verða að lifandi dæmi um slíkt.

Niðurstöður

Þótt annálar einkennist af knöppum og einföldum stíl mynda þeir ramma utan um frásagnir sem endurspeglu heimsmynd og viðhorf annálaritaranna og viðtakenda þeirra. Annállinn er ákveðið frásagnarform og brýnt er að skilja félagslegt og menningarlegt hlutverk þess, og ekki síst af rannsóknarsíðferðislegum ástæðum.

Dæmið í þessari grein er sérstætt að því leyti að hægt er að tengja annálsgreinina í Skarðsárannál við raunverulegt atvik annars vegar og sagnagerð hins vegar. Þrátt fyrir að annálsgreinin lýsi atburðum sem gerðust að ein-

74 Matthías Viðar Sæmundsson, „Skal hægri hönd af höggvast: Um glæpi og refsingar á Íslandi,“ *Morgunblaðið* (28. apríl 1990): 5.

hverju leyti í nærsamfélagi annálaritarans er jafnframt um að ræða afbrigði af sögu sem þekktist víðar í Evrópu en ekki sagnfræðiritun í nútímalegri merkingu.

Ljóst er að kveikjan að annálsgreininni var dauðsfall ungs manns í Skagafirði um eða fyrir 1600 sem sumir töldu vera manndráp án þess að nægar sannanir lægju fyrir í málinu. Andlátíð var áfall fyrir fjölskylduna en einnig fyrir nærsamfélagið og rímaði illa við heimsmynd þar sem veraldlegir og andlegir valdhafar áttu að tryggja réttvísi í landinu.

Annálsgreinin eyðir allri óvissu um það hvort hægt væri að komast upp með svo alvarlegan glæp og manndráp og sýnir hvernig allir sakamenn muni að lokum fá makleg málagjöld. Þótt veraldlega réttarkerfinu hafi ekki tekist að sanna sekt Guðmundar Óttarssonar og sona hans, hafi þeir verið dæmdir af náttúrunni til að hrökklast frá búi sínu og farast í hallærum. Bóndinn á Skagaströnd hafi aftur á móti aldrei notið réttlætis í máli sonarins vegna þess að hann var sjálfur óbótamaður sem var sekur um konudráp. Ásökunin er fjarstæðukennd en varpar ábyrgðinni af innlendum embættismönnum á nánustu aðstandendur fórnarlambins þar sem óbótamaður getur ekki vænst gæfu eða réttlætis í sínu jarðneska lífi.

Framvindan í sögunni um Bjarna í Efranesi er með talsvert öðrum brag en í hinum gerðum ATU 1343*, en þungamiðjan er áfram spurningin um sekt og sakleysi. Hinn seki faðir er enginn skúrkur heldur hvunn dagsbóndi sem viðtakandinn getur mögulega samsamað sig að einhverju leyti. Íðran hefur orðið að ævistarfi hans og túlka mætti sögu hans sem lútherska dæmisögu sem hvetur til íhugunar og bætts líferniss hjá viðtakendum.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 103 8vo

AM 124 8vo

Handritasafn Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns, Reykjavík

Lbs 40 fol.

Lbs 1172 4to

Lbs 1055 4to

Lbs 1529 4to

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn

Rask 47

FRUMHEIMILDIR

Björn Jónsson, *Annalar Biørns a Skardsa SIVE ANNALES BIÖRNONIS DE SKARDSA. EX MANUSCRIPTIS INTER SE COLLATIS CUM INTERPRETATIONE LATINA, VARIANTIBUS LECTIONIBUS, NOTIS, ET INDICE.* Hrappsey, 1774–75.

Björn Jónsson, *Annalar. Þess froma og velvittra Saaluga Biørns Jonssonar á Skardsaa Fordum Løgrettumanns í Hegrans-Sýslu.* Hrappsey, 1774.

Celander [Johann Georg Gressel]. *Verliebte-Galante / Sinn-Vermischte und Grab-Gedichte.* Hamburg: Christian Liebezeit, 1719.

Gerhard, Johann. *Fimmtíu heilagar hugvekjur: Meditationes sacrae.* Þórunn Sigurðardóttir sá um útgáfuna. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2004.

Guðbrandur Þorláksson. *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar.* Jón Þorkelsson og Páll Eggert Ólason bjuggu til prentunar. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1919–42.

Guðmundur Erlendsson. *Historia. Pijnunnar og Daudans Drottins vors Jesu Christi. Epter Textans einfallre Hliodan / i siø Psalmum yferfaren.* Hólar, 1666.

ÍA = *Annálar 1400–1800.* Hannes Þorsteinsson, Jón Jóhannesson, Þórhallur Vilmundarson og Guðrún Ása Grímsdóttir bjuggu til prentunar. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–88.

Jón Espólin. *Íslands Árbækur í sögu-formi.* Kaupmannahöfn: Hið Íslenska Bókmenntafélag, 1821–55.

Oddaannálar og Oddverjaannáll. Eiríkur Þormóðsson og Guðrún Ása Grímsdóttir bjuggu til prentunar. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2003.

Spánverjavígin 1615: Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur.

- Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. Íslenzk rit síðari alda 4. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1950.
- Steinunn Kristjánsdóttir, Sigrún Hannesdóttir og Magnea Dís Birgisdóttir. „Dysjar hinna dæmdu: Áfangaskýrsla 2018.“ Reykjavík: 2018.

FRÆÐIRIT

- Ásdís Egilsdóttir. „Jarteinir eða furður, huggun eða ótti.“ *Áhrif Lúthers: Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*. Ritstj. Hjalti Hugason, Loftur Guttormsson og Margrét Eggertsdóttir. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2017, 263–75.
- Beyer, Jürgen. *Lay Prophets in Lutheran Europe (c. 1550–1700)*. Brill's Series in Church History and Religious Culture 74. Leiden: Brill, 2017.
- Brunvand, Jan Harold. *Encyclopedia of Urban Legends*. 2. útg. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2012.
- Burgess, R.W. og Micheal Kulikowski. „The History and Origins of the Latin Chronicle Tradition.“ *The Medieval Chronicle* 6 (2009): 153–78.
- Clanchy, M.T. *From Memory to Written Record: England 1066–1307*. Oxford: Blackwell, 1993.
- Cook, Robert. „The *Chronica Carionis* in Iceland.“ *Opuscula* 8 (1985): 226–63.
- Dahl, Ottar. *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.
- Foot, Sarah. „Annals and Chronicles in Western Europe.“ *The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400–1400*. Ritstj. Sarah Foot og Chase F. Robinson. Oxford: Oxford University Press, 2012, 346–67.
- Garver, Eugene. *Aristotle's Rhetoric: An Art of Character*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Gransden, Antonia. *Historical Writing in England: c. 550 to c. 1370*. London: Routledge, 1996/1974.
- Hansen, William F. *Ariadne's Thread: A Guide to International Tales Found in Classical Literature*. Ithaca: Cornell University Press, 2002.
- Haug, Eldbjørg. „The Icelandic Annals as Historical Sources.“ *Scandinavian Journal of History* 22.4 (1997): 263–74.
- Hermann Pálsson. *Eftir þjóðveldið: Heimildir annála um íslenska sögu 1263–98*. Reykjavík: Heimskringla, 1965.
- Ingi Sigurðsson. „Þróun íslenzkrar sagnfræði frá miðöldum til samtímans.“ *Saga* 38 (2000): 9–32.
- Jansson, Sven-Bertil. *Medeltidens rimkrönikor: Studier i funktion, stoff, form*. Studia Literarum Upsaliensia 8. Nyköping: Läromedelförlagen, 1971.
- Jauhainen, Marjatta. *The type and motif index of Finnish belief legends and memorates*. FF Communications 267. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1998.
- Jón Steffensen. „Bólusótt á Íslandi.“ *Menning og meinsemdir: Ritgerðasafn um*

- mótunarsögu íslenzkrar þjóðar og baráttu hennar við hungur og sóttir*. Reykjavík: Sögufélagið, 1975, 275–319.
- Kristján Valur Ingólfsson. „Sálmakver Herra Gísla 1558: Kveðskapur eða kirkju-pólitík?“ *Til heiðurs og hugbótar: Greinar um trúarkveðskap fyrri alda*. Ritstj. Svanhildur Óskarsdóttir og Anna Guðmundsdóttir. Reykholti: Snorrastofa, 2003, 145–60.
- Langlois, Janet L. „Mothers’ Double Talk.“ *Feminist Messages: Coding in Women’s Folk Culture*. Ritstj. Joan Newlon Radner. Champaign: University of Illinois Press, 1993, 80–97.
- Lavender, Philip. „Timur, ‘The Wrath of God’: An Unknown Source of Odd-verjaannáll and the Vindication of a Tyrant in Ambáles saga and Ambáles rímur.“ *Gripla* 31 (2020): 125–58.
- Loftur Guttormsson. *Bernska, ungdómur og uppeldi á einveldisöld: Tilraun til félagslegrar og lýðfræðilegrar greiningar*. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 10. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 1983.
- Love, Jeffrey S., Beeke Stegmann og Thomas Birkett. „Gnýs ævintýr.“ *Opuscula* 14 (2016): 25–87.
- Margrét Eggertsdóttir. *Barokkmeistarinn: List og lærdómur í verkum Hallgríms Péturssonar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2005.
- Matthías Viðar Sæmundsson. „Skal hægri hönd af höggvast: Um glæpi og refsingar á Íslandi.“ *Morgunblaðið* (28. apríl 1990): 4–5.
- Overgaard, Mariane. „AM 124 8vo: En islandsk schwank-samling.“ *Opuscula* 7 (1979): 268–317.
- Ólafur Davíðsson. „Víg Spánverja á Vestfjörðum 1615 og „Spönsku vísur“ eptir síra Ólaf á Söndum.“ *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 16 (1895): 88–163.
- Óskar Halldórsson. *Bókmenntir á lærdómsöld: 1550–1770*. Ritstj. Sigurður Línal. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1996.
- Parsons, Katelin Marit. „Songs for the End of the World: The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð.“ Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2020.
- Poole, R. Lane. *Chronicles and Annals: A Brief Outline of their Origin and Growth*. Oxford: Clarendon Press, 1926.
- Richter, Dieter. „Wie Kinder Schlachtens mit einander gespielt haben (AaTh 2401): Von Schonung und Verschönerung der Kinder – in und vor einem Märchen der Brüder Grimm.“ *Fabula* 27.1 (1986): 1–11.
- Rowe, Elizabeth Ashman. „The Flateyjarbók Annals as a Historical Source.“ *Scandinavian Journal of History* 27.4 (2002): 233–42.
- Schneider, Ingo. „Traditionelle Erzählstoffe und Erzählmotive in Contemporary Legends.“ *Homo narrans. Studien zur populären Erzählkultur: Festschrift für Segfried Neumann zum 65. Geburtstag*. Ritstj. Christoph Schmitt. New York: Waxmann Münster, 1999, 165–79.
- Sigurðson, Erika. „The Church in Fourteenth-Century Iceland: Ecclesiastical

- Administration, Literacy, and the Formation of an Elite Clerical Identity.“ Doktorsritgerð, University of Leeds, 2011.
- Svanhildur Óskarsdóttir. „Um aldir alda: Veraldarsögur miðalda og íslenskar aldar-
tölur.“ *Ritið* 5.3 (2005): 111–33.
- Svanhildur Óskarsdóttir. „Universal history in fourteenth-century Iceland: Studies
in AM 764 4to.“ Doktorsritgerð, University College London, 2000.
- Svanhildur Óskarsdóttir. „Writing Universal History in Ultima Thule: The Case
of AM 764 4to.“ *Medieval Scandinavia* 14 (2004): 185–94.
- Sverrir Tómasson. „Heimsaldrar og annálar.“ *Íslensk bókmenntasaga I*. Ritstj.
Vésteinn Ólason. Reykjavík: Mál og menning, 1992, 402–10.
- Uther, Hans-Jörg. *The Types of International Folktales: A Classification and Biblio-
graphy Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part II: Tales of
the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. FF Communications
285. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- Þorvaldur Thoroddsen. *Árferði á Íslandi í þúsund ár*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska
fræðafjelag, 1916–17.
- Þorvaldur Thoroddsen. *Landfræðissaga Íslands: hugmyndasaga manna um Ísland,
náttúruskoðun og rannsóknir, fyrr og síðar*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bók-
menntafjelag, 1892–1904.
- Ævar Petersen og Þórir Haraldsson. „Komur hvítabjarna til Íslands fyrr og síðar.“
Villt íslensk spendýr. Ritstj. Páll Hersteinsson og Guttormur Sigbjarnarson.
Reykjavík: Hið íslenska náttúrufræðifélag, 1993, 74–78.

ÁGRIP

Til þess eru ill dæmi að varast þau: Um Bjarna í Efranesi í Skarðsárannál

Efnisorð: Skarðsárannáll, AT 2401/ATU 1343*, annálamenning síðari alda, viðtökur annála, félagslegt og menningarlegt hlutverk annála, glæpur og refsing á árnýöld

Í annálum birtist flókið samspil erlendra og innlendra frásagna og bergmál fortíðar, nútíðar og framtíðar. Atburðir sem virðast ótengdir og kaótískir við fyrstu sýn fá merkingu við niðurröðun þeirra í skipulögðu annálsformi. Annállinn felur í sér meðvitað val um frásagnarform og mikilvægt er að skilja menningarlegt og félagslegt hlutverk þess forms á hverjum tíma og stað fyrir sig.

Íslenskir annálar hafa fyrst og fremst verið notaðir til þess að rannsaka innlenda viðburði en í þessari grein er sjónum beint að annálsgrein í Skarðsárannál sem er af þekktri alþjóðlegri sagnagerð (AT 2401/ATU 1343*) og sýnir hvernig óhugnaði er beitt til þess að flytja sterkan viðvörunarboðskap til viðtakenda. Sagan um bóndann Bjarna í Efranesi sem missir allt sitt fyrir að bregðast hlutverki sínu sem höfuð fjölskyldunnar er lúthersk dæmisaga þar sem engin skyndiaflausn eða

jarteikn er í boði og aðeins ævilöng iðran getur gefið von um sáluhjálp. ATU 1343* þekktist einnig á Íslandi úr prentuðum erlendum ritum en birtingarmynd þess í Skarðsárannál kemur væntanlega úr munnlegri geymd.

Heildarfrásögn annálsgreinarinnar er átakanleg en grunnforsenda hennar er að vítaverð hegðun einstaklings, samfélags eða jafnvel alls heimsins getur beinlínis kallað fram hirtingu í formi hörmunga. Flestir nútímavíðtakendur hafna þessari grunnforsendu án þess að hafna heimildargildi annálsgreinarinnar. Afleiðing þess er að faðir ungs bóndasonar sem dó við grunsamlegar kringumstæður í sjóróðri við Skagaströnd hefur verið bendlaður við hryllilegan glæp sem ekki nokkur fótur er fyrir. Til að fyrirbyggja slíka meðferð á raunverulegum, nafngreindum einstaklingum skiptir máli að huga vel að uppbyggingu og hlutverki annála sem frásagnarforms.

S U M M A R Y

Björn Jónsson's Dark Materials: ATU 1343* and its Reception in *Skarðsárannáll*

Keywords: *Skarðsárannáll*, AT 2401/ATU 1343*, reception studies, annals as narrative, cultural and social function of annals, early modern crime and punishment

The post-medieval revival of the annalistic format in Iceland in the early seventeenth century involved a deliberate and very successful decision to align contemporary history-writing with a long and venerable past tradition. Although the post-medieval annals were not structured around an Easter table like their medieval counterparts, they did not record secular history in a modern sense. Temporal time and space existed within an infinitely vaster eternity, and the true goal of earthly life was accepted to be salvation of the soul. Death was represented in meditative literature of the seventeenth century as a life-long journey rather than a single isolated event, during which journey divine punishments might be deservedly meted out to individuals and communities as corrective action for those who strayed from the straight and narrow path. In this context, annals were a means of situating the past, present and future within a single narrative space.

Early modern Icelandic annals such as *Skarðsárannáll*, compiled by Björn Jónsson of Skarðsá (1574–1655), have been approached as a source of well-structured data on very diverse topics, but far fewer studies have examined their internal narrative structure across and within individual entries. The present article focuses on an entry for the year 1553 in *Skarðsárannáll* that provides a cautionary tale on discipline and justice for early modern audiences. The entry describes the misfortunes of Bjarni of Efranes in Skagaströnd, who killed his first wife for killing their older son for killing their younger son. What has to date been received as a gory historical account of a chain of deaths set in motion by a mother's inappropriate threat to castrate her misbehaving young sons is actually a hitherto unknown Icelandic variant of a well-known tale type, AT 2401/ATU 1343* ("The Children Play at Hog-Killing"). Very close parallels can be found in contemporary folk-

lore collected in the twentieth century (Brunvand 03250, “The Mother’s Threat Carried Out”), and the narrative in *Skarðsárannáll* supports the circulation of older versions of ATU 1343* involving a castration threat.

Comparison with a letter written by Bishop Guðbrandur Þorláksson of Hólar suggests that the character of Bjarni of Efranes in *Skarðsárannáll* is partly based on a farmer in Skagaströnd whose son died suddenly while fishing with a neighbour and his three grown sons. The incident was not investigated as a possible murder case until many years later, but one of the sons was arrested in c. 1611. The bishop’s letter indicates concern that fair judicial procedure had not been followed in detaining the man, who was later released. There was no evidence that murder had taken place, and the accused swore that the young man had died of natural causes. The case was never prosecuted, but it was an unsatisfactory conclusion for all parties involved, and *Skarðsárannáll* demonstrates that the suspects were widely believed to be guilty within their local community.

According to *Skarðsárannáll*, the neighbour and all three of his sons met a miserable end as starving vagrants in a famine soon thereafter. The narrative implies that death by famine is their punishment for the crime they attempted to conceal. Through the connection of this event to ATU 1343*, the narrative also suggests the guilt of the victim’s family as an explanation for the apparent failure of justice in the case: the victim is the third son of Bjarni of Efranes. Bjarni supposedly walked three times barefoot around Iceland as a penance for the sin of killing his first wife before settling at Efranes, but even this deed was inadequate justice for slaying his spouse, and his temporal life was one of a condemned man. Although he remarried and attempted to start a new life, murder carried the penalty of death, and penance was inadequate to atone for such an act in post-Reformation Iceland. Just as in other versions of ATU 1343* circulating in early modern Europe, Bjarni of Efranes died of grief. As this is a Lutheran exemplum, no saints could materialise to bring him comfort: the practice of life-long repentance was his only hope of salvation.

Katelin Marit Parsons

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum / Háskóli Íslands

Árnagarði v/Suðurgötu

IS-101 Reykjavík

katelin.parsons@arnastofnun.is

KATARZYNA ANNA KAPITAN

HRÓMUNDUR IN PROSE AND VERSE

On the Relationships between Four Versions of the Story of Hrómundur Greipsson *

Introduction

THINKING of medieval Icelandic literature, one of the first associations that comes to mind is probably the famous saga form, which has its origins in the twelfth century and blossomed in the thirteenth and fourteenth centuries. Even though this form of literary production is usually associated with the medieval period, the writing of the sagas did not stop with the end of the Middle Ages, as Icelanders continued to produce sagas throughout the early modern period and all the way into the twentieth century.¹ This long life of saga literature, entertaining generations of Icelanders, makes the saga into a truly timeless literary form. However, it is not the sole Icelandic literary form to have stood the test of time. *Rímur* (sg. *ríma*), a form of Icelandic secular poetry (metrical romances), have an almost equally long history – spanning from the fourteenth century onwards – even though their popularity as a research subject is nowhere near that of sagas.² What

* This article draws mainly on the research conducted during my doctoral fellowship at the Department of Nordic Studies and Linguistics, University of Copenhagen (2015–18), but its writing was made possible thanks to a postdoctoral fellowship from the Carlsberg Foundation, H. M. Queen Margrethe II Distinguished Research Project on the Danish-Icelandic reception of Nordic antiquity (2019–21), hosted collaboratively by the University of Iceland, the National Museum of Iceland and the Museum of National History at Frederiksborg Castle. I would like to thank my colleagues at the respective institutions for their support, especially Sheryl McDonald Werronen for her valuable comments on the language and style of the present article, while all shortcomings are solely my responsibility.

1 For an introduction to saga literature see, for example, publications by McTurk (2005), Clover and Lindow (1985), and Stefán Einarsson (1961). On post-medieval saga-production, see, for example, works by Driscoll (1997; 2006; 2012; 2017). One could even say that the saga form, if not strictly practised today, has influence on modern literary landscape, delivering inspirations for works such as Halldór Laxness' novel *Gerpla* and Einar Kárason's novels *Óvinafagnaður* and *Ofsi*.

2 For a detailed overview of *rímur* see the publications by Björn K. Þórólfsson (1934), Craigie

is well known to literary historians of Iceland, but perhaps escapes the attention of non-specialised audiences, is that these two forms, sagas and *rímur*, coexisted in the literary landscape of Iceland for many centuries, and various stories travelled freely between them, changing forms from prose to verse and back.³

The phenomenon of poetry-based prose and prose-based poetry existed in medieval and early modern Iceland across all genres of Icelandic literature, but when it comes to certain genres, such as, for example, legendary sagas (*fornaldarsögur*), the fact that many sagas have poetic counterparts can be considered a key characteristic. At the same time, the number of studies devoted to this phenomenon has traditionally been relatively low. Researchers tended to focus either on the prose manifestation of the story or on its metric manifestations, rarely engaging in a discussion of the relationship between subsequent literary manifestations of the same story or the process of adaptation *per se*. Similarly, younger adaptations of older narratives were usually ignored, due to their secondary position in relation to their older and more original counterparts. Luckily, our understanding of Icelandic literary production from a diachronic perspective is expanding, as this attitude has been changing in the past few decades, with studies by, among others, Peter Jorgensen (1990; 1997), Aðalheiður Guðmundsdóttir (2001), and Philip Lavender (2020).

Among the narratives that have an extremely rich transmission and adaptation history is a story of Hrómundur, son of Gripur (or Greipur), which exists in many literary manifestations created at different periods of time, in different styles and genres, and in different languages. The story of Hrómundur used to exist in one form or another in the Middle Ages, as according to *Þorgils saga og Hafliða* – a part of the thirteenth-century *Sturlunga* compilation – *Hrómundar saga* was recited at the wedding feast in Reykhólar in the year 1119 to entertain the wedding guests (Brown, ed. 1952, 17–18; Brown 1946–53; Foote 1953–57). The contents of that story may have been to a certain extent different from what we know from extant adaptations dealing with the same material, since some of the episodes

(1938; 1949; 1952), and Stefán Einarsson (1955), as well as more recent works by Davíð Erlingsson (1987; 1989), Vésteinn Ólason (1993), Hughes (1980; 1982; 2005), and Sverrir Tómasson (2005; 2012).

3 As an introduction to the subject of coexistence of the saga and *rímur* forms – with focus on *rímur*-based sagas, see Jorgensen (1990).

present in the known manifestations are not mentioned in *Þorgils saga og Hafliða* (cf. Kölbing 1876, 185; Andrews 1912, 396–97; Björn K. Þórolfsson 1934, 354; Holtsmark 1961, 314–18; Jesch 1984, 96–97). Similar material is utilized in the Scandinavian ballads: in the Danish *Rigen Rambolt og Aller hin stærke, Ungen Ranild* (Grundtvig, ed. 1853, 1:358–74), and *Ramund* (Nyerup and Rahbek, eds. 1813, 4:334–40), the Norwegian *Ramund den unge* (Landstad, ed. 1853, 189–95), and the Swedish *Ramunder* (Arwidsson, ed. 1834, 114–20).

So far, only a fraction – mostly the medieval fraction – of the rich transmission and adaptation history of this story has been the subject of scholarly investigation, mainly due to the saga's relevance for the discussion of the origins of legendary sagas as well as the modes of their composition and performance in the medieval period. Scholars focused on the lost saga of Hrómundur and its medieval metric adaptation in the form of *rímur*, while the post-medieval adaptations have been less interesting for scholarship. This resulted in sparse knowledge of the long-lasting and fascinating transmission history of the story of Hrómundur in prose and verse, which has been present in the cultural landscape of Scandinavia in one form or another for almost a millennium; with the most recent adaptation of the story being in a form of a metal song performed by a Faroese Viking Metal band (Kapitan forthcoming).

The present study focuses on the Icelandic tradition of the story of Hrómundur, which includes the medieval metric manifestation of the story called *Griplur*, or *Hrómundar rímur Gripssonar* (Simek and Hermann Pálsson 2007, 130), a seventeenth-century prose manifestation of the story called *Hrómundar saga Greipssonar (17HsG)* (Simek and Hermann Pálsson 2007, 196), a late eighteenth- or early nineteenth-century prose manifestation also called *Hrómundar saga Greipssonar (19HsG)* (unmentioned in the secondary literature), and a nineteenth-century versification called *Rímur af Hrómundi Greipssyni (RHG)* composed by Sigfús Jónsson from Klungurbrekka (Finnur Sigmundsson 1966, I:262). While the older versions of the story are well known to scholarship and are available in multiple editions and translations, the younger versions remained unknown until very recently, and no edition of these texts yet exists.⁴ The present

4 *Griplur* have been edited twice by Finnur Jónsson (1896; 1905–22); they were most likely composed in the second half of the fourteenth century, but the earliest known manuscript

study is a first attempt to reveal the relationships between four versions of the story of Hrómundur in Icelandic, two sagas and two sets of *rímur* – which appear to be very closely related – with the main aim of identifying the influences present in the younger saga of Hrómundur, which has hitherto remained unknown, and the younger *rímur* of Hrómundur, which have hitherto been rather sparsely treated in the scholarly literature. The possibility of the influence of the lost *rímur* of Hrómundur composed in the years 1775–77 by Benedikt Gröndal (Finnur Sigmundsson 1966, I:263) is also taken into consideration, but since no witness of this work survives, the possible influences remain purely hypothetical.

The present study is organized into five analytical sections, each devoted to relationships between different manifestations of the story. The first section looks at the relationship between the older saga and the medieval *rímur*. The second, third, and fourth sections are focused on the younger saga and its relationship to the older saga and the medieval *rímur*. Finally, the fifth section examines the sources of the younger set of *rímur* of Hrómundur. The main findings of these five sections are summarized in the last section of this article, where their relevance and perspectives for future research are outlined.

The Relationship between *17HsG* and *Griplur*

The relationship between the two oldest extant versions of the story of Hrómundur, *17HsG* and *Griplur*, has been a matter of scholarly discussion for over a century now. Eugen Kölbing (1876, 182) suggested that the *rímur*

dates to the late fifteenth century. The seventeenth-century saga is the only prose manifestation of the story of Hrómundur known to scholarly discourse. It was first edited by Biorner (1737) and later included in Rafn's (1829–30) edition of the *fornaldarsögur*. The existence of the younger set of *rímur* of Hrómundur has been registered in *Rímnatal* (Finnur Sigmundsson 1966, I:262), but no edition of their text yet exists. The younger prose adaptation of the story, which is preserved exclusively in nineteenth-century manuscripts, has remained unknown to scholarship until very recently (Kapitan 2018). There is also a post-medieval metric adaptation called *Hrómundar kvæði Grippsonar*, which was published by Andrews (1911) and later Jón Helgason (1979, 173–79) but is not included in this analysis, as according to Andrews' (1911, 540–44) observations of the differences between *kvæði* and the *rímur*, the relationship between them cannot be established with certainty using the method applied in this study. Andrews (1912, 397) seems convinced that the *kvæði* were composed based on the *rímur*, while Aðalheiður Guðmundsdóttir (2014, 5–6; 2018, 26) does not exclude the possibility that they are based on the lost saga.

and the saga are independent of each other and that both can be traced to the lost medieval saga of Hrómundur. This idea was rejected by Andrews (1911), who considered the saga to be derived from the *rímur*. Similarly, the editor of the *rímur*, Finnur Jónsson (1905–22, 409–10), commenting briefly on the discrepancies between the saga and the *rímur*, also concluded that the saga is based on the *rímur* (Finnur Jónsson 1907, 333–34; 1923, 2:802–03). Kölbing’s interpretation was, however, revived by Hooper (1930, x–xi; 1934, 56), who believed that the seventeenth-century saga is based on the lost saga, with certain interpolations from the *rímur*. This was in turn rejected by Brown (1946–53), who provided the most convincing evidence in favour of Andrews’ interpretation. Today, Brown’s interpretation is widely accepted in the literature, for example by Jesch (1984; 1993).

Brown, in her study, focused on verbal similarities between the saga and the *rímur*, in order to demonstrate that the saga is secondary to the *rímur*. The examples of alliteration preserved in the saga that originate from the *rímur* are convincing evidence of the relationship, for example: “Stattu á fætr stúrulaust ... skrið þú af stóli, skálkrinn latr, skilinn frá öllu happi” in the *rímur* corresponds to the saga’s “Stattu stuðnungslaust á fætur aptr ... Skriddu af stóli, skálkr argr, sviptir öllu fé” (Brown 1946–53, 73). This example, however, is taken out of context and gives the reader a false impression of the extent of the similarities. The contents of stanzas III:24 and III:25, which Brown used as an example of alliteration, are significantly repositioned in the saga, and there is a large amount of text between the two, on which Brown chose not to comment (the order of the stanzas is discussed further in this section). Brown also generally did not comment on the particular manuscripts preserving the *rímur*, making her study satisfactory only to a limited extent. In that sense, Andrews’ analysis is more detailed, as he takes into account the readings of manuscripts included in the variant apparatus of Finnur Jónsson’s edition. Based on three textual variants, Andrews concluded that the saga is more closely related to the branch of the *Griplur* tradition that includes Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek Cod. Guelf. 42.7. Aug. 4to, and Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum AM 146 a 8vo.⁵ Based on the

5 On manuscripts preserving *Griplur*, see Kapitan (2020). The very same interpretation of the relationship between *17HsG* and *Griplur* as that proposed by Andrews was presented by Björn K. Þórólfsson (1934, 353) in his short discussion of the relationship between the saga and the *rímur*, but it is most likely directly borrowed from Andrews.

transpositions of the stanzas in the saga, however, Andrews suggested that the saga is based on a different branch of the *rímur* tradition to any of the existing texts of *Griplur*.

If we consider that the order of stanzas is genealogically informative for establishing relationships between texts in prose and verse, the analysis of the transpositions does not allow any conclusion other than the one suggested by Andrews, that the saga is based on an independent tradition of *Griplur*. A good point for comparison of the order of the stanzas is the fight between Þráinn and Hrómundur, because the order of the stanzas describing this episode in various texts of the *rímur* is different.

17HsG

“Rigaþo þier á færtr ragur oc blauþr, oc takþu
suerþed aptr af mier ef þu þorer”

Draugur mælti: “Það er einginn fremd að bera
suerþ á mic vapnlausann, helldr vil ec reina afl
vit þik oc glýmo”

Hromund kastar þá suerþino, oc treiste afli
sýno. Þráinn sá þetta, oc leiste ofann ketil sinn
er hafþi uppi

Funi mikill var i millom fóta hanz. enn ketel-
lenn fullr af bukom

Hromundur mælti: “skrýtto af stóli skálkr argr,
suiþtr aulu fie” (2v:2–10)

Griplur III

28. “Riga þú þér í rúmi blauðr,
Ragari en nokkuð kvendi,
sæktú að mér svartr og dauðr,
sverð er burt úr hendi.”

26. “Fremd er engi að fella mig
með fránum hjalta-vendi;
eg vil reyna afl við þig,
ef ekki er vætta í hendi.”

27. Hrómund kastar hrotta þá,
handa afli treysti,
Þráinn var glaðr, er þetta sá,
þungan ketilinn leysti.

5. Funi var millum fóta hans,
fullur ketill af búkum;
ásjón hefr hann einskis manns
jafnt og segir af þúkum

25. “Hugrinn þinn er harla flatr”
Hrómund talar af kappi,
“skrið þú af stóli, skálkrinn latr,
skilinn frá öllu happi”

Based on the verbal similarities between the saga and the *rímur*, the following order of stanzas in the third *ríma* lying behind the saga can be proposed: 28, 26, 27, 5, 25. The proposed order does not follow any of the known texts of the *rímur* (cf. Kapitan 2020), which suggests a separate branch of the *Griplur* tradition. Therefore, it seems safe to assume that the saga was based on some other branch of the *rímur* tradition than those extant today. Moreover, we might be tempted to follow Andrews' (1911, 539) lead that *17HsG* is actually based on the lost *Griplur*, which used to be preserved in AM 603 4to – a manuscript preserving a number of defective *rímur* in which *Griplur* were registered in the early eighteenth century but which disappeared sometime during the late eighteenth or early nineteenth (Kapitan 2018, 164–67). This hypothesis is impossible to prove, but if the prose adaptation of *Bragða-Ölvis saga* in AM 601 b 4to, whose transmission history appears to be closely related to that of *Hrómundar saga*, turns out to be based on the version of *Bragða-Ölvis rímur* preserved in AM 603 4to, we could entertain a hypothesis that it was also the case with *Hrómundar saga*.⁶

At the same time, we need to consider whether the verbal similarities between particular stanzas of the *rímur* and the text of the saga deliver sufficient evidence to assume that there was a separate “version” of the *rímur* behind the saga and whether it is not possible that the saga-writer freely adapted the text of any of the versions of *rímur* into the prose style without paying too much attention to the order of the stanzas. The answer to this question depends on our understanding of how an early modern saga-writer worked. Did the saga-writer have a manuscript(s) of *rímur* at hand when they converted the verses into the prose, or did they write the story down from memory? If the story was written down from memory, then the transpositions of stanzas would be more natural than if the story was based on the written text of the *rímur*. There is not enough comparative material to allow us to draw a conclusion about this matter, but I will come back to the problem of stanza order later in the section devoted to the younger saga and its relationship to *Griplur*.

Without identifying any specific branch of the *Griplur* tradition, it is

6 Teresa Dröfn Njarðvík is currently researching the transmission of *Bragða-Ölvis saga* and related *rímur*. Her work will provide valuable insights into the question of the relationship.

safe to agree with previous scholarship that *17HsG* is based on the medieval *rímur*.

The Relationship between *17HsG* and *19HsG*

The hitherto unknown *Hrómundar saga Greipssonar* (*19HsG*) is four times longer than the seventeenth-century saga (*17HsG*) and contains a number of motifs and episodes which lie outside the *Hrómundar saga* tradition.⁷ Since these episodes, often originating in the romance tradition, do not help to establish whether *19HsG* uses *17HsG*, they will not be discussed here. Instead, this section focuses on some differences in the structure, style, and contents of these two narratives in order to illustrate how they treat the same material.

Already at the very beginning of the story, clear differences in the structure and style of *19HsG* can be observed in comparison to *17HsG*. The two sentences that open the saga in AM 601 b 4to (henceforth A601), the best-text manuscript of *17HsG*, correspond to a whole paragraph in British Library Add 11,109 (henceforth B11109), the oldest manuscript of the younger saga known to date.⁸ The difference lies not only in the length of the introduction but also in its style and structure, especially regarding the details concerning particular characters.

From the opening of A601, we learn that there was a king in Denmark named Ólafur, who was the son of Gnoðar-Ásmundur, and that there were two retainers in Ólafur's army, the brothers Kári and Örnúlfur, who were great warriors. The introduction in B11109 is much more verbose, and from it we learn that Ólafur was one of the petty kings in Norway, not Denmark, and that he was generous and brave; that Ólafur had two sisters, Dagný and Svanhvít, who were exceptional women; and that there were two retainers in Ólafur's army, the brothers Bildur and Vóli, who were deceitful and evil.

The only thing these two passages have in common is the name of the king, Ólafur, who in A601 is the son of Gnoðar-Ásmundur, while in B11109 his father is not mentioned at all. In B11109 the evil brothers

7 An introductory study to the nineteenth-century saga and its multiple innovations has been presented elsewhere, see Kapitan 2021.

8 All references to *17HsG* use loci from A601, while all references to *19HsG* use loci from B11109.

Bildur and Vóli are introduced at the beginning of the saga, while in A601 the saga-writer introduces them later in the text, after Hrómundur and his family have been introduced. Moreover, Ólafur's sisters are not introduced until they play a role in the narrative (chapter 3 of A601). In B11109, on the other hand, most of the characters are introduced right at the beginning of the story, while Kári and Örnúlfur are not introduced until they are supposed to play a role in the narrative (chapter 2 of B11109). When they are introduced in chapter 2, Kári is presented as Hrómundur's foster-brother and a pro-woman in Ólafur's army, who was very strong, etc. (B11109, f. 107r:13–16). This change is peculiar, and it is uncertain why the saga-writer decided to introduce Bildur and Vóli first, instead of Kári and Örnúlfur, since Kári and Örnúlfur appear already in chapter 2, while Bildur and Vóli are not mentioned until chapter 7 of B11109.

From a structural point of view, it seems more logical either to introduce both pairs of characters immediately before the episodes in which they play a role, or to consistently introduce all characters at the beginning of the story. The saga-writer of *19HsG*, however, chose a hybrid of these two approaches, which allows us to hypothesize about the intentions behind these changes. First, at the beginning of the story, the saga-writer introduces all characters who could be considered the saga's main characters, such as King Ólafur and related characters, and Hrómundur and related characters. Then, over the course of the story, the saga-writer introduces the secondary characters immediately before the episodes in which they play a role. For example, as mentioned previously, Kári and Örnúlfur are introduced in chapter 2, as is Hröngviður, while Máni is presented in chapter 5, etc. Taking into consideration this transposition, we can assume that, in the saga-writer's view, Bildur and Vóli were more important for the story than Kári and Örnúlfur. Bildur and Vóli are main characters of the saga, while Kári and Örnúlfur are not. This can be explained by the role the two pairs of brothers play in the saga. Kári's role is to die, and his death is supposed to prompt Hrómundur into killing Hröngviður, while Bildur and Vóli reappear in most of the main episodes: they do not want to enter Þráinn's mound, they kill Hrómundur's dog Hrókur, they defame Hrómundur at Ólafur's court, and finally, Hrómundur fights Vóli at the frozen lake Vänern after the battle with the Swedes.

The saga-writer is, however, not consistent in his practice of introducing secondary characters. The kings of Sweden, both called Hálfðan,⁹ are mentioned in chapter 5 although they do not play any role in the narrative until chapter 9. This might be a borrowing from the *rímur*, where the Swedish kings are already mentioned in stanza II:16. The relationship between the saga and the *rímur* is treated in the next section.

As the opening of the saga shows, one of the striking differences between *17HsG* and *19HsG* is the level of detail and description provided in the two sagas. The main characters in *19HsG* are frequently introduced with a short description involving a few adjectives, to give the reader background information on the characters; on the other hand, no – or very sparse – descriptions are provided in *17HsG*, aside from the crucial features of the characters which are communicated using more-or-less fixed expressions, such as “hermenn miklir” to describe Kári and his brother. This is also true for our main hero, Hrómundur.

17HsG

Þo var Hrómundr fyrir þeim aullom. hann kunni eigi at hræðast, hann var augna fagr, hárbjartr, oc herþamikill, mikill oc stercr, lýktiz miöc Hróki móþr fauþr sýnom (11:9–11)

19HsG

⟨Hrómundur⟩ var eldstr þeira bræþra oc hinn frægasti maþr at hreysti oc öllom fræcleica, sva hann bar langt af mönnom þar í byg- gþom, þeir bræþr allir voro af alþýþo kallaþir Hrócar, því þeir voro af Hrócs ætt qvomnir. Hrómundr var bjatr á hár, hýr í tilliti, en snar í augom, breiþr á herþar oc stormenni at vexti, hann gaf sic alldrei fyrir und eþr ákomo, oc vit enga æþru var hann kéndr; þeir bræþr hans voro oc allir miclir menn til allra mannburþa (106v:27–107r:6)

As the example above illustrates, there are clear stylistic differences between these two sagas when it comes to descriptions of characters. While *17HsG* is more laconic and to some extent closer to the traditional saga style – characterized, among other things, by brief descriptions of characters (Finnur Jónsson 1923, 2:303–35) – *19HsG* is more verbose and may reflect the stylistic preferences of late eighteenth- or early nineteenth-century audiences.

9 Notice the difference in the name Hálfðan in *19HsG* for Halldingur of *17HsG* and Haddingur of *Griplur*.

Another important feature of *19HsG* is that the saga-writer introduces greater logic to the narrative compared to *17HsG*, not only by presenting events in a particular order but also by making minor changes to the descriptions of the characters. For example, in *19HsG*, the saga-writer introduces Kári as a foster-brother of Hrómundur instead of presenting him just as one of the king's retainers. This minor alteration gives an indirect explanation of why Hrómundur wants to avenge Kári's death when Hröngviður kills both Kári and Örnúlfur. This is explicitly brought up in the saga in chapter 3, which describes Hrómundur's conversation with King Ólafur, during which Hrómundur tells the king that he and Kári were friends and foster-brothers (B11109, 108v:27–109r:6). This entire conversation between Hrómundur and Ólafur is missing from *17HsG*, and its sources are unknown. On the one hand, Hrómundur could equally well just decide to avenge Kári without any conversation with the king; because Kári has already been introduced as Hrómundur's foster-brother in chapter 2 of *19HsG*, there is no need to repeat this information. On the other hand, the repetition increases the dramatic mood of this episode, so it serves as a stylistic improvement on the saga.

The discrepancies between *17HsG* and *19HsG* when it comes to episodes related to Kári do not end here. The description of Kári and his brother's first meeting with Hröngviður and his followers also delivers evidence of a quite different style in the two narratives.

17HsG

Konungr býðr Kára oc Örnulfi að ganga upp á eyuna, oc vita, huort þeir sæe einginn herskip. Þeir gengu upp á landet, oc litu.vi. herskip under hömrum nocrum. Þar var eirn dreke allskrautligr. Kári kallar til þeira, oc spír huorier fyrir skiponom rieði (1r:14–17)

19HsG

Þá mælir Kóngr vit Kára: "nú skulot þit bræþr ganga á land oc þvert yfir þessa eyo sem vit erom vit komnir, oc vita hvort þér verþit ecki varir vit, at vícingar neinir séo hino megin eyarinnar." Kári mælir "sva skulom vit gora sem þér tilmælit, Herra!" Taca þeir bræþr vapn sín oc ganga á land upp oc yfir eyona, oc sem þeir qvomo á hamar nocorn, sjá þeir vj herscip liggia undir eyunni, micit stor oc skrautleg, þó bar þar eitt af öllom, þat var dreci sva veglegr, at Kári þóktist ei annan slícan sjeþ hafa, hann var scyggþr oc scorinn stafna á millom. Kári settist niþr oc qvaþ margar vísr af ágæti scipana; síþan kallaði hann til þeira er láo fyrir, oc spyr hvorjir væro? (107r:21–107v:3)

The more laconic description in *17HsG* does not describe the potential opponents of Kári as Vikings (“at vícingar neinir séo hino meginn Eyarinnar”), nor does it mention Kári reciting verses about the ships (“Kári settist niþr oc qvaþ margar vísr af ágæti scipana”). Both these details appear only in *19HsG* and are actually borrowings from *Griplur*, as will be demonstrated in the following section.

The Relationship between *19HsG* and *Griplur*

Just as it is difficult to establish the relationship between *17HsG* and *19HsG* without using evidence from *Griplur*, it is equally difficult to discuss the relationship between *19HsG* and *Griplur* without using evidence from *17HsG*. As is presented in the next section, the most convincing clues for the relationship between *19HsG* and *Griplur* are provided by the episodes which appear only in these two manifestations of the story and are absent from *17HsG*. At the same time, we can assume that if the saga-writer of *19HsG* used *Griplur* directly, we would be able to observe some trace of alliterations or rhymes in the prose text, originating from the *rímur*. While there are numerous examples of alliterating word pairs, upon closer examination, it appears that some of them also appear in *17HsG*, and they are therefore not necessarily signs of a direct borrowing from the *rímur*. The alliteration of three words in one sentence that appear in the *rímur* but not in *17HsG* would be more convincing evidence for direct borrowing, but I have not identified such an example.

There are, however, other strong indications that the saga-writer utilized *rímur* directly, even though they adapted the poetic language to the narrative form very skilfully, not leaving many traces of poetic influence. These include the following borrowings:

<i>Griplur</i>	<i>19HsG</i>
breiðr um herðar, bjartr á hárr, blíðr og snarr í augum (I:19)	bjartr á hárr, hýr í tilliti, en snar í augom, breiþr á herþar (107r:3–4)
ertu fretkall flatr og aumr og faðir ins illa Kára (I:56)	þú mant vera þinn ólukko fretkarl, faþir Kára (109r:13)
ekki ertú sem menskur maðr (III:36)	ecki erto mennscr maþr (113r:3–4)
og blæði úr hverju sári (I:44)	þó mér blæþi or hvorjo sári (107v:19)
höfuðlaus allur herrinn stóð (VI:25)	allr herinn yþar stóþ höfotlaus (127v:15)
Gálgi merkir gamlan hest (VI:33)	gamall oc latr hestr merkir gálga (128r:11)

While the first three examples belong to episodes which are present in both *17HsG* and *19HsG*, the following three examples do not have counterparts in *17HsG* and are present exclusively in *19HsG* and the *rímur*. Based on these verbal similarities, we can assume that there is a direct influence from *Griplur* on *19HsG*.

In order to determine which branch of *Griplur* tradition might have served as the basis for *19HsG*, it is useful to compare the order in which certain elements of the story are introduced. The comparative analysis of *19HsG* and *Griplur* reveals extensive repositioning of the contents of the stanzas in relation to all known manuscripts of *Griplur*. For example, in *19HsG*, the contents of stanza III:51 are narrated before the contents of stanza III:50 as follows:

Griplur

III:50. “Svó hef eg lengi loðað á fé
og lifað í haugi mínum,
ei er gott, þó góðir sé,
gripum að treysta sínum.

III:51. Garprinn jafnt og sjálfum sér
sverði þessu trúði,
nú skal verða að meini mér
Mistilteinn inn prúði.”

19HsG

Þá mælir Þráinn: “gjæfo munr varþ nú
meþ ockor, at þú náþir sverþi míno,
oc ætlaþi ec þat aldrei, at þú, minn
góþi Mistilteinn! mundir mér at meini
verþa, oc er því alldreii gott at treysta á
gripi oc gersemar sínar, oc sannast þat
nú á mér” (114r:11–15)

Similarly, the contents of stanza I:44 are placed between the contents of I:36 and I:37 in *19HsG* (107v:14–25), the contents of stanza III:24 are placed after III:34, and the contents of III:33 after III:36. This suggests that the saga-writer may have worked with some “version” of the *rímur* other than the one we know today. At the same time, it seems equally possible that the saga-writer of *19HsG* intentionally did not follow the order of the stanzas, but rather was focused on narrating the events in a logical and stylistically pleasing way, with little regard for the order of the *rímur*. Finally, it is not improbable that the saga-writer actually utilized orally transmitted material. An oral account would also explain some of the misunderstandings occurring in *19HsG*, especially regarding the confusion in the direct speech discussed further on in this article.

The Relationships between *17HsG*, *19HsG*, and *Griplur*

As mentioned earlier, there are many episodes in *19HsG* which do not appear in *17HsG*. The sources of some of these episodes are unknown, or lie outside of the *Hrómundar saga* tradition, but others can easily be traced to *Griplur*. This section presents only a sample of three (of many) episodes that suggest *19HsG* is dependent on *Griplur*. Moreover, based on a comparison of *19HsG* with *17HsG* and *Griplur*, this section delivers some evidence that *19HsG* is most likely also dependent on *17HsG*.

The first and most obvious example of *19HsG* being dependent on *Griplur* is the episode in which Hrókur is killed by Bildur and Vóli. As observed in previous scholarship, according to *17HsG*, Hrókur was a man, but according to *Griplur* he was a dog (Andrews 1913; Jesch 1984). It happens that in *19HsG* Hrókur is also a dog, which suggests *19HsG*'s dependence on *Griplur*.

<i>Griplur</i>	<i>17HsG</i>	<i>19HsG</i>
IV:4. Grundi hét einn góður þegn, gefr hann honum með prýði og megn rakka þann er heitir Hrókr; hann var bæði snarpr og klókr.	Hann gaf einum manni, þeim er Hrókur hiet eitt sinn, gullhring góðann er vó eyri. Það fíck Vóli aþ vita, oc drap Hrók á náttartýma enn tók hringinn (3r:18–20)	þar hafði Kóngr vetrseto meþ hyrþ sína, þann vetr, hjá Burgeis nockrom, hann var Gnúdi kallaþr, hann gaf Kóngi marga góþa gripi oc sva mön- nom hans; hann gaf Hró- mundi einn racka , sem var sva vel viti borinn, sem maþr, oc skjótr sem ör, oc hit mesta gersemi var hann, sá var Hrókr kallaþr. Hrómundr gaf Gnúþa aþtr ágætann hríng af betsta gulli , oc var talat at hann væri or haugi Þráins, oc vóg vit ij mercrc sylfors; þessa gjöf öfundaði Vole hyrþmaþr Kóngs, hann kémor at
IV:5. Hrómund gaf honum hríng með gull, – hundsins þótti launin full- eyrir vegr og aðra sjau, er það meir en verðin tvau.		
IV:6. Vissi þetta vóndur trúðr Vóli kall, er ei var prúðr, drepr hann þann inn dýra hund, dragnaz til á náttarstund.		

máli vit Bíld féлага sinn, oc
segist vilja drepa hund þann
[...]

Þeir Vole oc Bíldr, höfþo
gát á hundinom Hrók, oc þá
menn voro sofandi, gengo
þeir at hönom oc stúngo til
bana, því hann lá sofandi oc
var þreyttr (114v:3–115r:2)

It is clear from the comparison above that the saga-writer of *19HsG* had access to some version of the story in which Hrókur was a dog, and *Griplur* are the only known manifestation of the story that contains this information. Moreover, in *Griplur* Hrókur is “bæði snarpr og klókr,” and in the saga he is “vel viti borinn, sem maþr, oc skjótr sem ör,” so the message that Hrókur was a great dog is clearly delivered in both adaptations – regardless of the fact that *19HsG* is substantially more verbose and descriptive than *Griplur*. The omitted part in the citation from B11109, indicated by “[...]”, describes the hunting trips that Ólafur organized and the qualities of Hrókur as an outstanding hunting dog. It is unknown where this description came from, but it is certain that neither *Griplur* nor *17HsG* could be its direct source, as they do not mention any hunting trips.

Even though *19HsG* presents Hrókur as a dog, there are also discrepancies between *Griplur* and the saga when it comes to the value of the dog. In *Griplur* stanza IV:5, Hrómundur gives a man named Grundi – from whom he received the dog – a golden ring which weighs one mark – double the dog’s price (“eyrir veqr og aðra sjau, er það meir en verðin tvau”) – but in *19HsG* the golden ring weighs two marks of silver (“hring af betsta gulli, oc var talat at hann væri or haugi Þráins, oc vóg vit ij *mercr sylfors*”). This may be the result of a misunderstanding of the poetic language of the *rímur*, as in *17HsG* the value of the ring is also corrupted: here the golden ring weighs only one ounce (“gullhring góðann er vó eýri”). If we assume that both *17HsG* and *19HsG* had access to the same version of *Griplur*, this case can indicate that the poetic language of the *rímur* was sometimes difficult to understand for the seventeenth- and nineteenth-century scribes. At the same time, we cannot exclude the possibility that the source text of *19HsG*, or the tradition on which *19HsG* is based, had already introduced

the change and that it has nothing to do with the poetic form of *Griplur*. Given the chronology of these adaptations, the latter explanation seems more likely.

The second example confirming the hypothesis that *19HsG* is utilizing *Griplur* can be found in the episode when Kári and Örnúlfur go ashore to check whether there is anyone on the other side of the island, as described in the section devoted to the relationship between *17HsG* and *19HsG*. As previously mentioned, in *17HsG* there is nothing about reciting any verses, while in *19HsG* Kári is impressed by the magnificent ship of Hröngviður and recites some glorifying verses about the excellence of his fleet (“oc qvaþ margar vísr af ágæti scipana”). The potential opponents of Kári in *19HsG* are also called vikings (“at vícingar neinir séo hino megin Eyarinnar.”), while *17HsG* is silent about them. The explanation for both can be found in *Griplur*, where the corresponding passage reads:

I:27. Þið skuluð **ganga þvert yfir ey**
þengill talar við Kára,
vita ef **hittið víkings fley**
og vaxi kífið sára.

I:28. Kári og Örnólf kanna land,
klæði og vopn sín fengu,
þeir hafa skjöld og skygðan brand,
skjótt yfir eyna gengu.

I:29. Herskip náðu sex að sjá
sjáfar-hömrur undir,
skreyttur dreki lá skeiðum hjá,
skorinn á margar lundir.

I:30. Kári réð að kalsa skæðr
og kveðr þá vísur margar
“hverr er þann að höldum ræðr?
– hafi þig allir vargar.”

These stanzas contain information about both the act of reciting verses (I:30:2) and calling the opponents vikings (I:27:3). Even though there is no information in *Griplur* regarding the subject matter of the recited verses, *19HsG* most likely borrowed the fact of reciting verses from the *rímur*, while the information that the verses were about the ships must be the saga-writer's own invention. Another example of borrowing from *Griplur* is the passage in *19HsG* which informs us that Kári and Örnúlfur take their weapons with them when they go on the island ("taca þeir bræpr vapn sín oc ganga á land upp" 107r: 25), which must be a borrowing from stanza I:28:2, as there is no mention of weapons in *17HsG*.

The hypothesis that *19HsG* depends on *Griplur* can be also supported by the example found in the sequence of prophetic dreams that Blindur presents to the Swedish king. Even though Blindur's dreams are difficult material for comparison, as there is no clear logical pattern behind the ways they are presented and interpreted, there are still clear discrepancies between *17HsG* and *19HsG*, some of which can be explained by borrowings from the *rímur*. The dreams in all the manifestations of the story are presented following a consistent pattern: first Blindur gives an account of his dream, and then the king provides his interpretation of it. In both sagas, however, this pattern is disrupted when the sixth dream is presented. There is no interpretation of this dream. Instead, immediately afterwards, another dream is presented.

<i>Griplur</i>	<i>17HsG</i>	<i>19HsG</i>
VI:17. "Kómu úr norðri kolsvört ský með klær og vængi bjúga og með þenna breiða bý burtu gjörði að fljúga."	"Siötta sinn dreimde mik," segir Blindur "að mier þótti koma af landi suört ský. med klóm oc vængiom oc flugu brott med þic kongr."	"Sá er hinn sjötti draumr minn," segir Blindr "at ec sá kolsvort ský qvoma or norþri, þau höfþo klær oc bjúga vængi, þau flugo burto með þic, oc ec vissi ecki hvaþ af yþr varþ,
VI:25. "Dreki þinn leiz mér færðr á flóð, flaut í báru miðri, hofuðlaus allur herrinn stóð í heitu vatni niðri."	--No corresponding text--	

oc þar eptir sá ec yþar
betsta drecaskip, mara
í miþjo kafi í brimi
oc sjóaræþi gangi, en
allr herinn yþar stóþ
höfotlaus niþr í eino
vatni,

VI:11. “Dreymdi mig að æliz einn
úlfr hjá Hagli kalli,
sá var ei í blíðu beinn,
beit hann menn á hjalli.

VI:12. Jafnvel reif hann yðr sem mig
og alla kónsins þegna;
heldr var sýnin hræðilig,
hvað mun slíku gegna?”

“Þá dreimdi mic
enn að ormr einr
væri hiá Hagali
kalli sá beit menn
grimmiliga át hann
Bæþi mik oc ýdur
upp og alla kongs
menn eda huat
man þetta þýþa.”
(5v:16–20)

síþan þóttist ec staþdr
nærri bæ Hagals,
kom þar út höggormr,
hann var illúþlegr,
hann beit menn til
bana, síþan át hann
alla sem hann beit,
síþarst át hann yþr oc
mic.” (127v:10–18)

As presented in the example above, in *17HsG* two dreams are narrated one after another without any explanation or interpretation, while in *19HsG* three dreams are merged. The dream about the king’s ship has no counterpart in *17HsG*, but it corresponds to VI:25 in *Griplur*, which supports the argument for the hypothesis that *Griplur* were used as a source of at least this part of the text in *19HsG*.

In the dream sequence we can also find evidence that *19HsG* is dependent on *17HsG*. If we focus on the order of the dreams and their interpretations, there are multiple examples that demonstrate that *19HsG* presents dreams in the same order as *17HsG*, and that the dreams are not preserved in this order in any known manuscript of *Griplur*. For example, the dream about the king’s falcon being featherless (stanza VI:23) in *Griplur* is interpreted by the king as a prophecy of men coming to his country with weapons and his irritation about it (VI:24). In both *17HsG* and *19HsG*, however, the same dream is interpreted to mean that a storm will come over the king’s country and shake the castle (which corresponds to stanza VI:10:1–2). In *19HsG* the interpretation is further extended by the information that the king himself will be sitting by the fire, and this originates in *Griplur* (VI:10:3–4). If we wanted to reconstruct the order of the stanzas that

give an account of Blindur's dreams in the *rímur* presumably underlying *19HsG*, we would assume the following order: 7–9, 22–23, 10, 15–16, 21, 24, 19–20, 17, 25, 11–13, 27, 29, 31, 30, 32–33. With the exception of the position of stanza 30 (after VI:31) and the omission of VI:25, the order is the same in both *17HsG* and *19HsG*, which may be interpreted as further evidence that the saga-writer of *19HsG* had access to *17HsG*.

There are also some textual variants which *19HsG* shares with *17HsG* against *Griplur*, suggesting a close relationship between *17HsG* and *19HsG*. For example, in *Griplur* we learn that Ólafur, together with his fleet, stopped by Elfarsker, where the fight with Hröngviður took place: “Heldu nú fyr Nóreg austr niflungs menn á ferjum, lofðungs herr á lægir traustr legz að Elfarskerjum” (I:25). *17HsG*, however, corrupts the name Elfarsker to Úlfasker: “Eytt sinn hiellt olafr konungr, austur fyrir noreg med her sinn, oc hielldo aþ Vlfaskerium” (1r:13–14), and the same corruption can be found in *19HsG*: “sva Kóngr hlaut at halda austr til Svíþjópar, oc at eino qveldi sigldo þeir undir Eyar þær er Ulfaskér heita” (107r:19–20). This does not seem to be a potential place for polygenetic variation to appear, as the place name Elfarsker is frequently attested in other *foraldarsögur*, including but not limited to *Örvar-Odds saga* (Rafn, ed., 1829–30, II:187), *Sörla þattur* (Rafn, 1829–30, I:395), and *Þorsteins saga Víkingssonar* (Rafn, ed. 1829–30, II:441), while no mention of Úlfasker is known to me beyond these two sagas of Hrómundur. Thus, it would be less surprising if the name Úlfasker was changed to Elfarsker, rather than the other way around; therefore, it is likely that *19HsG* is borrowing from *17HsG*.

Shared textual variants between *17HsG* and *19HsG* against *Griplur* can also be found in the episode of the first meeting between Kári and Hröngviður, when one of them tells how long he was in the battle. In *Griplur* we read:

I:35. “Kant að segja Kára þú,
kappinn, það er vér beiðum,
hversu lengi hafi þér nú
hernað plágað á skeiðum?”

I:36. “Sextigi lét eg seggjum hætt
sumur í stála hjaldri;
og svó margar mútur grætt
minkan fekk eg aldri.”

As this passage demonstrates, in *Griplur* the number sixty is given,¹⁰ while in *17HsG* and *19HsG* we find information about sixty battles and the thirty-three years of a military career:

17HsG
Hraungvípr mælti: “Ek
hefi heriað sumar oc
vetr, i xxxiiij ár, oc
háþ lx orustur, oc
feinget jafnan sigr”
(1r:21–22)

19HsG
Kári qvaþst ecki kunna því at hrósa. “en í xxxiiij vetr
hef ec í vícingo verit, oc margt sjeþ oc heyrt, eþa
villto leggja til atlögo vit mic?” Hraungvípr mælir
“á morgun skalto sanna þat, at ec skal ecki undan-
teljast.” Kári mælir “þat þykist ec sjá, at fáa muni á
þinn fund fýsa, því ec hefi LX sinnom einvíg haldit”
(107v:11–15)

We can assume, therefore, that the number thirty-three is borrowed from *17HsG* into *19HsG*. There is, however, some discrepancy between the sagas. In *17HsG* (and also in *Griplur*, at least in Finnur Jónsson’s reading of them) it is Hröngviður who fought sixty battles and never lost, but in *19HsG*, for some unknown reason, it is Kári. Did the saga-writer intentionally merge *17HsG* and *Griplur* and then change the meaning? This seems unlikely, as the text of *17HsG* is fairly straightforward. Therefore, we should allow for the possibility that this reading is a result of a double layer of misinterpretation, for instance through the lost *rímur* of Hrómundur composed in the years 1775–77 by Benedikt Jónsson Gröndal (1762–1825) or through oral tradition.

A similar explanation can be given to other episodes in which it is difficult to determine whether the saga-writer of *19HsG* misunderstood *Griplur* or whether they intentionally changed the meaning of the story. It is especially frequent with direct speech, where it seems as if the saga-writer frequently confused which character is saying which stanzas. For example, stanza II:59 of *Griplur* is spoken by Vóli: “Oss mun (blossa) brugðið við (kvað báru spennir) – tveir eru meir en tuttugu þrennir – tröll ef öllum þessum rennir,” but in *19HsG*, it is paraphrased and put into Þráinn’s mouth: “Þráinn mælir fleyri sóctu mic heim forþom, þegar Lxij menn veitto mér ásteyting meþ ráni oc róti á hús kofa mínom, oc fengo þeir lítit til ábata” (112r:3–6). *17HsG* reproduces the contents of this stanza

10 It is problematic to determine whether the number in *Griplur* refers to sixty battles (Sextigi stála hjaldri), sixty years (Sextigi sumar), or sixty men killed (lét sextigi seggjum).

following *Griplur*, with the exception of the corruption of the number of men: “Voli qvad Einginn mvníþi vilia giefa lýf sitt vit þúi, ero hier nu lx. manna, oc man troll þetta qllum dauþa veita” (2r:12–13).

Direct speech also seems to be confused in the episode of the fight between Þráinn and Hrómundur. According to Finnur Jónsson’s interpretation, stanzas III:41–42 of *Griplur* are spoken by Hrómundur, followed by stanza III:43 spoken by Þráinn, but *19HsG* merges the two and the contents of both stanzas are narrated in Hrómundur’s direct speech.

<i>Griplur</i>	<i>17HsG</i>	<i>19HsG</i>
41. “Hafðag á því hugarins skyn,” Hrómund talar enn færi, “hvaðan ið leiða katta kyn komið í hauginn væri.	...nu skal ek rýfa þic kuikann i sunþr.” “Eg veit eigi,” sagþi	“...nú skal ec þic qvicann í sundr rífa taug frá taug.” Hrómundr þeinkti meþ sér, at þetta eina mundi Þráinn satt segja herþtist hann af stórrí bræþi, oc mælir til Þráins: “varla ber ec vit til oc skynsemd, at þú, sem Kóngr hefr heitit, skulir orþinn vera at versta kétti, oc er skómm at þer gráhærþom karli, at gorast slíc fjandans fordæþa, oc mantú sonr tróllkono sem Gunnlöþ hiet, hún átti born morg, oc voro þau öll blauþir kettir, oc finn ec at þú ert ein ketta, því þat sá ec áþann, at þú vermdir þic á milli fótana, því þú satst meþ kétlinn í klofino, en ert orþin hundgömul.” Vit orþ þessi reiþdist Þráinn (113v:17–27)
42. Fæ eg það séð að fríða þig fæstir kostir góðir, kalla eg ráð þú klórir ei mig, katta bannsett móðir.”	Hromundr “huaþann sod- dann kattarkin, er komiþ i haug þennann.”	
43. “Gunnlöð hefr ei Grips í bý getið sér arfa slíkan, þú munt freddr af flatrí þý, fýlu tel eg þig líkan.”	Draugurinn mælti “þu munt fæddr vera af Gunn- löþ, ero fáer þijner lýkar.” (3v:20–23)	

There is a remarkable discrepancy between *17HsG* and *19HsG*; this suggests that this part of *19HsG* is more likely to be directly based on *Griplur*, which the saga-writer interprets quite differently from the *17HsG*. However, the striking similarity between *17HsG* and *19HsG* in using the phrase “nú skal ég rífa þig kvikan í sundur” (now I shall tear you apart alive), does not allow us to exclude the possibility that the saga-writer actually had access to both *17HsG* and *Griplur* and made a conscious choice regarding the readings they wanted to include in the saga. In the same manner, we cannot exclude the possibility that some now lost, intermediate

version of the story (e.g. Gröndal's lost *rímur*) influenced the story at some earlier stage and that this may be reflected in the younger saga.

The Relationship between *Rímur af Hrómundi Greipssyni* and the Rest of the Tradition

Even though at the time of the composition of *Rímur af Hrómundi Greipssyni* (*RHG*) the younger *Hrómundar saga* (*19HsG*) was already in circulation, there are strong indications that the *rímur* were based on *17HsG*, not *19HsG*. None of the additional episodes that are present in *19HsG* and absent from *17HsG* have their counterparts in *RHG*. This is strong evidence that *19HsG* could not have been used as the basis for *RHG*. If that had been the case, at least some of the episodes would probably have made their way through to the *rímur*, even if the *rímur*-poet was determined to abridge the narrative. There is also no evidence for *RHG* using *Griplur* to any extent, even in instances where *Griplur* clearly preserve a more logical version of the story. In light of the lack of evidence for any direct relationship between *RHG* and *Griplur* or *19HsG*, the last pair of texts that need to be discussed here is *17HsG* and *RHG* as well as the relationship between them.

As previously mentioned, *RHG* have never been edited. By being preserved in a single manuscript (Lbs 825 8vo), they have also remained mainly outside the scope of existing scholarship. Davíð Erlingsson (1987, 391) suggested, however, rather intuitively, that “a poet retold the story in *rímur*, perhaps using as his source the prose tale printed by Rafn which had as its basis the early *rímur*, though I cannot prove this.” The evidence presented in this section confirms Davíð Erlingsson's assumption regarding the relationship between *17HsG* and *RHG*. Moreover, this section not only presents the evidence for the general relationship between these two adaptations but also determines which particular branch of the saga tradition was the basis of the *rímur*.

There are multiple passages that strongly suggest that the *rímur*-poet relied exclusively on *17HsG*, as for example in the case of the misunderstanding regarding Hrókur, who is Hrómundur's dog but who in *17HsG* is a man. *RHG* reads as follows:

4. Garpur klókur geds um flet,
gaf baug einum manni
 þessi **Hrókur þegninn hét**,
 þundar jók sá tíðum hret.

5. Voli sóði sóma spar
 seggin drapum grímu
hríngin góða burtu bar,
 þjóður glóða þáings valla.
 (III:4 & III:5 (9r:17–9v:1))

It is clear from the clauses “gaf baug einum manni” and “Hrókur þegninn hét” in *RHG* that Hrókur is a man rather than a dog, and that the object of Vóli’s jealousy is a golden ring, not the dog – the misunderstanding introduced in *17HsG* – indicating that *RHG* are dependent on *17HsG*.

Further verbal similarities between *17HsG* and *RHG* serve to confirm this interpretation of the relationships between these two adaptations. In *RHG* II:40–41, Hrómundur asks Þráinn how many men he defeated in duels, and Þráinn answers that it was 124 men. This is a clear borrowing from *17HsG*, because both *19HsG* and *Griplur* refer only to a hundred duels. Additionally, in *19HsG* we read about the killing of twenty-four kings “xxiv Konga hjó ec til bana með því” (114r:18), which is omitted in other adaptations.

Another similarity between *RHG* and *17HsG* can be found in the following stanza (*RHG*, II:42), in which Þráinn tells Hrómundur that he and Semingur, the king of Sweden, were competing in sports: “okkar gjördum ágætar íþróttirnar reina” (stanza II:42, 8v:3–4). This closely resembles “reindom ockar i þrótter” in *17HsG* (A601, 3r:7), but neither *Griplur* nor *19HsG* refer to *íþróttir* (sports) in a direct way.

Finally, there are also two stanzas which allow closer identification of the source of *RHG*. In stanza 51 in the third fit we read: “Frækna Helga fylgja réð frilla sem hét **Lara** illsku velgja otargeð álptar belg hún klæddist með” (12r:14–16). Similarly, in the first stanza of the fourth fit: “Þar nam farast þulins knör við þagnar kletta sem hún **Lara** dauð nam detta” (13v:2–4). In both stanzas of *RHG* Helgi’s mistress is called Lara (or Lára), while in *19HsG*, *Griplur*, and the majority of the manuscripts preserving *17HsG*,

the name of the mistress is Kára. The only part of the tradition of *17HsG* in which Helgi's mistress is called Lára is the text-sub-group A₃ (Kapitan 2018). Text-sub-group A₃ includes the manuscripts that are based on Rafn's printed edition of the saga. *RHG*'s composition post-dates the publication of the edition, so there is a fair likelihood that the edition served as the basis for the composition of the *rimur*. It is, however, impossible to determine with high certainty whether the text of *RHG* was based on the printed edition or on one of the manuscripts derived from it.¹¹

Discussion and Conclusion

Through comparative analysis of textual and structural similarities and differences between four manifestations of the story of Hrómundur in prose and verse in the Icelandic language, the present study aimed to reveal the relationship between these manifestations, primarily to cast light on two previously marginalized versions of the story, the younger saga (*19HsG*) and the younger set of *rimur* (*RHG*). While the influences on *RHG* are fairly straightforward, the sources of the younger prose adaptation are quite difficult to identify with certainty and open up many possibilities for interpretation.

The seventeenth-century saga of Hrómundur (*17HsG*) is certainly based on the medieval *rimur Griplur*, and it can be seen as a sort of summary of the contents of the *rimur*. The practice of preparing summaries of *rimur* in the early modern period is well attested in the literature, but as the present study has demonstrated, this summary is not completely true to its sources, as it is not free of misunderstandings. For instance, the case of Hrókur, a dog or a man, is a good example of such a misunderstanding which survived all the way to the literary descendant of *17HsG*, i.e. the younger *rimur* of Hrómundur (*RHG*).

RHG establish a reliable versification of the story presented in *17HsG*, as they preserve all the corruptions of *17HsG* without altering anything. *RHG* are most likely based on Rafn's printed edition of the saga, or some edition-derived manuscript, as they reproduce an error on the part of the saga's editor. The name of the mistress of Helgi in *RHG* is Lára, which is

11 There are multiple manuscripts derived from Rafn's printed edition; see Kapitan (2018, 109–25).

an innovation in Rafn's edition and is preserved only in the edition-derived manuscripts. No relationship between *Griplur* and *RHG*, nor between the younger saga and *RHG*, can be proven based on the verbal similarities and the contents of the subsequent adaptations. Therefore, they must be independent of each other.

The sources of *19HsG* appear to be more complicated to reveal. Despite the extensive amplifications in *19HsG* whose sources lie outside of the *Hrómundar saga* tradition and the numerous changes on the level of the style, structure, and content, in many cases, *19HsG* is a better saga than *17HsG* in terms of its narrative coherence. The present study has shown that the materials originating from both *Griplur* and *17HsG* are present in *19HsG*, but it is uncertain whether the saga-writer of *19HsG* based the story on a written account (or accounts) of *Griplur* and *17HsG*, or whether they committed the story to writing from memory. The saga-writer seems to have consciously used both sources and in some cases provided additional details originating from *Griplur* which are omitted in *17HsG*, as for example an additional dream of Blindur based on stanza VI:25. In other cases, they chose to follow *17HsG* against the *rímur*, as for example in the occurrence of the place name Úlfasker in both sagas but not in *Griplur*. It is equally possible, however, that the saga-writer had a written account of only one manifestation of the story and supplied additional information from another manifestation from memory. Finally, we cannot exclude the possibility that *19HsG* is actually based on the lost *rímur* by Benedikt Jónsson Gröndal (1762–1825), meaning that the merger of *Griplur* and *17HsG* would have taken place before *19HsG* was committed to writing; nevertheless, we do not have any means to prove or disprove this hypothesis as this intermediate text is lost.

This scenario, involving an intermediate step in the tradition in the form of the lost *rímur*, could explain some of the corruptions present in *19HsG* that we are unable to explain using the evidence at hand. An example of this is the number of years of military experience that Hröngviður or Kári had. It is somewhat easier to imagine that the saga-writer of *19HsG* used as the basis for the story a set of *rímur* in which the information from *17HsG* and from *Griplur* was already merged, rather than imagining that they sat with two competing accounts of the story, one in verse and the other in prose, and created a hybrid of the two. The intermediate

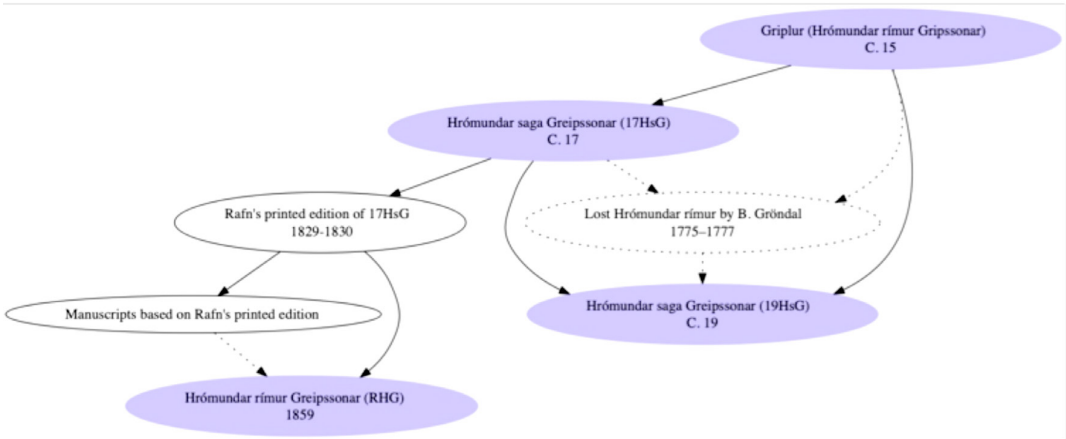

Figure 1: The relationships between four versions of the story of *Hrómundur* in Icelandic.

step seems to be the best explanation we can give in this case, unless we are ready to assume that the saga-writer of *19HsG* was either interested in reconstructing the lost saga of *Hrómundur*, and therefore treating both accounts as equally valuable, or that they were just trying to write a good, entertaining story – which they certainly achieved – and therefore did not necessarily see one version as superior to the other and in some instances freely chose which version of the events to follow.

Based on the evidence at hand, the relationships between the four Icelandic manifestations of the story of *Hrómundur* can be illustrated in the form of a stemma as presented in Figure 1. The dotted lines in the stemma represent uncertain or disputable connections, as we lack strong evidence to prove their existence.

The comparative analysis of *Hrómundar saga* and related materials allows us to ask further questions about the general practice of adaptation from one medium to another in Iceland. Why did someone convert *rímur* into prose in the first place? Why were some of the *rímur* converted into prose more than once? Was it because of a lack of access to the prose

version in a particular area, because of a dislike of their poetic form, or because of the need to simplify the poetic language and deliver an easily accessible story to a less sophisticated audience? A comparative analysis of a wider array of *rímur*-based narratives is needed in order to enable us to draw general conclusions and answer these questions, but the present study hopes to deliver a meaningful contribution to this discussion.

The present study is the first in-depth analysis of the relationships between extant versions of the story of Hrómundur in Icelandic which illustrate the multi-layered process of the transmission and adaptation of medieval literature in the post-medieval period. This study not only casts light on this particular tradition, but it also contributes to the broader discussion of Icelandic literature from a diachronic perspective and especially the process of adaptation from one medium to another. It shows that throughout centuries, a medieval story could entertain generations of Icelanders who were willing not only to transcribe one of its versions but also to engage with its contents on a more creative level. Over the years, the story, like a snowball rolling down a hill, accumulated various influences which became so strongly interconnected that at times it becomes impossible to separate the individual narratives that influenced the story, just as it is impossible to separate the individual snowflakes that were picked up by the rolling snowball.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 601 b 4to

AM 603 4to

Landsbókasafn – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 825 8vo

British Library, London

MS Add 11,109

PRIMARY SOURCES

- Arwidsson, Adolf Iwar, ed. 1834. *Svenska fornsånger, en samling af kämpavisor, folkvisor, lekar och dansar, samt barn- och vall-sånger*. Stockholm: Norstedt.
- Biörner, Erik Julius, ed. 1737. *Nordiska kända dater i en sagoflock samlade om forna kongar och hjältar. Volumen historicum, continens variorum in orbe hyperboreo antiquo regum, heroum et pugilum res praeclare et mirabiliter gestas. Accessit, praeter conspectum genealogicum Svethicorum regum et reginarum accuratissimum etiam praefatio*. Stockholm: J.L. Horrn.
- Brown, Ursula, ed. 1952. *Þorgils saga ok Haflíða*. London: Oxford University Press.
- Craigie, William A., ed. 1938. *Early Icelandic Rímur, Ms. No. 604 4to of the Arna-Magnaean Collection in the University Library of Copenhagen*. Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi 11. Copenhagen: Levin & Munksgaard.
- Finnur Jónsson, ed. 1896. *Fernir forníslenskir rímnaflokkar*. Copenhagen: Hið íslenska bókmentafélag.
- — —, ed. 1905–22. *Rímna safn: Samling af de ældste Islandske Rimer*. 2 vols. Copenhagen: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- Grundtvig, Svend, ed. 1853. *Danmarks gamle Folkeviser*. Vol. 1. Copenhagen: Samfundet til den danske litteraturs fremme.
- Landstad, M.B., ed. 1853. *Norske Folkeviser*. Oslo: Chr. Tønsberg.
- Nyerup, Rasmus, and K.L. Rahbek, eds. 1813. *Udvalgte danske Viser fra Middelalderen, efter A. S. Vedels og P. Syvs trykte Udgaver og efter haandskrevne Samlinger*. Vol. 4. Copenhagen: Schultz.
- Rafn, Carl Christian, ed. 1829–30. *Fornaldar sögur Norðurlanda eptir gömlum handritum*. 3 vols. Copenhagen: Popp.

SECONDARY SOURCES

- Aðalheiður Guðmundsdóttir. 2001. “Inngangur.” *Úlfhams saga*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi: Rit 53. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, xiii–cclxv.
- — —. 2014. “Gunnar og Göngu-Hrólfur, Brynhildur og Brana: Um sögutengdar figúrir í íslenskum þjóðkvæðum.” *Þjóðarspegillinn*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, 1–9.
- — —. 2018. “Reflexes of the *fornaldarsögur* in Icelandic poetry.” *The Legendary Legacy: Transmission and reception of the Fornaldarsögur Norðurlanda*, ed. by Matthew James Driscoll, Silvia Hufnagel, Philip Lavender, and Beek Stegmann. The Viking Collection 24. Odense: University Press of Southern Denmark, 19–51.
- Andrews, Albert LeRoy. 1911. “Studies in the Fornaldarsögur Norðurlanda.” *Modern Philology* 8: 527–44.

- — —. 1912. "Studies in the Fornaldarsögur Norðrlanda (Continued)." *Modern Philology* 9: 371–97.
- — —. 1913. "Studies in the Fornaldarsögur Norðrlanda (Continued)." *Modern Philology* 10: 601–30.
- Björn K. Þórolfsson. 1934. *Rímur fyrir 1600*. Safn fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga. Copenhagen: S.L. Möller.
- Brown, Ursula. 1946–53. "The Saga of Hrómund Gripsson and Þorgilssaga." *Saga-Book* 13: 51–77.
- Clover, Carol J., and John Lindow, eds. 1985. *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*. Ithaca: Cornell University Press.
- Craige, William A. 1949. "Nokkrar athuganir um rímur." *Aukarit rímnafjelagsins*. Reykjavík: Rímnafélagið, 3–20.
- — —. 1952. *Sýnisbók íslenzkra rímna frá upphafi rímnakveðskapar til loka níttjándu aldar*. London.
- Davíð Erlingsson. 1987. "Prose and Verse in Icelandic Legendary Fiction." *The Heroic Process: Form, Function and Fantasy in Folk Epic*. Dublin: The Glendale Press, 371–93.
- — —. 1989. "Rímur." *Íslensk þjóðmenning*. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, VI:330–55.
- Driscoll, Matthew James. 1997. *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-Reformation Iceland*. Middlesex: Hisarlik Press.
- — —. 2006. "Inngangur." *Fjórar sögur frá hendi Jóns Oddssonar Hjaltalins*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, vii–lxvii.
- — —. 2012. "Um gildi gamalla bóka: Magnús Jónsson í Tjaldanesi und das Ende der isländischen Handschriftenkultur." *Text - Reihe - Transmission, Unfestigkeit als Phänomen skandinavischer Erzählprosa 1500–1800*, ed. by Jürg Glauser and Anna Katharina Richter. Beiträge zur Nordischen Philologie 42. Tübingen: Francke, 255–82.
- — —. 2017. "Pleasure and Pastime. The Manuscripts of Guðbrandur Sturlaugsson á Hvitadal." *Mirrors of Virtue. Manuscripts and Print in Late Pre-Modern Iceland. Opuscula* 15, ed. by Margrét Eggertsdóttir and Matthew James Driscoll. Bibliotheca Arnarnagagnæna 49. Copenhagen: Museum Tusulanum, 225–76.
- Finnur Jónsson. 1907. *Den islandske Litteraturs Historie, tilligemed den oldnordiske*. Copenhagen: C.E.C. Gad Forlag.
- — —. 1923. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Vol. 2. Copenhagen: G.E.C. Gads Forlag.
- Finnur Sigmundsson. 1966. *Rímnatal*. 2 vols. Reykjavík: Rímnafélagið.
- Foote, Peter. 1953–57. "Sagnaskemtan: Reykhólar 1119." *Saga-Book* 14: 226–39.
- Holtsmark, A. 1961. "Helgediktningen." *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, fra vikingetid til reformationstid*. Copenhagen: Rosenkilde og Bagger, 6:314–18.

- Hooper, A. G. 1930. "Hrómundar saga Greipssonar." MA thesis, Leeds: University of Leeds.
- — —. 1934. "Hrómundar saga Gripssonar and the Griplur." *Leeds Studies in English* 3: 51–56.
- Hughes, Shaun. 1980. "Report on *Rímur* 1980." *Journal of English and Germanic Philology* 79 (4): 477–98.
- — —. 1982. "Rímur." *Dictionary of the Middle Ages*, ed. by Joseph Strayer, 10:401–07. New York: Scribner.
- — —. 2005. "Late Secular Poetry." *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ed. by Rory McTurk. Oxford: Blackwell, 205–22.
- Jesch, Judith. 1984. "Hrómundr Gripsson Revisited." *Skandinavistik* 14 (2): 89–105.
- — —. 1993. "Hrómundar saga Gripssonar." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. by Phillip Pulsiano, Kirsten Wolf, and Paul Acker. New York and London: Garland Publishing, 305.
- Jón Helgason. 1979. *Gamall kveðskapur*. Íslenzk rit síðari alda 7. Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag.
- Jorgensen, Peter. 1990. "The Neglected Genre of Rímur-Derived Prose and Post-Reformation Jónatas Saga." *Gripla* 7: 187–201.
- — —. 1997. "Introduction." *The Story of Jonatas in Iceland*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, xi–clxxxv.
- Kapitan, Katarzyna Anna. 2018. "Studies in the Transmission History of Hrómundar Saga Greipssonar." PhD thesis, Copenhagen: University of Copenhagen.
- — —. 2020. "Medieval Poetry in Post-Medieval Manuscripts: New Perspectives on the Transmission History of Griplur." *Scripta Islandica* 71: 51–98.
- — —. 2021. "Afterlife of a Lost Saga: A Hitherto Unknown Adaptation of the Lost Saga of Hrómundur Gripsson." *Saga-Book* 45: 59–90.
- — —. Forthcoming. "From Oral Prosimetrum to Viking Metal." *ARV: Nordic Yearbook of Folklore*.
- Kölbing, Eugen. 1876. *Beiträge zur Vergleichenden Geschichte der Romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner.
- Lavender, Philip. 2020. *Long Lives of Short Sagas: The Irrepressibility of Narrative and the Case of Illuga saga Griðarfóstra*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- McTurk, Rory, ed. 2005. *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Simek, Rudolf and Hermann Pálsson. 2007. *Lexikon der altnordischen Literatur, die mittelalterliche Literatur Norwegens und Islands*. 2nd edition. Kröners Taschenausgabe 490. Stuttgart: Kröner.
- Stefán Einarsson. 1955. "Report on Rímur." *The Journal of English and Germanic Philology* 54 (2): 255–61.
- — —. 1961. *Íslensk bókmenntasaga 874–1960*. Reykjavík: Snæbjörn Jónsson.

- Sverrir Tómasson. 2005. "Hlutverk rímna í íslensku samfélagi á síðari hluta miðalda." *Ritið: tímarit Hugvísindastofnunar* 5 (3): 77–94.
- — —. 2012. "The Function of Rímur in Iceland." *Balladen-Stimmen, Vokalität Als Theoretisches Und Historisches Phänomen*. Tübingen: Francke, 59–74.
- Vésteinn Ólason. 1993. "Kveðskapur frá síðmiðöldum." *Íslensk bókmenntasaga*. Reykjavík: Mál og menning, 2:322–78.

ÁGRIP

Hrómundur í bundnu og óbundnu máli: Um tengsl fjögurra gerða sögunnar af Hrómundi Greipssyni

Efnisorð: *Hrómundar saga Greipssonar*, *Griplur*, fornaldarsögur, rímur, varðveislusaga, rittengsl og textatengsl

Þessi grein rannsakar varðveislusögu frásagna um Hrómund Gr(e)ipsson á íslensku. Áhersla er lögð á rannsókn textatengsla fjögurra verka um Hrómund: tvö í rímnaformi, *Griplur* og *Hrómundar rímur Greipssonar* (RHG), og tvö í prósaformi, 17. aldar saga (17HsG) og yngri, hingað til óþekkt saga af Hrómundi, hugsanlega frá 19. öld (19HsG). Helstu niðurstöður rannsóknarinnar eru að sagnaritari 19HsG notaði líklegast bæði *Griplur* og eldri *Hrómundarsögu* til að búa til samhangandi frásögn um Hrómund. Annars byggði hann eða hún aðlögun sína á glataðri gerð sem þegar sameinaði frásögn sögunnar og rímnanna, vegna þess að efni úr báðum eldri aðlögunum finnst í yngri sögunni. Enn fremur er komist að þeirri niðurstöðu að yngri rímurnar af Hrómundi (RHG) eigi uppruna sinn í prentaðri útgáfu 17. aldar sögu, af því útgáfuvillu C.C. Rasks er að finna í rímunum.

SUMMARY

Hrómundur in Prose and Verse: On the Relationships between Four Versions of the Story of Hrómundur Greipsson

Keywords: *Hrómundar saga Greipssonar*, *Griplur*, legendary sagas, rímur, transmission history, intertextuality

The present study examines the transmission history of the story of Hrómundur Gr(e)ipsson in Icelandic. Its focus lies in the investigation of textual relationships between four works dealing with the story of Hrómundur: two in metric form, *Griplur* and *Hrómundar rímur Greipssonar* (RHG), and two in prose, the seventeenth-century saga (17HsG) and the younger, hitherto unknown saga, possibly originating in the nineteenth-century (19HsG). The study concludes that the saga-writer of 19HsG most likely utilised both *Griplur* and the older saga to create a coherent story of Hrómundur. Alternatively, they based their adaptation on a now lost intermediate version of the story that already merged the accounts

of the *rímur* and the saga, as elements from both older adaptations can be found in the younger saga. Furthermore, the study concludes that the younger set of *rímur* (RHG) are derived from the printed edition of the seventeenth-century saga, as the editorial error of C.C. Rask, the saga's editor, appears in the poem.

Katarzyna Anna Kapitan
Den Arnamagnæanske Samling
Københavns Universitet
Danmark
kak@hum.ku.dk
www.kakapitan.com

ENN EINN „ÚTLENSKUR TÓN“ Í RASK 98*

ÁRIÐ 2012 gerði sá sem þetta ritar grein fyrir uppruna fimm erlendra laga í söngbókinni Melódíu (Rask 98) sem varðveitt er á Árnasafni í Kaupmannahöfn.¹ Hún er talin rituð varla síðar en um 1670, er 95 blöð í ílöngu áttblöðungsbroti og hefur að geyma 223 lög. Á titilsíðu er yfirskriftin „MELODIA. Nockrer Útlensker Tonar med jislenskum skáldskap, og marger af þeim nitsamleiger til andlegrar skiemtunar.“ Yfirskriftin vísar beint til sérstöðu ritsins. Skrifarinn gefur í skyn að lögin sjálf, melódíurnar, séu í forgrunni en ekki textarnir. Í Melódíu eru eingöngu upphafserindi laganna rituð undir nóturnar og því hefur handritið allt annað yfirbragð en hefðbundin sálmakver þar sem mörg erindi fylgja hverju lagi. Um langa hríð var allt á huldu um það hvar rætur hinna „útlensku tóna“ væri að finna en á síðustu áratugum hefur fræðimönnum orðið allnokkuð ágengt í þeirri leit. Meðal þess sem komið hefur á óvart er að sum „lögin“ eru tenór- og/eða bassaraddir erlendra sönglaga frá því um miðbik 16. aldar. Hér verður rakinn uppruni eins lags til viðbótar sem er tenórredd úr fjórradda sönglagi eftir nafngreint tónskáld.

Lag nr. 203 í Rask 98, *Englar og menn og allar skepnur líka senn*, sker sig úr fyrir nokkurra hluta sakir. Lagið sjálft er lengra en flest önnur í handritinu, kvæðið geymir auk þess mikla orðgnótt og bragarháttur er fjarri því að vera hefðbundinn eða reglulegur.² Séra Bjarni Þorsteinsson birti lag

* Reynir Axelsson þýddi söngtexta sem fylgja greininni og eru honum færðar bestu þakkir fyrir.

1 „Fimm „Útlensker Tonar“ í Rask 98,“ *Gripla* 23 (2012): 7–52; sjá nánar um handritið: Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda. Íslensk handrit 1100–1800* (Reykjavík: Crymgea, 2019), 99–113.

2 Ekkert bendir til þess að fleiri erindi hafi verið sungin við lagið *Englar og menn*, hvorki í íslensku gerðinni né frumgerðinni. Lagið er með þeim lengstu í Rask 98, telur 12 nótnastrengi og nær yfir þrjár blaðsíður í handritinu. Tvö lög eru þó áberandi lengri og standa bæði undir lok handritsins rétt eins og lagið sem hér um ræðir. Þetta eru sekvensíurnar *Fulgens preclara* (34 nótnastrengir, átta bls. í handriti) og *Guddómsins hæsta náð* (20 nótnastrengir, sex bls. í handriti).

og texta í Þjóðlagasafni sínu og komst þar svo að orði: „má textinn kallast fremur stírdur, ef það á að heita rímað mál“.³ Kvæðið hljóðar svo í handritinu:

- Einglar og menn
 og allar skiepnur lijka senn
 allsvalldande drottenn þig prijse:
 Þier lute þioni og lof singe þrätt
- 5 lijka dag sem nätt.
 Himnanna her,
 huad sem og a jordu er
 harri raust æ þitt lofed utvijsje
 það römi þinn matt,
- 10 rijkdöm stirk og krapt
 riettvijsi þijn
 vyska gödsemd, virding og dyrd
 ad ei verdi mirk.
 Þier seigi söma gjornust
- 15 söl og stjornur
 suo og tungl sky og sior,
 wdi dogg og elldhite,
 ys, hiela frost og sniör
 huad sem lijf hefur, það hröpi allt
- 20 til hefðar⁴ þier og so⁵ seigi sniallt:
 þier sie þock og heidur
 avallt sie þier sömi og heydur,
 vegsemd þier verdi og heydur:
 þier sie þock og heidur
- 25 avallt sie þier somi og heydur.

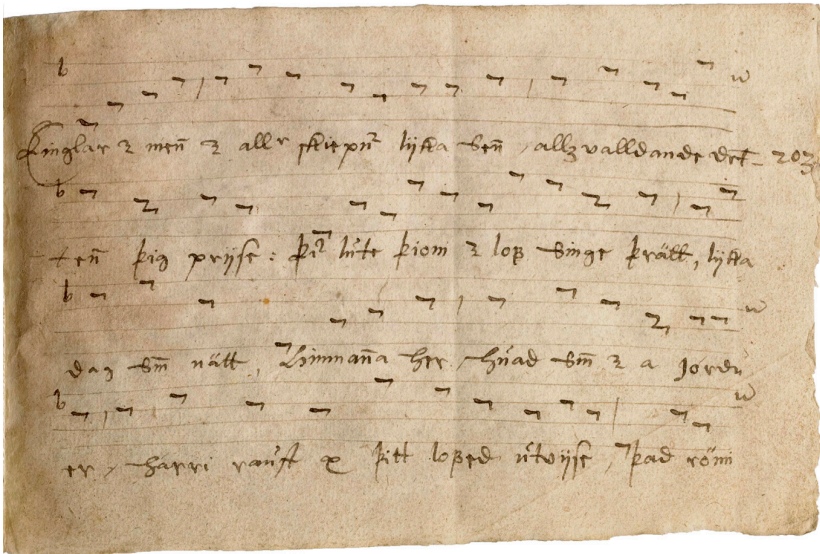
Rask 98, 77r–78r

Yngra handrit sem einnig geymir lag og texta er JS 138 8vo (bls. 70–73), sálmasafn frá miðri 18. öld, sem er náskýlt Rask 98 hvað efni varðar. Þessi handrit eru hér samhljóða að undanskildum minniháttar atriðum varðandi

3 Bjarni Þorsteinsson, *Íslensk þjóðlög* (Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1906–09), 313.

4 „Heidurs“ í JS 138 8vo, 72.

5 Ritað fyrir ofan línu í handriti.

Mynd 1. Englar og menn og allar skepnur líka senn, í Rask 98, 77r.

stafsetningu; JS 138 8vo hefur auk þess lesháttinn „heiðurs“ í stað „hefðar“ í línu 20. Höfundur íslenska textans virðist að nokkru sækja myndmál sitt í 148. Davíðssálm („lofið hann, allir englar hans, lofið hann, allir herskarar hans. Lofið hann, sól og tungl, lofið hann, allar lýsandi stjörnur [...] eldur og hagl, snjór og þoka“) auk þess sem niðurlagið minnir nokkuð á 150. Davíðssálm („Allt sem andardrátt hefir lofi Drottin“). Íslenski textinn er þó ekki þýðing á erlendum söngtexta heldur frumortur.

Nokkrir eiginleikar lagsins benda til þess að hér sé um að ræða „útlenskan tón“. Það er ritað með föstu lækkunarmerki á hverjum nótnastreng og ber ýmis tónræn einkenni meginlandssöngva; upphafstónarnir voru algeng byrjun sönglaga um miðja 16. öld og tóntegundin er dórísk með G sem grunntón, nokkuð sem sjaldan sést í íslenskum nótnabókum.⁶ Í laginu má greina eins konar AAB-form, þar sem upphafshendingar þess

6 Í Rask 98 kemur G-dórísk tóntegund oftast fyrir í lögum af erlendum uppruna: *Vera mátt góður / Esse bonum licet* (nr. 138); *Guddómsins góð þrenning / Quid frustra rabidi me* (nr. 160–61), *Lávarður vor / O nostre Dieu et seigneur amiable* (nr. 166) og *Jörðin er Drottins öll / Auf meinen lieben Gott* (nr. 172).

eru endurteknað frá og með orðunum „himmanna her“ en nýtt framhald hefst á orðunum „viska, góðsemd“.

Fyrirmyndin er tenórróddin úr hollensku sönglagi í fjórum röddum, *Godt es mijn licht*. Lagið birtist á prenti í þremur söngbókum á síðari hluta 16. aldar. Hin fyrsta kom út í Leuven árið 1567, *Livre septième des chansons à quatre parties*, og átti sá atorkusami nótnaforleggjari Pierre Phalèse heiður að útgáfunni. Þetta var lítið eitt breytt endurprentun bókar sem fyrst kom á markað árið 1560 og naut mikillar hylli eins og sjá má á því að hún var gefin út í nýju upplagi um 30 sinnum í Niðurlöndum næstu 100 árin.⁷ Lagið *Godt es mijn licht* er þó aðeins að finna í útgáfunni 1567. Það var aftur prentað í Nürnberg 1568 (við þýskan texta, *Gott ist mein liecht*) og í Leuven og Antwerpen 1572. Lagið er einnig að finna í að minnsta kosti þremur handritum. Það var auk þess útsett fyrir hljóðfæri, meðal annars einleikslútu.⁸ Í þýska prentinu frá 1568 er höfundur ekki nafngreindur, en í útgáfunum 1567 og 1572 er lagið eignað Jacobus Clemens (non Papa), flæmsku tónskáldi sem uppi var á árunum 1510/15–1555/56. Hann stýrði kór dómkirkjunnar í Brugge, þ.e. Sint-Donaaskathedraal, sem lögð var í rústir árið 1799 í óeirðum í kjölfar frönsku stjórnarbyltingarinnar, og hann var einnig söngvari og tónskáld við Maríuregluna í 's-Hertogenbosch.⁹ Clemens non Papa, eins og hann var iðulega nefndur, var einn dádæsti tónhöfundur Niðurlanda um miðja 16. öld og verk hans bárust víða um álfuna á skömmum tíma.¹⁰

7 Anne Tatnall Gross, „A Musicological Puzzle: Scrambled Editions of the Phalèse “Livre septième” in Two London Libraries,” *Fontes Artis Musicae* 40/4 (1993): 284.

8 *Schöner ausserlesener deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX* (Nürnberg: Ulrich Neuber, 1568/RISM 1568¹¹); *Een duytsch Musyck Boeck, daer inne begrepen syn vele schoone Liedekens met IIII. Met V. ede VI. partijen* (Leuven, Pierre Phalèse; Antwerpen, Jean Bellère, 1572/RISM 1572¹¹). Sjá einnig Henri Vanhulst, *Catalogue des Éditions de musique publiées à Louvain par Pierre Phalèse et ses fils 1545–1578* (Brussel: Palais des Académies, 1990). Handritin eru nefnd í Norbert Böker-Heil, Harald Heckmann og Ilse Kindermann, ritstj., *Das Tenorlied. Mehrstimmigen Lieder in deutschen Quellen 1450–1580*, 1–3 (Kassel: Bärenreiter, 1979–86).

9 Um Clemens sjá nánar Willem Elders o.fl., „Clemens non Papa, Jacobus,” *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 6, ritstj. Stanley Sadie, 2. útg. (London: Macmillan, 2001), 28–29; Thomas Schmidt-Beste, „Clemens (non Papa),” *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Encyclopädie der Musik*, Personenteil 4, ritstj. Ludwig Finscher, 2. útg. (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1994–2007), 1218–29.

10 Eric Jas, „Introduction,” *Beyond Contemporary Fame. Reassessing the Art of Clemens non Papa and Thomas Crecquillon*, ritstj. Eric Jas (Turnhout: Brepols, 2005), 9.

Frumtextinn hljóðar svo (endurtekningar texta í tónsetningunni eru gefnar til kynna innan sviga):

Godt es mijn licht
 ende mijn salicheyt,
 in hem soo wil ick betrouwen; (x2)
 hij leert, hij sticht, (x2)
 en dat door zijn maiesteyt,
 al die ghene die op hem bouwen; (x2)
 zijn Godtheyt fijn (x2)
 sal eewich sijn; (x3)
 hij gaert melc ende wijn,
 maer niet om vercoopen;
 al waert dat hij mijn siele dede pijn,
 nochtans sal ick op hem hopen;
 want zijn bermherticheyt staet altijt open.¹¹ (x2)

Guð er ljós mitt
 og hjálpræði mitt,
 því vil ég treysta á hann;
 hann kennir, hann upplýsir,
 og það fyrir sína hátign,
 alla þá sem á honum byggja;
 göfugur guðdómur hans
 skal eilífur verða;
 hann reiðir fram mjólk og vín,
 samt eigi til að selja;
 jafnvel þótt hann ylli sálu minni þínu
 skal ég samt vona á hann;
 því að miskunn hans stendur ávallt opin.

Hinn ókunni höfundur hollenska textans virðist hafa sótt innblástur í nokkrar ritningargreinar, ekki síst upphaf 27. Davíðssálms („Drottinn er ljós mitt og fulltingi“). Þýskur texti útgáfunnar frá 1568 er nokkuð frábrugðinn þeim hollenska:

Gott ist mein liecht und seligkeit
 jm allein wil ich trawen (x2)
 Sein hülff altzeit ist fest bereit
 allen so auff jn bawen (x2)
 Kein mas vnd ziel
 ich jm setzen wil
 denn er weis wol
 wenn er helffen soll
 Ich befehl mich jm allezeit (x2)
 Will auch auff jn stetz hoffen
 Denn allen sein barmherzigkeit
 Steht je vnd alltzeit offen.¹² (x2)

Guð er ljós mitt og hjálpræði,
 á hann einan vil ég treysta
 Hjálp hans er ávallt staðfastlega reiðubúin
 öllum þeim sem á honum byggja.
 Enga mælistiku og ekkert markmið
 vil ég setja honum,
 því að hann veit vel
 hvenær hann á að hjálpa.
 Mig fel ég honum öllum stundum,
 vil einnig ætíð vona á hann,
 því að öllum stendur miskunn hans
 opin hvenær sem er og að eilífu.

11 Jacobus Clemens non Papa, *Chansons*, útg. Karel Philippus Bernet Kempers, Opera Omnia 11, Corpus mensurabilis musicae 4 (Róm: American Institute of Musicology, 1964), 96–97.

12 *Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX* (Nürnberg: Ulrich Neuber, 1568), 13v–14r.

Godt es mijn licht en - de - - - mijn sa - li - - - cheyt, in hem wil ick be - trou...

Godt es mijn licht en - de mijn sa - - - li - cheyt, in hem wil ick be - trou...

Godt es mijn licht en - de mijn sa - li - cheyt, in hem wil ick be...

Godt es mijn licht en - de mijn sa - li - cheyt, in hem wil ick be...

Nótnademi 1. Jacobus Clemens, Godt es mijn licht, taktar 1–6, úr Livre septième des chansons à quatre parties, 1567.

Endurtekningar texta eru allnokkrar í báðum erlendu gerðunum en íslenska skáldið yrkir nýjar braglínur þegar svo ber undir og setur auk þess oftast nær atkvæði við hvern tón, einnig þegar samkveður eru í frumgerðinni, margir tónar á sama atkvæði. Því er íslenski textinn allnokkru lengri en hvor tveggja hinna erlendu.

Frávik er milli þýska og hollenska nótnaprentsins, sem gefur vísbendingu um hvaðan íslenska gerðin sé runnin. Í útgáfunni frá Nürnberg eru tvær síðustu hendingar lagsins endurteknar (frá „Denn allen sein barmherzigkeit“) en svo er ekki í hollensku kverunum. Þessar sömu hendingar eru tvíteknar í íslenskri gerð lagsins og mestmegnis við sama texta, þó með lítið eitt breyttu sniði þar sem endurtekningin hefst á nýjum texta í íslensku gerðinni („vegsemd þér verði og heiður“, lína 23 hér að framan). Telja má líklegt að lagið hafi borist til Íslands með þýska prentinu frá 1568 eða uppskrift lagsins í handriti eftir því.

Nóturnar í Rask 98 og JS 138 8vo eru að mestu nákvæm uppskrift tenórraddarinnar í þýska heftinu, að því undanskildu að íslensku skrifararnir tiltaka ekki nótnagildi og á það einnig við um önnur lög í þessum handritum (sjá *Mynd 1*).¹³ Höfundur textans *Englar og menn* fylgir ekki ávallt áherslum tónlistarinnar, til dæmis fellur smáorðið „og“ á lengsta tón upphafshendingar sé miðað við hina hrynbundnu gerð. Öllu óvæntara er að skáldið virðist á stundum skeytingarlaust um hendingaskipan tónanna.

13 Stærsta frávikidið í íslensku heimildunum er líklega skrifvilla. Í hendingunni „hvað sem líf hefur“ (taktar 36–41 í útgáfu Kempers), liggja tónarnir við textann „það hrópi allt til hefð(ar)“ þríund neðar í íslensku gerðinni en þeirri erlendu.

VI.

GOTT ist mein liecht vnd se ligkeit/ im allein wil ich
 traw en/ ü Sein hülf alzeit/ ist
 fest bereit/ allen so auff in daw en/ ü
 Kein mas vnd siel ich se tzen wil/ ich im se tzen will/ denn er weis
 wol/ wenn er helffen soll/ Ich befehl mich im allezeit/ ü

Mynd 2. *Gott ist mein Licht, tenórrödd úr* Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX, 1568.

Til dæmis ber stærsta stöck lagsins, þar sem farið er upp um áttund, upp á hendingaskil í erlendu útgáfunum („vercoop- en / al- waert“ eða „allezeit / ich“), en í íslenska söngnum hefst ný hending tóni fyrr og því lendir stökkið á einu og sama orðinu („úði“). Hendingin „líka dag sem nátt“ hefst einnig tóni fyrr, á lokatóni hendingar í frumgerðinni. Þegar sungið er „þín viska“ skarast gerðirnar með öðrum hætti því að þar hefst ný lota í íslensku gerðinni tveimur tónum síðar en í hinum erlendu. Því vaknar sú spurning hvort höfundur íslenska textans hafi ort kvæði sitt án þess að skilja til fullnustu hendingaskipan lagsins og hvernig hrynur þess lá, eða hvort hann hafi aðeins skeytt lítið um þau atriði. Þegar lagið er sungið við íslenska textann eru hendingamót í það minnsta á skjön við frumgerðina á stöku stað.

Nú þegar uppruni þessa erlenda lags er ljós sannast enn að þeir söngvar sem hingað bárust á síðari hluta 16. aldar voru margvíslegir og af ólíkum

<i>Bl. í Rask 98</i>	<i>erlent / íslenskt heiti lags (rödd)</i>	<i>tónskáld</i>	<i>útgáfuár</i>
20r	Patientiam muss ich han / Patientia er sögð urt (T)	Ludwig Senfl	1534/1539
43r–v	Esse bonum licet / Vera mátt góður (B)	Francesco Corteccia	1576
49r–v	Gaudete psallentes / Frábæra bæra (T)	Höf. ókunnur	1557–59
61v–62r	Mein traurens ist / Úr djúpum mjög (T)	Paul Hofhaimer	1549 og síðar
73v–74r	Susanne un jour/ Súsanna sannan Guðs dóm (T)	Didier Lupi	1548 og síðar
77r–78r	Gott ist mein liecht / Englar og menn (T)	Jacobus Clemens	1567 og síðar

Tafla 1. Erlendar fyrirmyndir að sex erlendum sönglögum í Rask 98.

uppruna, meðal annars frá Hollandi, Þýskalandi, Frakklandi og Ítalíu.¹⁴ Á síðustu árum hafa fyrirmyndir að sex lögum í Melódíu fundist í erlendum söngbókum sem gefnar voru út á árunum 1534–76 (sjá *Töflu 1*).

Með hverju lagi sem unnt er að rekja til erlendra heimilda fæst skýrari mynd af því hvers konar tónlist höfðaði til þeirra sem iðkuðu fjölradda söng á Íslandi. Svo virðist sem hér hafi að minnsta kosti um skeið verið unnt að flytja lög í fjórum röddum sem gerðu hæfilegar kröfur, voru sjálfstæð hvað hryn raddanna snerti en hvorki sérlega viðamikil né flókin að gerð. Þeir sem iðkuðu slíkan söng höfðu metnað til að yrkja við löginn íslensk kvæði sem ýmist voru beinar þýðingar (til dæmis *Vera mátt góður*, nr. 138 í Rask 98), lauslegar þýðingar (*Súsanna, sannan Guðs dóm*, nr. 201) eða frumortir textar eins og raunin er með *Englar og menn*.¹⁵ Heimildir duga ekki til að

14 Þó ber að taka fram að leið þessara söngva til Íslands virðist í flestum tilvikum hafa legið gegnum Þýskaland. *Vera mátt góður* er upphaflega ítalskt sönglag en barst hingað með þýsku nótnaprenti (sjá Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda*, 110); *Susanne un jour* naut slíkra vinsælda á meginlandi Evrópu á 16. öld að það getur hafa borist hingað til lands eftir ýmsum leiðum.

15 Athygli vekur að í flestum tilvikum er aðeins eitt lag úr hverju útlendu nótnaprenti að finna í Rask 98. Búast hefði mátt við því að þegar erlendar söngbækur rak hér á land hefði efni þeirra verið betur nýtt. Fyrir þessu gætu verið nokkrar ástæður: (a) aðeins var valið það efni úr hverri bók sem þótti áhugaverðast eða best henta þeim íslensku söngvurum sem iðkuðu

fullyrða neitt um hversu lengi fjórradda söngur var iðkaður hérlendis en líklegt má telja að hann hafi lognast út af einhvern tímann á 17. öld.¹⁶

Á 16. öld var enn litið svo á að tenórinn væri meginrödd tónlistarinnar og því þarf ekki að koma á óvart að sá möguleiki hafi verið fyrir hendi að syngja hana staka. Í Melódíu eru einnig stakar bassaraddir að tveimur lögum auk þess sem tenór og bassi með uppruna í fjórradda söng standa stundum saman og mynda þá tvísöng. Af þessu að dæma virðist sem í þá daga hafi verið meiri sveigjanleiki gagnvart hinni verufræðilegu spurningu *hvað er sönglag?* en við eigum að venjast í dag. Sönglag gat bæði verið upprunaleg fjórradda gerð þess eða aðeins ein eða tvær raddir úr henni, allt eftir því hvaða söngfólk var til staðar hverju sinni.¹⁷ Ekki er hægt að fullyrða neitt um hvort raddirnar í Rask 98 hafi verið þær einu sem lifðu enn í minni manna þegar handritið var skrifað, eða hvort fleiri raddir voru sungnar þótt þær hafi ekki varðveist. Það að aðeins hafi varðveist karlaraddir gefur þó vísbendingu um að söngur af þessu tagi hafi helst verið iðkaður af körlum um það leyti sem handritið var skrifað.

Erasmus Villatsson var skólameistari í Skálholti á árunum 1561–64 og var sagður hafa kynnt fyrir Íslendingum fjórradda söng af þeim toga sem finna má leifar af í Melódíu. Um hann segir Jón Halldórsson í Hítardal í skólameistaratali sínu frá 1719: „Erasmus Villatsson, þýzkur, bezti söngmaður, brúkaði fyrstur Discant og þessháttar söng hér í landi. Svo er og margt af afkvæmi hans velraddað fólk.“¹⁸ *Gott ist mein liecht* var prentað árið 1568 og þýskt nótnaprent frá 1576 liggur til grundvallar öðru lagi í Melódíu (*Vera mátt góður*), en Erasmus var þá hættur kennslu og orðinn prestur, þjónaði um skeið

slíkt; (b) lögin bárust ekki hingað í prentuðum bókum heldur í handriti þar sem þau voru fleiri saman; (c) handritageymdin er afleit og Rask 98 er eini vitnisburðurinn um íslenskar gerðir söngvanna; vera má að fleiri lög úr hinum erlendu bókum hafi verið þýdd og sungin hér á landi en að skrifari Melódíu hafi ekki tekið þau upp í rit sitt og íslenskar gerðir þeirra því glatast fyrir fullt og allt.

16 Einu varðveittu íslensku handritin frá því fyrir 19. öld með fjórradda nótum eru AM 102 8vo (um 1680) og ÍB 361 8vo (viðbót, um 1700), en í hvorugu þeirra er að finna þau lög úr Rask 98 sem eru til umfjöllunar hér; sjá Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda*, 118–19 og 130–31.

17 Sjá einnig *Tónlist liðinna alda*, 106.

18 Jón Halldórsson, *Skólameistarasögur* (Reykjavík: Sögufélag, 1916–18), 16; Njáll Sigurðsson, „Söngkennsla í latínuskólum,“ *Kristni á Íslandi*, 3. bindi, ritstj. Loftur Guttormsson (Reykjavík: Alþingi, 2000), 159; Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf. Starf og siðir í latínuskólunum á Íslandi, 1552–1846* (Reykjavík: IÐNÚ, 2000), 288. Sjá einnig Bjarni Þorsteinsson, *Íslensk þjóðlög*, 770.

í Odda (frá 1569) en síðar á Breiðabólstað í Fljótshlíð (frá 1576).¹⁹ Því má telja sennilegt að fleiri hafi síðar fetað í fótspor Erasmusar og flutt erlendan „discantsöng“ til Íslands. Eftirmenn hans í Skálholti höfðu margir hverjir góðar raddir. Bróðir hans, Kristján Villatsson, var rektor á árunum 1567–71 eða þar um bil, og Gísli Guðbrandsson, sem gegndi starfi skólameistara 1583–85, var bæði söngmaður og málari og hafði stundað nám erlendis.²⁰ Ekki er þó hægt að fullyrða neitt um hver flutti nótur að *Gott ist mein liecht* til Íslands, né heldur hver orti íslenska textann eða hvenær það var gert.

HEIMILDIR

HANDRIT

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

JS 138 8vo

*Den Arnemagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn*

Rask 98 (Melodia)

FRUMHEIMILDIR

Böcker-Heil, Norbert, Harald Heckmann og Ilse Kindermann, ritstj. *Das Tenorlied. Mehrstimmigen Lieder in deutschen Quellen 1450–1580*, 1–3. Kassel: Bärenreiter, 1979–86.

Clemens non Papa, Jacobus. *Chansons*, útg. Karel Philippus Bernet Kempers. Opera Omnia 11, Corpus mensurabilis musicae 4. Róm: American Institute of Musicology, 1964.

Een duytsch Musyck Boeck, daer inne begrepen syn vele schoone Liedekens met IIII. Met V. ede VI. partijen. Leuven: Pierre Phalèse; Antwerpen: Jean Bellère, 1572 (RISM 1572¹¹).

Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX. Nürnberg: Ulrich Neuber, 1568 (RISM 1568¹¹).

Septiesme livre des chansons a quatre parties, de noveav revev, corrige, et de plusieurs autres nouvelles Chansons, (lesquelles iamais n'ont esté imprimées,) augmenté. Leuven: Pierre Phalèse, 1567.

19 Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda*, 106.

20 Jón Halldórsson, *Skólameistarasögur*, 69; sjá einnig Lbs 175 4to, 281v: „Vellærdur, málare godur og mikell söngmadur“; *Ættartölusafnrít séra Þórðar Jónssonar í Hitardal*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir, 2. bindi (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2008) 1:65: „söng vel og málverksmaður“. Gísli var væntanlega vel kunnugur þýskættaða söngmanninum sem var forveri hans í embætti því að hálfystir móður hans var Helga Gísladóttir, eiginkona Erasmusar Villatssonar.

FRÆÐIRIT

- Árni Heimir Ingólfsson. „Fimm „Útlensker Tonar“ í Rask 98.“ *Gripla* 23 (2012): 7–52.
- Árni Heimir Ingólfsson. *Tónlist liðinna alda. Íslensk handrit 1100–1800*. Reykjavík: Crymogeia, 2019.
- Bjarni Þorsteinsson. *Íslensk þjóðlög*. Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1906–09.
- Bonda, Jan Willem. *De meerstemmige Nederlandse liederen van de vijftiende en zestiende eeuw*. Hilversum: Verloren, 1996.
- Elders, Willem o.fl. „Clemens non Papa, Jacobus.“ *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 6. Ritstj. Stanley Sadie. 2. útg. London: Macmillan, 2001, 28–29.
- Gross, Anne Tatnall. „A Musicological Puzzle: Scrambled Editions of the Phalèse “Livre septième” in Two London Libraries.“ *Fontes Artis Musicae* 40/4 (1993): 283–313.
- Guðlaugur R. Guðmundsson. *Skólalíf. Starf og siðir í latínuskólunum á Íslandi, 1552–1846*. Reykjavík: IÐNÚ, 2000.
- Jas, Eric, ritstj. *Beyond Contemporary Fame. Reassessing the Art of Clemens non Papa and Thomas Crecquillon*. Turnhout: Brepols, 2005.
- Jón Halldórsson. *Skólameistarasögur*. Reykjavík: Sögufélag, 1916–18.
- Njáll Sigurðsson. „Söngkennsla í latínuskólum.“ *Kristni á Íslandi*, 3. bindi, ritstj. Loftur Guttormsson. Reykjavík: Alþingi, 2000.
- Schmidt-Beste, Thomas. „Clemens (non Papa).“ *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Encyclopädie der Musik, Personenteil 4*, ritstj. Ludwig Finscher, 2. útg. (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1994–2007), 1218–29.
- Vanhulst, Henri. *Catalogue des éditions de musique publiées à Louvain par Pierre Phalèse et ses fils 1545–1578*. Brussel: Palais des Académies, 1990.

ÁGRIP

Enn einn „útlenskur tónŊ“ í Rask 98

Efnisorð: Tónlistarfræði, söngur, fjölröddun, Rask 98, Melódía, Jacobus Clemens (non Papa)

Handritið Rask 98 eða Melódía, sem varðveitt er á Árnasafni í Kaupmannahöfn, var ritað um 1660–70 og hefur að geyma 223 lög; skrifari bókarinnar er ókunnur. Í yfirskrift á titilsíðu stendur að í handritinu séu „Nockrer Útlensker Tonar med jslenskum skállskap.“ Þar sem ekkert laganna í Rask 98 er eignað höfundi hefur leitin að uppruna þeirra reynst æði tímafrek.

Í grein í *Griplu* árið 2012 rakti höfundur þessarar greinar uppruna fimm „útlenskra tóna“ í Rask 98 og var það allnokkur viðbót við það sem vitað var um söngforða og dreifingu laga á Íslandi á 16. og 17. öld. Nú hefur eitt lag til viðbótar komið í leitirnar, fjórraða söngurinn *Godt es mijn licht* eftir flæmska tónskáldið

Jacobus Clemens (non Papa), fyrst prentaður í Leuven árið 1567 en í Nürnberg ári síðar við þýskan texta, *Gott ist mein liecht*. Aðeins í síðarnefndu útgáfunni eru síðustu tvær hendingar lagsins endurteknar, sem einnig er raunin í Rask 98. Því er þýska prentið að öllum líkindum fyrirmyndin að íslensku gerð lagsins. Textinn *Englar og menn og allar skepnur líka senn* er ekki þýðing frumtextans heldur frjáls útlekking á 148. Davíðssálmi. Rask 98 (og JS 138 8vo, yngra handrit sem virðist beint afrit) geymir aðeins tenórrodd lagsins. Líklega gilti hið sama um þetta lag og önnur sem þegar er vitað um, það var sungið hér á landi í fjórum röddum meðan unnt var að halda uppi slíkum söng, en neðri raddir voru enn skrifaðar upp í handrit heilli öld síðar.

SUMMARY

Yet another “foreign tune” in Rask 98

Keywords: Musicology, singing, polyphony, Rask 98, *Melódía*, Jacobus Clemens (non Papa)

The manuscript Rask 98, also known as *Melódía* (in the Arnamagnæan Collection, Copenhagen), was written ca. 1660–70 by an unknown scribe and contains 223 notated songs. The manuscript’s heading states that it contains “foreign tunes to Icelandic poetry.” Since none of the songs in Rask 98 carries an attribution, tracing their origins has proved to be an arduous task.

In an article published in this journal in 2012, the present author identified models for five “foreign tunes” in Rask 98, extending our knowledge of musical repertoire and transmission in sixteenth- and seventeenth-century Iceland. One further piece can now be added to the collection: Jacobus Clemens (non Papa)’s four-part song *Godt es mijn licht*, first published in Leuven in 1567 but in Nuremberg a year later to a text in German, *Gott ist mein liecht*. Only the latter version repeats the songs’s last two phrases, a repeat that is also found in Rask 98. Thus the Nuremberg print can be identified as the source for the version in Rask 98. The Icelandic text, *Englar og menn og allar skepnur líka senn*, is not a translation, but seems to be a free paraphrase of Psalm 148. Rask 98 (and JS 138 8vo, a later manuscript that seems to be a direct copy) contains only Clemens’s tenor part in a non-rhythmic notation. Like the other polyphonic pieces that were brought to Iceland in the second half of the sixteenth century, *Englar og menn* was presumably sung in four parts while vocal resources allowed, and its lower parts were still transmitted on their own a century later.

Árni Heimir Ingólfsson
Nesbala 38
170 Seltjarnarnes
arniheimir@lbi.is

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

- AM 162 m fol. 15, 18, 21
AM 173 fol. 103, 109
AM 227 fol. 183, 186, 187
AM 315 I fol. 168
AM 334 fol. (Staðarhólsbók Grágásar) 158
AM 343 fol. (Svalbarðsbók) 154, 156, 167, 168, 169, 171, 178, 182, 183, 185
AM 344 fol. 168, 186
AM 346 fol. (Staðarfellsbók) 168
AM 347 fol. (Belgsdalsbók) 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 168, 179, 181, 183, 188
AM 350 fol. (Skarðsbók) 152, 155, 160, 167, 168, 169, 170, 171, 178, 181, 182, 183, 184, 186
AM 351 fol. (Skálholtsbók eldri) 151, 152, 168, 186, 189, 189
AM 354 fol. (Skálholtsbók yngri) 168, 183
- AM 51 4to 186
AM 127 4to 168, 170
AM 128 4to 168
AM 132 4to 168, 183, 184, 185, 188, 189
AM 133 4to 168
AM 134 4to 168
AM 135 4to (Arnarbælisbók) 168, 189, 190
AM 136 4to (Skinnastaðabók) 168, 171, 178, 179, 180, 181, 190, 197
AM 137 4to 168
AM 138 4to 168, 182, 183, 187
AM 139 4to 168
AM 140 4to 168
AM 147 4to (Heynesbók) 168
- AM 148 4to (Landeyjabók) 168, 182
AM 151 4to 168, 186, 188
AM 152 4to 168, 189
AM 154 4to 168
AM 155 a 4to 168
AM 156 4to 168
AM 157 a 4to 168
AM 158 a 4to (Hliðarendabók) 168, 188
AM 159 4to 168
AM 160 4to 168
AM 168 a 4to 168, 186
AM 168 b 4to 168, 170
AM 169 4to 168, 178
AM 173 a I 4to 168
AM 173 a II 4to 168
AM 173 a III 4to 168
AM 173 a IV 4to 168
AM 173 a V 4to 168
AM 173 a VI 4to 168
AM 173 a VII 4to 168
AM 173 a VIII 4to 168
AM 173 a XI 4to 168
AM 173 b 4to 168
AM 173 d A 1-36 4to 168
AM 175 c 4to 168
AM 244 4to 205
AM 340 4to 103
AM 343 a 4to 101, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133
AM 344 a 4to 105, 109, 110
AM 415 4to 145
AM 471 4to 103, 109
AM 567 IV 4to 109
AM 593 a 4to 135, 136, 144, 145
AM 601 b 4to 263, 264, 265, 279
AM 603 4to 263

- AM 371 4to (Hauksbók) 59, 106
 AM 673 a III 4to (Íslenska teikni-
 bókin) 187
- AM 37 a 8vo 168
 AM 39 8vo 168, 183, 186
 AM 41 8vo 168
 AM 42 a 8vo 168
 AM 48 8vo 168
 AM 50 8vo 152
 AM 51 8vo 168
 AM 102 8vo 212, 297
 AM 103 8vo 227
 AM 124 8vo 244, 245
 AM 146 a 8vo 261
 AM 148 8vo 208, 209, 210, 214
- AM 456 12mo 168
- GKS 1157 fol. (Konungsbók Grágásar)
 168
 GKS 1812 4to 73, 75, 76, 77, 78, 80, 81,
 85, 88, 90, 93, 94, 95, 98, 99, 145
 GKS 3268 4to 168, 189
 GKS 3269 a 4to 151, 152, 163, 164, 168,
 189
 GKS 3269 b 4to 168, 170
 GKS 3270 4to 168
 GKS 3271 4to 168
- Þjms frag 103 135, 139, 141, 142, 145,
 148, 149
 Þjms frag 104 135, 139, 148, 149
- Den Arnamagnæanske Samling, Institut
 for Nordiske Studier og Sprogvidenskab,
 Kaupmannahöfn*
- AM 180 b fol. 26, 27, 28, 29, 30, 36, 39
 AM 226 fol. 10
 AM 240 V fol. 30
 AM 240 IX fol. 30
 AM 456 fol. 20
 AM 126 4to 168, 189
- AM 533 4to 13
 AM 544 4to (Hauksbók) 73, 75, 76, 77,
 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
 90, 91, 93, 94, 95, 98, 99
 AM 634–635 4to 30, 32
 AM 655 XXI 4to 17, 33, 36, 44
 AM 685 d 4to 75, 82, 90
 AM 732 b 4to 135, 145, 146, 148, 149
 AM 736 I 4to 145
 AM 736 III 4to 75
 AM 764 4to (Reynistaðarbók) 8, 9, 14,
 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 32,
 33, 35, 36, 37, 40, 45, 55, 56
- Rask 47 245
 Rask 72 a 168
 Rask 72 b 168
 Rask 98 289, 290, 291, 294, 296, 297,
 299, 300
- Landsbókasafn Íslands –
 Háskólabókasafn, Reykjavík*
- ÍB 361 8vo 297
- JS 583 4to 202, 207, 208, 209, 210,
 213, 214
 JS 643 4to 211
- JS 133 8vo 201
 JS 138 8vo 290, 291, 294, 300
- JS fragm 1 168
 JS fragm 12 168
 JS fragm 20 168
- Lbs 40 fol. 237, 245
- Lbs 175 4to 298
 Lbs 715 4to 104
 Lbs 847 4to 199, 202, 203, 206, 207,
 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 224
 Lbs 999 4to 105
 Lbs 1055 4to 243, 244, 245

- Lbs 1172 4to 245, 246
 Lbs 1529 4to 231, 232
 Lbs 1626 4to 103
 Lbs 1971 4to 103
- Lbs 825 8vo 278
 Lbs 4460 8vo 103
 Lbs 4467 8vo 104
- Det Kongelige Bibliotek, Kaupmannahöfn*
 GKS 1154 I fol. (Codex
 Hardenbergianus) 155, 156, 157, 188
- GKS 1824 b 4to 127
- NKS 1925 4to 168
 NKS 1930 a 4to 168
- Thott 1280 fol. 168, 188
- Thott 2101 4to 168
- Kunliga biblioteket, Stokkhólmi*
 Holm perg 1 4to 30, 33
 Holm perg 7 4to 105, 109, 110, 116
 Holm perg 11 4to 30
 Holm perg 36 III 4to 168
- Holm perg 1 8vo 30
- Holm papp 98 fol. 105
- Holm papp 32 4to 108, 109
 Engestr. B III 1 19 105
- Uppsala landsarkiv, Uppsölum*
 Grangärde kyrkoarkiv C:1. 153
- Advocates Library, Edinborg*
 Adv 21 8 3 168
- Bodleian Library, Oxford*
 MS Bodley 297 65
- British Library, Lundúnum*
 Add MS 4860 10
 Add MS 4883 13
 Add MS 4892 13, 14
 Add MS 11,109 264, 265, 267, 271
 Add MS 24,969 10
- MS Cotton Tiberius B. ii 66
- Stowe MS 6 7, 10
 Stowe MS 980 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16,
 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28,
 30, 32, 33, 36, 37, 41, 47, 48, 49, 50
 Stowe MS 979 7, 11, 13
- Corpus Christi College Library, Oxford*
 MS 157 65
- Bibliothèque municipale, Douai*
 Douai BM 797 30
- Bibliothèque nationale de France, Paris*
 MS ancien 8175 (Regius) 168
- Bibliothèque Sainte-Geneviève, Paris*
 BibStGen MS 3724 103
- Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel*
 Cod. Guelf. 42.7. Aug. 4to 261
- Fiske Icelandic Collection, Cornell
 University Library, Ithaca, New York*
 Fiske IcG1J811 168
- Handritanöfn:*
 Arnarbælisbók, sjá AM 135 4to
 Belgsdalsbók, sjá AM 347 fol.
 Codex Hardenbergianus, sjá GKS 1154
 I fol.
 Hauksbók, sjá AM 544 4to, AM 371 4to
 Heynesbók, sjá AM 147 4to

Hlíðarendabók, sjá AM 158 a 4to

Íslenska teiknibókin, sjá AM 673 a III
4to

Konungsbók Grágásar, sjá GKS 1157
fol.

Landeyjabók, sjá AM 148 4to

Reynistaðarbók, sjá AM 764 4to

Skálholtsbók eldri, sjá AM 351 fol.

Skálholtsbók yngri, sjá AM 354 fol.

Skarðsbók, sjá AM 350 fol.

Skinnastaðabók, sjá AM 136 4to

Staðarfellsbók, sjá AM 346 fol.

Staðarhólsbók Grágásar, sjá AM 334 fol.

Svalbarðsbók, sjá AM 343 fol.

